# Analiza neokolonijalnih mehanizama moći u postkolonijalnom pismu

**Kardum Goleš, Ivana**

**Doctoral thesis / Disertacija**

**2022**

*Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj:* **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

*Permanent link / Trajna poveznica:* https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:517531

*Rights / Prava:* In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

*Download date / Datum preuzimanja:* **2024-03-29**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

*Repository / Repozitorij:*

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet u Zagrebu

Ivana Kardum Goleš

# ANALIZA NEOKOLONIJALNIH MEHANIZAMA MOĆI U POSTKOLONIJALNOM PISMU

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2022. godina

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet u Zagrebu

Ivana Kardum Goleš

# ANALIZA NEOKOLONIJALNIH MEHANIZAMA MOĆI U POSTKOLONIJALNOM PISMU

DOKTORSKI RAD

Mentor:prof.emer.dr.sc.Stipe Grgas

Zagreb, 2022.godina

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Ivana Kardum Goleš

# ANALYSIS OF NEOCOLONIAL MECHANISMS OF POWER IN POSTCOLONIAL WRITING

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Prof.emer.Stipe Grgas, PhD

Zagreb, 2022

## ZAHVALE

Zahvaljujem svom mentoru, profesoru emeritusu dr.sc. Stipi Grgasu Mufi, na mentorstvu i stručnom vodstvu tijekom studija te nesebičnoj pomoći pri izradi doktorske disertacije. Neizmjerno sam zahvalna što je pristao biti mi mentorom te me tako ohrabrio da se okušam u istraživanju, pisanju i promišljanju koje je dovelo do izrade same disertacije. Njegovo su znanje, angažman i konstruktivne kritike bile neprocjenjive.

Posebnu zahvalnost želim izraziti svojoj obitelji koja je sve proživljavala i pratila me na putu prema doktoratu znanosti, a svojim me je bezgraničnim ponosom i vjerom u moja nastojanja, riječima podrške, strpljenjem i razumijevanjem stalno poticala da i ostvarim svoj cilj.

Zahvaljujem i dragim kolegama Veleučilišta u Šibeniku na čiju sam potporu uvijek mogla računati.

Ivana Kardum Goleš

# ŽIVOTOPIS MENTORA

Professor emeritus dr.sc. Stipe Grgas rođen je u Zablaću pokraj Šibenika 1951. Godine. Diplomirao je anglistiku i sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a nakon toga je upisao poslijediplomski studij književnosti koji je završio radom „Vacillations in the Art and Vision of William Butler Yeats“. Dvije je godine radio kao srednjoškolski profesor engleskog jezika u Drnišu. Potom je postao asistent na Odsjeku za anglistiku Filozofskog fakulteta u Zadru. 1988. je doktorirao s tezom „Iščitavanje djela W. B. Yeatsa u kontekstu Nietzscheove filozofije“ na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Na zadarskoj ustanovi obnašao je dužnosti pročelnika Odsjeka i prodekana za znanost. Kao redovni profesor u trajnom zvanju 2005. godine preuzima katedru za amerikanistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Objavio je stotinjak znanstvenih radova iz područja anglofonih književnosti te niz prijevoda. Posebna su područja njegova znanstvenog interesa kultura i književnost dvadesetog stoljeća u Sjedinjenim Državama i Irskoj te pitanje ljudske prostornosti, a u posljednje vrijeme istraživanje odnosa ekonomije i književnosti. Na doktorskim studijima predavao je kolegije o prostoru/geografiji i književnosti te o ekonomiji i književnosti. Sudionik mnogih tuzemnih i inozemnih konferencija, gostovao je na nekoliko europskih sveučilišta (Genova, Leipzig, Aarhus, Odense), a u dva je navrata bio Fulbrightov stipendist: u akademskoj godini 1994/1995 (Sveučilište Yale, New Haven) i u ljetnom semestru 2011. godine (Sveučilište Cornell, Ithaca). Član je sljedećih društava i profesionalnih udruženja: Hrvatskog društva anglističkih studija (HDAS); European Society for the Study of English (ESSE): International Association for the Study of Irish Literature (IASIL); International Society for the Study of European Ideas (ISSEI); predsjednik je regionalne organizacije američkih studija za jugoistočnu Europu. Član je Hrvatskog društva pisaca. Do sada je objavio sljedeće knjige: Nietzsche i Yeats (1989), Ispisivanje prostora: čitanje suvremenog američkog romana (2000), Kažnjavanje forme (2006) i Američki studiji danas: Identitet, kapital, spacijalnost (2015) te zbirku poezije Zablaće (2019). Sa Svendom Erikom Larsenom uredio je knjigu The Construction of Nature (1994). Urednik je antologije irske kratke priče Otok gipsanih svetaca (2004).

# SAŽETAK

Ovaj rad je za svoj cilj imao analizu suvremene postkolonijalne književnosti i njenog položaja u odnosu na različite mehanizme moći koji se nisu sustavno proučavali u postkolonijalnoj teoriji. Kako bi se postkolonijalno pismo podvrglo novim čitanjima, odnosno kako bi se ukazalo na neadekvatnost postkolonijalne paradigme u uvažavanju moći i njenih pojavnosti, svrha rada bi se mogla supsumirati kao pokušaj artikulacije neokolonijane stvarnosti. Istraživanje je uključivalo analizu recentnih postkolonijanih književnih djela u svjetlu pitanja moći te u kontekstu ekonomske, ideološke i političke prizme i njihovih odnosa u suvremenom društvu s posebnim naglaskom na vezi između kolonijalizma i globalizacije kao sustava dominacije. U radu se zastupa važnost materijalnih evidencija i uvažavanje pokretačke jezgre neokolonijalnih odnosa koja se uspostavlja kroz mobilizaciju okvira kojeg čine ekonomski, politički i ideološki mehanizmi moći. U samom zaključku nastoji se prikazati što se postiže neokolonijalnim čitanjima izabranih romana te se navodi prosudba kako je za budućnost postkolonijalne teorije važan iskorak izvan isključivo tekstualne paradigme da bi se uvažile materijalne manifestacije fundamentalne nejednakosti unutar globalnog svjetskog sustava.

**Ključne riječi:** neokolonijalno čitanje, Adichie, Obioma, Hamid, Hosseini, Sahota, Kahf, moć i materijalne evidencije, globalizacija, kritika postkolonijalne teorije i tekstualne paradigme

## SUMMARY

This thesis is focused on analysing contemporary literature and its position concerning different mechanisms of power which have not been consistently addressed by the discipline within postcolonial studies. It argues for the need of acknowledging hierarchies of power that still burden and condition former colonies and stresses that it is necessary to incorporate into the agenda of postcolonial theory the analysis that will critically engage with prolonged colonization. Drawing upon sources outside of exclusively literary theory, the thesis shows the centrality of economic, political, and ideological mechanisms of power in revealing the neocolonial condition that prevails in today`s world.

In the first chapter, the author delineates the theoretical framework of postcolonial literature and theory within their historical margins. The chapter demarcates not only postcolonial theory`s development and institutionalization, its predominantly discursive strategies, but also opens the possibility of reconsidering its vocation in terms of designating the contemporary world and conjuncture that characterize globality and unequal distribution of power. The chapter acknowledges the vital importance of postcolonial theory and its most prominent theoreticians who set the founding paradigms. Recognizing the theory`s importance in the period of newly gained independence, the author focuses on relevant concepts developed by Fanon, Said, Bhabha, and Spivak. In addition, the author considers a crucial aspect and importance of discourse and its relationship with power and production of power which owes much to Foucault and which was subsequently adopted by postcolonial theory and accepted as a valid subversive strategy. In the following section of the chapter, the author announces that, although postcolonial theory recognizes the privileged status of discourse in offering resistance to colonial forms and mechanisms of representation, the analysis of colonial and postcolonial discourse should not neglect material historical facts which characterized the process of colonization and today`s globalized relationships. Following this line of thought, the author points to necessary modifications of very frequent concepts in the postcolonial theory of migration and diaspora and argues that their oppositional strength as a textual strategy reveals their metaphorical dimension which is very different from real-life experiences. In the closing section of the chapter, the author makes references to aporias within the postcolonial theory, and criticism coming from Ahmad, Huggan, Dirlik, and Loomba who are cautious in welcoming it as a celebratory discourse equipped with a universal capacity of subversion. Instead, what should be taken into

consideration are real material histories of colonialism and inequality which have continued to be present in today`s globalized conjuncture of replicated colonial matrixes of power.

The second chapter addresses the issue of power and its mechanisms. Power as a phenomenon and theoretical concept is observed through an overview of different approaches that delineate its genealogy from Weber, Gramsci, and American debate to Lukes, Bourdieu, and Foucault. The author identifies how Foucault`s notion of productive and dispersed power exercised through discourse was greatly applied in postcolonial theory`s emphasis on the prominent position of discourse in establishing relations of power and providing subversive mechanisms to colonialism. However, not identifying the difference between dominant and dominated discourse along with stressing micro-processes of power without revealing the sources of power in different social structures, in the author`s opinion, poses a serious issue that should be addressed. In the next part of the chapter, the author is focused on delineating mechanisms of power and power system that dominates the globe. Acknowledging the cultural turn that characterized postcolonial theory, the author`s stance is that such a turn distanced theory from material reality and displaced it from social, economic, political, and everyday practice towards questions of race, gender, ethnicity, and hybridity. The author advocates approach that recognizes the importance of material evidence instead of textual and social constructivism. Focusing upon inextricable links between the colonial period, the postcolonial era of won independence, and neocolonial control of economic, political, and ideological relationships and structures in former colonies, the next part of the chapter illuminates how postcolonial emphasis on discursive strategies as subversion is not enough. The unwillingness of the theory to address the current position of former colonizers and colonized in advancing globalization ignores the contemporary global politics within the capitalist neoliberal system. The author concludes the need to observe material impulses, exploitation of resources and human capital, and institutional repression as the foundations of colonialism. Achille Mbembe expands these ideas by describing the process of colonization in terms of not only economic exploitation, but also colonial rationality that even today define societies of former colonies. The author analyses development of social, political, ideological, and economic structures and their configurations in the global distribution of power and how the colonial matrix of power is sustained by continued domination of economy, politics, and ideology in former colonies and justified with narratives of necessary progress and imminent globalization.

Neocolonialism is the focus of the next chapter whose aim is to map the global condition of contemporary societies. The author contends that globalization is the neocolonialism`s avatar and that former colonies, regardless of the proclaimed global and hybrid multiculturalism, are dominated through economic processes, political decisions, and the ideological imperative of globalization and neoliberalism. The combination of economic interest and the logic of capital and the political promotion of neoliberal ideology form constitutive parts of the globalization agenda in which the role and scope of nation-states are significantly changing. The author argues for the necessity to give due attention to the revised notion of nation-states and their importance in the distribution of power with a special emphasis on the USA. The role of postcolonial theory could be revitalized again through an analysis of the connection of current forms of globalization with previous forms of colonial expansion and capitalist exploitation. The author`s departure point is that the material and ideological foundations of globalization can be seen as a continuation of colonial projects and relations. The next section of this chapter focuses on the relationship between postcolonial theory and globalization. Instead of advocating globalization`s transcultural aspect within the postcolonial theory, the author claims that postcolonial theory should look at permutations in neocolonial forms of global hierarchy and not insist on the discourse of globalization as the ultimate mechanism to overcome sharp binarisms between former colonizers and colonized.

After a critical review of globalization, the author provides the analysis of chosen neocolonial writers. Returning once more to the disciplinary frame of the postcolonial theory, the author points to the beginnings of postcolonial thought which was inspired by anti-colonial struggles and resistance towards colonialism seen as an economic, social, and political system in the works of prominent theoreticians such as Fanon, Sartre, and Césaire. In accord with the main idea of this thesis, the author explains that what we are witnessing today is prolonged colonialism or neocolonialism. While recuperating the importance of literature in contemporary commodified conjuncture and its role in illuminating neocolonial mechanisms of power, the author analyzes chosen novels and for that purpose focuses on migration, position, and role of the state, division and global movement of labour, economic crisis, class, race, poverty, conflicts, tradition and modernity, immigrants, the role of education and language, and, ultimately, globalization. The author concludes this chapter by presenting what has been gained with neocolonial readings of the mentioned novels. A different approach to postcolonial literature has been proposed to accept relationships of inequality that still burden former colonies and to acknowledge continuing superiority of the world order that we all live in. The link between the analysis of colonialism as a process and globalization principles and

mechanisms establishes a framework within which the matrix of power can be discerned. Through analysis of novels` characters, plot, time, and space, the author presents evidence of how we live in a neocolonial world whose driving force and the ultimate goal is economic, but political and ideological power are harnessed to achieve that goal.

In the conclusion, the author maintains that colonialism has not yet been abolished and that the world is globally defined by forms of colonialism and neocolonial networks of power and domination. Neocolonial reading stresses a framework in which economic, political, and ideological mechanisms of power have formative effects on the way societies function while the subjective experience presented in the novels can serve to stage objective oppression of the system.

**Keywords:** neocolonial reading, Adichie, Obioma, Hamid, Hosseini, Sahota, Kahf, power and material evidence, globalization, criticism of postcolonial theory and textual paradigm

# SADRŽAJ

**Predgovor**

**Uvod**.....1

**1. POSTKOLONIJALIZAM KAO DRUŠTVENI I DISKURZIVNI KONSTRUKTIVIZAM**.....7

1.1. Povijesno-teorijski okvir postkolonijalne teorije.....7

1.2. Diskurzivne strategije u funkciji otpora.....19

1.3. Diskurs migracije i dijaspore u postkolonijalnoj teoriji.....28

1.4. Kritika postkolonijalne teorije – politika postkolonijalizma.....33

**2. MOĆ**.....42

2.1. Konceptualiziranje i kontekstualiziranje moći.....42

2.2. Mehanizmi moći.....57

**3. NEOKOLONIJALIZAM – MAPIRANJE GLOBALNOG STANJA**.....88

3.1.Globalizacija kao avatar imperijalizma i neoliberalni projekti.....88

3.2. Odnos postkolonijalne teorije i globalizacije.....108

3.3.Neokolonijalni pisci.....117

3.4. Što neokolonijalna čitanja iznose na vidjelo.....187

**4. Zaključak**.....200

**5. Literatura**.....206

## Predgovor

Teško je zamisliti svoj rodni grad kao mjesto od iznimnog značaja za važna svjetska zbivanja. Nekako je ono što svaki dan doživljavamo i čiju pojavnost ne dovodimo u pitanje, posebice uslijed svakodnevnih obveza i tričarija, imuno na velike stvari. A ipak, Šibenik je, ispod siromaške povijesti ribarskog, a kasnije industrijskog grada, ponekad bio mjesto gdje su se zbili važni događaji. U trenutcima punim strepnje kada se trebalo odlučiti za pisanje ovog rada, nailazim na tekst o Aiméeu Césaireu na lokalnom portalu koji je posvećen tom velikom pjesniku i njegovom prijateljstvu sa Šibenčaninom i akademikom Petrom Guberinom. Priča je to o zaboravu činjenice da je Césaire na poziv svog prijatelja Guberine posjetio Šibenik, Martinsku i otok Žirje tjerajući lokalno stanovništvo u bijeg ili nevjericu jer su mnogi po prvi puta vidjeli osobu crne puti. Zanimljiva anegdota, ali je još važnija činjenica da je Césaire svoje najvažnije djelo, poemu *Bilježnica povratka u zavičaj*[1] započeo pisati upravo u Šibeniku. Bio je veliki borac za ljudska prava, jednakost i afirmaciju koloniziranih naroda te je u svjetsku književnost i politiku uveo pojam crnaštva (franc. négritude). Čini se pomalo nestvarno da je upravo Šibenik bio trenutna inspiracija za tako važan tekst koji će postati svjetskom himnom otpora prema europskom kolonijalizmu. Nekako upravo u životnom razdoblju, kada sam se počela zanimati za brojna društvena iskorištavanja i nejednakosti kroz povijest do današnjih trenutaka, od legitimacije ropstva, rodnih uloga, vjerskih ideologija, izjednačavanja pod krinkom kozmopolitanizma i ekonomske uvjetovanosti, i kada sam odškrinula vrata k spoznavanju dimenzije i veličine ovih stvarnosti, počela sam izradu svog rad i nadam se da ću njim uspjeti rasvijetliti neke od ovih kategorija i njihov utjecaj na kulture, načine života, djelovanja i mogućnosti otpora. Inspiracija za ovaj rad je promišljanje o funkciji književnosti u vremenu u kojem se književnost, kao i brojne druge kategorije, vrednuju svojim prodajnim kapacitetom ili brojem „lajkova“ na društvenim mrežama i u javnoj sferi jagme za uvijek novim tržištima. Književnost ima nepregledno mnogo tema i ideja koje može prizvati i o kojima kao konzumenti možemo imati vlastito mišljenje koje, naravno, vrlo lako i brzo možemo podijeliti sa svekolikom javnošću. Može li i književnost biti „influencer“ i natjerati nas da razmislimo o humanističkim vrijednostima koliko god one bile anakrone u ubrzanom svijetu u kojem živimo? Može li ogoliti i kritički propitati ideologije koje ju smještaju u humanističku disciplinu unutar čijih granica ju je potrebno i promatrati ili

[1] To je prvi hrvatski prijevod ovog izuzetno važnog književnog djela koje je priredila Vanda Mikšić, a objavila Kulturna udruga Fotopoetika iz Šibenika 2020.godine.

može ukazati na međusobnu povezanost konteksta i konjunkture nejednakih odnosa u kojoj se književnost stvara? Ima li književnost vrijednost i može li ona biti suptilni nositelj kritike te jednako složeno mjesto za ideološke kontradikcije povijesno uključene u, primjerice, imperijalistički pothvat? Kolika je sposobnost književnosti da ukaže na moć koja institucionalizira književnost i način na koji je iščitavamo? Nastojat ću dati odgovore.

# Uvod

Istraživanje doktorskog rada se temelji na analizi postkolonijalnih književnih djela u svjetlu pitanja moći zbog kojeg granice između kolonijalnog, postkolonijalnog i neokolonijalnog prestaju biti tako jasne jer se slične matrice moći, hijerarhije i razlike pojavljuju i danas, ali ne samo u prijašnjim kolonijama, nego i u metropolitskim centrima. Pitanje moći se problematiziralo na razini političkog, ideološkog i ekonomskog utjecaja uslijed izražene globalizacije i kulturalnog imperijalizma. Rad na predloženoj temi uključuje analizu fikcionalnih djela C. Ngozi Adichie, K. Hosseinija, C. Obiome, M. Hamida, S. Sahote i M. Kahf s naglaskom na problemu moći tematiziranom kroz ekonomski, ideološki i politički aspekt u kontekstu postkolonijalne teorije i suvremenih svjetskih zbivanja koja upućuju na uspostavu neokolonijalne zbilje u kojoj ovi pisci žive i djeluju. Naslov rada je „Analiza neokolonijalnih mehanizama moći u postkolonijalnom pismu“ te bi takvo iščitavanje trebalo upotpuniti praznine postkolonijalnog diskursa u uvažavanju moći i njenih pojavnosti u neokolonijalnoj konjunkturi 21. stoljeća.

Postkolonijalizam je kao teorijsko usmjerenje i akademska disciplina bio posebno prisutan i živ u zadnjih nekoliko desetljeća 20. stoljeća što se može shvatiti kao prirodna posljedica nestanka kolonijalnih carstava koja su dominirala velikim prostranstvima i narodima (Loomba A. , 1998a). Iako je sam termin prvotno nastao još ranije u političkoj teoriji kada je predmet istraživanja bila postkolonijalna država (Ahmad, 1995, str. 1), danas je uvelike uspostavljen kao dio akademskog kurikula u društvenim i humanističkim znanostima te je još uvijek neiscrpan izvor teorijskog proučavanja (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2013) (Lazarus, 2004). Ono što je kolonijalizam donosio po pitanju povijesnog okvira, metodoloških pristupa čitanju književnosti i odnosa kolonizatora i koloniziranih (Said E. , 1999), dobiva svoj nastavak u problematiziranju postkolonijalizma, odnosno neokolonijalizma i njegovu promišljanju. Nedvojbeno je da su ulaskom u novo tisućljeće ideje globalizacije, multinacionalizma, pluralizma i sinkretizma zaživjele u teorijskoj misli (McLeod, 2000). Razvidno je, također, da se uspostavljanje postkolonijalne književnosti pa čak i postkolonijalnih intelektualaca (Spivak G. C., 1990) dijelom prepliće s kategorijama multikulturalizma, manjinskih književnosti ili književnosti Trećeg svijeta, a od kraja stoljeća i tog nejedinstvenog obilja transnacionalnog književnog stvaralaštva koje obuhvaća cijeli svijet. Aijaz Ahmad (2004) je vrlo izravan kad postkolonijalizam vidi kao produljenje dihotomije između bijelog Zapada i ostatka svijeta. Štoviše, na taj način se uloga

kolonijalizma pozicionira kao primarni strukturalni princip povijesti društava koja jesu prošla kolonijalizaciju, ali problematično je ići u pravcu brisanja prostornih i temporalnih datosti te govoriti da su sva društva, prije ili poslije, bila kolonizirana ili su kolonizirala (Dirlik, 1994). Globalizirana transpovijesnost kolonijalizma zanemaruje specifičnosti koje proizlaze iz ukorijenjenosti u određeno mjesto i ukotvljenosti u temporalni okvir. Stanje postkolonijalizma ne može biti globalno stanje odnosa između Zapada i Ostatka svijeta (Hall, 1992) bez uzimanja u obzir struktura moći ili sustava koji dominira na globalnoj razini, a radi se o kapitalističkom ustroju čija je globalnost sadržana u njegovoj dominaciji za koju se čini da nema alternative, a specifičnost u diskursima borbe protiv te iste dominacije (Appadurai, 2008). Rumina Sethi (2011) vidi izvorište postkolonijalizama u dekolonizacijskim pokretima dok je akademska proliferacija intelektualca i postkolonijalnih studija okrenuta ka pitanjima rase, roda, hibridnosti, migracije i multikulturalizma bez rasvjetljivanja suvremenih neokolonijalnih/neoliberalnih projekata (Han, 2017). Također, postavlja se i krucijalno pitanje nije li globalizacija upravo vrsta kolonijalizma s moderni(ij)m preokupacijama, ali vrlo sličnim modusima djelovanja pa samim tim i prikazivanjima u književnim djelima (Chowdhry & Nair, 2004). Književnost koju nazivamo postkolonijalnom karakterizira stalni proces izgradnje i gotovo neiscrpno vrelo kreativnog djelovanja. Aporije i kompleksnosti proizašle iz različitih kulturnih iskustava potvrđuju heterogenost takvih konstrukata kao što su književna djela i njihovu nesvodivost na zajedničke nazivnike i paradigmatsko tumačenje bitnih kategorija kao što su identitet, jastvo, migracija, dominacija, otpor, razlika, rasa, rod, mjesto, povijest ili reprezentacija (Bhabha, 1994). Dakle, postkolonijalna teorija naglašava hibridiziran i sinkretički pogled na svijet (Prakash G. , 1996), ali ostaje problematično možemo li u takvoj konjunkturi danas govoriti o razlici pod jednakim uvjetima kako su nas uvodno u utjecajnoj zbirci ohrabrivali Ashcroft, Griffiths i Tiffin (2002). Nadalje, kroz sve ove kategorije provlači se zajednička nit, a to je moć bilo da se radi o njenim ekonomskim, ideološkim ili političkim manifestacijama (Parry, 2004a). Na razmeđu ukorijenjenosti u kolonijalno i postkolonijalno naslijeđe te kozmopolitanstva, eklekticizma, postnacionalizma i globalizacije, može li se reći da zaista dolazi do transkulturacije koja u užem „smislu označuje načine prema kojima subordinirane ili marginalne skupine odabiru i preinačuju kulturne elemente dominantne kulture“ (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 233) kako to postkolonijalna teorija nastoji objasniti (Krishna, 2008)? Potvrđujući umjereni konstruktivizam, postkolonijalni pisci ističu vitalnu važnost hibridnosti koju vidimo kroz miješanje prostora različitih kultura. Iako će Rushdie (1991) ustvrditi da takvi hibridni prostori ocrtavaju bolje mape stvarnosti, moć je sveprisutna i, zapravo, neizbježna (Foucault

M. , 1994) te predmet istraživanja čini razotkrivanje mehanizama moći koji su preživjeli razne mutacije od perioda kolonijalizma, pokretačke snage antikolonijalnih borbi i postkolonijalizma te trenutnih procesa suvremenog svijeta u kojem je distribucija moći između nekadašnjih kolonija i metropolitskih centara fundamentalno nejednaka (Legg, 2007).

Istraživanje rada se fokusiralo na detaljnu analizu recentnih postkolonijalnih književnih djela u svjetlu pitanja moći koje bez obzira na završenu borbu protiv formalnog kolonizatorskog pothvata (Césaire A. , 1972b) možda nikad nije bilo ponovno ovako značajno i formativno. Vrlo je važno mogu li se matrice moći dokinuti odnosno koje su njene pojavnosti danas u svijetu koji sustavno apostrofira neoliberalne modele razvoja i globalizacije (Negri & Hardt, 2000). Aktualnost takvog istraživanja dodatno naglašavaju fikcionalna djela popularnih pisaca koji pišu na engleskom jeziku i koje su hvalili književni kritičari, a tematiziraju zemlje iz kojih su potekli kao što su Indija, Nigerija, Pakistan, Afganistan i Sirija. Ne radi se ovdje o jednostavnom sudaru „Orijenta“ i „Okcidenta“ (Viswanathan G. , 2005) jer ovi pisci djeluju iz privilegiranog položaja zapadnjačkih centara moći što bi trebalo ukazati na konfliktnu i hijerarhijsku dimenziju moći koja za sobom povlači pitanje dominacije i nejednakosti. Upravo je takvo istraživanje temeljna sastavnica predložene disertacije.

Cilj istraživanja i razrade ove teme jeste cjelovita analiza fikcionalnih djela navedenih autora s naglaskom na praksama i načinima iznošenja i predočavanja pitanja moći u kontekstu ekonomske, ideološke i političke prizme te njihovih odnosa u suvremenom društvu kroz postavke postkolonijalne književnosti i teorije. S ciljem podvrgavanja postkolonijalnog pisma novim čitanjima koja nisu svediva isključivo na postkolonijalnu matricu, svrha rada bi se mogla sažeti kao pokušaj artikulacije neokolonijalne stvarnosti zbog čega se i nadaje hipoteza kako uvažavanje moći nagriza uvriježene postkolonijalne postulate, odnosno postavlja jedan drugačiji okvir u kojem valja čitati književna djela. Budući da pitanje moći kod ovih autora dosad nije bilo predmetom sustavnog znanstvenog istraživanja, postoji objektivna potreba da se to napravi, što je ujedno i temeljna svrha i cilj ovog istraživanja koje je dovelo do izrade doktorske radnje.

Rad se, uz Predgovor, Uvod, Zaključak i Popis literature sastoji od nekoliko poglavlja, a to su redom: Postkolonijalizam kao društveni i diskurzivni konstruktivizam, Moć i Neokolonijalizam – mapiranje globalnog stanja. Svako poglavlje je podijeljeno na nekoliko potpoglavlja. U Uvodu se ukratko iznose ciljevi istraživanja kao i predložena teza. Prvo poglavlje ima četiri potpoglavlja, a u prvom se tematizira postkolonijalna teorija i istraživanje započinje osvrtom na teorijska uporišta, tj. povijesno-teorijski ili eksplikativni okvir koji

donosi osnovne značajke i probleme postkolonijalne teorije kroz početke njenog razvoja, uspostavljanja kao akademske discipline pa do recentnih saznanja. U ovom dijelu rada se referiram i na svoj magistarski rad i istraživanje koje sam provela o Salmanu Rushdieju i konceptu hibridnosti. Povijesno-teorijski dio rada uključuje prominentne teoretičare postkolonijalizma kao što su neizostavno E. Said, H. Bhaba, G.C. Spivak, ali i njihove kritičare u liku A. Ahmada, A. Dirlika, E. Shohat, B. Parry te vrlo recentno R. Sethi, A. Loombe i G. Premnatha. U radu se analizira značaj diskursa te diskurzivne strategije kako ih je preskriptivno naglašavala postkolonijalna teorija u kontekstu otpora prema dominantnom diskursu te je to ujedno tema drugog potpoglavlja. Posebno važno mjesto u postkolonijalnoj teoriji zauzimaju migracija i dijaspora te se u trećem potpoglavlju analizira njihova uloga. Poglavlje završava s aporijama postkolonijalne teorije proizašlima iz odnosa između postkolonijalizma, postkolonijalnih studija i teorije odnosno mogućim zaokretom kojeg bi teorija mogla imati u daljnjem razvoju. Drugo poglavlje nudi pregled i osvrt na teoriju moći kao i vrste moći, a temelji se na literaturi kroz premise teoretičara gdje u prvom redu imamo M. Foucaulta, S. Lukesa te S. Halla koji tematiziraju moć i društvene konstrukte kolonijalizma s posebnim osvrtom na A. Mbembea koji naglašava nejednakost i polarizaciju te ekonomska objašnjenja suvremenih društvenih i političkih fenomena. Poglavlje ima dva dijela i u prvom se moć konceptualizira i kontekstualizira dok je drugi dio posvećen analizi mehanizama moći. Posljednje poglavlje ima četiri potpoglavlja, a odnosi se na mapiranje globalnog stanja odnosno uspostave neokolonijalizma kao legitimne kategorije suvremene globalizacije oprimjerene kroz prizmu ekonomskog, političkog i ideološkog aspekta. Značajna će stoga biti analiza ovih triju kategorija upravo u kontekstu suvremenih svjetskih zbivanja, odnosno izražene globalizacije i neoliberalnih projekata o kojima su, između ostalih, pisali Wallerstein, Frank, Hardt i Negri, a što će potvrditi globalizaciju kao avatar neokolonijalizma. Poseban dio poglavlja analizira upravo odnos postkolonijalne teorije i globalizacije. Naposlijetku, analitički dio rada se temelji na pomnom iščitavanju fikcionalnih djela izabranih autora objavljenih na engleskom jeziku te njihovoj analizi u svjetlu već izloženih teorijskih okvira postkolonijalne teorije, ali uz uvažavanje pitanja moći u neokolonijalnoj konjunkturi današnjice. Na samom kraju rada iznosim zaključak i ukazujem na mogućnost pozicioniranja neokolonijalnog čitanja književnih djela.

Ono što bi se moglo izdvojiti kao zajednički nazivnik autora čije romane analiziram jest pisanje na engleskom jeziku, tematiziranje političkih i ideoloških sukoba, iskustva migranata i alijenacije bilo u njihovim zemljama porijekla ili u centrima zapadnjačke moći odakle svi oni i stvaraju svoja djela. Već je davne 1965. Kwame Nkrumah, dok nije bi

predsjednik Gane, upozoravao na neokolonijalizam i nazvao ga posljednjom fazom imperijalizma. Danas se u teorijskom, ali i svakodnevnom diskursu govori o globaliziranom svijetu, a svjetska se književnost izjednačava s komparativnom književnošću 21. stoljeća i to se posebice propagira u postkolonijalnim studijima (Figueira, 2010), proglašavaju se laureati književnih nagrada iz raznih (potencijalno) egzotičnih zemalja i književnosti iako ih je najveći broj na engleskom jeziku što potvrđuje njegov status *lingue francae*. Ključnima, međutim, ipak ostaju pitanja dominacije, iskorištavanja, moći, a sve s reperkusijama u polariziranom svijetu koji nas okružuje. Stoga bi komparativno čitanje djela gore spomenutih autora trebalo otkriti palimpsest novih saznanja o načinima na koja se moć u 21. stoljeću manifestira i prikazuje u književnim djelima.

Chimamanda Ngozi Adichie je jako uspješna afrička spisateljica mlađe generacije koja u fikcionalnom stvaralaštvu prepliće nasljeđe rodne Nigerije, trenutnog doma u SAD-u s recentnim društvenim i političkim događajima. Nagrađivana je brojnim nagradama uključujući nagradu Commonwealtha za najbolji debitantski roman, a uslijedile su i mnogobrojne druge. Prvi je prijevod u Hrvatskoj doživjela 2007. godine, a od tada je redovito zastupljena u izdavačkoj djelatnosti. Sljedeći pisac koji se može promatrati kroz prizmu postkolonijalizma i odnosa moći jest Khaled Hosseini koji piše isključivo o rodnom Afganistanu, a iznimno je poznat u svijetu, ali i u Hrvatskoj u kojoj je jedan od najčitanijih stranih autora. Chigozie Obioma je hrvatskoj javnosti predstavljen 2016. godine kao mladi nasljednik Chinuae Achebea koji tematizira hibridni i višejezični svijet moderne Nigerije uvelike određen nasljeđem kolonijalizma. Zadnji roman Moshina Hamida preveden je na hrvatski 2019. godine, a svijet kojeg oslikava donosi teme vezane uz Pakistan i Veliku Britaniju te migraciju, separatizam i tribalizam. Sunjeev Sahota je osim uvrštenja na listu romana za Bookera, dobio i Nagradu EU za književnost 2017. Preveden je na hrvatski krajem 2019. godine, a u fikciji problematizira imigrantske radnike u Velikoj Britaniji. Posljednja autorica je Mohja Kahf čija djela nismo imali prevedena na hrvatski, ali je svakako bitna zbog naglašavanja i promišljanja o političkim i ideološkim problemima sirijskih imigranata u Americi. Osim što njihovi romani tematiziraju brojne postokolonijalne teme, svi autori donose jednu dodatnu dubinu iščitavanja stvarnosti jer su „izmješteni“ iz domovine te njihove perspektive dolaze i iz zapadnjačkih centara moći što nedvojbeno može dovesti do pronalazaka još više mehanizama moći i njenih manifestacija koje nisu ograničene samo na prikazivačke mehanizme već i na one, danas tim više, životno bitne kategorije kao što su ekonomija, ideologija i politika. Reference na ove pisce u stranoj književno-teorijskoj literaturi su brojne i to najčešće u kontekstu polemiziranja o postkolonijalnoj književnosti i

teorijskoj misli te u posljednje vrijeme sve više u kontekstu projekta globalne literature i glamuroznog svijeta književnih nagrada koje, kako Huggan (1994, str. 22) smatra, predstavljaju manifestaciju moći korporativnog izdavaštva. Ipak, dimenzija moći i njeni aspekti nisu jedinstveni i homogeni, već nude cijeli niz novih saznanja kojima bi trebalo posvetiti cjelokupan rad. S obzirom da imaginacija ima transformativnu moć u restrukturiranju parametara svakodnevnog života (Appadurai, 1996, str. 5), tako i književnost ima utjecajnu ulogu u konceptualnom repertoaru suvremenih društava globaliziranog svijeta (*ibid,* str. 58). U ovom kontekstu značaj književnosti se ne može zanemariti jer ona može u fokus istraživanja staviti ono što je relevantno, a to su u globalizacijskom imperativu današnjice neokolonijalni odnosi. Nadam se da ću u radu uspjeti ukazati na određene slabe točke postkolonijalne teorije kao i na nove mogućnosti čitanja književnih djela koja mogu bolje oprimjeriti društvenu problematiku.

Poglavlje kojim započinje ovo istraživanje prikazuje razvoj postkolonijalizma i postkolonijalne teorije te njene primjenjivosti na književne tekstove. Polazna točka će stoga biti povijesno-teorijski okvir postkolonijalne teorije s osvrtom na bitne teoretičare postkolonijalne paradigme kao i na njene kritičare. Analizirat će se diskurzivne strategije koje je postkolonijalna teorija ustvrdila kao validne kategorije za proučavanje književnosti kao što su jezik i diskurs, transkulturacija, pitanje hibridnosti i migracije. Također, bit će riječi o poziciji koju postkolonijalna teorija zauzima u akademskim krugovima kao i njeno oslanjanje na zapadnjačke kritičko-teoretske modele te konceptualnu odvojenost koju ona nastanjuje u odnosu na stvarne društveno-ekonomske uvjete.

# 1. POSTKOLONIJALIZAM KAO DRUŠTVENI I DISKURZIVNI KONSTRUKTIVIZAM

## 1.1. Povijesno teorijski okvir postkolonijalne teorije

„The postcolonial condition is neither territorially bound nor more the property of one people than of the other: instead, its inevitably retroactive narrative allows for the inclusion both of its colonial past and of the function of criticism at the present time as necessary corollaries to the telling of its stories.“ (Suleri, 1992, str. 22)[2]

U ovom ću poglavlju prikazati značajke i specifičnosti postkolonijalne teorije kroz kontekst njenog povijesnog razvoja kao i ključnih odrednica te metodoloških pristupa u čitanju književnih djela. Budući da postkolonijalna teorija obuhvaća zaista impozantan korpus tekstova, nužno je bilo fokusirati se na njene glavne značajke kao i doprinose nekih od najistaknutijih teoretičara. Analizirat ću diskurzivne strategije u funkciji otpora u kojima jezik i diskurs imaju izuzetno važnu ulogu što će biti dalje problematizirano u kontekstu engleskog jezika kojim pisci odabrani za ovu analizu stvaraju svoja djela. Rad će se fokusirati na posebno značajno mjesto u postkolonijalnoj književnosti, ali i teoriji, a to je pitanje migracije i dijaspore. Nadalje, u poglavlje ću se osvrnuti i na odnos postkolonijalizma, postkolonijalnih studija i teorije te ću istaknuti mogućnost da se fokus s književne analize u kontekstu postkolonijalne teorije primakne vrsti aktivizma koji bi bio od velikog značaja u konjunkturi kulturalne i ekonomske globalizacije danas.

Kako čitamo kod Vladimira Bitija (2000, str. 389-90), postkolonijalna teorija obuhvaća korpus tekstova koji proučavaju povijest i kulturu bivših kolonijalnih zemalja ili pak iz perspektive takvih zemalja preiščitavaju kolonizatorske kulture. Ne čudi međutim, imajući na umu veličinu nekadašnjeg Britanskog Imperija ili suvremenu akademsku dominaciju američke provenijencije, što je većina takvih tekstova napisana na engleskom

[2] Kod citiranja teorijskih tekstova, koristila sam vlastiti prijevod, a samo sam na početcima poglavlja zadržala izvorni tekst koji je ujedno i duži citat.

jeziku u kojem se mora pridati važnost razlici koju termin postkolonijalno ima sukladno različitoj ortografiji. Naime, „post-colonial“ označava specifičan povijesni period ili epohu, točnije vrijeme nakon procesa kolonizacije kada države proglašavaju svoju neovisnost. S druge pak strane, „postcolonial“ predstavlja forme prikazivanja ili strategije i vrijednosti iščitavanja koje prelaze preko barijera kolonijalne vladavine i nacionalne neovisnosti. Postkolonijalnost se može definirati i kao način na koji kolonizirani narodi traže svoje mjesto kao povijesni subjekti. Jorge de Alva (1995, str. 245) smatra da bi se postkolonijalnost trebala promatrati i proučavati ne toliko s aspekta subjektivnosti nakon kolonijalnog iskustva, koliko kao subjektivnost protivljenja usmjerenih protiv kolonizirajućih diskursa i praksi koji ju podređuju.

Upravo zato što obuhvaća različite kulture i odrednice unutar kultura koje se smatraju postkolonijalnima i koje nude drugačije perspektive i izazove dosadašnjim kanonima teorije, može se utvrditi da je bilo vrlo izazovno razviti jedinstvenu metodologiju u postkolonijalnoj teoriji te ju karakterizira izbor unutar različitih teorijskih okvira. Nadalje, postkolonijalna teorija pokazuje, deklarativno, svojevrsni teorijski eklekticizam u projektu rušenja homogene (eurocentrične) perspektive koja je dominirala većim dijelom razvoja teorijske misli o Drugom iako ju se i kritizira kao nastavak eurocentrizma.

Možemo se još jednom dotaknuti značenja koji izraz „postkolonijalni“ ima i osvrnimo se na objašnjenje koje nudi Ania Loomba (1998a, str. 7) ističući pritom da je „postkolonijalizam“ „labav“ termin. Ona piše da: „(...) prefiks „post“ (...) implicira „posljedice“ u dva smisla – vremenske, kao one koje dolaze nakon nečega, i ideološke koje zamjenjuju stare.“ Ako uzmemo u obzir drugo značenje prefiksa „post“, tada bi on trebao naglašavati aspekt zamjenjivanja ideologija (pred)kolonijalnog perioda s novim ideologijama postkolonijalne ere. Na taj bi se način impliciralo da se nejednakosti kolonijalizma nisu izbrisale, već se dogodio prijelaz s novim vrijednostima koje su zamijenile stare. Huggan (1997a, str. 22) je prilično kritičan prema postkolonijalizmu i iznosi da je „post“ u postkolonijalizmu „iritantno kriptičan“ jer je u njemu više ugrađena zastarjelost komodificirane kulture i pomodno proučavanje kulturalne Drugosti, nego što je opisni izraz za intelektualni i/ili politički nemir. Na taj način, smatra Huggan (2003), „post“ sudjeluje u komodificiranju kulturalnog znanja kroz kanale zapadnjačkih supersila, izdavačkih kuća i zajedničke mantre globalne kulture, ali i globalne ekonomije.

Obilje značenja koje se pripisivalo postkolonijalnom može označavati povijesnu tranziciju, određeni period, kulturnu lokaciju i teorijsko gledište, zapravo ono što autor koji piše o tome želi (Parry, 2004, str. 66). Problemi ovakve neodgovarajuće nomenklature,

odnosno višeznačnosti, bili su podvrgnuti kritici jer se izraz postkolonijalan upotrebljavao kako bi označio sve kulture pogođene imperijalnim procesom od trenutka kolonijalizacije do sadašnjosti (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2002, str. 2) što predstavlja kontinuum bez jasno određenog početka i kraja. Kanada i Novi Zeland, primjerice, mogu biti promatrani kao postkolonijalni jer pokušavaju preokrenuti europske kulturalne modele, ali istovremeno mogu biti i neokolonijalni u politikama prema domorodačkom stanovništvu. Postkolonijalno se okreće i manjinskim kulturama uključujući i dijaspore, migrante i transnacionalne povijesti (Bhabha, 1994, str. 12), a i feminističko pismo u zemljama Trećeg svijeta, crnačko stvaralaštvo, književnosti dijaspore i razvlaštenih od Azije, Afrike, Južne Amerike pa do Australije i Kanade. Postkolonijalizam je postao sastavni dio kulturalnih studija što je usko povezano s razvojem pojmova pluralizma i kulture kao i kritike europske ideološke dominacije nad ostatkom svijeta. Iz ovakvih razmišljanja možemo izvući genezu za disciplinu koja se zalaže za marginalizirane i njihove kulture (Sethi, 2011, str. 2-3). Institucionaliziranje postkolonijalnih kulturalnih studija je započelo u djelima Fanona, Achebea, Césairea, Senghora, Nkrumahe u kojima su ovi emancipatori i kritičari europskog prosvjetiteljstva progovorili o slobodi, pravdi, potrebi revidiranja europske povijesti dominacije i o aktivizmu. Kolonijalizam pak po proglašavanju neovisnosti nije nestao, nego se modificirao i razvio u neokolonijalizam postkolonijalnog perioda (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 44) (Dirlik, 2005). Ovoj mutaciji posvetit ću značajan dio rada u narednim poglavljima i pokušat ću je ilustrirati vlastitim čitanjem izabranih autora.

Postkolonijalizam se ne može ograničiti samo na period od trenutka proglašavanja neovisnosti bivših kolonija; on uključuje i sam proces kolonizacije. Može se činiti da je definiranje neke književnosti postkolonijalnom eurocentrično jer izdvaja iskustvo kolonijalizma kao najvažniju činjenicu o tim zemljama iako one mogu imati zaista dugu tradiciju pretkolonijalne književnosti kao što je slučaj s indijskom. Termin s druge strane pokriva širok raspon od Irske, Australije do afričkih i azijskih zemalja koje sve karakterizira donekle slično, ali u isto vrijeme i različito iskustvo kolonijalizma. Danas, u konjunkturi imperativa neminovne globalizacije, najproblematičnije je stavljanje SAD-a u pretinac postkolonijalne države koja je prošla kolonizaciju, ali je isto tako i sama surovo kolonizirala američke starosjedioce i uvezla odnosno replicirala u vlastitom društvu unutarnje nejednakosti i proturječja jednoć povezivana s kolonijalnim razlikama (Dirlik, 1994). Multikulturalizam kojeg se propovijeda u SAD-u neki smatraju samo folklorom na mjestu diskreditiranog autoritarizma te ih proglašavaju prvom državom na svijetu koja je postkolonijalna i neokolonijalna (Singh & Schmidt, 2000, str. 5). Young (1998, str. 4) definira

postkolonijalizam kao određenu vrstu interdisciplinarnog političkog, teorijskog i povijesnog akademskog rada unutar studija i povijesnog konteksta kolonijalizma, ali i političkog konteksta suvremenih problema globalizacije što predstavlja proširivanje predmeta interesa same postkolonijalne teorije u smislu približavanja suvremenim zbivanjima. Osim temporalnog okvira postkolonijalizma i postkolonijalne teorije, valjalo bi se pozabaviti i onim geografskim. Naime, samorazumljivo je da su države koje su prošle iskustvo kolonijalizacije implicirane kao predmet postkolonijalne teorije, ali se državne granice prekoračuju jer se težište postkolonijalne teorije pomiče prema proučavanju kultura koje ne mogu biti strogo demarkacijski odvojene te se u samoj teoriji vidi zaokret prema transnacionalnosti i proučavanju globalnih procesa i pojava kao što su primjerice migracije i dijaspora.

Postavlja se pitanje što nekog pisca čini postkolonijalnim; mjesto rođenja, godine provedene u emigraciji, izbor teme ili nešto drugo. Ponekad se pokušaj stvaranja grupnog identiteta na osnovu kolonijalnog iskustva može smatrati restriktivnim ili novom vrstom opresivnog esencijalizma. Brians (2016) ipak ističe kako se terminom treba i dalje služiti jer stari izrazi kao npr. književnost Commonwealtha ili Trećeg svijeta na engleskom jeziku, nikako ne pristaju onome što proučavaju teoretičari postkolonijalizma.

S europskog stajališta, a možemo se u to uvjeriti u književnim djelima 19. stoljeća, kolonijalizam je bio metaforički i kartografski pothvat. Zemlje su se prostorno stvarale, simbolički interpretirale, a krajolik je dobivao svoj izgled u tekstovima putopisaca, misionara bez obzira na prisustvo tih istih prostora tisućama godina prije europskog dolaska na scenu. Kolonizirale su se i strane priče (Boehmer, 1995, str. 45). Književnost je bila od iznimne važnosti za "kulturalni pothvat Carstva" (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2002, str. 3), a ona ima isto tako bitnu ulogu i u institucionaliziranju postkolonijalne teorije. Edward Said (1999) uvidio je ključno mjesto koje književni tekstovi imaju u stvaranju predodžbi o Orijentu jer se u teoriji isticao književni „tekst", a ne stvarnost kolonizacije. Elleke Boehmer (1995, str. 12) objašnjava kako je izgradnja imperija bila prvenstveno tekstualni podvig definiran različitim oblicima kao što su putopisi, memoari, romani, poezija, državni dokumenti, zakoni, pisma i izvještaji. Ti su tekstovi postali medij pomoću kojeg je imperijalna vlast mogla organizirati, interpretirati i predstaviti stvarnost koja je bila drugačija. Pridavanje ovakve moći tekstu postat će predmet razilaženja u daljnjem razvoju postkolonijalne teorije.

Književni tekst je još jednom postao izrazito važan i u postkolonijalizmu kao način odgovora na složenu situaciju i položaj na razmeđu kultura u kojem su se našla društva i pojedinci u bivšim kolonijama. Teoretičari postkolonijalizma smatraju da je kolonizacija u

praksi donijela hibridizaciju estetskih utjecaja i započela proces globalne transkulturacije u književnosti. Dok Rushdie (1991) u svom eseju „Commonwealth Literature Does Not Exist“ primjerice naglašava postkolonijalni roman koji je decentriran, transnacionalan, međujezičan i međukulturalan i pisce koje treba krasiti eklekticizam, a ne nacionalna određenja, Loomba (1998a, str. 183) upozorava na pojednostavljeno isticanje obeskorijenjenosti u kontrastu s tradicijom i pripadnošću. Temama migracije, egzila i hibridnosti koje su gotovo preskriptivne u postkolonijalnoj teoriji ne mogu biti suprotstavljene ideje ukorijenjenosti, nacije i autentičnosti bez uzimanja u obzir njihove ideološke, političke i emocionalne valencije.

Interesi i postavke postkolonijalne teorije su se mijenjali kroz vrijeme i djela različitih teoretičara. Potrebno je spomenuti početke teorije u djelima Frantza Fanona (2004a, str. 325) i njegovu psihoanalitičku analizu koloniziranog subjekta kao žrtve bez mogućnosti pregovaranja i progovaranja: „Ja sam unaprijed određen izvana. Ja sam rob ne 'ideje' koju drugi imaju o meni, već svog vlastitog izgleda.“ Fanon je među najznačajnijim postkolonijalnim teoretičarima, ali i ikonama antikolonijalne borbe čije je mišljenje da jezik ima najveće implikacije za koloniziranog i ovo stajalište će imati snažan utjecaj na kasnije teoretičare postkolonijalizma i uvažavanje uloge jezika, odnosno diskursa u procesu stvaranja postkolonijalnog subjekta. Fanon se osvrće na efekte hegemonijskih metoda kojima se zamagljuje i tjera u zaborav kultura koloniziranih, a čija je posljedica želja za ujedinjenjem u homogeni nacionalni identitet i kulturu. Fanon vidi nacionalnu kulturu kao napor kojeg neki narod poduzima u misaonim sferama ne bi li opisao, opravdao i slavio djelovanja kroz koja se taj narod formirao i koja mu garantiraju daljnju opstojnost *(ibid,* str. 155). Kolonijalizam iskrivljuje i narušava povijest koloniziranog naroda čiji se intelektualci tada okreću pretkolonijalnoj povijesti i težnji za jedinstvenom nacionalnom kulturom kako bi izrazili svoj antikolonijalni impuls. Autentično prikazivanje kulture mora uzeti u obzir koliko je ta potraga za autentičnošću i nacionalnom kulturom povezana s kolonijalnim iskustvom koje uključuje dominaciju i opresiju, a prvenstveno sistematičnost kolonijalizma, odnosno zahtijeva aktivizam kako bi se adekvatno odgovorilo na takvo stanje.

Analizirati povijesni i teorijski okvir postkolonijalne teorije nije moguće bez referenci na Edwarda Saida i značaj koji su njegova djela imala u uspostavi akademske discipline postkolonijalne teorije i postkolonijalnih studija. Said je u svom temeljnom djelu *Orijentalizam* (1999) opisao prakse kako su europski povjesničari, književnici i teoretičari prikazivali Bliski Istok. Orijentalizam je akademska disciplina, ali i puno važnije, način promišljanja o Orijentu zasnovan na njegovoj ontološkoj i epistemološkoj distinkciji u odnosu na Okcident i iako termini Orijent i Okcident nemaju uporište u kulturalnoj stvarnosti jer su

povijesni i društveni konstrukti, Said orijentalizam vidi kao način dominacije nad Orijentom kroz restrukturiranje i prikazivanje, dakle, kroz diskurs, čime se ostvaruje moć nad njim:

> (...) formulirati Orijent, dati mu oblik, identitet, određenje s punim priznanjem njegova mjesta u pamćenju (...) generalizirati svaku zapaženu pojedinost i od svake općenitosti napraviti nepromjenjiv zakon o orijentalnoj naravi, ćudi, o orijentalnim navadama ili o orijentalnom tipu; i, nadasve, pretvoriti živu stvarnost u tekstualnost. (Said E. , 1999, str. 112).

Kolonijalni diskurs je uključivao simboličke prakse, posebice tekstualne kodove i konvencije da bi uopće mogao obuhvatiti „neopisivu stranost“ (Boehmer, 1995, str. 50) pokorenih zemalja. Said (1999, str. 283) također ističe kako je prevladavalo uvriježeno gledište o Orijentu kao geografskom prostoru koji treba „kultivirati, obrati i zaštititi“.

*Orijentalizam* je pružio snažne dokaze o povezanosti moći i znanja kao i tezu da je diskurzivna konstrukcija orijentalizma samostvarajuća te da nema veze sa stvarnim objektom, odnosno stvarnim Orijentom. Tekstovi u kojima se prikazuje Orijent ne stvaraju znanje već i samu stvarnost koju opisuju. Iz toga proizlazi da nema alternative zapadnom prikazivanju Orijenta te da je i Orijent ništa drugo nego orijentalistički koncept bez uporišta u stvarnosti. Pitanje prikazivanja je posebno važno, a njegova knjiga je skrenula pozornost brojnim kritičarima na stvarnost isključenu u prikazivanju: stvarnost ne samo Drugog, već i podčinjenih („subaltern“) i marginaliziranih grupa. „Istina” o prikazivanju ovisi o moći koja je svojstvena lokusu izricanja, dakle tko opisuje koga, tko opisuje, a tko je opisan. Said diskursu koji je proizašao iz neksusa moći i znanja pridaje proizvodnju „istine” (*ibid,* str. 326). Važno je, međutim, ustvrditi da je znanje omogućeno političkom dominacijom koja je opet usko povezana s materijalnim (Krishna, 2008, str. 75-6). Kritičari zamjeraju Saidu što ukida bilo kakvu mogućnost alternativnog prikazivanja Orijenta jer nije ostavio prostor na kojem bi se mogli upisati glasovi starosjedioca, samih Orijentalaca, a kolonizacija je dvosmjeran proces koji ne priznaje nepromjenjive binarne opreke između koloniziranog i kolonizatora već uključuje „transakcije“ među kulturama (Boehmer, 1995, str. 22).

Homi Bhabha (1994, str. 200) se, kao sljedeći prominentni postkolonijalni teoretičar, nadovezao na Saidovu nedovoljno razvijenu ideju da je orijentalizam funkcionirao na dva suprostavljena nivoa i iznio je razliku između manifestnog orijentalizma (znanstveno gledanje na Orijent) i latentnog orijentalizma koji prikazuje ambivalentnost kolonijalnog diskursa u trenutku kada kolonijalni autoritet postaje hibridiziran tj. decentriran zbog upliva drugih

kultura. Od posebnog je značaja za postkolonijalnu teoriju Bhabhino stajalište kojim kaže da je: „kolonijalna prisutnost (je) uvijek podvojena, rascijepljena između svog prikaza kao originalnog i autoritativnog te svoje artikulacije kao ponavljanja i razlike“ (Bhabha, 2004, str. 32).

Bhabha smatra da je imperijalizam bremenit konfliktima koji nedvojbeno dovode do njegovog pada jer se stvara ambivalentna situacija koja će razrušiti ideju o monolitnoj moći kolonizatora (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, p. 11). Ambivalentnost izmješta kolonijalni autoritet iz njegovog položaja moći, a ovaj pojam se također odnosi i na hibridnost budući da svaki autoritet postaje hibridiziran u kolonijalnom kontekstu. Sara Suleri (1992) također naglašava kako je kolonijalni susret krajnje izmještajući i da u njemu nema statičnog binarizma između koloniziranog i kolonizatora. Oštre crte demarkacije između imperijalne sile i potlačene kulture ne mogu se jednostavno organizirati u koherentnu cjelinu jer „(...) potrebne prisnosti do kojih dolazi između vladara i podčinjenih stvaraju kontra-kulturu koju nije uvijek moguće objasniti alegorijom drugosti“ (*ibid,* str.3). Ne možemo, dakle, naglašavati binarnu situaciju između koloniziranih i kolonizatora jer takva fiksiranost u njihovom oštrom razgraničenju ne postoji. Stephen Slemon (2004, str. 108) je ovu ambivalentnost prepoznao i u književnosti jer je literarni otpor neizbježno podvojen između sustava, diskurzivnih svjetova, implicitan i suučestan u oba. Odnos između koloniziranog i kolonizatora nije jednostavan, često je antagonistički, ali i „pretapajući“ i upravo takva napetost može biti bogato vrelo inspiracije. Posebno je važno što nam Bhabha skreće pozornost na pogrešnost pretjeranog isticanja multikulturalizma jer se pod njegovom izjednačavajućom krinkom zapravo skrivaju dublje sile koje upisuju hibridnost u kulturu. Isto tako i otpor prema kolonizatorima nije samo jednostavna negacija ili izuzimanje od sadržaja druge kulture jer su i diskursi autoriteta ambivalentni te kao takvi omogućavaju formu subverzije, a postkolonijalno sebstvo je razmješteno, puno fraktura koje, prema njemu, postaju izvor kreativnosti, pisanja, politike i angažmana (Bhabha & Comaroff, 2002). Kritičari mu, kao primjerice Benita Parry (2004), zamjeraju da kod njega naziv postkolonijalno implicira svijet u kojem je kolonijalizam gotov budući da naglašava prezentnost i performativnu politiku otpora, a koji u kolonijalnom kontekstu uvijek označava nejednaku moć i konfliktnu prirodu kolonijalizma.

Ipak, promatrajući Bhabhin doprinos postkolonijalnoj teoriji, neupitna je važnost, ali i raširenost njegovih ideja o hibridizaciji diskursa i moći budući da smatra kako je snaga hibridnosti u činjenici što dovodi u pitanje kolonijalnu moć, diskriminaciju i dominaciju kao jednosmjerne procese jer „(Hibridnost) destabilizira mimetičke ili narcisističke zahtjeve

kolonijalne sile i sadržava njene identifikacije u strategijama subverzije koje uzvraćaju pogled diskriminiranog natrag u oči sile (Bhabha, 2004, str. 34-35). Hibridnost ne znači kombinaciju dvaju ili više entiteta ili karakteristika kao sinteze, već nešto kvalitativno drugačije, „treći prostor" jer se prijevod ili susret između različitih kulturnih formi događa u kontekstu u kojem su oba prostora već zauzeta (Bhabha, 1994). Kolonizirani preispisuje kolonizatorski original, ali svojim riječima te tako kroz hibridnost i oponašanje (mimikriju) otkriva nesigurnost i ambivalentnost kolonizatorskog teksta i uopće kolonizacije kao podviga. Kolonizatori također nikad ne uspijevaju u potpunosti u pokušaju repliciranja (imitiranja) matične kulture zbog različitog konteksta u kojem bi se taj proces trebao odvijati. Zbog toga je kolonijalni autoritet hibridan i ambivalentan te na taj način otvara prostor za koloniziranog da potkopa dominantni diskurs. Ambivalentnost, hibridnost i mimikrija su usko povezane u Bhabhinoj analizi. Činjenica da kolonijalna moć treba biti priznata, shvaćena kao superiorna forma racionalnosti ili civilizacije, predstavlja uvjet koji omogućava koloniziranom da destabilizira autoritet tako što ga mimikrira, odnosno hibridizira. O međusobnoj interakciji i hibridnom odnosu između koloniziranih i kolonizatora Bhabha (2004) želi ustvrditi kako europska kultura dobiva novi okvir kada je prevedena u kolonijalni kontekst. Misionar koji pokušava učiti Hinduse o pričesti, zbunjen je što Hindus vegetarijanac s gnušanjem odbacuje ideju da jede Kristovo tijelo i pije njegovu krv. Tako se civilizirani Europljanin pretvara u kanibala divljaka te je proces označavanja dvosmjeran.

Ovo se stajalište razlikuje od Saidovog orijentalizma i njegove teze da moć i diskurs za prikazivanje pripadaju u cijelosti kolonizatorima ostavljajući minimalni, gotovo nikakav prostor koloniziranima za ispisivanja vlastitih priča. Međutim, i sam Said je nakon pionirskog djela postkolonijalne teorije ipak modificirao svoje ideje te dopustio koloniziranima da se oslobode stereotipova dodijeljenih im u nastojanju Europe da stvori monolitni objekt Drugog. Za razliku od Saida koji je označio utemeljenje postkolonijalne teorije s *Orijentalizmom* i odrekao mogućnost da potlačeni kolonizirani uspije u oblikovanju svog glasa, Said u *Kulturi i imperijalizmu* (1998) priznaje da su iskustva koloniziranih i kolonizatora uvijek bila međuovisna i prisutna, ali ih je trebalo znati iščitati na način koji ukazuje na međuovisnost kulturnih područja, suparničkih geografija, naracija i povijesti. U ovom djelu koje je napisao 15 godina nakon *Orijentalizma*, Said je više uvjeren u angažiranu i emancipatorsku politiku te dok se fokusira na diskurse otpora u djelima pisaca koji se suprotstavljaju zapadnom imperijalizmu i orijentalizmu, ne zalazi u esencijalistička shvaćanja nacije ili politički nativizam (Eagleton, Jameson, & Said, 1990), već vidi antiimperijalizam i nacionalizam kao potrebne etape do oslobađajućeg i uključujućeg kozmopolitanizma uslijed nepovratnog

miješanja kultura, ideja, naroda. Said je i eksplicitan u osudi Foucaulta, Habermasa, Lyotarda, tradicije zapadnjačkog marksizma zbog njihove eurocentričnosti, odmaka od politike i neokolonijalizma, rasizma i eksploatacije i zbog pasivnosti. Štoviše, smatra da se europska teorija okrenuta individualizmu i zapadnjački marksizam nisu uopće pokazali kao saveznici u otporu prema imperijalizmu, već se može posumnjati da su dio istog zlobnog univerzalizma koji je stoljećima povezivao kulturu s imperijalizmom (Said E. , 1998).

Važno je istaknuti kako Bhabha u novom predgovoru svoje knjige *The Location of Culture* (2004) naglašava koliko je specifičan njegov položaj stvaranja unutar svjetskog sustava dominiranog ekonomskim impulsima i isključujućim silama koje ga smještaju unutar polariteta centra i periferije. On piše kako je globalni kozmopolitanizam danas posebno raširen i uključuje nacionalna društva u globalno selo, ali na način da ideje napretka uvijek privilegiraju neke odnosno suučesne su s neoliberalnim oblicima upravljanja i slobodnim tržištem kroz promicanje tehnoloških inovacija i globalnih komunikacija, multikulturalizma i različitosti koji prikrivaju eksploataciju periferije i nejednak razvoj (*ibid,* predgovor, str. xiv). Ono što on zagovara je vrsta „vernakularnog kozmolitanizma“ (*ibid,* predgovor, str. xvi) odnosno uzimanja u obzir manjinske perspektive, bilo da se radi o imigrantima, manjinama ili radnicima. Problematično se može činiti jedino što i kozmopolitanizam u sebi također nosi dozu novog imperijalizma (Golub, 2007).

G. C. Spivak je izuzetno svestrana i prominentna teoretičarka na koju se često referira kao na neizbježni dio postkolonijalnog teorijskog trija posebice zbog kritike imperijalizma i kolonijalnog diskursa, odnosa rase i nacionalnosti, etniciteta, statusa migranta i pitanja nacije kao postkolonijalne forme u neokolonijalnom svijetu (Landry & Maclean, 1996, str. 3). Svoju pozornost usmjerava na povijesti isključenih, onih koji nemaju glas i koji su prije bili samo objekt kolonijalnog znanja. Naglašava nedostatke i aporije u koje historiografija može zaći te kao primjer navodi povijesti koje su i danas zanemarene, npr. povijest žena u kolonijalnim društvima. O ženama iz bivših kolonija (ali i o drugim marginaliziranim grupama općenito) pisalo se, raspravljalo, tražilo prava u njihovo ime, ali im nije dopušten diskurzivni položaj iz kojeg bi same progovorile (Spivak G. C., 2004). Spivak posebno ističe da nema jedinstvenog kolonijalnog iskustva svedivog na zajednički nazivnik jer se nameće pitanje rasnih, rodnih, klasnih i inih odrednica. U eseju koji je probudio dosta polemika, Spivak kaže da je kolonizirani podčinjeni subjekt nepovratno heterogen i „(Z)a „istinske“ podčinjene grupe, čiji je identitet njihova razlika, nema nepredočivog subjekta koji bi mogao znati i ispričati sebe“ (*ibid,* str. 27). Spivak tako drastično smanjuje, čak eliminira mogućnost da se kolonizirani upišu nazad u povijest jer smatra da npr. zapadna feministička kritika odbacuje

maskulinističke teze, ali istovremeno pogrešno izjednačava i univerzalizira status žena ne vodeći računa o različitim rasnim, klasnim, socijalnim i drugim odrednicama koje čine heterogeni subjekt žene (posebno u Trećem svijetu) pa tako samo ponavlja proces imperijalnih vlasti kad su žene bile dvostruko kolonizirane, od kolonizatora i vlastitih patrijarhalnih društava. „Can the subaltern speak?“ pita se Spivak (*ibid,* str. 24) u dobro znanom eseju i objašnjava kako mi slušamo i razumijemo po određenim principima, interpretiramo podčinjene grupe kao i sve drugo pa ih zato ne možemo stvarno čuti. Spivak naglašava da pisac s dovoljno pismenosti i sofisticiranosti da proizvede fikcionalno djelo koje će imati široku publiku, ne može govoriti za ljude koje treba predstavljati. Ovakav koncept ušutkanog podčinjenog je više konceptualan i interpretativan, nego stvaran i izrazito uznemiravajući za one koji su uključeni u vraćanje glasova podređenih (Loomba A. , 1993). Spivak je ipak kasnije donekle pojasnila da time ne smatra da podčinjene zajednice ne govore, već ona ne vidi modus kojim bi progovorile tako da ih ostali stvarno čuju i razumiju budući da čak i kad progovori, pojedinac je formiran određenom psihobiografijom, tako da bi i sam iskaz trebao biti interpretiran na način na koji povijesno interpretiramo bilo što (Landry & Maclean, 1996, str. 291).

Slično kao i Bhabha, Spivak smatra da su pukotine i lomovi sastavni dio našeg identiteta i politike, a ne njihova negacija ili umanjenje. To je stajalište koje vidi hegemonijske strukture, bilo ekonomske ili kulturne, istovremeno osnažujućima i osiromašujućima. Dakle, ovim strukturama se treba suprotstaviti i oduprijeti, ali to je moguće jedino ako ih nastanjujemo i radimo iznutra. To je kritika same strukture koju ipak ne možemo napustiti (Spivak G. C., 1993, str. 60). U postkolonijalnom Spivak vidi proizvod kulture imperijalizma kojoj i sama pripada. Tako je moderna inteligencija ili srednja klasa dekoloniziranih zemalja uključena u moć zbog svoje povezanosti s jezikom, kulturom, politikom, institucijama i ideologijom kolonizatora i pokreti neovisnosti nisu nikad mogli u potpunosti raskinuti veze s kulturom imperijalizma jer su upravo i brojni njihovi zahtjevi proizašli iz kolonijalnog susreta kao što je primjerice ideja o potrebnoj industrijalizaciji, sekularnoj državi i ljudskim pravima. Postkolonijalnost je, dakle, stanje koje prepoznaje privilegiranost diskursa s kulturom imperijalizma koju priznaje kao vlastitu kolonizaciju, ali je se ne može odreći. Politički zahtjevi koje se javljaju u dekoloniziranom prostoru zapravo su kodirani unutar imperijalizma, a to su ideje nacionalnosti, građanstva, demokracije, slobode govora i vjere, regulativni politički koncepti stvoreni na Zapadu za koje ne postoji povijesno adekvatna referenca iz postkolonijalnog prostora *(ibid,* str. 281). „Prijestupnik“, ili onaj koji se bori protiv kolonizacije, mora stalno kritizirati prekršeni prostor kojeg ne može ne željeti

nastanjivati („cannot not want to inhabit“) (*ibid,* str. 236), mijenjati ga iznutra, a ne prekoračiti ili savladati, već pregovarati (Spivak G. C., 1990, str. 70). Spivak ovdje slijedi načela dekonstrukcije o čemu je pisao i Young (2001, str. 418) izražavajući potrebu da se diskurs smjesti upravo unutar tradicionalnog koncepta kako bi ga se moglo uništiti.

Iako Spivak povezuje povijesne forme kolonijalizma sa suvremenom neoliberalnom globalizacijom, kod predstavljanja politike otpora takvoj globalizaciji, manje je jasna i određujuća u smislu određenih političkih postupaka i ograđuje se od uloge postkolonijalnih intelektualaca na Zapadu kao što je i sama ekonomski migrant i za sebe kaže da „(B)ila sam dosljedna u svom inzistiranju da ekonomsko ostane vidljivo i odsutno“ (Spivak, 1999, str. 358). Ono što ona nudi politika je dekonstrukcije, razotkrivanja kontradikcija hegemonijskih diskursa, ali bez zauzimanja povlaštene pozicije s koje je napušteno vlastito suučesništvo u strukturama dominacije (Krishna, 2008, str. 104).

R. Young (2001) vidi postkolonijalizam kao politički, kulturni, ekonomski i intelektualni otpor prema zapadnjačkoj dominaciji. Ono što njegovo viđenje nudi je vremensko i prostorno povećanje postkolonijalizma. Naime, za Younga postkolonijalizam nije počeo nakon kraja kolonijalizma, već je naprotiv započeo s početkom kolonizacije nakon 1492. godine kada se javlja otpor prema zapadnjačkoj misli iako smatra da se ta misao ne može uzeti kao analitička i isključivo zapadnjačka misao jer su kategorije kao što su zapadnjačka i ne-zapadnjačka misao uvijek bile u doticaju jedna s drugom. Young u svojoj knjizi i intelektualnoj genealogiji postkolonijalne misli uključuje kritičare imperijalizma i kolonijalizma kao što su Adam Smith, Marx, Lenin, Gramsci, Nehru, Ghandi, Nkrumah, Senghor, Che Guevara, Fanon. Ističe kako je intelektualni, politički i filozofski sadržaj postkolonijalne misli globalan, politički projekt koji želi osloboditi zemlje Trećeg svijeta od dominacije Zapada.

Implikacije postkolonijalnog bi se mogle shvatiti na tri načina: kao konkretna referenca na uvjete koji prevladavaju u zemljama koje su nekad bile kolonizirane, kao stanje globaliziranosti koje slijedi kolonijalizam te kao diskurs ili akademsku diskusiju o uvjetima kolonijalizma i globalnog kapitalizma (Dirlik, 1994, str. 331-332). Problem je u tome što se postkolonijalna teorija, kao diskurzivni konstrukt, otuđila od svoje lociranosti u stvarnim mjestima, a premjestila se u zapadnjačka sveučilišta (Sethi, 2011, str. 13) dok postkolonijalizam i dalje obiluje etničkim konfliktima, nejednakostima unutar društva, među klasama i rodovima (Dirlik, 1994, str. 347). Postoji dakle jasna podjela između postkolonijalizma i postkolonijalnih studija, odnosno teorije. Naime, postkolonijalizam se odnosi na uvjete života, praksu, političko uvjerenje ili niz takvih uvjerenja. Postkolonijalna

teorija i postkolonijalne studije su disciplina koja proučava književnost političkog protesta i otpora, međutim, postala je globalno proširen sveučilišni kurikulum (Sethi, 2011, str. 6). Politika postkolonijalizma bi trebala napustiti tekstualizam i ambivalentnost, a fokusirati se na kritiku postkolonijalnosti i njen osloboditeljski potencijal (*ibid,* str. 8). No, prije detaljnijeg promišljanja o aporijama postkolonijalne teorije i možebitnim zaokretom kojeg bi mogla imati, u sljedećem dijelu poglavlja ću se osvrnuti na obilježja postkolonijalne književnosti i tendencije prema subverziji dominantnog diskursa.

## 1.2. Diskurzivne strategije u funkciji otpora

„The only privilege literature deserves – and this privilege it requires in order to exist – is the privilege of being the arena of discourse, the place where the struggle of languages can be acted out.“ (Rushdie, 1991, str. 427)

„We attach a fundamental importance to the phenomenon of language and consequently consider the study of language essential for providing us with one element in understanding the black man`s dimension of being-for-others (...) To speak means (...) above all assuming a culture and bearing the weight of civilization. (...) A man who possesses a language possesses as an indirect consequence the world expressed and implied by this language.“ (Fanon F. , 2008, str. 1,2)

Uslijed buđenja antikolonijalnih pokreta i stvaranja novih nacija pisci su često posezali za simboličkim sustavima, idejama i rječnikom dominantne, kolonizatorske kulture pokušavajući na taj način učiniti svoju prisutnost vidljivom i važnom, a kolonijalnu vlast preispitati. Često su hibridizirali posuđeno, čitajući ga kroz vlastite interpretativne leće, potvrđujući kulturalnu drugost ili inzistirajući na nepremostivim razlikama između koloniziranih i kolonizatora (Loomba A. , 1998a, str. 174). Kolonijalna vlast je pribavila načine artikulacije i samoprikazivanja marginaliziranim subjektima usprkos naporima da ih potisne.

Antikolonijalizam podrazumijeva političku borbu naroda protiv ideologije i prakse kolonijalizma i artikulira se kao opozicija ili otpor djelovanju kolonijalizma u političkim, ekonomskim i kulturalnim institucijama. Ashcroft i suradnici ističu da su paradoksalno takvi pokreti bili izraženi kroz prisvajanje i subverziju formi koje su „posudili” od kolonizatora. U prvom redu se to odnosi na diskurs antikolonijalnog „nacionalizma” s primjerom moderne europske države kao načinom otpora (2007, str. 11-12). Antikolonijalizam je imao mnogo formi ovisno o različitim kolonijalnim situacijama: rasno oslobađanje (već u 19. stoljeću kao preteča *negritude* pokreta), priznavanje kulturalnih razlika i ujedinjenje različitih etničkih grupa, religija i rasa u Indiji, nacionalne pokrete za oslobođenje koji su kroz revolucionarne

ideje promicali borbu protiv osnovne ekonomske i političke diskriminacije kolonijalnog odnosa. F. Fanon je neizostavno ime u kontekstu otpora prema kolonijalizmu, odnosno antikolonijalnog impulsa prema procesu dekolonizacije. Njegovo je proučavanje psiholoških posljedica kolonijalne dominacije kao i društvene i ekonomske kontrole dovelo do razvoja ideje o klasi elite u kolonijama koja će prihvatiti vrijednosti kolonijalne vlasti, a bez radikalnog restrukturiranja društva. Fanonov utjecaj na postkolonijalnu teoriju osobito se vidi u isticanju važnosti jezika koji je povezan s kulturom i određenom civilizacijom te čovjek koji posjeduje jezik, kao indirektnu posljedicu posjeduje i svijet impliciran tim jezikom, a u kontekstu koloniziranih naroda to se odnosi na jezik metropolitske kulture (Fanon F. , 2008, str. 2).

Tekstovi postoje u dijalektičnom odnosu s društvenim i povijesnim kontekstom i proizvodi su određenih oblika znanja, ideologija, odnosa moći, institucija i praksi i kao takve ih treba proučavati (Williams & Chrisman, 2013, str. 4). Postkolonijalna teorija je posebno proučavala koncept kolonijalnog diskursa kako ga je razvio Said u svom kanonskom djelu u kojem je proučavao načine na koje je diskurs djelovao kao instrument moći. Naime, radi se o sustavu po kojem dominantne grupe u društvu stvaraju polje istine tako što nameću određena znanja, discipline i vrijednosti nad dominiranim grupama. Kao društvena tvorevina diskurs djeluje tako što stvara stvarnost i to ne samo za objekte koje predstavlja, već i za subjekte. Kolonijalni diskurs je skup znakova i praksi koji organiziraju društveno postojanje unutar kolonijalnog odnosa, sustav znanja i vjerovanja o svijetu u kojem se događa kolonizacija. I iako nastaje unutar društva i kultura kolonizatora, može postati i diskurs unutar kojeg kolonizirani vidi sebe jer se pretpostavlja da su kolonizatorska kultura, povijest, jezik, umjetnost, političke i društvene konvencije superiorne. Uz Saida, najveći teoretičar kolonijalnog diskursa je svakako Bhabha koji je ustanovio određene kontradikcije i ranjivost samog diskursa zbog utjecaja koncepata kao što su hibridnost, mimikrija i ambivalentnost. Kolonijalni diskurs isključuje, međutim, pitanja eksploatacije resursa i političke moći kolonizatora naglašavajući inferiorni položaj koloniziranih (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 37-38).

Ovdje se moramo osloniti na M. Foucaulta kao teoretičara čije su ideje o ulozi diskursa u proizvodnji moći i znanja svakako egzemplarne za analizu književnih tekstova i posebno za razvoj postkolonijalne teorije i diskursa. Diskurzivna teorija se želi fokusirati na neki problem i njegove uzroke, a sve to je smješteno u kontekstu vremena i društva, kao i trenutka kada dolazi do preokreta u odnosima moći zbog čega se i razvija određena diskurzivna praksa. Posrijedi je određena vrsta arheologije, odnosno arheološka analiza

društvene stvarnosti (Đurin). Za Foucaulta (2000), diskurs je snažno povezano područje društvenog znanja, sustav zbog kojega svijet postaje, a pojedinci stvaraju odnose, odnosno subjektivnost. Upravo je taj sustav znakova, tekstova i praksi (govornih, ali i svih drugih) onaj koji organizira društveno postojanje i reprodukciju i sistematski oblikuje ono o čemu govore (Đurin). Realnost je stvorena kroz ideje, mišljenja, koncepte, načine razmišljanja i ponašanja, tj. diskurzivnu strukturu nastalu i oblikovanu u određenom kontekstu. Ovo stajalište, koje je dijelom preuzeo i Said, ipak će u periodu nakon njega biti preispitano i kritizirano kao pretjerano oslanjanje na diskurs i njegovu moć da proizvodi stvarnost.

Carrabine (2001, str. 208) također smatra da su diskurs/moć/znanje povezano trojstvo, te je diskurs prožet sa znanjem/moći, ali također i proizvodi mreže moći/znanja. Diskurs treba promatrati kao skup izjava i praksi u kojima znanje stvara, ali je i stvarano kroz diskurs kao učinak moći i ne smije se ograničiti samo na proučavanje jezika, već i na društveni kontekst i odnose unutar kojih se moć i znanje distribuiraju.

Diskurs je važan jer povezuje moć i znanje zajedno, a ova veza je posebice važna u odnosu između koloniziranog i kolonizatora što je detaljno obradio i Said u *Orijentalizmu*. On pokušava otkriti što je zapravo unutar društvenih i povijesnih procesa dovelo do uspostave orijentalističkog diskursa. Proizvodnja, održavanje i dominacija određenih formi znanja je važna za diskurs, a Foucault (2002, str. 421) smatra da oblici znanja i oblici jezika imaju isti dubinski zakon, tj. strukturu koja se očituje u teorijama, praksama i diskursima. Naime, diskurs je osnovni način usustavljanja i koordiniranja ljudskog znanja i ponašanja. Jezik i kultura, odnosno diskurs, promatraju se tako kao ključni mediji kroz koje se konstituira moć (Shapiro, 1986, str. 75-76). Da bismo jasnije razumjeli ljudsku povijest, trebamo odbaciti forme subjektivizma i ljudske svijesti u centru proizvodnje znanja. To je ono što Foucault traži kad nas usmjerava na povijesno stvorene diskurse i prakse, odnosno ostvarenje diskursa kroz društvene radnje (Hearne, 2012, str. 88). To bi značilo da su ljudi podvrgnuti/podložni diskurzivnim praksama koje grade njihov društveni svijet. I dok Foucault proučava diskurs kroz više društvenih institucija, Said naglašava važnost književnog teksta u procesu izgradnje prikazivanja i promocije kolonijalističkog diskursa sa silama imperijalizma kao dominantnom ideologijom (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 64). U postkolonijalnoj analizi književnih tekstova se tako govori o subverzivnim strategijama koje kroz tekst i tekstualno prisvajanje mogu rastaviti nametnute epistemološke ideje. Smatra se da se kroz tekst može prikazati društvo ne kao Drugog, već kao samodostatno i sposobno da uredi konceptualni okvir unutar kojeg je moć određena u simptomatičnim i distinktivnim odrednicama postkolonijalnosti.

Postkolonijalno čitanje koje se u postkolonijalnoj teoriji zagovara je način iščitavanja tekstova metropolitske i kolonijalne kulture kako bi se ukazalo na duboke i neizbježne učinke kolonizacije na književno stvaralaštvo, a kao primjer se uzima dekonstruktivno čitanje, npr. Jean Rhys i njenog romana *Wide Sargasso Sea* (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 173). Ovakvo čitanje tekstova bi se prema ovim autorima trebalo primijeniti i na cijeli korpus tekstova koji bi primjerice u fokus stavili kolonijalne odnose između Engleske i Škotske, Irske i Walesa. Čak bi modernizam tako mogao postati produkt kontakta Europe s tzv. „divljim" kulturama Afrike i Azije, a poststrukturalizam bi također bio značajno izmijenjen kolonijalnim iskustvom (*ibid*, str. 173-174).

Postkolonijalni tekst se vidi kao mjesto borbe za lingvističku kontrolu kroz prisvajanje diskursa. Vrijednost postkolonijalnog diskursa je u činjenici da

> (...) on donosi metodologiju za proučavanje dijaloga sličnosti i razlike: sličnost kolonijalnog političkog i povijesnog pritiska na neeuropska društva usporednu s pluralnošću specifičnih kulturalnih efekata i odgovora koja su ta ista društva proizvela. (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 1989, str. 56)

Tekst može biti oslobođen dominacije nacionalističkih odrednica i izgrađen kao znak specifične postkolonijalne prakse (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2002, str. 111-113). Novo iščitavanje i ispisivanje europskih povijesnih ili fikcionalnih tvorevina subverzivni je manevar, češći u postkolonijalnim književnostima, nego rekonstrukcija izričito nacionalnoga ili lokalnoga. Diskurzivne strategije u funkciji otpora tako pretvaraju negativne identitete koji su im pripisivani u pozitivne slike, odmiču se od kolonijalnih definicija, prelaze granice kolonijalnog diskursa i razvlašćuju eurocentričnu perspektivu, prisvajaju povijesno iskustvo kolonijalizma, a u isto vrijeme posuđuju, preuzimaju i prisvajaju ideološke, lingvističke, tekstualne forme kolonizatora i stvaraju novu estetiku. Međutim, ustvrdila bih da ova lingvistička borba ostaje na razini prisvajanja tema, oblika, žanrova, sustava vrijednosti, ali nema uistinu oslobodilački karakter i ne dovodi u pitanje konjunkturu obilježenu odnosima nejednakosti.

Diskurs prenosi i proizvodi moć, jača je, ali i umanjuje što su iskoristili postkolonijalni teoretičari tvrdeći da je kolonijalni diskurs zapravo bio u stanju jedne napetosti s obzirom da su se i kolonizirani upisivali u taj diskurs tako što su ga prisvajali i na takav način dovodili u pitanje. Bhabha je posebno isticao prednosti takvog djelovanja unutar

naslijeđenih struktura i to je nazvao imitiranje-s-razlikom kao način samoodređenja, odnosno u *The Location of Culture* za mimikriju kao strategiju kaže da

> Mimikrija označava trenutke civilnog neposluha unutar uljudnosti: znakove izvanrednog otpora. Tada riječi gospodara postaju poprište hibridnosti – ratoborno, podčinjeno poprište starosjedioca – i tada ne samo da možemo čitati između redova, nego možemo i pokušati promijeniti često prisilnu stvarnost koju one tako jasno sadržavaju. (Bhabha, 1994, str. 121)

Diskurs se ne može točno locirati u nekoj strategiji ili ideologiji, već se prema Foucaultu (2000) može govoriti o taktičkoj produktivnosti, dakle, koje recipročne efekte moći i znanja diskurs može osigurati i kad je njegova primjena potrebna. Foucault govori o strateškom modelu, ali nam u njegovom razmišljanju diskurs ne može reći o kojoj je to strategiji riječ. Foucault postavlja pitanje što je to što upravlja iskazima, kako različiti iskazi upravljaju jedni drugima na način da su znanstveno prihvatljivi i imaju unutarnji režim moći ili diskurzivni režim koji se može mijenjati kroz različite periode. Smatra, međutim, da se to više odnosi na to koji učinci moći kruže među znanstvenim iskazima, a manje na identificiranje vanjske moći koja se nameće znanosti (*ibid,* str. 114). Ovakvo stajalište, međutim, zanemaruje materijalnost i mehanizme moći te odnose moći koji ne mogu samo postojati, a da ne uključuju i proizlaze iz odnosa nejednakosti. Prikazi su diskurzivni sustavi koji podrazumijevaju političke izbore i dominaciju, oni su oblik ljudske ekonomije (Viswanathan G. , 2014, str. 42-43).

Foucault je pokazao kako, prolaskom vremena, pravila postaju epistemološki izvršitelji onoga što ljudi misle, žive i govore. Said (2000, str. 243-244) se slaže s Foucaultom da diskursi ne samo da prevode borbu i sustave dominacije, već su diskursi ono za što se borbe provode. Ipak, u Foucaultovim tekstovima Said iščitava nevoljkost da se prizna relativna uspješnost protudiskursa (counter-discourse) koji bi mogao prikazati krive interpretacije diskurzivne moći. Ova kritika odnosi se na postkolonijalni diskurs kojem Said priznaje, iako ponekad ograničenu, mogućnost osloboditeljskog impulsa kojeg ne vidi kod Foucaulta. Protudiskursi također imaju organiziranu i racionaliziranu osnovu i svoju moć. Posebice ističe pisce kao što su Fanon, Ngũgĩ ili Rushdie, pisanje manjinskih i podređenih grupa koje dopuštaju pojavu alternativnih diskursa. Za Saida svaki čin prikazivanja gotovo uvijek uključuje određeni stupanj nasilja, dekontekstualizacije i umanjivanja, ali i konzumiranja. Kako je izrazito cijenio F. Fanona u čijim je djelima vidio emancipatorsku

snagu i mogućnost stvarne povijesne promjene koja bi omogućila potlačenima da se oslobode opresije, Foucaultova pozicija je za Saida pretjerano akademska, odnosno nedostaje joj aktivizam kao i vjera da je otpor moguć. Ipak, emancipatorska snaga ovih protudiskursa je upitna jer se temeljni odnosi i ekonomski, politički i ideološki interesi nisu promijenili od vremena formalne kolonizacije.

Ako uzmemo primjer Indije kao simptomatične kolonije, postaje jasno koliko je to pitanje bilo važno piscima koji su trebali artikulirati vlastitu kulturu s naslijeđem engleskog jezika, književnih tradicija i kolonijalnog obrazovnog sustava kakav je prevladavao u Indiji. Književne elite su se našle u situaciji podijeljene percepcije jer su bile dvojezične i imale pristup i metropolitskoj, ali i lokalnim kulturama dok su istodobno bile otuđene od obiju. Miješajući i prelazeći granice jezika, formi i stilova, postkolonijalni pisci zato razvijaju vlastite načine izražavanja. Indijski roman na engleskom jeziku svjedoči formiranju hibridnog teksta. Naime, kao žanr, indijski roman je snažno pod utjecajem britanskog romana 19. stoljeća i pisaca kao što su Walter Scott, Wilkie Collins i Disraeli (Mukherjee M. , 1971, str. predgovor). Istodobno, ne može se zanijekati utjecaj lokalnih narativnih tradicija, *Mahabharate* i *Ramayane* ili srednjovjekovnih usmenih pripovjedačkih strategija. Treba pritom imati na umu da govorimo o jednoj, još uvijek dominantnoj slici Indije kao hinduističke zemlje što je daleko od sinkretičke stvarnosti te mnogoljudne zemlje u kojoj se stanovnici nekih regija ne mogu međusobno razumijeti bez upotrebe engleskog jezika.

U zaista kompleksnom tkivu indijske države, dvije se linije mogu jasno razabrati: starosjedilačke indijske tradicije i uvezene europske koncepcije. Nakon poglašavanja neovisnosti bilježi se znatan broj romana u kojima vidimo sukob dviju kultura ili pomirbu ili čak oboje, ne toliko na društvenom, koliko na osobnom nivou. Teme tih djela mogu nositi nazivnik individualne potrage za identitetom u Indiji koja se mijenja. Indijski pisci na engleskom su posebno osjetljivi na pitanje susreta Istoka i Zapada, ako ništa drugo onda zbog samog izbora jezika, ali i zbog svjesnosti o različitim sustavima koja su dobili rođenjem ili usvojili obrazovanjem.

Jezik je izuzetno važno polje borbe u postkolonijalnom diskursu zato što je proces kolonijalizacije započeo u jeziku bilo da se imperijalni jezik nametnuo kao standard nauštrb lokalnih jezika koji su postali manje važni ili se jednostavno prenio kao jedino sredstvo komunikacije. Jezikom se „stvara“ stvarnost i „poznaje“ svijet, „(J)ezik je hrabrost: sposobnost da se shvati neka misao, da se ona iskaže, i da se tako učini istinitom.“ (Rushdie, 2000, str. 363). Sanga Jaina (2001, str. 48) ističe upotrebu jezika za ponovno izmišljanje i preoblikovanje uvriježenih obrazaca kulturoloških, socioloških i političkih ideologija, a

Spivak (1993, str. 54), premda upozorava na zamke pretjeranog isticanja identiteta, smatra da osjećaj kulturnog identiteta gotovo uvijek pretpostavlja jezik.

Dva su osnovna odgovora na dominaciju imperijalnih jezika u bivšim kolonijama: odbacivanje tih jezika ili njihova subverzija. Dok Ngũgĩ (1986) odbacuje mogućnost korištenja engleskog jezika, Chinua Achebe (1997) ukazuje na višejezičnu prirodu većine afričkih zemalja te zaključuje da će mnoge književnosti u Africi biti pisane na engleskom koji će biti hibridan tj. prilagođen iskustvima afričke stvarnosti. U Indiji je engleski jezik postao nekom vrstom sredstva za komunikaciju između brojnih lokalnih jezika. Medij jezika i književne forme u kojima postoje asimilacija ili subverzija kroz imitiranje nose posebno važnu ulogu u odmaku od dominantnog središta. Taj odmak se sastoji u stalnom savijanju i preoblikovanju engleskog jezika da zadovolji lokalne potrebe i ponovnom osvajanju njegovih izvora (Rushdie, 2000, str. 281). U *Imaginary Homelands* Rushdie (1991, str. 17) poziva pisce da „osvoje“ engleski jezik i to akulturacijom. Dakle, ne radi se samo o umetanju riječi i izraza na nekom od brojnih indijskih jezika već je posrijedi proces dislociranja sintaktičkih i verbalnih konstrukcija.

Pitanje jezika važno je i za Spivak, posebno zbog činjenice što je Indija višejezična zemlja i upotreba engleskog jezika za nju predstavlja vrstu povijesnog osposobljavanja uz, naravno, dekonstrukcijsku poziciju dehegemonizacije engleskog kao jednog od indijskih jezika (Landry & Maclean, 1996, str. 19). Spivak smatra da je engleski postao indijski jezik, a nije samo npr. bengaliziran engleski. Ona je svjesna da se suvremena Indija ne može predstaviti samo kroz engleski jezik, jer on, kao i brojni drugi jezici u zemlji, može težiti da predstavi samo mali, klasno obojan, i fragmentirani dio indijske stvarnosti (*ibid*, str. 239). Iako i sama piše na engleskom jeziku, po njenom mišljenju on u indijskoj književnosti postaje deklaracija etničkog identiteta migrantskih pisaca u metropolitskim centrima, a za nju i dalje ostaje problematično može li taj jezik prikazati indijsku zbilju i marginalne grupe imajući na umu da je obojan klasnim razlikama i neokolonijalnim kulturnim utjecajima te preuzima ulogu „postkolonijalnog“ identiteta nauštrb vernakularnih jezika (*ibid*, str. 239-241).

Rushdie (1991, str. 64) se kritički osvrće na Fanonovo uvjerenje da je prihvaćanje kolonijalnog jezika jednako pokoravanju hegemonijskoj moći tog jezika. Istina je da neki pisci u potpunosti odbacuju jezik bivših kolonizatora jer on u sebi donosi vrijednosti te kulture i ne može adekvatno prenijeti lokalnu stvarnost, ali Rushdie spremno prihvaća engleski jezik kao kreativni medij. Sinkretički stavovi postkolonijalne teorije ne odbacuju upotrebu engleskog jezika zbog njegove pretpostavljene neautentičnosti u prijašnjim kolonijama i udaljavaju se od univerzalističkog pogleda na funkciju jezika kao prikazivanje

(Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2002, str. 41). Ovakvo stajalište potkrepljuje ideju postkolonijalne teorije da riječ nema neko esencijalno značenje u određenoj sredini koje je nedostupno drugim kulturama već sve ovisi o kontekstu u kojem je riječ upotrebljena. Jezik ne utjelovljuje kulturu i ne stavlja nepremostive zapreke u prenošenju značenja riječi. Svijet se stvara jezikom što se podudara sa Saidovim naglaskom na diskurs, a engleski jezik postaje oruđe pomoću kojega se „svijet“ može tekstualno konstruirati (*ibid,* str. 42, 43). Najzanimljivija osobina engleskog jezika u postkolonijalnim književnostima je da on gradi razliku, odvajanje i odsutnost od norme u metropolisu, a tehnike su raznovrsne (korištenje neprevedenih riječi, „glossing“ ili korištenje riječi uz prijevod, sintaktička fuzija, neologizmi, različiti registri, vernakularna transkripcija). Rushdiejeva intervencija u engleski jezik mogla bi se nazvati njegovim izrazom „chutnification“ (1981) tj. stvaranje hibridnog jezika koji nastoji „dekolonizirati“, odbaciti stereotipove o koloniziranim društvima i učiniti taj jezik još bogatijim i izražajnijim te slaviti razliku, nesigurnost, propitivanje i snagu mašte.

Engleski jezik je neupitno međunarodni jezik znanstvenog istraživanja. Engleski je jezik političke i ekonomske sile, odnosno ono što Macedo (2009, str. xxxv-vi) naziva *pax Americana* globaliziranog svijeta, odnosno jezik globalizacije. Također, izdavački posao je uvijek željan novih pisaca te prodaje najnovije književno stvaralaštvo iz „egzotičnih“ mjesta kao što su Afrika ili Azija, ali većinom na engleskom jeziku. Književni proizvodi, na taj način ekonomski komodificirani, dolaze kao „marginalne“ književnosti u centar s periferije (Huggan, 1997a, str. 20). Ono što Huggan čita kao demistificiranje afričke kulture u djelima afričkih autora i mitska Afrika i dalje ostaju sjajan izvor zarade za izdavačke kuće koje naglašavaju upravo „drugost“ takvih djela.

Loomba (1998a, str. 75) ističe kako sinkretička priroda književnih tekstova ne znači da su oni iznad povijesti već, naprotiv, ističe njihovu važnost za kolonijalnu povijest. Analiza kolonijalnog diskursa može stoga gledati na široki raspon tekstova kolonijalizma kao na nešto više od jednostavnog dokumentiranja ili „dokaza“ i može također naglasiti načine na koje je kolonijalizam uključivao ne samo vojnu ili ekonomsku aktivnost, već i prožimajuće forme znanja koje, ako ih ne preispitamo, mogu nastaviti biti upravo one pomoću kojih pokušavamo shvatiti sam kolonijalizam (Young R. J., 1995, str. 163). Postkolonijalna teorija prepoznaje privilegiranost diskursa, ali analiza kolonijalnog i postkolonijalnog diskursa ne bi smjela zanemariti istraživanje materijalnih povijesnih činjenica, dakle povijesne, geografske, ekonomske, vojne i političke odrednice neke kulture. Diskurzivno supstancijaliziranje postkolonijalne teorije bi trebalo uključiti uvažavanje materijalnih pokretačkih sila koje su karakterizirale proces kolonizacije, a mogu se uočiti i u današnjoj konstelaciji globaliziranih

odnosa. Upravo će ovaj zaokret biti predmetom promišljanja i analize u narednim poglavljima.

## 1.3. Diskurs migracije i dijaspora u postkolonijalnoj teoriji

„Migration offers us one of the richest metaphors of our age. The very word *metaphor*, with its roots in the Greek words for *bearing across*, describes a sort of migration, the migration of ideas into images. Migrants – borne across humans – are metaphorical beings in their very essence; and migration, seen as metaphor, is everywhere around us.“ (Rushdie, 1991, str. 278)

Živimo u vremenu koje se može nazvati „doba migracije“ (King, Connell, & White, 1995, str. 1). Kulturni krajolik je fluidan i pridonosi da migracija postaje naziv za ljudsko stanje i način na koji postojimo i razumijemo sebe u 21. stoljeću (Smith A. , 2004, str. 247). Migracija se ne može promatrati samo u kontekstu prijenosa ljudskog kapitala, već mora biti procijenjena u kontekstu kulturalnog učinka i globalnih promjena (Sowell, 1996, str. 391). Migracija mijenja demografske i društvene strukture, utječe na političke institucije i preoblikuje kulture (Castles & Miller, 1993, str. 96) i postaje jedan od najvažnijih faktora u utjecaju i analiziranju globalnih promjena (*ibid*, str. 4).

Proučavanje ljudskih migracija u posljednjih stotinu godina čini važan dio različitih znanosti kao što su geografija, sociologija, antropologija, povijest, statistika, ekonomija, ali i književna kritika. Iako se književna teorija neposredno ne bavi proučavanjem migracija, ogroman je broj književnih djela postkolonijalnih pisaca migranata koji nude uvid u sam proces migracije i iskustvo koje je više utemeljeno na pokretu, a ne na mjestu. Takva se djela usredotočuju na pitanje percepcije mjesta, simbolizma krajolika, osjećaje izmještenosti i transformacije, izgubljene i novostvorene zajednice, eksploatacije, nostalgije, ideje povratka, obiteljskih odnosa, samoostvarenja i na mnoštvo drugih. Vrlo često pisci migranti dolaze iz bivših kolonija te u svojim djelima svjedoče o susretu različitih kultura i mogućim ishodima takvih međudjelovanja. Migracija se može svesti na pitanje izmještenosti i mogućeg otuđenja od starih normi i novog konteksta, na promjenu odnosno pokret koji u suštini slavi razlike kao inspirativni aspekt naše sadašnjosti. Migranti kao postkolonijalni subjekti postoje izvan nacionalnih granica, ali su isto tako kulturalno i politički implicirani mitovima o nacionalnom

podrijetlu i nailaze na problem u vlastitoj kontekstualizaciji jer su istovremeno smješteni i izmješteni u kontekstu povijesti i identiteta stare i nove domovine (Kardum Goleš, 2009, str. 74).

Iskustvo migracije i egzila je zaista postalo definirajuća karakteristika dvadesetog, ali i dvadeset prvog stoljeća i već je George Lamming (2004, str. 12) tvrdio da je izgnanik univerzalni lik. Ono što je novo unutar postkolonijalne književnosti i teorije je shvaćanje da, upravo zbog fascinacije migracijom, ideja zatvorene nacionalne kulture se ne može održati jer se migracijom pomiču ljudi, ali i centar kulture i to ne u nekom određenom pravcu, već u difuznom rasprostiranju prema van (Smith A. , 2004, str. 245). Ovakvo smanjenje uloge države među teoretičarima je dovelo do isticanja koncepata kao što su migracija i dijaspora što se može povezati s jedne strane razočaranjem u nacionalne države nakon proglašenja neovisnosti, ali i rastom globalne ekonomije.

Bhabha (1994, str. 170) također analizira pitanje migranata, a zove ih „graničnom zajednicom“ (borderline community) koja dokazuje da su kulture podijeljenje i kontradiktorne. Štoviše, pisac koji je ujedno i migrant donosi novost jer nadilazi dihotomije opozicije u korist hibridnosti i razlike. Na tragu ovih ideja je i Sara Suleri (1992, str. 5) kad tvrdi da je migrantski moment izmještanja daleko formativniji nego akvizicija postkolonijalne nacije ili kolonijalnog teritorija.

U zapadnim književnim krugovima takvo polikulturno pisanje ili „translated writing“ kako ga zove Rushdie (1991, str. 17), smatra se jednom od opozicijskih, anti-autoritativnih tekstualnih strategija. Pisac koji je posebnu pozornost davao aspektu migracije je upravo Salman Rushdie koji problematizira kompleksnost prikazivanja migrantovog iskustva kroz analizu doma, egzila, individualnog i nacionalnog identiteta, povijesti i fikcije, fantazije i stvarnosti. Ako su korijeni, jezik i društvene norme najvažniji u definiciji onoga što znači biti ljudsko biće (*ibid,* str. 278), migrant osjeća gubitak jer gubi sve tri kategorije, ali će istovremeno profitirati jer će posjedovati dvostruku viziju obaju svjetova koja je pluralna te će moći govoriti o temama od univerzalnog značenja i privlačnosti (Kardum Goleš, 2009, str. 77-78). U migraciji su stupnjevi podvojenosti, pluralnosti i promjenjivih identiteta i interpretacija izrazito snažni (White, 1995, str. 15). Migracija je stanje koje premašuje nacionalističke mitove koje Rushdie drži sputavajućima. I dok su mu spočitavali pretjerano isticanje beskorijenjenosti, on se ukorjenjuje više u idejama i sjećanjima nego u mjestima i smatra da, zbog gubitka poznatog habitusa, migranti moraju stvoriti novi stvaralački odnos sa svijetom, odvojiti se i pronaći vlastitu povijest na raskrižju više kultura (Rushdie, 1991, str. 125). Said (2007, str. 163) u svojim memoarima također prepoznaje pokretačku snagu

migracije i migranti su postali utjelovljenje hibridnosti. Migrantsko pisanje slavi nacionalnu ili povijesnu obeskorijenjenost i neki kritičari takvo bestežinsko stanje shvaćaju kao bijeg od predanosti, a drugi govore strastveno o poziciji „između“ stare i nove domovine koja nudi nove političke i povijesne uvide u svijet koji ih okružuje. Ovakvu izmještenost brojni slave kao ekspanziju kulturnog i estetskog iskustva (Kardum Goleš, 2009, str. 76-77).

Ne može se zanemariti izraziti interes za pisanje migrantskih pisaca, kako kod zapadnih kritičara, tako i kod publike. Njihovo pisanje se promatra kroz prizmu demokratskih načela multikulturalnih miješanja i heterogenosti koja pozivaju na integraciju i slave internacionalizam i kozmopolitanizam. No, i ovaj sustav je snažno dominiran interesima i kapitalom Zapada. Iako migrantska književnost nosi svu privlačnost egzotičnog, magičnog Drugog, ipak se služi estetikom bliskoj europskoj i američkoj kulturi (*ibid,* str. 76). Iako se prihvaćanje migrantskog pisanja može shvatiti kao pobjeda transformativnog sinkretizma, ostaje činjenica da se većina postkolonijalne književnosti automatski definira kao nužno kozmopolitska, transplatirana, višejezična i bliska eurocentričnim kodovima što ne mora biti slučaj s nacionalnim postkolonijalnim stvaralaštvom. Migrantski pisci su došli u metropolis i profitirali zbog svojih veza s dominantnim sustavima te razvili kozmopolitske tendencije kao logičan nastavak onoga što je započelo kao povlašteno obrazovanje elite u domovini. Ova činjenica se ne mora pokazati bitnom u njihovom stvaralaštvu, ali je fundamentalna u objašnjavanju njihovog statusa privilegiranih migranata na Zapadu. Upravo zbog tog statusa, ali i načina na koji se nacionalne teme i hibridnost svode na estetske postupke ili tematske izvore, njihova djela su privukla kritike i spočitavanja zbog nedostatka lojalnosti, regionalnih ili lokalnih veza posebice važnih u vremenu masovne globalizacije.

Uočljiva je također očita proturječnost između povijesnih iskustava migracije i estetiziranih teorija migracije koje su proizašle iz suvremenih kulturalnih studija te razlika između diskursa akademskih apstrakcija nasuprot jednako složenih življenih iskustava. Moglo bi se ustvrditi da postkolonijalna teorija metaforizira migraciju i nudi često utopijsku poetiku/politiku (Huggan, 2008, str. 34). Metaforizacija migracije ima nekoliko svrha: da bi ilustrirala rastuću fragmentiranost sebstva i subjektiviteta uslijed postmodernizma, da bi ukazala na semantičku nestabilnost utkanu u svim konstrukcijama osobnog, kulturnog i nacionalnog identiteta te da bi istaknula vezu između iskustava dislokacije i destabilizacije esencijalističkih ideologija i fiksiranih paradigmi. Ona postaje jednom vrstom kodne riječi i metafore za proučavanje kulturalnih promjena i prihvaćanja novih, mobilnih kulturalnih subjekata (*ibid,* str. 36).

Tako primjerice I. Chambers naglašava metaforičku dimenziju migranata koji u višestrukim svjetovima modernih gradova postaju nomadi između sustava koji je ogroman da bi bio samo naš. On to naziva hibridnim stanjem u kojem se ruši dualizam između zemalja Prvog i Trećeg svijeta, diferencijalno zajedništvo kako ga naziva Bhabha, privilegirani topos modernog svijeta, a to je suvremeni metropolis (Chambers, 1994, str. 14). Bhabha ga imenuje trećim prostorom enuncijacije (1994), ali mu kritičari zamjeraju da ih mistificira i to njihove nejednake odnose moći, odnosno, u migrantu vidi retoričku figuru koja bi bila u stanju prikazati otpor dominantnim paradigmama na granici kulturalne razlike (Huggan, 2008, str. 37, 38). E. Boehmer (1995, str. 239-240) također analizira globalizaciju migrantskog pisanja koju karakterizira kao književnost koju je napisala i kanonizirala elite. Postkolonijalno i migrantsko tako prestaje biti izraz opozicije ili neke političke ideje, a više zaštitni znak koji prodaje „drugost“ i transkulturne kodove, a to se ne odnosi samo na književnost, već i na književne kritičare i kulturalne teoretičare.

Metafore putovanja mogu izjednačiti proturječna povijesna iskustva i hijerarhijske odnose, zanemariti prisilnu i voljnu migraciju i, kao najgore, biti alibi za privilegije svjetske kozmopolitske elite (Huggan, 2008, str. 37). Migracija zamagljuje granice između prisilnih formi izmještanja uslijed rata, ekonomskih razloga, političke opresije, siromaštva i onog difuznog osjećaja mobilnosti koji karakterizira metropolitski život, a prikazan je u medijima, informacijskim tehnologijama, oglašavanju, turizmu i općem konzumerizmu (Chambers, 1994, str. 28). Nadalje, previše se naglašava grad kao klasično mjesto migracije tako da migracija postaje metropolitska estetika odnosno model suvremenog svijeta (*ibid*, str. 27).

Postkolonijalni teoretičari su velikim dijelom uronjeni u svijet akademije koji nije u njihovim rodnim zemljama, već na Zapadu i to posebice u SAD-u. Razlog tomu nije opresija, već želja za napredovanjem i bolji ekonomski uvjeti. Stoga ne čudi mali broj kritika upućenih na njihov privilegirani položaj dijaspore koja djeluje iz lokusa zapadne inteligencije i koja progovara o temama i stanju koji se tiču bivših kolonija i to iz perspektive koncepata migracije, dijaspore i egzila. Posebice je ovdje izravan Aijaz Ahmad (1992, str. 86) koji im zamjera oportunističku vrstu „Third Worldism-a“ kao primjerene oporbene politike i neku vrstu samocenzure što ih zapravo još više tjera da se inkorporiraju u postojeće modele politike i diskursa. Neki od tih intelektualaca su zaista bili u političkom egzilu, ali je egzil postao i metafora, a kasnije i deskriptivni model za egzistencijalne uvjete imigranata. Globalna proizvodnja i konzumacija kulturalno „tuđih“ ideja i djela (Huggan, 2003) može se primijeniti upravo na isticanju migracije, odnosno u kontekstu vidljive kontradikcije između eksplicitno

antikolonijalnih imperativa i implicitno suvremenih neokolonijalnih napora da se kulturalne razlike drže u ravnoteži (Huggan, 2008, str. 40).

Imajući na umu njen povijesni razvoj i interese, može se tvrditi da je postkolonijalna teorija intelektualna, ali i kulturalna roba, koja ima svoje konzumente i promotore, načine i mehanizme pomoću kojih je došla do tako prominentnog položaja u teorijskoj misli (Huggan, 1994, str. 27). Dirlik (1994, str. 329) smatra da termin „postkolonijalno“ zamagljuje situaciju koja ne predstavlja ukidanje, već samo preustroj prijašnjih formi dominacije. Sljedeći dio poglavlja će se stoga osvrnuti na odvojenost postkolonijalne teorije od politike otpora, odnosno ukazat će na određene aporije postkolonijalne teorije koja ne dovodi u pitanje geopolitičke odnose današnjice čiji je zajednički podtekst izrazita nejednakost između metropolitskih centara i bivših kolonija, a što se može povezati s raspodjelom moći u suvremenoj konjunkturi.

### 1.4. Kritika postkolonijalne teorije - politika postkolonijalizma

Jedna od prvih kritika postkolonijalne teorije pojavila se usporedno s objavljivanjem kanonske knjige uredničkog trojca Ashcroft, Griffiths i Tiffin, *The Empire Writes Back* (1989). Naime, postkolonijalni prostor kojeg oni opisuju može biti sveden pod imperijalizam bijelog doseljenika te tako u postkolonijalni svijet uključuju i Australiju, Novi Zeland, SAD i Južnu Afriku. Ovakva proširena definicija postkolonijalnog naišla je na brojne kritike kao i viđenje postkolonijalne teorije kao reduciranje na odnos između književne aktivnosti Engleske i njenih bivših kolonija. Posebice je problematičan stav i izjednačavanje Amerike kao doseljeničke kolonije u statusu koloniziranosti. Ameriku se izjednačava s koloniziranim zemljama jer ona ima negativnu konstrukciju sebstva upravo zbog kolonijalne diskriminacije i ovisnosti o imperijalnom centru koji ju je prikazivao kao manje kulturalno i društveno sofisticiranu u odnosu na Englesku (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 42). Međutim, uloga i položaj Amerike su se uvelike promijenili o čemu će biti više riječi u nastavku rada.

Devedesetih godina 20. stoljeća kada je termin „postkolonijalan" postajao izrazito utjecajan među zapadnjačkom akademijom i posebno kod književne kritike, uspostavio se kao idealna zamjena za nejednakošću puno bremenitija pitanja kao što su neokolonijalizam, imperijalizam i kritika ideje Trećeg svijeta (Shohat, 1992, str. 99). Shohat smatra da su okolišanja postkolonijalnog diskursa poslužila kao izgovor da se ne razmatraju povezane povijesti kolonijalizma, imperijalizma i rasizma sa rastom engleske književnosti do njenog kanonskog statusa, a već i sama prihvatljivost termina „postkolonijalni" i njegova raširenost među zapadnjačkom akademijom služi za distanciranje od oštrijih političkih termina kao što su „imperijalizam" i „geopolitika" (*ibid,* str. 99). Sličnu zamjerku čitamo i kod Eagletona (1994) koji u postkolonijalnoj misli vidi promišljanja o kulturalnim razlikama, ali ne toliko o primjerice ekonomskom izrabljivanju. Loomba (1998a, str. xv), međutim u ovom isticanju da se radi o „postkolonijalnoj misli", vidi nedostatak jer smatra da mnogi postkolonijalni pisci pišu o ekonomskom iskorištavanju, ali njihova djela često nisu uključena u institucionalizirane postkolonijalne studije. Fokus na književnoj analizi i diskursu, pitanjima prikazivanja, odnosu između metropolitskih centara i periferije, a ne povijesti kolonijalizma je ono što je donijelo popularnost ove literarne definicije postkolonijalnog i primjene u postkolonijalnoj teoriji. Institucionaliziranje postkolonijalnih studija i teorije povezujemo s

uključivanjem u kulturalne studije. Postkolonijalizam je tako postao brend kulturalizma, odnosno, zamijenio je materijalne imperative onim kulturalnim (Bartolovich, 2000). Od slavljenja slobode i pravde, kritiziranja eurocentrizma i kulturalnih stereotipova, postkolonijalne studije su se okrenule pitanjima rase, roda, etniciteta i nacije, a brojni kritičari su zamjerili vrstu suučesništva s tržišnom ekonomijom jer neoliberalizam, čini se, nije bio predmet analize postkolonijalnih studija (Sethi, 2011, str. 3-4) i jačanje postkolonijalne teorije se može povezati upravo sa specifičnim trenutkom u neoliberalnoj globalizaciji koja se intenzivira osamdesetih godina 20. stoljeća. Sveučilišta i akademija su se počela baviti fragmentiranim pitanjima poput etniciteta, rase, i roda, a sve se događalo kroz rastuću ekonomiju globalnog tržišta (Krishna, 2008, str. 108). Dirlik (1994, str. 355), međutim, upozorava da jačanje rascjepkanosti na višestruke povijesti i glasove mora biti kontekstualizirano unutar okvira u kojem djeluje globalni kapitalizam kako se ne bi previdjele globalne neravnoteže moći. Dirlik (*ibid*, str. 328) također povlači paralelu između ideje postkolonijalnosti i rastuće svijesti globalnog kapitalizma, a posebno zamjera da postkolonijalno politički i metodološki mistificira situaciju koja nikako nije ukidanje, nego preoblikovanje ranijih oblika dominacije u kojima globalni kapitalizam ima strukturirajuću ulogu. Uspon postkolonijalne teorije među akademskom zajednicom podudara se upravo s razvojem neoliberalne globalizacije, slabljenjem raznih radikalnih pokreta nastalih šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća te pojavom svijesti o globalnom kapitalizmu. Postkolonijalne su se analize i postkolonijalna teorija zajedno sa studijima razvijali istovremeno kad i globalni kapital (Sethi, 2011, str. 29) čemu se nije pridavalo dovoljno važnosti.

Postkolonijalne studije su se suprotstavile idejama fiksnih identiteta, povijesti i nacija, esencijalizma, eurocentrizma i „prosvjetiteljskih" vrijednosti općenito. Međutim, trebala bi se preispitati ova kritika velikih naracija o naciji, oslanjanje na Andersenov koncept „zamišljenih zajednica" (imagined communities) (Anderson B. , 1990) u odnosu na sve veću globalnu dijasporu što sve stvara plodno tlo za hibridne artikulacije postkolonijalnih studija, fleksibilnost granica koje umanjuju naciju kao snažnu formu individualnog i grupnog identiteta. Postkolonijalni teoretičari artikuliraju naciju kao kulturalni konstrukt koji je više ukorijenjen u simboličke, nego povijesno-materijalne faktore kao što su modernizacija i društvene reforme (Sethi, 2011, str. 25). Među teoretičarima pad važnosti države značio je ekspanziju metafore marginalizacije što je dovelo do sve većeg prihvaćanja koncepata kao što su dijaspora, hibridnost i migracija, a oni su redom povezani s rastom globalne ekonomije i novih konfiguracija dominacije (*ibid*, str. 4). Kada kritike postkolonijalizma dolaze s

marksističke točke gledišta, ono što ostaje zanemareno je sagledavanje države kao instrumenta koji olakšava i omogućava strana ulaganja i ne uklanja nejednakosti u društvu. Ono što bi postkolonijalne studije trebale napraviti je povezati akademsku kritiku s političkom praksom i političkim aktivizmom te se fokusirati na državu kao političku stvarnost (*ibid,* str. 25 -26). Trebale bi zamijeniti tekstualizam za dublju kritičku i povijesnu analizu (Loomba A. , 1998, str. 42).

Postkolonijalni teoretičari zagovaraju otpor prema eurocentrizmu i važnost provincijalizacije Europe (Chakrabarty, 2008) kao važnog koraka k dekolonizaciji i oni smatraju sekularizam, znanstvenu racionalnost, građanske slobode i ljudska prava proizašlima iz europskog prosvjetiteljstva, ali se ne zanimaju za povijesni aspekt u kojem su eurocentrične ideje, pa tako i kapitalizam, odnosno neoliberalna globalizacija, također forme eurocentrične hegemonije (Krishna, 2008, str. 115). Dirlik (1994, str. 331-333) smatra da bi eurocentrizam bio samo još jedan etnocentrizam da nije za temelj imao kapitalizam europske moći i motivirajući faktor njegove globalizacije. Fokusirati se na eurocentrizam kao kulturalni ili ideološki problem koji zamagljuje odnose moći zbog kojih je i zadobio hegemonijsku uvjerljivost, istovremeno znači ne objasniti zašto je upravo on uspio definirati modernu globalnu povijest.

Postkolonijalna se teorija od zagovaranja oštre opreke i antagonističkog odnosa između kolonizatora i koloniziranog približila ideji transkulturacije ili pretapanja i prožimanja kultura. Termin koji se uvriježio u ovom kontekstu je upravo „transkulturacija“[3] kako ju definira Mary Louise Pratt (1992, str. 137) koja pod tim pojmom podrazumijeva proces pregovaranja između različitih kultura što donosi selekciju u zonama dodira gdje se kulture susreću, sudaraju i to često u nejednakim odnosima dominacije i subordinacije. Pratt naime želi preimenovati arenu kolonijalnog konflikta u zonu dodira ističući na taj način interakcije, posuđivanja i prisvajanja koja su se događala u oba pravca dovodeći u opasnost bilo kakvu binarnu opoziciju između Europe i njenog Drugog. Prostor gdje se kulture susreću ima dekonstruktivni potencijal i transformativnu energiju kontakt zone. Koncept zone dodira, liminalnog prostora i kulturnih transakcija između sudionika kolonijalnog procesa čini naše razumijevanje kolonijalnog svijeta još složenijim jer, iako je kolonijalizam stavio naglasak na ideologiju razlike, ostaje činjenica da je u praksi doveo do intimnog kontakta između različitih naroda u kojem potpuna kulturna i rasna segregacija nisu bile moguće (Loomba A. ,

[3] Riječ je skovao kubanski sociolog Fernando Ortiz četrdesetih godina 20. stoljeća opisujući kubansko-afričku kulturu. Urugvajski kritičar Angel Rama je izraz uključio u književne studije sedamdesetih godina 20. stoljeća. Ortiz je predložio ovaj termin kao zamjenu uparenih koncepata akulturacije i dekulturacije (Ortiz, 1995, str. 98, 99).

1998a, str. 68-69). Benita Parry (2004, str. 18) kritizira Pratt i njezin termin transkulturacije jer kolonijalni centar i periferija zasigurno nisu jednako prisvojili znanja jedno o drugome. Na taj način proziva granični disciplinarni model postkolonijalne teorije kao zamagljivanje struktura dominacije u kolonijalnoj prošlosti i mistificiranje nastavljene asimetrije između hegemonijskih centara i periferije.

Književnost s obje strane kolonijalnog procijepa posebno je važna kao zona dodira u kojoj se može vidjeti sva kompleksnost transkulturacije jer kolonijalna podjela podrazumijeva apsorbiranje, prisvajanje i upisivanje „druge“ kulture stvarajući tako nove identitete, žanrove, ideje (Loomba A. , 1998a, str. 70 -71). Ipak, iako je književnost vidljivo povezana s prosvjetiteljstvom i stvaranjem, ona je također i instrument opresije što posebno naglašava Huggan (1997a, str. 23) u smislu da književni kanon marginalizira nezapadnjačke kulturalne proizvode koji su inspirirani starosjedilačkim estetskim tradicijama ili primjerice usmenim izvorima. Promjene ili preiščitavanja prikazivačke domene u primjerice književnosti, dakle, interes za estetskim, bez uzimanja u obzir osnovnih ekonomskih struktura koje su proizvele i nastavljaju proizvoditi nejednakosti kroz naslijeđe imperijalizma i kolonizacije, utopijske su (Krishna, 2008, str. 109). Promjene u sferi prikazivanja ne možemo smatrati stvarnima i od značaja kad su one zapravo sekundarni fenomeni ukoliko nisu praćene fundamentalnim promjenama u domeni ekonomskog i materijalnog.

Brojni kritičari zamjeraju postkolonijalnoj teoriji fokus na pitanja književnog i estetskog prikazivanja na štetu stvarne materijalne povijesti kolonijalizma i nejednakosti. Drugim riječima, ona nije uzimala u obzir osnovne materijalne faktore u ljudskoj egzistenciji, dakle, ekonomiju, odnosno kako ljudi koriste i eksploatiraju prirodu i jedni druge kako bi ispunili svoje egzistencijalne potrebe (Krishna, 2008, str. 109). Naime, iako su književna i kulturalna teorija svakako pridonijele i proširile doseg postkolonijalne teorije, ideja da su „tekstovi“ osnova za proučavanje povijesnih procesa i praksi, a svi društveni procesi se trebaju analizirati kao prikazi i diskurs, zamjenjuje analize događaja i njihove materijalne stvarnosti (Loomba A. , 1998a, str. 94). Rasprave o tekstu zapravo maskiraju stvarnost imperija (*ibid,* str. 20). U bilo kojem kolonijalnom kontekstu ekonomska, eksploatacija u smislu europskog imperijalizma kao sastavnog dijela kapitalističkog razvoja i proizvodnja znanja i strategija prikazivanja kroz diskurs, zapravo su međuovisni. Čitati kolonijalizam i diskurs kao tekst je isključujuće prema ekonomskim i povijesnim okolnostima kao i ideološkim procesima uspostave „Drugog“. Diskurzivna analiza bi trebala uključivati društvene i povijesne uvjete unutar kojih su se stvarali određeni prikazi (*ibid*, str. 96-97).

Aijaz Ahmad (1992) kritizira postkolonijalnu teoriju i njezine slavne teoretičare smatrajući da omogućavaju Zapadu produženu prevlast nad ostatkom svijeta. Naime, Bhabha, Spivak i Said u svojim se djelima nisu puno odmakli od vlastite privilegirane pozicije unutar zapadnih akademskih institucija te tako ne mogu govoriti o stvarnosti bivših kolonija. Postkolonijalizam je za Arifa Dirlika (1994, str. 329) nejasan koncept koji je najbolje shvatiti kao povećanu vidljivost intelektualaca porijeklom iz zemalja Trećeg svijeta. Huggan (1994, str. 21, 22) smatra da su mnogi od njih svjesno kozmopolitski i relativistički, odnosno da prihvaćaju odgovornost za autoritet postkolonijalnog kritičara ili pisca, a ujedno ju i sistemski potkopavaju kombinirajući istovremeno otpor i suučesništvo. Slično tomu, pisci kao što je Rushdie pripadaju eliti migranata koji stoje u dugoj zapadnoj tradiciji protivnoj praksama bivših kolonija. Rushdie (1991, str. 100-101) smatra da se on sam odmakao od književnih tradicija Zapada na način da ih je internalizirao, prilagodio indijskim temama, a posebice je važno što se odmakao od oštre dihotomije između Istoka i Zapada kao tvorevina koje uključuju širok spektar nacija, kultura, teorija i praksi, „centra“ i „periferije“, a približio nam sklisko tlo na kojem se kulture prožimaju, a pisci pronalaze nove putove u shvaćanjima svijeta jer izmještenost percepcije poziva na novo uređenje stvarnosti. Huggan (1994, str. 23) ne zamjera Rushdieju njegov položaj iz kojeg shvaća politiku metropolitske ekonomske dominacije i prilagođava joj se, ali i zadržava svoj kritički pogled. Međutim, kulturalni i ponekad izrazito apstraktni pristup postkolonijalnih studija je više orijentiran na književnost, a manje na društveno-političke prilike.

Izraz „postkolonijalna književnost“ je ponekad nazvan krilaticom koja ipak ima određena nejasna mjesta. Mali broj pisaca koji se proučavaju unutar postkolonijalne književnosti zapravo prihvaća takvu klasifikaciju. Postkolonijalna teorija djeluje također unutar širih kulturalnih studija, ali primjenjuje se i u književnosti, političkim znanostima i povijesti, a praktikanti se smatraju, barem deklarativno, politički pozvani na otkrivanje štetnih utjecaja bogatih zemalja Zapada na siromašne države južne hemisfere (Brians, 2016). Postkolonijalna teorija je, međutim, velikim dijelom proizašla unutar književnih studija (i to engleskih) koji se fokusiraju na prikaze, a zanemaruju materijalne uvjete kolonijalne vladavine i današnje neoliberalne konjunkture (Loomba A. , 1998a, str. 94-95). Brojne su kritike postkolonijalizma, a neke uključuju da postkolonijalizam, kroz svoje oslanjanje na zapadnjačke kritičko-teoretske modele zapravo replicira i osnažuje kolonijalističke strukture koje želi rastaviti te da stvara jednu vrstu geta za književnost iz nekadašnjih kolonija na metropolitskim institucijama (McLeod, 2000, str. 249), ali i da previše ovisi o teorijama znanja koje zanemaruju društveno ekonomske uvjete kao temelje stvarnosti (*ibid,* str. 257).

Rumina Sethi (2011) vidi jasnu distinkciju između postkolonijalizma i postkolonijalnih studija, odnosno teorije. Naime, postkolonijalizam se odnosi na uvjete života, praksu, političko uvjerenje ili niz takvih uvjerenja koja se uključuju u situaciji opresije i marginalizacije, a podrazumijevaju protest, otpor i aktivizam kako bi se suprostavili opresiji. S druge strane, postkolonijalna teorija i postkolonijalne studije proučavaju književnost političkog protesta i otpora, ali je postala sveučilišni kuriukulum koji je bogat pitanjima hibridnosti i multikulturalizma (*ibid,* str. 6). I sama Spivak (1990, str. 71) priznaje da je pragmatična politička korisnost njezinih djela ograničena te da im nedostaje vizija otpora uz pretjerani naglasak na tekstualnoj dekonstrukciji. Sethi (2011, str. 8) zagovara politiku postkolonijalizma koja je između kritike postkolonijalnosti i njenog osloboditeljskog potencijala uz napuštanje metaforičkog tekstualizma i ambivalentnosti. Prevladavajuća semantika postkolonijalizma, a posebice među zapadnom akademijom, nije bila povezana sa načinima i uvjetima života, praksama koje održavaju određeni način života, a trebala je biti, kako to Young zove „politika i filozofija aktivizma" (Young R. J., 2003, str. 4).

Postkolonijalne studije proučavaju ne samo kolonijalizaciju jer, ako se koristimo konceptom hegemonije Antonija Gramscija kao nenasilnog načina vladanja potčinjenim klasama uz pomoć infiltracije navika, uvjerenja, načina mišljenja, djelovanja i morala koji se ideologijski ustanovljuju i održavaju u duhovnoj sferi opće kulture različitim institucijama (Biti, 2000, str. 170), možemo razlikovati političku dominaciju i dominaciju kroz ideje i kulturu pa se polje proučavanja širi i na neokolonijalizam, tj. ekonomsku, političku i ideološku ovisnost zemalja Trećeg svijeta o zapadnim velesilama. Takav je odnos bio predviđen već u tekstovima Fanona i Nkrumahe netom nakon proglašenja neovisnosti bivših kolonija, a može ga se zvati neokolonijalnim jer podrazumijeva nastavak ekonomske ovisnosti o prijašnjim kolonijalnim centrima i danas nadnacionalnim svjetskim institucijama uz političko suučesništvo i ideološko legitimiranje takvog sustava. Postkolonijalna teorija ne subvertira ovu moć i ne dovodi je u pitanje, a osnovni problem ostaje taj što raspodjela moći niti danas nije promijenjena. Ne umanjujući legitimnost i korisnost postkolonijalne teorije koja je najviše razvijena unutar književne teorije kojoj pak nedostaje prelazak preko disciplinarnih granica ili ono što Hall (1996) naziva postdisciplinarnost[4], manjak istraživanja moći i konzistentne metodologije koja bi dovela u izravnu vezu kolonijalno naslijeđe sa sadašnjim stanjem i materijalnim uvjetima, odnosno do analize uloga globalizacije, države,

[4] Postkolonijalna teorija se od zalaganja za interdisciplinarnost teži približiti postdisciplinarnosti koju Huggan ocjenjuje kao utopijski koncept. Dekolonizacija znanja može nastupiti, ali je ipak u prvom planu međusobno transformativni dijalog između disciplina, a ne neizbježni kraj disciplinarnosti (Huggan, 2008, str. 13)

kapitala, ideologije i politike, usmjerava postkolonijalnu teoriju k isticanju kulturalne raznolikosti čiji je podtekst ipak uvelike univerzalistički i eurocentrični diskurs, k tome još teoretski i politički nejasan u kojem dominantna paradigma (Shohat, 1992) ne uzima u obzir različite političke, ekonomske (Chibber, 2013) i ideološke pozicije iz kojih izrazito plodna književna proizvodnja biva pragmatično klasificirana u pretinac „svjetske književnosti“ s fragmentiranim, pluralnim, transkulturalnim i hibridnim opisima pojedinih nacionalnih književnosti (Apter, 2013). Parry (2004a, str. 74-75) smatra da postkolonijalna teorija zanemaruje ekonomske impulse koji su utkani u teritorijalnu ekspanziju, a prednost daje pitanjima diskursa (i diskurzivnom ili epistemološkom nasilju) nad materijalnim i društvenim uvjetima koji su prevladavali za vrijeme kolonijalizma, ali i nakon proglašenja neovisnosti. Loomba sa svojim suradnicima (2005, str. 4) ipak vidi budućnost postkolonijalnih studija koji bi trebali obnoviti analitičke modele starijih antikolonijalnih mislilaca, ali i uvažiti ideološke i materijalne dimenzije suvremenog neoimperijalizma i ne izjednačavati sve s globalnim ili binarnim odnosima između Zapada i ostatka svijeta.

Postkolonijalna teorija je izgubila dosta od svoje relevantnosti jer su pitanja na koja je prvotno tražila odgovor prestala biti ključnima. Nedostaje joj političke dimenzije jer bi trebala ne samo analizirati naše razumijevanje kolonijalnih susreta, već kritizirati i sadašnjost (Krishna, 2008, str. 120). Prema Davidu Scottu (2005), ona je stupila na scenu kao posljedica želja i idealizma antikolonijalnih pokreta u desetljećima nakon drugog svjetskog rata. Demonstrirala je ograničenja antikolonijalne misli koja je u političkoj dekolonizaciji i nacionalizmu vidjela rješenje svih problema Trećeg svijeta. Karakterizirana je prijelazom s kriticizma na metodu, odnosno primjenu istih ideja i metoda u novim povijesnim i geografskim kontekstima (*ibid*, str. 399). Postkolonijalizam slavi prolazno, fragmentirano, ne vjeruje u velike priče emancipacije bilo klase, rase, roda, ili liberalne demokracije. Prema Dirliku (1994, str. 329), to je samo prevođenje poststrukturalističkih i postmodernističkih tema na domenu Trećeg svijeta. Gyan Prakash (1996) govori o „posttemeljnim“ (postfoundational) povijestima svijeta tako što kritizira apstrakcije kao što su nacije, klase, kapital, a naglašava heterogenost, lokalno, fragmentirano, postnacionalno, hibridno, relativno (za razliku od binarnog) što po Dirliku predstavlja individualistički kulturalizam ili politiku životnog stila koji zamagljuje organizacijske inovacije i eksploatacijske strukture globalnog neoliberalizama (Krishna, 2008, str. 116-7).

Riječima Dirlika (1994, str. 331), postkolonijalna teorija je suučesnik hegemonije tako što skreće pozornost sa suvremenih problema društvene, političke i kulturalne dominacije te prikriva svoj postanak kojeg duguje globalnom kapitalizmu kao strukturnom modelu svjetskih

odnosa. Ona se fokusira na hibridnost, ambivalentan kolonijalni susret, kritizira binarizme (metropola/periferija, mi/oni, Zapad/ne-Zapad) i esencijalizme (klasa, rasa, nacija, teritorij, rod), a njena dominantna forma je pomirenje, a ne otpor (Krishna, 2008, str. 111). Postkolonijalnim teoretičarima kao što su Bhabha i Spivak često se pripisuje verbalna ornamentika koja zamagljuje i mistificira globalne nejednakosti, predstavlja „kulturalni" zaokret koji se fokusira na fragmente povijesti, individualne psihologije, razliku, retoričke alate u kolonijalnim diskursima bez osvrtanja na empirijski dokazive strukture eksploatacije i mehanizme moći (Parry, 2004, str. 76).

Postkolonijalna teorija je kao akademska disciplina okoštena jer joj, prema Chomskom (2015), nedostaje dijalog s marksističkom perspektivom, analiza globalizacije i postkolonijalnog stanja te ono što ju je određivalo, a to je društvena promjena i aktivizam. Na tom tragu Ania Loomba i urednici sažetog prikaza postkolonijalnih studija (2005, str. 4) smatraju da bi u svijetu poslije 11. rujna zadatak postkolonijalnih studija trebao biti otpor prema neoliberalnoj globalizaciji ili ono što oni zovu suvremenim neoimperijalizmom pod palicom SAD-a. Oni drže da je pojava globalizacije u smislu akademskog istraživanja i procesa koji utječe i mijenja svijet, zapravo zasjenila postkolonijalne studije. Upravo zbog toga budućnost postkolonijalnih studija vezuju uz kritiku globalizacije. Naime, priznavajući veze između kolonijalnih i neokolonijalnih formi globalne hegemonije, postkolonijalne studije valjaju pronaći svoju pravu, kritičku vokaciju kao povijesna savjest i svjesnost o diskursu globalizacije kroz analizu modernih carstava i ambicija neoimperijalizma i neoliberalnih globalnih institucija (*ibid,* str. 9-13). Ono što povezuje kritičare kao što su Scott, Loomba i urednici, a različito od Ahmada, Dirlika, Sethi ili Parry, je shvaćanje da su postkolonijalne studije proizvod dužeg procesa globalizacije, ali i način političkog otpora. Uvelike se, dakle, razlikuju od ovih potonjih koji postkolonijalizam vide kao ideološki alibi neoliberalne globalizacije i suučesnik u njenoj hegemoniji (Krishna, 2008, str. 120-121).

Već u uvodu drugog, ali i trećeg izdanja svoje kanonske knjige Ashcroft, Griffiths i Tiffin (2007) (2013) ističu koliko je postkolonijalna analiza bitna u kontekstu važnosti neoimperijalizma i „glokalnog" doba koje apostrofira odnos između globalnih sila i lokalnih kultura. Naglašavaju da naracije moderniteta nisu uspjele objasniti višesmjerne globalne razmjene, u prvom redu one kulturalne koje uspostavljaju transnacionalni karakter globalne kulture. Postkolonijalni diskurs je čvrsto ukorijenjen u povijesni fenomen kolonijalizma. Posebno ističu njegovu važnost u suvremenim pitanjima okoliša i njegove devastacije, konceptima granica koje se sve više štite u kontekstu neokolonijalne dominacije i kulturalne erozije te klasne i ekonomske marginalizacije. Suvremeni neokolonijalizam se ipak najviše

odnosi na pitanje identiteta i hibridnosti primjerice naroda Chicano i drugih marginaliziranih subjekata koji „izmiču između granica velikih naracija o povijesti i naciji“ (*ibid,* str. viii). Nigdje se ne naglašava pitanje moći zbog kojeg je globalna razmjena sve samo ne ravnomjerna. Tako se niti u posljednjem (trećem) izdanju ove knjige iz 2013. godine moć ne pojavljuje kao koncept kojeg je potrebno proučavati.

Dekolonizacija je proces otkrivanja i rastavljanja kolonijalne moći u svim njenim oblicima (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 56). To uključuje rastavljanje skrivenih aspekata svih onih institucionalnih i kulturalnih sila koje su održavale kolonijalnu moć i koje su ostale i nakon što je politička neovisnost izborena. U mnogim je zemljama borba za neovisnost značila prisvajanje institucija kolonizatorske kulture. Taj proces političkog i kulturalnog posredništva stavljao je rane dekolonizatore u suučesnički odnos s kolonijalnim silama čije su kulturalne i društvene vrijednosti smatrali modernima i poželjnima u civiliziranoj državi (Wallerstein, 1986). Upravo su se ti politički, ekonomski i kulturalni modeli zadržali i nakon neovisnosti (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 56-57). U kolonijama u kojima je starosjedilačka kultura bila osvojena i podjarmljena proces otpora prema tim modelima bio je više vidljiv. Globalizacija moderne svjetske ekonomije značila je da politička neovisnost nije potakla promjene u ekonomskoj i kulturalnoj kontroli (*ibid,* str. 57) te, iako država može biti postkolonijalna u kontekstu vlastite neovisnosti, ona je istovremeno i neokolonijalna, odnosno, ovisna bilo ekonomski ili kulturno o novom/starom kolonizatoru. Ukoliko žele i dalje djelovati, postkolonijalne studije bi se valjale više pozabaviti sa suvremenim svijetom i neuravnoteženom konjunkturom te lokalnim okolnostima i kulturalnim i ekonomskim praksama koje definiraju „suvremenu globalnost“ (Loomba A. , 1998a, str. 256-266). Zbog svega ovoga može se ustvrditi da inzistiranje postkolonijalne teorije na diskursu nema oporbenjački naboj ukoliko se u fokus interesa politike postkolonijalizma ne stavi analiza mehanizama moći koji obilježavaju suvremenu konjunkturu. Fokus na književnim analizama, psihološkim stanjima kolonizatora i koloniziranih, diskursu, prikazivanju odnosa između metropolitskih centara i bivših kolonija i međuodnosa kultura ne uzima u obzir materijalne povijesti kolonijalizma i nejednakosti te njihove empirijske posljedice odnosno repliciranje kolonijalnih matrica moći koje se perpetuiraju u geopolitičkim odnosima danas. U narednim poglavljima će biti razmatran odgovor na pitanje zašto i na koji način su se mehanizmi moći reproducirali u suvremenoj konjunkturi globalizacije te kako su tomu u kontekstu postkolonijalne teorije pridonijele politika, ideologija i ekonomija.

# 2. MOĆ

## 2.1. Konceptualizacija i kontekstualiziranje moći

„We know that no one ever seizes power with the intention of relinquishing it. Power is not a means; it is an end. One does not establish a dictatorship in order to safeguard a revolution; one makes the revolution in order to establish the dictatorship. The object of persecution is persecution. The object of torture is torture. The object of power is power. Now you begin to understand me.“ (Orwell, str. 234)

Kao najzahtjevnije područje istraživanja ovog rada pokazalo se tematiziranje moći i njene konceptualizacije, a zatim i kontekstualizacije. Naime, moć je jedan od onih fenomena koji zbog pripisane mu volatilnosti i fluidnosti nikada ne dostiže svoju jasnu demarkaciju i određenost. Poglavlje koje slijedi rezultat je istraživanja tekstova i teoretičara koji nisu bili izravno povezani s mojim dosadašnjim analizama književnih djela, ali je i rezultat promišljanja o tome kako moć, ukoliko ju se može fiksirati u određenim izvorima, ima svoje pojavnosti koje imaju izrazito mjerljive rezultate u realitetu svakodnevnog života.

Postoji zaista jako puno stajališta o moći, a među njima nema jedinstva što je jednim dijelom i odraz prirode moći kao koncepta. Tako je moć konceptualni alat ovisno u kojoj se teoriji upotrebljava. Bertrand Russell (1983, str. 9) je utvrdio da je „(M)oć osnovni koncept društvenih znanosti“ i ima različite oblike kao što su bogatstvo, civilni autoritet, utjecaj na mišljenje ili, primjerice, vojna moć. J. Hearne (2012, str. 3) zagovara proučavanje moći kako bismo razumjeli zašto se društvo razvija na način na koji se razvija, dakle stavlja kauzalnost u fokus i odbacuje da bi takvo shvaćanje bilo pretjerano okrenuto ka objašnjavanju učinaka. Čitavo ljudsko postojanje je povezano sa potragom za moći. Nejednakost u raspodjeli moći oduvijek je postojala u ljudskim zajednicama, a to je dijelom zbog vanjskih nužnosti, a dijelom uslijed ljudske prirode (Russell, 1983, str. 12-13).

Može se utvrditi da u različitim znanstvenim disciplinama dominiraju ovako generalizirane percepcije moći: političko analitička (moć „nad“ i moć „da“), društvena (konfliktna i konsenzusna moć) i postmoderno-društvena (moć koja gradi stvarnost) (Haugaard, 2002, str. 4). Iako problematiziranje moći ima svoje ishodište u filozofskoj, sociološkoj, političkoj i ekonomskoj sferi, od posebnog značaja za ovaj rad imat će analiza moći u postkolonijalnoj književnosti. Premisa da je moć sveprisutna je vrlo privlačna utoliko što zapravo uvjetuje naše prihvaćanje te iste moći kao nečega što je samorazumljivo i čije mehanizme ne trebamo dodatno proučavati jer su nevidljivi i svuda oko nas. Ovo poglavlje će stoga ponuditi pregled metodoloških i teorijskih pitanja vezanih uz moć kao i njenu pojavnost u književnosti.

Teorijski se pristupi analiziranja moći mogu povezati s velikim društvenim promjenama koje su nastupile nakon srednjeg vijeka i uslijed transformacije ljudskih spoznaja o prirodnom i društvenom svijetu što predstavlja eru modernog doba (Gellner, 1991, str. 70-90). Kroz faze transformacije političkih, ekonomskih i drugih društvenih struktura, od razvoja agrarnog do birokratskog društva, društvenih uređenja, pitanje moći je uvijek uključivalo i pitanje borbi o prirodi autoriteta, legitimnosti i dominacije. Genealogija teorije moći započinje u ranom modernom dobu s Machiavellijem i Hobbesom, nastavlja se u klasičnom modernom dobu ubrzanog rasta industrijskog kapitalizma i države koji su utjelovili društvenu prirodu moći i važnost demosa s Marxom, Durkheimom i Weberom, početkom 20. stoljeća s Paretom, Moscom i Gramscijem, da bismo od sredine stoljeća imali izrazito plodnu debatu u Americi (o moći u Americi, što je bitno za naglasiti) između Millsa, Dahla, Bachracha i Baratza te Lukesa. Od sedamdesetih godina 20. stoljeća teorije moći imaju evolucijski predznak u korpusu Gellnera i Manna ili pak onaj epistemološki u tekstovima Foucaulta i Bourdieua (Hearne, 2012, str. 39). Naravno, ova promišljanja su ukotvljena u određenu tradiciju i kulturu, analitički i interpretativni okvir, subjektivna značenja pridana društvenim radnjama. U ovom trenutku naglašavam tu činjenicu na koju je ranije upozorio i Benedict Anderson (2006, str. 17-23) kada je proučavao suvremeni koncept moći koji se razvio iz potrebe da se interpretira politika u sekularnom društvu i suprotstavio ga shvaćanju moći kod stanovnika Jave koji čak i nemaju sinonim za moć. Zapadnjački koncept vidi moć kao apstraktnu ideju koja opisuje odnose, njeni izvori su heterogeni i nema ograničenja njene akumulacije. Moć se može promatrati kao moralno dvosmislenom i njoj je potrebno ozakonjenje. S druge strane, stanovnici Jave imaju po svim ovim navedenim karakteristikama upravo suprotne premise o tome što moć jeste. Dakle, za njih, moć je konkretna i nije teorijski postulat, već ima egzistencijalni realitet, moć je homogena i sva moć ima isti izvor, ali je

količina ukupne moći stalna. Također, moć ne postavlja pitanje ozakonjenja. Iz ovog je primjera vidljiva uvjetovanost teorijskih koncepata povijesnim, društvenim, kulturalnim, ali i ekonomskim izvorima.

Prije nego što proučavanje usmjerimo na književnost, valja se osvrnuti na moć kako je definiraju u sociologiji i politici. Potrebno je proširiti područje proučavanja pitanja moći i na ove dvije discipline i napraviti iskorak van književno teorijske discipline koja je fokusirana isključivo na diskurzivne prakse. Tematiziranje moći će se ogledati u osvrtu na nekoliko istaknutih teoretičara što nikako ne umanjuje važnost ostalih, ali za potrebe ovog rada bilo je neophodno suziti područje proučavanja i pokušati ga čim više učiniti primjenjivim.

Nužno je osvrnuti se na nekoliko značajnih pojmova čija je značenjska podloga nezaobilazna u analiziranju moći. Koncept moći se može analizirati u svjetlu suprotstavljenih ili uporednih pojmova kao što su fizička i društvena moć, moć nad i moć da, asimetrična i uravnotežena, stvarna i potencijalna moć te moć strukture ili izvršitelja (eng. agent) (Hearne, 2012, str. 4-5). Iako se dihotomija između fizičke i društvene moći može činiti prilično jasnom jer prva podrazumijeva moć u tvarima, a druga moć koju ljudi koriste kad djeluju u svijetu, veza između tih dviju vrsta je izrazito značajna. Kao primjer može poslužiti resurs vode kojeg neka država ima i reperkusije koje će takvo „posjedovanje“ i primjena resursa imati na ukupno društvo u odnosu na države koje su siromašne tim istim resursom. Moć da se nešto napravi i moć nad nekim ili nečim podrazumijeva razliku između shvaćanja moći kao sposobnosti da se ostvare ciljevi i moći kao kontrole nad djelovanjima. Kako su se društva razvijala, povećanje moći „nad“ događalo se kroz razvijanje sve širih i složenijih oblika hijerarhijskih društvenih organizacija i institucija, a to nam je omogućilo i povećanje moći „da“ nešto napravimo. Sljedeći par pojmova se odnosi na asimetričnu i uravnoteženu moć u kojoj postoji pobjednik i gubitnik. Neki teoretičari smatraju da moć, ukoliko je ravnomjerno raspoređena, nestaje te da moć nužno mora biti asimetrična o čemu je pisao Wrong (2002, str. 10)[5]. Iako se moderna demokratska društva zasnivaju na ideji institucionaliziranja ravnoteže moći, demokracije su nesavršene i interesi su ti koji izazivaju gubitak ravnoteže. Moć se ne bi trebala gledati kao ukupna sila, već kao odnosi moći (Parsons, 1957). Međutim, upravo je način na koji se s moći upravlja kroz primjerice društvene institucije, zaslužan što se moć vidi kao ukupnu silu koju ili posjedujete ili ne (primjer je privatno vlasništvo ili konkurencija pri traženju zaposlenja) (Hearne, 2012, str. 8). Dolazimo do pitanja odnosa strukture i izvršitelja kao bitnih čimbenika u proučavanju društvenih odnosa koje polazi od toga da pod strukturom

[5] „Asimetrija odnosa moći (...) često se naglašava do mjere koja bi činila logično proturječnim ako bi se govorilo o 'bilateralnim' odnosima moći ili o 'jednakosti moći'“ (Wrong, 2002, str. 10)

podrazumijevamo relativno stabilne društvene odnose dok se djelovanje izvršitelja odnosi na namjere i radnje pojedinaca ili grupa u ispunjenju njihovih ciljeva. Strukture karakterizira stvaranje makro uzoraka društvenih odnosa, a one mogu biti pravne, ekonomske, vjerske ili slične institucije kao što su zakoni, ustavi, tržište, vjerska uvjerenja koji ljude strukturiraju u određene društvene klase. I dok se može postaviti pitanje mogu li strukture imati moć, odnosno mogu li imati namjeru da provode moć kao da su subjekti, strukture uvelike određuju i često ograničavaju naše postupke i nad njima imamo ograničen utjecaj (Hearne, 2012, str. 9-15).

Odnosi između dominacije, autoriteta i legitimiteta neizostavni su u proučavanju moći kao i Max Weber. Naime, koncept moći ima široke odrednice, konotacije i upotrebu dok ideje koje Weber stavlja u fokus proučavanja, a to su ideje dominacije, autoriteta i legitimiteta, omogućuju sužavanje interesa na specifično područje, odnosno bolji uvid, ali i odmak od jednostavnog izjednačavanja dominacije s moći. Autoritet je osnovna komponenta u društvenim odnosima dominacije, ali i drugi principi djelovanja također podupiru dominaciju, a to su priviknutost i vlastiti interesi. Weber je moć definirao kao sposobnost nekoga u društvenom odnosu koji će biti u položaju da provede svoju volju bez obzira na otpor, dakle kao sposobnost kontroliranja ili utjecanja na druge ljude. On je također dodao i termin dominacije koja u svakodnevnom diskursu nosi negativne konotacije jer je uvjetuje disciplina što povlači i legitimnost do mjere u kojoj su prisutna ljudska vjerovanja u ispravnost naredbi, postupaka i očekivanja. Dakle, dominaciji treba legitimnost, ali treba joj i disciplina među poslušnima (Weber, 1978, str. 212, 216). S druge strane, autoritet se definira postojanjem legitimnosti dok se dominacija definira nedostatkom legitimnosti. Autoritet zbog legitimnosti možemo shvaćati kao moralno prihvatljivim i opravdanim, dok je dominacija neopravdana, odnosno moć koja je neopravdana. Ali ako prihvatimo autoritet i damo mu legitimnost, tada će imati kontrolu nad našim djelima i samim tim će moći dominirati nad nama i to legitimno (Hearne, 2012, str. 28).

Moć je često u razgovoru istoznačnica za vlast, autoritet, utjecaj i snagu. U *Hrvatskoj enciklopediji* (2020) čitamo da je vlast „politički utemeljeno pravo posjedovanja političkih, pravnih i ekonomskih moći koje omogućuju vladavinu, upravljanje, zapovijedanje i gospodarenje“. Bitno je istaknuti da, iako se vlast često izjednačuje s moći, treba imati u vidu da je vlast društvena struktura koja je institucionalizirana i koja donosi odnos nadređenosti i podređenosti. Vlast je jedan od oblika izražavanja moći (Ravlić, 2020). Vlast, kao institucionalizirana moć, kako ju je definirao Weber, jedan je od najvažnijih elemenata djelovanja zajednice, a jedno od glavnih sredstava je upravo ekonomska moć (raspolaganje

ekonomskim dobrima). I dok se vlast može predstavljati brojnim oblicima, Weber nudi dva suprotna tipa čija granica nije čvrsto demarkacijska, a to je vlast koje se temelji na konstelaciji interesa (npr. monopolistička vlast na tržištu) i vlast po sili autoriteta. Vlast na tržištu pomoću propisa može zadobiti karakter autoritativnih odnosa, odnosno autoritet koji nameće dominaciju (Weber, 2013, str. 58-59). Tako su svjetske vodeće ekonomske sile nametnule logiku slobodnog tržišta kao imanentni zakon kojeg valja u potpunosti prihvatiti. Bitno je također istaknuti u kontekstu postkolonijalizma, a što i Weber naglašava, da su se i kolonije stjecale/osvajale od strane neke političke zajednice uslijed njezine težnje za ekspanzijom kroz imperijalistički kapitalizam i iskorištavanje političkog nasilja (*ibid,* str. 86-96, 179).

Činjenica je da Weber posebno razlikuje tri načina organiziranja moći (1978, str. 926-40), a to su klase čiji su temelji društvenog djelovanja ekonomski odnosi, odnosno položaj na tržištu i o klasama samima ovisi hoće li iskoristiti stratešku prednost, a ne o ekonomskoj logici. Drugi način su statusne grupe koje su svjesne vlastitih kolektivnih interesa i identiteta, a treći su stranke u smislu šireg područja političkog natjecanja i njihovo je porijeklo prvenstveno u sferi moći tj. planskom utjecaju na djelovanje zajednice. Sva tri načina kao zajednički nazivnik imaju taj da je manjina vladajuća.

Weber naglašava da se društvene radnje trebaju smjestiti unutar organizacijskog konteksta budući da je za njega moć stvar organizacije, a njen najbolji primjer je birokratizacija koja je pobijedila sve ostale oblike društvene organizacije. Iako je moć svugdje i difuzna je u smislu da svatko nastoji nametati svoju volju drugima, moć uvijek vodi do vlasti i strukture upravljanja. Da bi upravljanje bilo moguće, vlast je centralizirana u racionalnoj državi, a provodi se kroz običaje ili propise kao formalizirane načine provođenja moći (*ibid,* str. 24-26). Svojim promišljanjima o moći i značaju njene organizacijske prirode i izvora, Weber je ostavio neizbrisiv trag u sociološkoj teoriji i nastojanjima da se analizira suvremeno društvo.

Nakon Machiavellija, Italija je duži period bila na marginama teorijske misli, ali početkom 20. stoljeća ponovno se pozicionira u sociologiji i politici u djelima Vilfreda Parete koji zagovara podjelu svih društava na vladajuću elitu koja dijeli ekonomski položaj i one kojima se vlada kroz makrocikličke promjene u društvenim obrascima i ideološkim, religijskim, političkim, filozofskim diskursima koji osiguravaju opravdanje za moć. Njegov suvremenik Gaetano Mosca analizira dominaciju organizirane manjine nad neorganiziranom većinom i zove je vladajućom ili političkom klasom. Zapamćen je po ideji „političke formule“ koja kroz određena vjerovanja legitimizira politički autoritet. Tako je demokracija primjerice legitimizirana formulom da ona predstavlja volju naroda. Najveći je odjek od talijanskih

teoretičara imao Antonio Gramsci čije su ideje doživjele ponovni procvat dugo nakon njegove smrti. Posebice se to odnosi na ideju hegemonije društvenih grupa ili klasa koja je odvojena od države, a osnovni elementi njene uspostave su pristanak i uvjeravanje. Ideologija kao koncepcija života koja se manifestira u svim aspektima individualnog i kolektivnog postojanja, ključna je u stvaranju pristanka. Gramsci je propitkivao primat ekonomskog nad ideološkim i iako nije ignorirao ulogu koju ekonomske promjene mogu imati, one same ne mogu stvoriti povijesne događaje, ali mogu stvoriti uvjete koji su povoljni za određene ideologije. Također, ideologije u principu održavaju društvenu koheziju i izražavaju dominantne interese, ali ima ideologija koje mogu odražavati protest izrabljivanih. Iako su ideje ovih mislilaca obilježene turbulentnim promjenama u tadašnjoj Italiji i Europi, značajne su zbog shvaćanja moderne masovne politike i konfliktnih odnosa između političkog, intelektualnog i moralnog vodstva (Hearne, 2012, str. 57-63).

Kronološki smo se sada približili američkoj debati koja je od pedesetih do sedamdesetih godina 20. stoljeća donijela nekoliko važnih teoretičara i misaonih pristupa u konceptualizaciji moći (Haugaard, 2002, str. 5-7). Najizraženija razlika među njima bi se mogla okarakterizirati kao opreka između elitističkog shvaćanja moći koja je povezana zajedničkim interesima u vojnim, korporativnim i političkim institucijama (Mills C. W., 2000) i pluralističkog shvaćanja koje moć vidi distribuiranu među različitim interesnim sferama, grupama i državnim političkim strukturama (Dahl, 1968). Bachrach i Baratz (1962, str. 647) smatraju da je moć nedostižna, a njena nedostižnost se posebice očituje u neslaganju između sociologa i politologa o tome gdje je lokus moći zajednice, odnosno je li moć centralizirana (elitističko shvaćanje) ili raspršena (pluralističko shvaćanje). Autori tvrde da moć ima dva lica od kojih ono koje nije evidentno može podrazumijevati stvaranje ili osnaživanje socijalnih i političkih vrijednosti i praksi koje zapravo ograničavaju doseg procesa koje bi javnost mogla razmatrati, odnosno ograničavaju doseg inicijative. Stvaranje prepreke ili barijere prema otporu ili kritičkom osvrtu, dakle, također znači moć. Stoga je od iznimne važnosti identificiranje potencijalnih pitanja koja zbog nedonošenja odluka nikad ne postaju aktualna. Ono što treba proučavati je mobilizacija pristranosti, odnosno proučavanje dominantnih vrijednosti i političkih mitova, rituala i institucija koji su ugrađeni u politički sustav i koji nikako nisu neutralni (*ibid,* str. 949-952).

Američka se debata s proučavanja pluralističkog i elitističkog shvaćanja moći pomiče k analitičko-političkoj teoriji koja odražava dva stajališta, a to su konfliktna i konsenzusna priroda moći. U svojoj kratkoj, ali utjecajnoj knjizi, Steven Lukes (1974) drži da su odluke izbori pojedinaca donesene svjesno i namjerno između alternativa dok je pristranost sustava

mobilizirana na načine koji nisu svjesno izabrani ili su rezultat posebnih izbora pojedinca, već su rezultat ideologije. Lukes smatra da je pristranost sustava održana ne kroz niz individualnih činova, nego kroz društveno i kulturološki strukturiran obrazac ponašanja grupa i praksi institucija (*ibid,* str. 14-22). Iako je teško pripisati vršenje moći kolektivitetima (grupama, klasama ili institucijama), Lukes smatra da pojedinci djeluju zajedno unutar grupa i organizacija[6]. Ono što Lukes svakako dovodi u pitanje jest inzistiranje na tome da se moć manifestira u situacijama konflikta. Moć se može ogledati u utjecaju, formiranju želja pojedinaca što ne mora uopće uključivati konflikt, već kontrolu informacija kroz primjerice masovne medije i procese socijalizacije. Prema Lukesu moć je najefikasnija onda kad zapravo spriječi da se konflikti uopće dogode (*ibid,* str. 23).

Dakle, moć nad nekim znači djelovati protiv nečijih interesa, ali ti interesi su zapravo proizvod sustava koji radi protiv njih ili lažna svijest obilježena moralnim i političkim okvirima. Iako ono što Lukes predlaže, a to je proučavanje „nedogađaja“, može biti problematično, moguće je utvrditi da pojedinci, grupe, institucije, bilo svjesno ili ne, vrše moć. Pogrešno bi bilo inzistirati na stvarnom, vidljivom konfliktu kao prijeko potrebnom kako bismo utvrdili vršenje moći jer se ponekad sprječava da do konflikta uopće dođe tako što određena pitanja nikad niti ne budu uključena u proces političkog pregovaranja. Kao primjer se navodi knjiga Matthewa A. Crensona *The Un-Politics of Air Pollution* u kojoj se promoviranje određenih politička pitanja može smatrati kao politički nametnuta ograničenja tako da se zapravo donošenje odluka vodi procesom nedonošenja odluka (*ibid,* str. 34-44). Lukes se svakako dotaknuo nekih bitnih pitanja vezanih za mogućnost konceptualizacije moći kroz aspekt trodimenzionalne moći i koncepta lažne svijesti koja se tiče odnosa između moći i znanja, odnosno premise da moć iskrivljuje znanje kako bi pridonijela interesima dominantne grupe.

Pokušavajući objasniti i obuhvatiti cijelo društvo u analizi, odnosno povezujući kapitalizam, demokraciju i američko društvo, Talcott Parsons (1957) smatra da je moć određeni mehanizam tj. upotreba autoritativnih odluka za zajedničke ciljeve ili strukturalni funkcionalizam što je odvaja od sukoba interesa i prisile i Haugaard (2002, str. 69) to naziva konsenzusnim viđenjem moći. Bitna značajka Parsonsove teorijske misli jest isticanje da je stvaranje moći neraskidivo povezano sa stvaranjem društvenog reda. Upravo će njegovo

[6] Po pitanju uloge strukture društvenih odnosa i mogućnosti da se prevladaju određene kulturalne vrijednosti i uloge, prirodno je da ljudi žele pobjeći iz podređenog položaja i Lukes u ovom kontekstu navodi Srinivasa (1962, str. 56-57) koji smatra da ekonomsko poboljšanje svakako vodi ka sanskritizaciji društvenih običaja, odnosno promjeni rituala i praksi kako bi se podigao status u društvu čemu je prethodilo prikupljanje bogatstva, političke moći, razina obrazovanja i vodstva.

razmišljanje da društvo stvara i proizvodi moć biti posebno značajno i imat će svoje zagovornike u Foucaultu, Arendt i Haugaardu.

C.Wright Mills u svojoj knjizi *The Power Elite* (2000) kao osnovnu misao iznosi tvrdnju da je moć u SAD-u u rukama malene, relativno čvrsto integrirane grupe ljudi koji zauzimaju zapovjedna mjesta u poslovnom svijetu i vlasti podijeljenoj na vojnu i političku domenu. Radi se o jedinstvenoj i ujedinjenoj eliti moći. Naime, ekonomske, vojne i političke organizacije imaju međusobno ovisne potrebe. Prema Millsu, politička sfera je uvelike infiltrirana ekonomskom logikom. Mills također tvrdi da je struktura moći koja prodire u vlast u Americi u procesu kristaliziranja u top biznis-vojnu koaliciju u kojoj slabiji partner, a to je onaj politički, ima zadatak da manipulira masovne medije i političke procese. U strukturi moći u ekonomiji Parsons (1957) vidi prirodni slijed industrijskog razvoja društva i promijenjene pozicija SAD-a u svjetskom poretku uslijed nestanka kolonijalnih carstava. Oba procesa su dovela do jačanja uloge vlade, odnosno političke moći u Americi u kojoj je ekonomski naglasak urođena vrijednost, a u kompleksnom društvu primarno mjesto moći je u političkom sustavu. Politička demokracija je obećavani i priželjkivani vrhunac razvoja političke misli koji bi, iako tehnički neizvediv kako to vidi Weber (2013), ipak trebao biti cilj kojem bismo trebali stremiti. Sumnja u demokratski potencijal društvenog djelovanja, međutim, ogleda se upravo u prijeporu je li predstavnička demokracija zapravo predstavnički elitizam u kojem se koncentriraju moć i utjecaj (*ibid,* str. 13).

Hannah Arendt (1970) moć sagledava ne kao vlasništvo pojedinca, već grupe o čijoj potpori i ovisi. Arendt teoretizira razliku između antipolitike, totalitarizma, politika koje sprečavaju razvoj čovjeka i politike koja pridonosi ljudskoj slobodi i emancipaciji i tu politiku karakterizira moć, dok nasilje i iznuda karakteriziraju totalitarne režime. Također, sve političke institucije se manifestiraju i materijaliziraju kao moć. Moć je politička i nije ju stvorilo samo društvo, već ona proizlazi i iz jedinstvene sposobnosti ljudi da djeluju zajedno kroz dijalog i tako ostvaruju svoju pravu bit. Politika je polje slobode jer je politička moć suprotna nasilju. Kada se mase depolitiziraju, kao što je primjerice prethodilo uspostavi nacističkog režima, čemu je i sama svjedočila, sila može dovesti do totalitarnih režima.

Giddens smatra da najradikalniji konflikti u društvu proizlaze upravo iz borbe za moć (Giddens A. , 1968, str. 265). Giddensova vlastita teorija strukturacije podupire ideju da sudionici u društvu strukturiraju svoje djelovanje pomoću prešutnog znanja, poznavanja struktura u društvu koje se tako reproduciraju, ali se tako reproducira i moć potrebna za ostvarenje određenih ciljeva. Slijediti pravila znači olakšati djelovanje moći (Giddens A. ,

2003) dok je manjkavost Giddensovog stajališta strukturalne reprodukcije pretjerana konsenzualnost (Haugaard, 2002, str. 150).

Michael Mann (1986) je značajan teoretičar utoliko što u svojoj monumentalnoj studiji o razvoju društvenih oblika iznosi povijesnu analizu izvora moći od starih civilizacija Mezopotamije, Egipta, Kine, Srednje i Južne Amerike, a završava s analizom Zapadne Europe i SAD-a. Ovakav evolucijski pristup naglašava rastuću institucionaliziranu koncentraciju moći u organizacijama i mrežama kroz različite aktivnosti (političke, ekonomske, ideološke i vojne) i njihove kombinacije. To je povezano sa izvorima društvene moći koji postaju efektivni resursi jedino kad su organizirani, a ova društva su u datom trenutku prošlosti to i napravila, da bi bila zamijenjena onim uspješnijima. Mann smatra da su izbori dionika društva u isto vrijeme omogućeni i ograničeni određenim izvorima moći, a ti izvori nisu samo ekonomski, već je posrijedi složena mreža moći koje se stalno preispituje i transformira. Također, Mann povijest ne vidi kao povijest jednog subjekta, sustava ili više sustava jer je izjednačavanje društva sa sustavima proizvod modernog shvaćanja u kojem je svijet podijeljen na države. Država nije sveobuhvatna, ona je samo još jedan društveni fenomen unutar složene mreže izvora moći s kojima se pregovara. Mann smatra da država koristi ekonomsku, političku, ideološku i vojnu moć i to su glavni izvori moći, a važne društvene promjene se događaju upravo kada se ovi izvori moći mobiliziraju. Tako, primjerice, promjena ili napredak u tehnologiji vojne moći može dovesti do promjena u političkim i ekonomskim odnosima moći. Međutim, izvori moći nisu razgraničeni, oni djeluju kroz mrežu moći. Ekonomska moć je difuzna i ne može je se kontrolirati iz centra, ali je isto tako ekstenzivna i intenzivna, ali i autoritativna. Politička moć koja je također bitna jer je jedan od izvora moći proizlazi iz korisnosti centraliziranih, institucionaliziranih i teritorijaliziranih regulacija brojnih aspekata društvenih odnosa. Posebno je važno što Mann funkciju političke moći ograničava na državnu moć jer drži da je politička moć centralizirana i djeluje iz centra prema vani. Nadalje, u današnjem su svijetu izraženi regulirani međudržavni odnosi i dok neke države mogu imati hegemonijsku dominaciju, sve su više u društvenom životu izražene geopolitičke organizacije i one se ne mogu svesti na unutarnje konfiguracije moći pojedinih država (*ibid,* str. 24-26).

Foucault je zasigurno jedan od najprominentnijih i najutjecajnijih teoretičara koji je svojim promišljanjima o moći kroz isticanje uloge znanja u njenom formiranju ostavio dubok trag, a to se posebno odnosi i na postkolonijalnu teoriju koja dosta svojih premisa duguje upravo Foucaultu i njegovoj tezi o značaju diskursa u proizvodnji znanja. Iako su Foucaultovoj misli prethodila kompleksna pitanja i razilaženja vezana uz značaj inovacija u

lingvistici i poimanju samog jezika ne kao izraza govorećeg subjekta, već jezika koji izgrađuje subjekt, u ovom se radu neće posebno obrazlagati teoretski zaokret koji je doveo do uspostave značajne uloge jezika i diskursa u teorijskoj misli. Foucaultu će biti posvećen značajan dio ovog poglavlja upravo zbog njegovog utjecaja na postkolonijalnu teoriju, a pojam diskursa je posebice bio zastupljen u kanonskom djelu postkolonijalne teorije, Saidovom *Orijentalizmu.* Moć i diskurs su međusobno povezani i ne mogu funkcionirati jedan bez drugog (Foucault M. , 1982). Foucault je povezao znanje i moć u diskursu, ali nije kao namjeru iznio otkrivanje lažnih znanja, već uloge koje razna znanja u ljudskim odnosima mogu imati i koja su bitna i vrednovana upravo zbog svoje instrumentalne efikasnosti. Njegov naglasak nije na tome da moć potiče i iskorištava lažna znanja, nego da maksimalno iskorištava znanja koja imaju maksimalnu efikasnost (Foucault M. , 2000, str. xviii-xix). Ovakvo shvaćanje moći s ključnim terminima kao što su episteme[7], diskursi, polja, mreže, habitus i subjektivitet označava promjenu fokusa s američkih debata i teoretičara kojih smo se dotakli na početku ovog poglavlja, a čiji je naglasak bio na pitanjima organizacije, birokracije, klasa, elita i struktura moći.

Valja se osvrnuti na načine kako Foucault definira moć u odnosu na diskurs. Moć se nalazi u cijelom društvu, a svi subjekti i njihovi odnosi su zapravo odnosi moći i oni proizvode pozicije subjekta i identiteta (Foucault M. , 1994). Ipak, postojanje u svijetu nije samo-izgrađujući proces, već je proizvod određene povijesnosti, odnosno određenog seta društvenih odnosa. Odnosi moći proizvode znanje i ono što će biti prihvaćena verzija primjerice nekog događaja. Diskursi i odnosi moći nisu stabilni ili nepromjenjivi u vremenu, nego se mogu mijenjati, a svaki sustav misli (ili teorije) pretpostavlja podčinjenje određenih znanja. Foucault vjeruje da se moć vrši kad imamo „red“ koji djeluje unutar diskursa. Taj red je na dubljoj razini zapravo organizirano znanje koje stvara intrinzičnu moć kroz sistematizaciju. Ovako koncipirana unutarnja „moć reda“ daje nam naredbe koje slušamo i shvaćamo kao osnovne kodove kulture, a to su jezik, vrijednosti, tehnike, prakse i diskurs o njima koji nam predstavljaju red, stabilnost, autoritet i regulatornu moć znanja.

Foucaultovo promišljanje o moći zamjenjuje klasični pojam suverene moći koja stvara subjekte kroz dominaciju i pokoravanje s novim pojmom diskurzivne moći koja naglašava produktivne aspekte moći (Foucault M. , 1980b, str. 85). Izraz „diskurs“ zamjenjuje episteme

[7] Epistema utemeljuje znanje i diskurse i predstavlja uvjete njihove mogućnosti (Foucault M. , 1973). Episteme su nizovi uređenih, ali nesvjesnih ideja koje su ključne u određivanju što se smatra prihvaćenim znanjem u određenom periodu. Epistema se razlikuje od općeg korpusa znanja jer podrazumijeva jednu nit koja je neizgovorena, a čini osnovu za prihvaćeno znanje (Foucault M. , 2002).

kao tehnički termin za prešutno znanje koje objašnjava svijet i moderni subjekt treba priznati istinu sustava znanja koje ga klasificira kao subjekta, ali i objekta znanja s mjestom u svijetu (Haugaard, 2002, str. 185-186). Prema Foucaultu, mi nikad ne možemo zaista nešto znati, možemo samo pridati određena značenja ili interpretacije aspektima stvarnosti kao primjerice konceptima ludila, bolesti, zločina, seksualnosti, individualnog ili političkog djelovanja, a sve to je neodvojivo od pitanja moći (Foucault M. , 1980b, str. 151-152). To su vrste epistemološkog nasilja koje namećemo stvarnosti i razni načini podčinjenja u razvoju čovječanstva koje je zapravo niz interpretacija. Znanje je moć nad drugima, moć definiranja drugih i ona proizvodi znanje, a nešto se može istražiti jedino ako su odnosi moći to ustanovili kao mogući objekt (Foucault M. , 2002, str. 425) i ovdje je vidljiva primjenjivost Foucaultovog promišljanja u teoriji postkolonijalizma. Moć stvara stvarnost, a ljudi su objekti znanja dok odnosi moći mogu biti izraženi kroz jezik, identitete i prakse (Foucault M. , 1979, str. 194, 27-28). Hearne (2012, str. 105) smatra da Foucaultov pristup naglašava ulogu znanja u omogućavanju moći i stabiliziranju odnosa moći, ali mu zamjera što miješa moć sa znanjem. Naime, znanje je osnovni način usustavljanja i koordiniranja ljudskog iskustva i ponašanja. Međutim, moć se odnosi na sposobnost onih koji djeluju da ostvare svoju namjeru bez obzira koliko ta sposobnost bila neravnomjerno raspoređena, ali u kolikoj mjeri se to događa putem znanja je otvoreno pitanje.

Foucault shvaća diskurs kao nepovezane segmente, ne kao dominantni i dominirani diskurs, već kao mnoštvo diskurzivnih elemenata koji su distribuirani na različite načine ovisno o tome tko govori i koji položaj moći ima (Foucault M. , 1980b, str. 100). Foucaultovo promišljanje po pitanju dominacije pojedinog diskursa je zapravo nedorečeno i manjkavo jer ne razlikuje dominantni i dominirani diskurs, već samo mnoštvo diskurzivnih elemenata koji su različito distribuirani. Tako se primjerice dominantni diskursi političke znanosti i ekonomije u Africi zasnivaju na idejama društvenog evolucionizma i ideologijama razvoja i modernizacije, dobrog upravljanja, tržišne ekonomije, civilnog društva i rješavanja konflikata u tranziciji prema demokraciji, a Mbembe sve to naziva „društveno inženjerstvo“ (2001, str. 15). On uočava i nedostatak istraživanja lokalnih situacija i jezika u korist diskursa o razvoju koji bi mogao nadomjestiti sve ono što Afrika nema, a izliječiti sve ono što se automatski poistovjećuje s njom kao što su primjerice rat ili siromaštvo. Weate (2003, str. 28), međutim smatra da Mbembe zakašnjelo sugerira kako su nasilje zapadnjačkog diskursa o Africi i neutralno inzistiranje na određenim prosuđivačkim okvirima zapravo prikriven oblik iznude ili neokolonijalizma koji se održavaju političkom suglasnošću i teorijskim mistificiranjem.

Da bismo metodološki analizirali moć, kako to predlaže Foucault, potrebno ju je sagledati kao raspršenu, izmještenu i uvijek prisutnu u cijelom društvenom tijelu, potrebno je potražiti njene mehanizme i manifestacije odozdo u procesima mikro-moći kada se oblici i sredstva moći odnose na pojedince, strategije i taktike u „igri“ moći (Foucault M. , 1994, str. 92-108). Foucault je tako ustvrdio da moć dolazi odozdo, odnosno da globalne i hijerarhijske strukture dominacije unutar društva ovise i djeluju kroz više lokalne, kapilarne krugove odnosa moći (Foucault M. , 2000, str. xxiv-xxv). Naime, Foucaultove institucije moći su integrirane unutar složene deskriptivne teorije društvenog reda. Unutarnja logika reda u diskursu je vrsta strukture koja izgrađuje i oblikuje diskurzivne iskaze, a oni ususlavljuju naše znanje. Međutim, ako je moć isključivo odnos i to onaj koji počinje na mikro razinama, tada se konfliktni aspekt moći gubi iz vida.

Foucault ne govori samo o moći u represivnom smislu, već je moć odnos sila, tj. „produktivna mreža“ (Foucault M. , 1980b) koja prolazi kroz cijeli društveni korpus, od tijela, spolnosti, obitelji do znanja, tehnologije i identiteta. Produktivnost moći se ogleda u tome što su odnosi moći sastavni dio modernih društvenih aparata, a subjektivnost se ostvaruje kroz odnose moći jer se utjecaj odnosa moći ne odnosi samo na represiju, nego i na podučavanje, oblikovanje ponašanja i sl. Moć se prema njemu ne može posjedovati, ali postoje rekodifikacije odnosa moći (Foucault M. , 1994). Moć nije vlasništvo nego strategije i tehnike koje su stalno u previranju. Jednom ostvarena, moć nije zauvijek postignuta i iako odnosi moći prolaze kroz sve slojeve društva, oni nisu lokalizirani u odnosima između države i građana ili između klasa i nema analogije, već samo njezini različiti mehanizmi i modaliteti (Foucault M. , 1979, str. 26 - 27).

Kako se ljudsko društvo nakon srednjeg vijeka razvijalo u disciplinarno društvo, moć je sve više anonimna, ali i funkcionalna (Foucault M. , 1979, str. 193). U ideološkom prikazu društva fiktivni pojedinac je ujedno stvaran pomoću posebne tehnologije moći koju Foucault zove disciplinom (*ibid,* str. 194). Moć je „conduct of conduct“, odnosno „upravljanje oblicima ponašanja“ tj. različiti načini kojima diskurs regulira ili upravlja djelovanjem građana te oblikuje njihove identitete, svojstva i podređenosti (Đurin). Ovaj koncept umijeća upravljanja je dio predavanja koje je Foucault održao nekoliko godina prije svoje smrti na Collége de France. U širem smislu se odnosi na ideju upravljanja koja nije ograničena samo na državnu politiku, već uključuje različite tehnike kontrole koje djeluju na pojedince, ali i cijelu populaciju. Upravo će ovaj koncept upravljanja biti značajan za analizu mehanizama moći o kojoj ću pisati u sljedećem potpoglavlju.

Pomalo problematično je što Foucault smatra da moć dolazi odozdo ili je u mikrofizici moći i nema binarne sveobuhvatne podjele između onih koji vladaju i onih nad kojima se vlada. Naime, Foucault smatra da odnosi moći koji se stvaraju ujedno donose rascjepe koji se protežu kroz cijelo društvo, donose redistribuciju tih odnosa. Odnosi moći su istovremeno namjerni i nesubjektivni i iako se moć uvijek vrši s određenim ciljem, ali bez strategije, to ne znači da je moć rezultat odluke ili izbora pojedinog subjekta, kaste koja vlada ili donosi najvažnije ekonomske odluke. Moć ja anonimna[8]. Moć karakteriziraju taktike koje tek kad se povežu jedna s drugom tvore jasan sustav (Foucault M. , 1980b, str. 94-95). Ova anonimnost moći i diskursa kao i odbacivanje dominacije među različitim diskursima ostavlja čitatelja u položaju koji kao da onemogućava otpor.

Je li otpor moguć? Dominantne ideologije i dominantni diskursi nisu nikad monolitni i u potpunosti uspješni u uključivanju svih pojedinaca ili subjekata u svoje strukture (Loomba A. , 1998a, str. 66). Kako je Foucaultovo promišljanje o moći nastalo u drugoj polovici šezdesetih godina 20. stoljeća, Said (2000, str. 192) smatra da je bio značajno pod utjecajem ograničenja tadašnjih buntovničkih pokreta kao i dosega domena koje su regulirali zakoni diskursa. Prema Foucaultu, otpor je prisutan gdje god ima moći i nikad nije u izvanjskoj poziciji u odnosu na moć. Ovakvo stajalište je moglo poslužiti kod objašnjavanja diskurzivnih strategija koje su se razvile u postkolonijalizmu i koje su preuzele i prilagodile te tako (ne)uspješno subvertirale ideološke, lingvističke i tekstualne tehnike i forme kolonizatora. To se primjerice odnosi na jezik kojim su kolonizirani uzvratili, a to je u najvećoj mjeri bio engleski jezik. Moć proizvodi otpor, ali otpor proizvodi nove oblike moći. Međutim, kao i moć, otpori su pluralni i mogu postojati samo u strateškom polju odnosa moći. Mreža odnosa moći stvara gustu mrežu koja prolazi kroz aparate i institucije, a da nije lokalizirana u njima, a isto je i s otporom koji prolazi kroz društvene slojeve i individualne jedinke (Foucault M. , 1980b, str. 95-96). Said (2000, str. 241-243) Foucaultovo viđenje moći smatra jednosmjernim i nediferenciranim jer je okrenuto k analizi načina kako kroz produktivnost moći discipline i diskursi omogućuju da se nešto ostvari i zadobije autoritet, ali nedovoljno osporava ili se suprotstavlja moći. Foucault se udaljava od reduktivne koncepcije društvenog jedinstva i ne nudi objašnjenje kako različiti režimi istine tvore društvo odnosno koji su to odnosi moći između različitih društvenih struktura (Loomba A. , 1998a, str. 41-42). I Stuart Hall (Grossberg, 1986, str. 48-49) smatra da je pitanje relativne moći i distribucije režima istine u

[8] No ipak, kad piše o promjeni unutar disciplinarnog sustava, govori o moći u rukama sudaca (Foucault M. , 1979, str. 79)

nekoj društvenoj tvorevini nemoguće promatrati bez tih odnosa. Foucault ne nudi odgovore tko i zašto bi trebao pružiti otpor moći ili koje principe legitimira otpor. Foucaultovo inzistiranje na mikro procesima moći odbacuje klasične ideje kako su u osnovi moći zapravo vladajuće klase i dominantni, iako pluralni, interesi s jedinicama ekonomske, političke i vojne moći (Mills C. W., 2000, str. 266-267).

Koherentni red diskursa i njegovi izrazi zadobivaju društveni i epistemološki značaj kao disciplinarne konvencije (Said E. W., 2000, str. 239-240). Ipak, ukoliko je moć svugdje i nije rezultat neke namjere ili strategije, već se realizira kroz brojna lokalna pregovaranja i borbe, ona je kao neko sveprisutno biće s vlastitom voljom i uspostavlja mreže kroz koje slobodno kruži u svakodnevnom životu. To umanjuje korisnost sistematskog istraživanja koncepta moći. Aspekt Foucaultove metode moći je što smješta moć izvan svjesne ili namjerne odluke pojedinca i bitno je ne tko ima moć, već kako se moć uspostavlja i stvara stvarne materijalne učinke u kojima je pojedinac kanal kojim prolazi moć (i pojedinac postaje dio mehanizama moći) te kako ti stalni procesi upravljaju našim tijelima, ali i ponašanjima i kako konstituiraju subjekte (McHoul & Grace, 2015, str. 21-22). Foucault je rekonstruirao misaone svjetove, epistemološke uvjete koji su dovodili do određenih praksi, u njegovom slučaju do razvoja zatvoreničkog sustava i seksualnosti kroz diskurzivne prakse, ali nije objasnio zašto dolazi do promjene bilo epistema bilo diskursa (Hearne, 2012, str. 92).

Bitno je naglasiti da za Foucaulta ishodište moći nije u jedinstvenom izvoru suverenosti, već u odnosima koji su nestabilni i nejednaki i treba proučavati upravo odnose moći, a ne samu moć koja je svugdje jer dolazi odsvuda (Foucault M. , 1980b, str. 93). Međutim, moć se ne može shvatiti kao disperzirana jer mora biti koncentrirana u određenim centrima bilo da su to osobe, organizacije, države i slično. Ona može biti relativno uravnotežena ili nejednaka među različitim centrima koji se mogu povezivati i tvoriti hijerarhije promjenjive snage. Također, moć nije pitanje odnosa djelovanja nasuprot strukture, već djelovanja unutar strukture (Hearne, 2012, str. 211-212) .

Za razliku od Foucaulta koji društveno znanje vidi u diskursu ili misaonom sustavu, Lukesa koji znanje povezuje s lažnom svijesti (pounutarnjeno znanje koje je iskvareno s moći), a Giddens sa strukturacijom, Bourdieu (1989) ga izjednačava s habitusom ili prešutnim društvenim znanjem kojim se interpretira prošlost, nameće određeni red koji će se opet ponoviti u uređenju budućnosti. To znanje je simbolički kapital, a neke interpretacije ili značenja su privilegirane i to čini simboličko nasilje. Bourdieu razlikuje osnovne moći, a to su ekonomski (materijalni resursi i bogatstvo), kulturalni (priznate forme znanja), društveni (mreže i društveni odnosi) i simbolički kapital. Ostale vrste kapitala postaju simbolički kapital

kad se shvaćaju i priznaju kao legitimni. Kultura se primjerice može shvaćati kao habitus koji je prirodan i samim tim se ne dovodi u pitanje, ali kultura je isto tako kapital koji prenosi moć kao i ekonomski kapital. Akademsko znanje je također simbolički kapital priznat od strane države kao put ka istini. Postupci pojedinaca su povezani sa strukturiranim sustavima u kojima se događaju sukobi za moć, odnosno konflikti između simboličkih moći, a važno je istaknuti da je za njega simbolički kapital moć koja je dana onima koji su stekli dovoljno priznanja da budu u položaju iz kojeg će nametnuti to isto priznanje, a do toga se dolazi kroz dug proces institucionalizacije.

Bez obzira na to koliko izazovno bilo odrediti koncept moći te može li se moć utjeloviti i odraziti isključivo u konkretnim odlukama i radnjama, strukturi, organizacijama, klasama, diskursu ili habitusu, ostaje pretpostavka da moć proizlazi i djeluje unutar određene moralne i političke perspektive i pretpostavki o setu različitih vrijednosti što se sve prevodi na naše proživljene stvarnosti i reperkusije u svakodnevnom životu. Sljedeće poglavlje će pokušati odgovoriti o samim mehanizmima i matrici moći, odnosno o sustavu moći koji je danas globalno prisutan.

## 2.2. Mehanizmi moći

„Mehanizmi moći se mogu shvatiti na bazi strategije koja je imanentna u odnosima sile“.
(Foucault M. , 1980b, str. 97).

„Our being in the world is inseparable from our perception of it.“ (Haugaard, 2002, str. 181)

„(...) the colonial matrix of power has been described in four interrelated domains: control of economy (land appropriation, exploitation of labor, control of natural resources); control of authority (institution, army); control of gender and sexuality (family, education) and control of subjectivity and knowledge (epistemology, education and formation of subjectivity)“ (Mignolo W. D., 2007, str. 156)

„(...) the model of power that is globally hegemonic today presupposes an element of coloniality.“ (Quijano & Ennis, 2000, str. 533)

Kroz ovo poglavlje interes za pitanje mehanizama moći dotaknut će nekoliko bitnih viđenja načina kako moć može egzistirati i reproducirati se. U prethodnom dijelu poglavlja moć se promatrala kroz prizmu različitih pristupa samom pojmu moći, a u ovom će od posebnog značaja biti definiranje mehanizama i matrice moći te na koji način ih je moguće i oprimjeriti. Na samom početku rada za cilj istraživanja je postavljena analiza neokolonijalnih mehanizama moći kroz ekonomiju, politiku i ideologiju i njihova pojavnost u postkolonijalnoj književnosti odnosno književno svjedočenje kako bi se konceptualizirala ekonomska, politička i ideološka sfera suvremene konjunkture. Te sfere prihvaćam kao opće raširene sastavnice modernog društva za koje držimo da su imanentne dobro uređenim društvima te da njihova idealizacija i provođenje donose opipljive posljedice.

Koji su to, međutim, mehanizmi moći koji bi u kontekstu ovog rada trebali pokušati rasvijetliti neokolonijalnu moć osvjedočenu u književnosti? Prije nego ponudim svoje čitanje ovog odnosa, vratit ću se još jednom na disciplinarni okvir postkolonijalne teorije koja je u znatnoj mjeri preuzela Foucaultovu ideju o diskursu kao lokusu u kojem valja čitati odnose moći, ali i na njen zaokret ka kulturi, odnosno društvenom i kulturalnom konstituiranju svijeta

unutar diskursa. Ovaj kulturalni zaokret udaljava postkolonijalnu teoriju od materijalne zbilje i izmješta je iz društvenih, ekonomskih, političkih i svakodnevnih praksi ka pitanjima rase, etniciteta, roda, hibridnosti te je diferencijalno ograničeno uporabljiv u kontekstu mehanizama moći. Djelovanje ekonomskih, političkih i ideoloških procesa, osim na nivou eksplicitno artikuliranih praksi, puno puta može biti nezapaženo u svakodnevnom životu jer ih prihvaćamo kao dematerijalizirane opće istine i u biti ih ne možemo apstrahirati od društvenog života. Upravo zato bi postkolonijalna teorija koja je nastala na zasadima antikolonijalne borbe trebala uvažiti proširenje svog interesa van disciplinarnog okvira i odmaknuti se od diskurzivne i kulturološke domene kako bi adekvatno odgovorila na posljedice i utjecaj ekonomije, politike i ideologije na ljudsku svakidašnjicu. Kako bi književnost kao umjetnost riječi mogla tomu pridonijeti? Diskurzivne prakse i njihova analiza su premoćne u odnosu na subverziju koju bi književnost mogla ponuditi kroz analizu društveno-ekonomske tematike pomoću svojih pripovjednih alata i obilježja koja bi valjalo čitati kroz diskurs, ali uvažavajući njegovo materijalno ishodište. Iako povijesni proces kolonizacije nije jedini koji određuje suvremenu konjunkturu, mjesto koje sama kolonizacija ima u formativnom strukturiranju svega onoga što je uslijedilo ili se nastavilo u periodu nakon završetka formalne dekolonizacije, zasigurno je izrazito prominentno. Kolonijalizam, a posljedično i neokolonijalizam, kako ga analizira Fanon (2008), stvara svijet podijeljen na kolonizatore i kolonizirane koji su podvrgnuti hegemoniji koja je materijalna i ekonomska, koliko kulturalna i psihološka. Izvorište, odnosno paradigmatsko čitanje mehanizama moći koji su u početcima kolonizacije bili oblikovani imperijalnim procesima, geografskom ekspanzijom vođenom društevno-gospodarskim interesima, ali i daljnjim zaokretom od teritorijalne do geoekonomske strategije danas (Grgas, 2014, str. 283) odnosi se na pokušaj definiranja mehanizama moći. Kao pristup kojim se poglavlje koje upravo čitamo razvija, mogu također navesti zaokret od tekstualne paradigme koja prevladava u postkolonijalnoj teoriji ka zagovaranju materijalizma odnosno materijalnih evidencija koje prikazuju ograničenje tekstualnog i društvenog konstruktivizma u proučavanju sprege političke ekonomije i neoliberalne ideologije i to posebice u kontekstu globalizacije (Breu, 2014).

Pokušavajući sažeti ovo bitno poglavlje rada čiji je cilj podvrgnuti postkolonijalnu književnost novim čitanjima koja bi se odmakla od postkolonijalne matrice, a približila čitanju koje uzima u obzir neokolonijalnu stvarnost prijašnjih kolonija i izabranih autora i njihovih romana, osnovni korak je bio pokušati konceptualizirati moć, odnosno razmotriti različita promišljanja i viđenja moći kao i načine na koje se moć reproducira. Drugi dio poglavlja potiče na razmišljanja o mogućim mehanizmima moći, a kako je predmet

istraživanja književnost, pozicija iz koje sam pristupila analizi jest da je književnost diskurs (Fowler, 1997), ali neodvojiv od širih društvenih, političkih i ekonomskih odnosa čime ću zapravo tekstualnu paradigmu podvrgnuti kritici. Ti odnosi kao i njihova međuovisnost bit će dalje analitički prikazani u dijelu rada koji tematizira globalizaciju. Poglavlje će biti nastavljeno s Mbembeom i bolnim iskustvom kolonizacije i borbe protiv nje unutar iste episteme kroz simbolički jezik i proučavanje dnevnih praksi i rituala u Africi. Jednostavno kazano, bitno je eksplicitno istaknuti značaj opresivne moći koja je u doba kolonijalizacije, a nažalost i nakon toga, nastavila dominirati bivšim kolonijama kroz politike, ekonomiju i ideologije. Postavlja se pitanje na koji način je to moguće i može li postkolonijalna teorija ponuditi valjane odgovore na to pitanje.

Spivak (2004, str. 309) se pita što prethodi u znanosti: teorijska proizvodnja ili ideološka reprodukcija. Ako je postkolonijalna teorija znanstveno utemeljena disciplina, ona je također i dio svjetskog tržišta znanosti i nadmeće se za svoju moć unutar znanstvenog diskursa s ciljem da bude primjenjiva i iskoristiva (Barbarić, 2013). Postkolonijalni diskurs se zaista nametnuo kao dominantan u suvremenoj književnoj teoriji, a jedna od bitnih postavki postkolonijalne teorije je uloga upravo diskursa koju je s velikim odjekom analizirao Said. Said (Viswanathan G. , 2014, str. 9-10), naime, naglašava koliko je proučavanje oblika i jezika bitno, i neodvojivo od pisanja povijesti, ali i književnosti. Njegov interes je u sustavima i institucijama i kako oni zadobivaju značaj te koje nove oblike misli i prikazivanja normaliziraju kroz svoju diskurzivnu moć. Iako je *Orijentalizam* zacijelo Saidovo najprominentnije djelo koje tematizira odnose između znanja i moći u stvaranju orijentalizma, prikazivanja i autoriteta, utjecaje Foucaulta, Gramscija i Vica, često se promatra i kritički zbog toga što mreže moći koje su stvorene diskursom ostavljaju pojedincu jako mali prostor da se odupre toj moći, odnosno orijentalizam stvara čitavo polje proučavanja koje se čini kao negativni odraz kolonijalnog diskursa. Kao iskupljujuću misao, orijentalizam se promatra kroz aspekt omogućavanja kritičkog arsenala koji je dan subjektu kako bi osporio doseg i moć orijentalizma. Postkolonijalna teorija svakako stavlja naglasak na diskurs kao strategiju i tehnologiju znanja. Diskurs je učinak moći, ali i njen proizvođač i Foucault je u ovom kontekstu nezaobilazan utjecaj u postkolonijalnoj teoriji. Foucault smatra da strategije koje integriraju odnose moći mogu djelovati jedino na nivou diskursa, ali diskurs, kao i znanje prema Foucaultu nije hijerarhizirano ili strateški definirano. Uloga diskursa je prepoznata i u kritičkoj analizi diskursa (critical discourse analysis) jer su jezik, kultura i diskurs mediji kroz koje se konstituira moć. Inzistiranje na tekstualnom idealizmu odnosno na vezi između diskursa i tekstova koji sami proizvode orijentalizam, ne uzima, međutim, u obzir da su izvori

dominacije u političko-ekonomskoj moći europskih društava (a nedvojbeno i SAD-a), a ne u transpovijesnom procesu. Naprotiv, Ahmad (1992, str. 164) ih vidi u kolonijalnom kapitalizmu. Sam naziv „postkolonijalno“ politički i metodološki mistificira situaciju koja predstavlja rekonfiguraciju prijašnjih oblika dominacije, a globalizam kapitalizma utječe na nejednako uključivanje bivših kolonija u svjetski sustav (Dirlik, 1994, str. 331). Aludirati na kolonijalizam kao stvar prošlosti znači odbaciti njegove deformacijske tragove u smislu ekonomije, politike i kulture u sadašnjosti (Shohat, 1992, str. 84-98).

U poglavlju će se posebno tematizirati disciplinarna moć ili kako je Foucault zove biomoć odnosno politička ekonomija čije su tehnike bitni elementi u razvoju kapitalizma i tu je Foucaultovo promišljanje značajno drugačije primjenjivo u analizi kolonijalnog i postkolonijalnog procesa. Posebno značajno će se u ovom kontekstu i usporedbi s Foucaultom pristupiti i Mbembeu čije su teze izrazito relevantne za predloženu temu jer se dotiču utjecaja i uloge države, ekonomije, politike i ideologije na suvremeno neokolonijalno stanje. U ovom misaonom okviru važni su i latinoamerički teoretičari poput Quijana i Mignola koji ukazuju na kolonijalnu matricu moći koja se reproducira i danas kroz kontroliranje društvenih i ekonomskih odnosa i struktura, odnosno funkcioniranja bivših kolonija općenito.

U neoliberalnoj konjunkturi današnjice tehnologija moći je pounutrenje moći ili optimizacija kojoj svi stremimo. Han (2017) to naziva psihomoć u kojoj oblici znanja i jezika imaju isti dubinski zakon tj. strukturu. Nema, dakle, dvojbe da je diskurs bitan kao učinak moći. Ono što je, međutim, nužno argumentirati jesu izvori moći, a oni su u društvenom kontekstu, odnosno u ekonomskim, političkim i ideološkim interesima koji se mobiliziraju kroz društvene strukture. Neokolonijalni mehanizmi moći imaju iste izvore, a reproduciraju se u strukturama globalizacije, neoliberalizma i modernizacije kao novim emancipatorskim diskursima danas. Moć, dakle, ima izvore u politici, ekonomiji i ideologiji (ovdje ne uključujem Mannovu dimenziju vojne moći), reproducira se kroz mehanizme ekonomije, politike i ideologije koji kroz diskurzivne prakse pokušavaju ponovno proizvesti egzotičnog Drugog legitimirajući zapadnjačke intervencije kroz neoliberalne reforme. Postkolonijalna teorija ističe marginalnost, subverzivne strategije parodije, ironije, mimikrije, ambivalentnosti, hibridnosti i važnosti jezika, ali se zapravo distancirala od početnog aktivizma koji je karakterizirao antikolonizacijske pokrete i na taj je način izgubila emancipatorsku snagu. Postkolonijalni diskurs nije dovoljan kako bi se opisala neokolonijalna stvarnost ukoliko se ne odmakne od tematske orijentacije prema diskursu Drugog i ne ponudi okvir čitanja postkolonijalnih književnih djela koji uzima u obzir i razgrađuje diskurs globalizacije i modernizacije, odnosno neokolonijalizma čija je osnova u ekonomskim,

političkim i ideološkim interesima i mehanizmima. Također, treba razlikovati dominantni diskurs te Purvis i Hunt (1993), promatrajući između ostaloga suvremene dominantne diskurse globalizacije i neoliberalizma, smatraju da iako diskurs nije nužno ideološki, ideologija jeste diskurzivna.

Miyoshi (1993, str. 728, 750) drži da upotreba termina postkolonijalno zapravo ignorira suvremenu globalnu politiku unutar svjetskog kapitalističkog sustava i na taj način se skriva djelovanje još aktivnijeg kolonijalizma transnacionalnih korporacija. Diskurs o kolonijalizmu u području književne teorije i kritike ima relativno kratku povijest i s nelagodom i nenaklonošću pristupa izvantekstualnim pitanjima kao što su transferi moći i resursa između bivših kolonija i metropolitskih centara. Miyoshi (*ibid, s*tr. 726-728) dijagnosticira da se osvajački i administrativni način kolonijalizma zamjenjuje s ekonomskim odnosno globalna konfiguracija moći je zapravo neokolonijalna praksa izmještanja i nadmoći u kojoj diskurs postkolonijalnosti i multikulturalizma služi kao alibi koji skriva aktualnost globalne politike u kojoj je polarizacija svijeta i te kako evidentna. On zagovara zaokret od interesa kulturalnih studija za različite subjektne pozicije ka političkoj ekonomiji i međunarodnoj politici klasa kako bi se pronašli razlozi za te različitosti te kako bi se dokinule političke i ekonomske nejednakosti. Inzistira na proučavanju političkih i ekonomskih aspekata zbog kojih su nejednakosti među stanovništvom tako evidentne dok transnacionalne korporacije nastavljaju kolonijalizam, a postkolonijalni diskurs otupljuje tu činjenicu (*ibid*, str. 749, 752).

Pitanje kojim se ovaj rad bavi su neokolonijalni mehanizmi moći, a kako je područje proučavanja vezano uz književnost, analiza tih mehanizama valja se utemeljiti na tekstu, ali i na širem društvenom kontekstu. Povijest sadašnjosti je analiza odnosa moći koji su izgradili naš interpretativni horizont, ona je odraz društvenih odnosa koji su prožeti s moći (Haugaard, 2002, str. 182). Mbembe (2001, str. 14-15) u svojoj knjizi *On the Postcolony* želi postulirati kako je društvena stvarnost supsaharske Afrike stvorena od društveno kreiranih i objektiviranih praksi koje nisu samo pitanje diskursa i jezika iako svijet jest strukturiran jezikom. Ljudski subjekt je stvaran i činovima i praksama koji stvaraju društvenu stvarnost, a mogu se nazvati „smislenim ljudskim izrazima“. Dorothy Smith (1999, str. 80), iako stavlja naglasak na društvenu moć koja djeluje kroz pisane tekstove, ipak ističe da je u tekstualnoj analizi potrebno uvažiti ono društveno i društvene interakcije. Bhabhine ideje ambivalentnosti, mimikrije, marginalnoga i hibridnoga pokazuju se izrazito problematičnima u postkolonijalnoj teoriji budući da pretpostavljaju preispisivanje povijesnog procesa invazije, eksproprijacije i eksploatacije zanemarujući konflikt i nejednakosti kolonijalizma i inzistiraju

na modelu jezika kako bi se objasnila kolonijalna prošlost i suvremena post(neo)kolonijalna situacija (Parry, 2004, str. 56). U *The Location of Culture* Bhabha (1994, str. 241, 6) vidi postkolonijalnost kao podsjetnik na neokolonijalne odnose novog svjetskog reda i multinacionalne podjele rada kao i povijest eksploatacije što bi se moglo protumačiti kao briga za materijalne uvjete, institucije i prakse kolonijalizma i neokolonijalizma, ali on u principu naglasak stavlja ipak na jezik i jezičnu metaforu, odnosno jezik je paradigma sustava koji stvaraju značenje i svijet se tako promatra kroz riječ (Parry, 2004, str.58). Također, kad Bhabha (1994, str. 20) piše jezikom političke ekonomije kako bi prikazao odnose eksploatacije i dominacije, on se fokusira samo na diskurzivnu podjelu između zemalja Prvog i Trećeg svijeta, sjevera i juga, i na prostoru pregovaranja koji je između kolonizatora i koloniziranih. Thomas (1991, str. xi, 8) smatra da je „antropologija razmjene i dijaloga" između kolonizatora i koloniziranih koju postkolonijalna teorija naglašava, zapravo kratkovidna u smislu reciprociteta i pristanka između njih i odnosa moći kakav je bio kolonijalizam, ali i kakav je taj odnos danas unutar neoliberalne dominacije.

Kolonizacijski proces se nastavio, a da ga nije obuzdao dekolonizacijski pokret. Posljedice kolonijalne vladavine su bile značajne i nisu nestale s dekolonizacijom i neovisnošću bivših kolonija. Hamza Alavi (1972 ) je jedan od prvih koji je koristio termin postkolonijalno i on opisuje karakteristike takvih postkolonijalnih društava. Jedna od njih je svakako prerazvijenost u kontekstu civilnog društva, prevelik broj zaposlenih unutar njega, snažna ekonomska uloga, ali u svojstvu direktnog proizvođača, prevelika birokracija koja prodire u sve sfere društva te jaki represivni aparat. Ovakva prerazvijena država je u kolonijalnom dobu trebala održavati zakone i red, prikupljati poreze, pogodovati stranom kapitalu, ali je to isto nastavila i nakon procesa dekolonizacije. U postkolonijalnim društvima niti jedna klasa nije imala dominaciju ili hegemoniju nad državom, te su često zbog toga, ali i militariziranog i prerazvijenog državnog aparata bile sklone vojnim birokratskim diktaturama. Post u postkolonijalnom nije značio ostavljanje kolonijalizma, već njegovu relevantnost i utjecaj na državu, politiku, formiranje klasa, vojsku, birokraciju, ekonomiju i druge važne aspekte u razvoju tih zemalja. Neokolonijalizam, kako ga je koristio afrički vođa Kwame Nkrumah (1965), naglašava da su zapadne kolonijalne sile nastavile vršiti političku i ekonomsku kontrolu nad svojim bivšim kolonijama, a glavni krivac za to su upravo te sile, dok je uloga vođa, država i klasa unutar dekoloniziranih država svedena na minimum.

Promišljanja Benite Parry su izrazito relevantna za ovu temu. Naime, u svojoj knjizi *Postcolonial Studies: A Materialist Critique* (2004) ona tvrdi da su materijalni impulsi prema kolonijalizmu, prisvajanje fizičkih resursa, eksploatacija ljudskog rada i institucionalna

represija nestali iz vida u postkolonijalnoj teoriji. Nadalje, široka lepeza onoga što se proučava kao postkolonijalno ne uzima u obzir kapitalističku dimenziju imperijalnog projekta i kapitalističku prirodu suvremene globalizacije, odnosno ne uključuje političku teoriju i društveno-ekonomske odnose u svoja razmatranja (*ibid,* str. 3, 4). Postkolonijalni kritičari su odvajali kolonijalizam od povijesnog kapitalizma i materijalne osnove i proučavali ga kao kulturalni događaj, diskurzivno nasilje, suučesništvo i transkulturaciju, a to korespondira sa širim zaokretom društvene teorije od materijalističkog shvaćanja povijesnih procesa i stavljanja naglaska na tekstualno. Na taj način su se udaljili od antikolonijalne kritike i aktivizma. Oni bi trebali proučavati veze između epistemološkog nasilja i materijalne agresije (*ibid,* str. 36) koji su obilježili period kolonizacije, ali i nakon formalne dekolonizacije jer su politički izbori novih neovisnih vlada i odabir puta k neoliberalizmu bili ideološki, odnosno motivirani kapitalističkim mehanizmima ili globalizacijom koju Parry drži za suvremenu inkarnaciju kapitalizma kojeg opet smatra transkontinentalnim imperijalizmom (*ibid,* str. 11, 64).

Danas, paradoksalno, svjedočimo opsesivnoj odlučnosti bivših kolonija da sudjeluju u mehanizmima globalne kulturalne ekonomije (Appadurai, 2000, str. 1806), ali i još znakovitije, globalne ekonomije. Iako bez namjere u upuštanje u Derridin kritički opus, vrijedi istaknuti kako i on priznaje važnost međunarodne moći i interesa kapitala i ekonomije koji kroz svjetsko tržište i svojom logikom drže većinu čovječanstva u novoj vrsti ropstva (Derrida, 1994, str. 93, 94). Za bivše kolonije, novi gospodari su sada tržišta (Strange, 2008, str. 229). Globalizirani kapitalizam je preoblikovao modele djelovanja gotovo svih država svijeta pa možemo govoriti o novom svjetskom poretku (Ohmae, 2008, str. 223) ili novoj ekonomskoj konfiguraciji (Harvey, 2007). Pojava i razvoj globalizacije kao načina razmišljanja i kao snažno ideološko oruđe ima svoje teoretske i političke implikacije (Harvey, 1995, str. 10, 11). Globalizacija je primjerice potisnula političko pitanje imperijalizma, kolonijalizma i neokolonijalizma. Države su svedene na tržišne jedinice te pitanje teritorija koje je prije bilo jako važno, postaje transnacionalno i dolazi do ideološke dematerijalizacije država (Sethi, 2011, str. 38), odnosno uloga država je smanjena i usprkos svojim funkcijama, država je kao politički autoritet kompromitirana i pristrana (Miyoshi, 1993, str. 744). Država kao politička jedinica koja se odnosi gotovo na čitav svijet, također je znak globalizacije i centralna karakteristika globalnog društva. Države karakterizira i određena uniformiranost po pitanju ciljeva, struktura, programa najbolje osvjedočena kroz političku globalizaciju obilježenu stvaranjem međuvladinih organizacija (Lechner & Boli, 2008, str. 219-220). Države, dakle, i njihov nacionalni suverenitet je naklonjen modernitetu koji uključuje tržišni

kapitalizam (Sethi, 2011, str. 31-32). I dok postkolonijalne države naglašavaju suverenitet na temelju starosjedilačkih identiteta, one bez prestanka posuđuju iz materijalnog svijeta koji se identificira s kolonizatorom zbog pritiska da se drži korak s ostatkom svijeta. Stalno moraju držati ravnotežu između njih i svijeta s ciljem ponavljanja i ispunjavanja diskursa o napretku (Chatterjee, 1993, str. 6). A diskurs o napretku je nova forma starog kolonijalnog mentaliteta (Stiglitz, 2008, str. 210).

Kako je, dakle, kolonizacijski proces nastavljen, a da ga nije zaustavila dekolonizacijska borba? Rekla bih da se ovdje radi o dvjema aspektima, a prvi se odnosi na nastavljanje analiziranja specifičnog realiteta nekoć koloniziranih država unutar eurocentrične episteme koja se nameće kao univerzalno znanje, a posljedično i kao superiornost i hegemonija zapadnjačke kulture i episteme[9] dok se drugi može povezati s materijalnim zahtjevima i posljedicama razvoja ovovremenog[10] kapitalističkog društva koji ne samo što stvara, nego i racionalizira stvarne nejednakosti moći.

Moć se tolerira jedino ukoliko se dovoljno zamaskira te je uspješna toliko koliko skriva vlastite mehanizme. Subjekti nad kojima se vrši moć vide ju kao granicu postavljenu na slobodu bez obzira koliko ta sloboda u suštini bila ograničena (Foucault M. , 1980b). Tako se i institucije predstavljaju kao regulatorne, demarkacijske i one koje uvode red. Inače se u zapadnjačkim društvima od srednjeg vijeka vršenje moći formulira u obliku zakona, kroz monarhiju i njene institucije i postavlja se pravno-politička dimenzija i diskurs koji kodira moć (*ibid,* str. 86-88). No, u 18. su se stoljeću pojavili novi mehanizmi moći koji djeluju kroz tehnike, a ne zakone, kroz normalizaciju i kontrolu, a ne samo kažnjavanje i represiju. Ove tehnike i metode djeluju i izvan države i njenih aparata (*ibid,* str. 89). Foucault moć, dakle, ne vidi kao institucije ili mehanizme koji osiguravaju poslušnost građana ili kao način podređenosti nekom pravilu, ili kao sustav dominacije jedne grupe nad drugom. Sve nabrojeno za njega su krajnji oblici moći. Moć je višestrukost odnosa sile, proces neprestanih borbi, tj. odnosi sile koji tvore sustav. Moć su strategije, tehnologije znanja čija je

[9] Anibal Quijano i Walter Mignolo čitaju dominaciju zapadnjačke episteme nad nekoć koloniziranim državama iz svoje ukotvljenosti u povijesne okolnosti kolonijalizma u Latinskoj Americi i to posebice nakon razvoja teorija ovisnosti sedamdesetih godina 20. stoljeća. Iako teorija ovisnosti ima određene dodirne točke s postkolonijalnom teorijom, vidljiv je i njihov različit fokus jer biraju strukturalističku i socioekonomsku perspektivu, a imperijalizam i razvoj promatraju kroz funkcioniranje kapitalizma, dok postkolonijalna teorija zagovara poststrukturalističku i kulturalnu perspektivu (Kapoor, 2002, str. 1). Dug period kolonizacije značio je i kolonizaciju kognitivnih perspektiva, načina proizvodnje i pridavanja značenja, imaginarne sfere i intersubjektivne odnose sa svijetom, odnosno kulture (Quijano & Ennis, 2000, str. 541). Mignolo (2005, str. Preface XXI) stoga razlikuje kolonijalizam kao direktnu dominaciju nad kolonijama dok je kolonijalnost potkrijepljena prevladavajućim stavom da su nekoć kolonizirani još uvijek inferiorni i njima valja hegemonijski upravljati.

[10] (Grgas, 2014, str. 29)

institucionalizacija utjelovljena u državnom aparatu, zakonima i društvenim hegemonijama i, naravno, u diskursu (*ibid,* str. 92). Ovo je pomalo problematično viđenje moći jer isključuje represiju, dominaciju kao i interese koji su sastavni dio procesa kolonizacije iz jednadžbe moći, a naglašava relacijski i diskurzivni karakter moći. Osim toga, Foucault naglašava produktivni aspekt moći koji je suprotstavljen represivnoj moći moderne države, ali kolonijalne države nisu bile moderne u istom smislu kao europske države jer su uvelike ovisile upravo o represivnoj moći. Nadalje, individualizacija subjekta koja se dogodila u Europi, u Africi primjerice nije bila omogućena koloniziranima koji su bili obilježeni time što su bili „Drugi" (Vaughn, 1991, str. 11). Vaughn (*ibid,* str. 12) također smatra da je kolonijalni kapitalizam u biti bio nejednak kapitalizmu u razvijenim zemljama te je od koloniziranih subjekata razvijao diskurs o tradicionalnom i neindividualiziranom kolektivnom koloniziranom subjektu. U Africi je prije, ali i nakon kolonizacije, moć države povećavala svoju vrijednost tako što je uspostavljala „specifične odnose podčinjenja" (Mbembe, 2001, str. 32). Na primjeru kolonijalnog suvereniteta, Mbembe (*ibid,* str. 34-35) tvrdi da je on počivao na trima vrstama nasilja, a to je nasilje uspostave ili osnivanja kolonije koje je zapravo funkcioniralo kao glavni oblik, nasilje koje je kroz samointerpretativni jezik i modele legitimiziralo i autoriziralo autoritet kolonijalnog pothvata i nasilje koje je trebalo osigurati održavanje, širenje i stalnost tog autoriteta kroz činove i rituale koji su tako postali dio svakodnevnog života i kulturalnog imaginarija. Sve ono što nije bilo u skladu s ovim autoritetom bivalo je diskvalificirano. Mbembe smatra da su upravo ta bezuvjetnost i nekažnjivost imale svoje posljedice u postkolonijalnim državama i postale su „kredo moći" omogućivši nastavljanje prijašnje dominacije. Postkolonijalni režimi su svoje znanje svakako crpili iz više izvora i naslijeđa, a Mbembe to naziva „kolonijalnom racionalnošću" (*ibid,* str. 33) koju su prihvatili i sami Afrikanci i koja se oprimjeruje na slične načine još od perioda direktne kolonizacije do trenutne dominacije u neokolonijalnoj konjunkturi. Quijano (2000) također identificira vrstu kolonijalne matrice koja se utjelovljuje kroz epistemološku dominaciju zapadnjačkih teorijskih okvira, ali i još pogubniju ekonomsku eksploataciju bivših kolonija sve do današnjih dana. Prisvajanje kolonijalne racionalnosti nije bilo samo institucijsko jer se ono dogodilo i u materijalnoj sferi kao i u sferi fiktivnog. Mbembe (2001, str. 47) tako detektira različite domorodačke interese ili, „konstelacije interesa" koji su transformirali drevne sustave moći i uspostavili nove veze, a posebno apostrofira one ekonomske, između starosjedioca i kolonizatora. Iako su antikolonijalni pokreti i ciljevi država nakon kolonizacije bili okrenuti k nadvladavanju starih hijerarhija, odnosi podčinjenja su se zapravo samo ponovo preispisali i primijenili.

Upravo zbog toga ću krenuti od pozicije koja nas vraća u period kolonizacije i misaone intervencije, ali i one fizičke, koje su nad dominiranima imale svoje posljedice i dugo nakon što je dekolonizacijski proces završio proglašenjem neovisnih država. Intervencije, kao i intelektualne struje, a tu prednjači postkolonijalna teorija, koje su se pojavile, razvile su poseban leksik i teoretski okvir u simbiotskom odnosu s emancipatorskim pokretima. Institucionaliziranje tih teorija je, međutim, umanjilo njihov aktivizam u smislu nedovoljnog problematiziranja pitanja kao što su ekonomska eksploatacija, vojno osvajanje, politička iznuda koji čine sastavnu ulogu orijentalističkog projekta i diskursa, a nastavili su se kroz ovisnost o prijašnjim kolonijalnim centrima u periodu kojeg mnogi zovu neokolonijalizam (Ahmad, 1992, str. 164). Isticanje razvojnih teza i stvarnosti siromaštva, gladi i društvene nesigurnosti dovelo je do homogeniziranja postkolonijalnog prostora kao disfunkcionalnog (Mbembe, 2006, str. 147). Također, ljudsko iskustvo primjerice Afrike stalno se pojavljuje u diskursu kao iskustvo koje je moguće razumjeti jedino kroz negativnu interpretaciju. Mbembe (2001, str. 10) tvrdi da se diskurs o Africi gotovo uvijek odvija na razini metateksta o onome životinjskome ili onome što se zapravo ne može predočiti i na razini intimnosti i subjektiviteta kojeg nikad ne možemo u potpunost znati, ali koje je predmet istraživanja. Njegov cilj je promišljati afričko proživljeno iskustvo i oblike moći izvan okvira zapadnjačkog redukcionizma koji je uvijek imao problema s percepcijom onog Drugog. Naime, Zapad vidi Afriku kao ideju, koncept koji je služio kao polemički argument kako bi Zapad mogao dokazati svoju razliku od ostatka svijeta, metaforu kroz koju Zapad stvara sliku sebe i svog identiteta, ali i opravdava apologetska, isključujuća i nasilna nastojanja nad drugima. Subjektivnost je određena materijalnim praksama, znakovima, slikama i fikcijama koje pojedinci mogu iskusiti iz „jezika života“ (*ibid,* str. 21-22). Naglasak je, dakle, na proživljenom iskustvu u stvarnom svijetu jer je moć opipljiva i dira svoje subjekte (*ibid,* str. 172).

Zbog ovakvog naglaska na važnosti svakodnevnih praksi i iskustva te materijalnih evidencija moći, osvrnut ću se malo opširnije na ovog kamerunskog filozofa i političkog teoretičara. Achille Mbembe je u svojoj utjecajnoj knjizi *On the Postcolony* (2001) pisao o tome kako moć i opresija funkcioniraju u postkoloniziranim državama Afrike. Ono što on naglašava jest da, iako je postkolonijalnost u Africi pluralistična, ipak ima unutarnju koherentnost. To je karakterističan stil političke improvizacije, tendencije k pretjeranosti i nedostatku mjere te multipliciranim i transformiranim identitetima (*ibid,* str. 102). Uz sve ovo, Mbembe ne propušta identificirati i niz korporativnih institucija i politički mehanizam koje su odlike režima nasilja i u kojima se pregovara pitanje podčinjenja i discipline. U fokus

tako stavlja proučavanje dnevnih praksi s kojima Afrikanci pregovaraju ostavštinu procesa ropstva i kolonizacije, vraćanje osjećaja potpunosti i validnosti kao autonomnih subjekata (*ibid,* str. 258). Afrički subjekt je bio rascjepkan, fragmentiran i zapravo „ne-postojeći“ uslijed fizičkog i psihičkog nasilja ropstva i kolonizacije. To nasilje je projektirano u trenutnim prikazima Afrike i Afrikanaca u neokolonijalnom diskursu postkolonijalnog svijeta (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 176).

U kontekstu proučavanja postkolonijalnih odnosa moći, Mbembe nedvojbeno pribjegava Foucaultu i značaju ideja, odnosno diskursa koji uspostavlja određeni kulturalni repertoar i svijet značenja kroz institucije, znanja, norme i prakse s ciljem dominacije i subordinacije. Važno je što Mbembe u svojoj knjizi ističe potrebu za kritikom tekstualne paradigme i predlaže drugi oblik i koncept pisanja za afrički diskurs kako bi se mogla adekvatno prikazati stvarnost. Modernitet je, naime, shvaćen kroz perspektivu zapadnjačkog racionalizma i dok je krajnje lokalan jer se odnosi na Europu, nameće se i kao univerzalan okvir primjenjiv svugdje (Mbembe, 2001, str. 18). Mbembe ovdje dovodi u pitanje mogućnost da se kroz ovakav konceptualni okvir i fikcionalne reprezentacije prikaže suvremena Afrika. Weate (2003, str. 27) je kritičan prema ovom inzistiranju na tekstu kao osnovnom elementu raznih fenomena bilo da se radi o metafizičkim, kulturalnim, konceptualnim ili fizičkim fenomenima koje treba iščitati i interpretirati. Na temelju Mbembevog interesa koji je usmjeren na pisanje tijela i tekstualni pristup moći, tijelo bi moglo imati kapacitet da subvertira pisane kodifikacije. Weate (*ibid,* str. 39) u ovoj promjeni vidi mogućnost ukidanja samog teksta i približavanja subverzivnim mogućnostima koje nisu na nivou eksplicitne čitljivosti i onoga vidljivoga, nego bi mogle predstavljati procjep unutar postkolonijalne teorije koji znači udaljavanje od tekstualnih i inskriptivnih paradigmi i približavanje više materijalnim prilikama i okvirima u kojima bi postojao kontinuum između teksta i tijela, egzistencijalnih činova tjelesnog otpora što bi dokinulo značaj tekstualne paradigme.

Iako sam ovaj rad započela u relativnoj sigurnosti postkolonijalne književne teorije i tekstualne paradigme koju sam posebno proučavala kroz Foucaultovo inzistiranje na diskursu u kojem se utjelovljuje moć, na zaokret k proučavanju materijalnoga me navodilo disciplinarno proširenje interesa prema pitanjima ekonomije, politike i ideologije. Naime, naše postojanje ovisi o materijalnome i društveno-ekonomskim strukturama koje proizvode uvjete naših svakodnevnih života. U teorijskoj misli materijalni se zaokret dogodio kao odgovor na dominantne tekstualne i kulturalne paradigme. Sam termin i pristup „novi materijalizam“ je skovan devedesetih godina 20. stoljeća i zagovara kritičku materijalističku pažnju prema globalnom utjecaju kasnog kapitalizma te povratak materijalnim stvarnostima i

ispitivanju struktura moći koje označavaju materijalna tijela kao subjekte moći. Novi kritički materijalizam analizira učinke globalnog kapitalizma i odbacuje mogućnost da diskurzivno preispisivanje subjektiviteta može radikalno poremetiti materijalne uvjete s kojima je suočen globalizirani subjekt pod neoliberalnim kapitalom (Sanzo, 2018).

Coole i Frost (2010, str. 6) proučavaju materijalnu kauzalnost i značaj tjelesnosti koji su presudni za materijalističku teoriju politike i djelovanja te za globalne ekonomske strukture i tehnologije. Fokus je stavljen na važnost materijalnog zbog suvremenog konteksta biopolitike i globalne političke ekonomije u kojima se materijalni procesi i strukture[11] moraju više empirijski promatrati Novi materijalizam tako počiva na sprezi ekonomske i političke moći u oblikovanju i kontroliranju svakodnevnih egzistencijalnih prilika i inzistira da je materijalno nesvodivo samo na kulturu ili diskurs (*ibid,* str. 26, 27). Mikromoć upravljanja, političke odluke i učinci međunarodnih ekonomskih struktura, odnosno globalne i regionalne tržišne ekonomije, imaju ogromne posljedice na opstanak i mogućnosti običnih ljudi koji se nalaze u nejednakim položajima (*ibid,* str. 29). Također, smatraju da se ideologije najbolje utjelovljuju kroz materijalne i praktične radnje te institucije svakodnevnog života i institucionaliziranje rituala i u ovom kontekstu se približavaju Foucaultu, ali ističu da je potrebno ustvrditi kako guste mreže odnosa podupiru društveno ekonomske strukture koje održavaju privilegije i interese nekih u odnosu na druge te da takva distribucija nikako nije slučajna (*ibid.* str. 34, 36). I Dorothy Smith (1999) se fokusira na svakodnevne aktivnosti i društvene interakcije pojedinaca kao mjesta znanja. Važno je što naglašava kako danas ekonomija stvara apstraktne sustave znanja ili „ideološke krugove“ (*ibid,* str. 14), odnosno tekstualne stvarnosti (proizašle iz materijalne stvarnosti) u kojima se pojedinci proučavaju kao statistike i dio aparata kojeg Smith naziva odnosom vladajućih, a upravo zbog njega i sami prihvaćamo i sudjelujemo u društvenim odnosima opresije i nejednakosti.

O nejednakosti, polarizaciji i opresiji najevidentnije svjedočimo na prostorima nekadašnjih kolonija i stoga se još jednom vraćamo Mbembeu. Što se tiče teorija moći u Mbembeovoj knjizi, Weate (2003, str. 32-34) vidi isticanje značaja „moći nad“ u smislu ograničavanja i nametanja, a jako malo „moći da“ u smislu kapaciteta djelovanja. Za njega je negativna interpretacija koja je karakterizirala prijašnje diskurse o Africi zapravo reproducirana i u Mbembeovom djelu. Iako je Mbembovo pisanje ponajviše okrenuto k

[11] U političkim teorijama demokracije i građanstva sve se više priznaje uloga tijela kao protagonista i empirijskih aktera u materijalnom okolišu prirode, drugih tijela i društveno-ekonomskih struktura. Tjelesnost, dakle, ima aktivne i praktične aspekte svog sudjelovanja u odnosima moći, a posebice se dotiču biomoći i kontrole tijela kroz biotehnologije kojima se upravlja našim životima i kojima globalne korporacije kontroliraju primjerice hranu, vodu, energiju i zapravo cijelu svjetsku populaciju (Coole & Frost, 2010, str. 19).

opisivanju brojnih prinudnih struktura moći te kako one imaju učinak i posljedice na egzistencijalnom nivou, Weate smatra da se time nije udaljio od negativne interpretacije proživljenog afričkog iskustva iako mu je to bila početna namjera. Pozivajući se na Bakhtina i njegove ideje opscenog i grotesknog, Mbembe (2001) opisuje scene plesnih performansi u čast despotskih vladara, ali u afričkom kontekstu ne vidi prostor za otpor izvan dominacije, binarne podjele između dominiranih i onih koji dominiraju, već piše o dvosmislenim trenutcima, suučesništvu, mimetskim ponavljanjima i druželjubivosti kroz koje se dominacija ismijava i to predstavlja otpor što svakako može prizvati paralelu s Bhabhinim idejama. Ja bih, međutim, postavila pitanje: koliko je takav otpor u principu ograničen i ne donosi neke značajne promjene?

Mbembe (*ibid*, str. 14) dijagnosticira siromaštvo literature o političkoj znanosti i ekonomiji Afrike u čijem se korpusu ističu utjecaji Foucaulta, Gramscija i poststrukturalizma i naglašavaju se identiteti koji su hibridni, fluidni, pregovarani, a zanemaruje se dominacija jer su se složeni fenomeni države i moći sveli na diskurs i prikaze bez uvažavanja da i oni imaju svoju materijalnost. On, dakle, s jedne strane kritizira naglasak na diskurzivnim praksama kao mehanizmima čitanja stvarnosti, a istovremeno želi ponuditi drugi oblik pisanja i proučavanja afričkog diskursa i iskustva. Bez obzira na ovu dvojakost njegovog položaja, u Mbemebeovom pisanju vidim i pravilno dijagnosticiranje da su ekonomska objašnjenja suvremenih društvenih i političkih fenomena nestala u korist pitanja prikazivanja. Govori se o mreži moći, a ne o tržištu i kapitalizmu kao institucijama koje su i „zavisne“ i „nasilne“ što nikako ne može rasvijetliti osnovne probleme koji tište suvremeno društvo u Africi (*ibid,* str. 14).

Mbembe približava tlačitelja i tlačenog, odbacuje ideju binarne opozicije između njih, a zagovara kompleksni model u kojem se sile opresivne (postkolonijalne) moći otkrivaju kao simbolični jezici kroz fetiše svakodnevnih rituala. Slično Bhabhinoj i Bakhtinovoj ideji, i on smatra da se ti rituali mogu prihvatiti kroz ismijavanje jer postkolonijalni odnos nije prvenstveno binarni odnos otpora ili suradnje, već zajednički odnos (*ibid,* str. 104). Dakle, logika koja povezuje dominantnog i dominiranog kroz prisnost unutar iste episteme, a ukazivanje na beskorisnost bilo kakve opozicije, jest ono što Mbembe vidi kao pluralnost, a ismijavanje koje subjekt izvodi iz fetišiziranog sustava moći je uvjet te moći, ali i njenog otkrivanja (*ibid,* str. 108-110). Analizira i ulogu MMF-a i Svjetske banke na kontroverzno drugačiji način od većine ostalih teoretičara jer usprkos kontroli vanjskih sila i država kao što su SAD, ove institucije mogu djelovati tako da umanje elite u postkolonijama jer donose određene društvene programe koji ne ovise o pokroviteljstvu države (*ibid,* str. 78). Ovakvo

tumačenje moći dovelo je do kritike njegovog rada jer izmješta političko djelovanje u područje osobnog, a ne nudi nikakvo rješenje.

Usprkos činjenici da Mbembe najavljuje novo pisanje i čitanje teorijskog i metodološkog okvira potrebnog za proučavanje, kritičari mu zamjeraju prevelik tekstualizam, reducirano prihvaćanje postojanja afričke teorije i oslanjanje na europske mislioce i negativnu interpretaciju u prethodnim diskursima o Africi koju, iako kritizira, zapravo replicira u vlastitom djelu (Weate, 2003, str. 31-32). Iako je, dakle, u svom projektu, ostavio vrlo malo prostora za otpor koji je moguć van dominacije, a uveo mimetsko ponavljanje i ismijavanje kao unutarnju silu umjesto nekog produktivnog djelovanja, primjenjivost Mebembeovog teorijskog okvira vidim ponajviše u važnosti proučavanja konkretnog proživljenog iskustva i načina na koje moć može funkcionirati na svakodnevnom nivou. Mbembe smatra da je potrebno analizirati oblike moći, njene manifestacije i različite tehnike kod upravljanja, primjerice državom i to nakon formalnog kraja direktne kolonizacije. U ovom kontekstu se njegova promišljanja mogu povezati s Foucaultom i konceptom upravljanja državom i ta veza o smanjenoj ulozi države i širenju kolonijalne matrice moći u suvremenoj konjunkturi, koju možemo nazvati neokolonijalnom ili neoliberalnom, zapravo je ono što će omogućiti daljnju analizu ekonomskih, političkih i ideoloških mehanizama koje zamjećujemo u društvima bivših kolonija i njihovom uključivanju u globalizacijske procese. U poglavlju „Of Commandement“ (Mbembe, 2001) naglasak je na okolnostima uslijed kojih se upravljanje ljudskim ponašanjem unutar okvira države i s državnim instrumentima zapravo udaljilo od onih koji su trebali upravljati, dakle, od države, kako bi se omogućila situacija koju Mbembe zove krajnjom „materijalnom oskudicom, nesigurnošću i inercijom“ (*ibid,* str. 32). Za njegovu argumentaciju relevantno je da upravljanje ljudskim ponašanjem unutar države i državnim instrumentima nije samo proučavanje snage države i njenih racionalnih objašnjenja, već stvarni oblici moći i njene manifestacije i tehnike kojima se moć povećava, distribuiraju proizvodi rada kako bi se osiguralo obilje ili upravljalo siromaštvom. Upravo je ovaj nagovještaj onoga što će se u samoj knjizi analizirati, ponajbolji okvir unutar kojega bih nastojala iščitati i promisliti neokolonijalnu sadašnjost bivših kolonija za koju možemo reći da oprimjeruje kolonijalnu matricu moći (Quijano & Ennis, 2000) koja se manifestira kroz kontrolu ekonomije, politike te kontrolu subjektiviteta i znanja.

Zastupajući važnost materijalnih evidencija i kritike tekstualne paradigme, pokušat ću promišljati o razvoju društvenih, političkih i ekonomskih struktura koje su kroz materijalne odnose i promicanje određenih ideologija oprimjerile moguću analizu mehanizama moći.

Razvoj disciplinarnog društva i kapitalizma su povezani. Simptomatično je također i istovremeno jačanje neoliberalizma, postkolonijalne teorije i globalizacije, ali i paradoksalno da se u teorijskom razmatranju zanemaruje zbilja o nejednakoj raspodjeli moći u svijetu. Uvažavanje načina i primjera kako moć kroz ekonomske procese, političke odluke i mehanizme te ideološku racionalizaciju funkcionira i produbljuje polarizaciju svijeta moglo bi nadopuniti lakunu postkolonijalne teorije i omogućiti ne samo razotkrivanje načina na koji se moć reproducira, već i kako su ekonomija, politika i ideologija, odnosno njihova međuovisnost strukturirajući nukleus koji određuje post(neo)kolonijalnost.

Podrobniji osvrt na ekonomiju, politiku i ideologiju bi se mogao pokazati kao ranjiv ponajprije zbog mojih, zasigurno, ograničenih spoznaja o interdisciplinarnim vezama između ovih kategorija koje mnogo puta djeluju skriveno od javnog pogleda i razumijevanja, ali se isto tako pokazuje i kao ključan ukoliko želim ukazati da se postkolonijalna teorija treba fokusirati na pomicanje i propuštanje granica vlastite discipline i agende na koju se običavala usredotočiti.

Ekonomske se aktivnosti odvijaju unutar institucija, zakonskih i običajnih okvira, formalnih organizacija i manje formalnih struktura koje zapravo predstavljaju mehanizme kao formalne entitete za organizaciju i koordinaciju ekonomske aktivnosti (Hurwicz & Reiter, 2006, str. 14, 15). Svakodnevno živimo usred ekonomskih procesa, a prihvaćamo ih kao sasvim razumske i opće činjenice (Grgas, 2014, str. 112). Marieke De Goede (2005, str. ix, 3) tako tvrdi da je povijest financija smještena, između ostalog, i u kolonijalno osvajanje, a same financije se nadaju kao nešto sasvim prirodno i njene zakonitosti ne treba propitkivati jer su dosegle razinu znanstvene objektivnosti. Nadalje, kapitalistički realizam kako ga zove Fisher (2009), a kojeg živimo, promatra se, ne samo kao jedini održivi politički i ekonomski sustav, već je nemoguće zamisliti njegovu alternativu te on konzumira svu prijašnju povijest, a njegov sustav ekvivalencije dodjeljuje svemu pa i kulturalnim predmetima, monetarnu vrijednost. I priroda je dovedena u vezu s povijesnom proizvodnjom bogatstva jer se kapitalizam shvaća kao svjetska ekologija koja povezuje akumulaciju kapitala, moći i zajedničku proizvodnju prirode u dijalektičnom jedinstvu (Moore, 2015). Kapitalizam je vođen zakonom vrijednosti koji se uspostavlja kroz bespoštedni impuls da se komodificira cijela mreža života i taj zakon je povijesno-materijalni projekt akumulacije kapitala kroz prisvajanje prostora, rada i prirode (*ibid.*, str. 65, 66).

Danas se društveno djelovanje promatra i mjeri kroz ekonomsku efikasnost. Schumpeter (1949, str. 348) je odvojio znanje koje dolazi iz znanosti i može biti slobodno od društvenog pozicioniranja od onoga koje dolazi iz ideologije. Uspostavio je tako razliku

između znanstvenog modela koji je sposoban za čisto znanstveno mišljenje nakon što se različiti fenomeni konceptualiziraju i analiziraju kroz intuiciju ili viziju koja je zapravo ideologija. Stvorio se konsenzus da je ekonomska teorija znanstvena disciplina lišena ideoloških nijansi čije se zakonitosti ne bi trebale dovoditi u pitanje. Tržište se s ekonomskim aktivnostima promatra kao da je neovisno od tradicije i hijerarhije, s vlastitim zakonitostima i društvenim pritiscima što zapravo stavlja veo na ekonomske mehanizme koji nameću imperative tržišta gotovo svim aspektima naših života[12], a ekonomija se promatra kao autonoman proces, neovisna od društva u kojem djeluje (Heilbroner, 1988, str. 17, 23). Pridavati bihevioralne atribute i političke odluke apstraktnim entitetima kao što je tržište u biti je odbacivanje odgovornosti za identificiranje institucija i onih koji donose odluke kao tvorci tržišta i to je apstraktni redukcionizam (Petras & Veltmeyer, 2001, str. 46). Coburn (2016, str. 53) smatra da se ekonomska pitanja vrlo često promatraju kao da su odvojena od pitanja o moći, demokraciji ili svakodnevnim prilikama i to je zapravo ideološko postignuće jer se ekonomske odluke promatraju kao pitanja tehničke prirode na koja odgovaraju stručnjaci unutar zajedničke paradigme. Ekonomske odluke i politike, usprkos svom statusu tehničke prirode, zapravo se odnose na donošenje politički bremenitih društvenih transformacija, a ekonomski diskurs zamagljuje društvene odnose implicirane u stvaranju profita. Coburn sugerira kako je ekonomija manje objektivna znanost, a više politička ideologija koja ovisi o ravnoteži širih političkih sila (*ibid,* str. 59, 65). Koncept racionalnosti ekonomske teorije specifičan je za pojavu kapitalizma kao načina proizvodnje, ali ekonomija kao znanost ne može zanemarivati pitanja koja su politička i ideološka (a posebice se to odnosi na distribuciju materijalnog bogatstva i moći) (Heilbroner, 1988). Naime, ekonomske i političke organizacije modernog društva se objašnjavaju kao potrebni rezultati interakcije racionalnih pojedinaca koji se bore za ograničene resurse i to na način da racionalno nameću institucionalne strukture modernog kapitalističkog društva i njegovih društvenih odnosa kao jedinih mogućih, ali se time zapravo racionaliziraju stvarne nejednakosti moći i ekonomskog blagostanja i to pomoću ideologije (Foley, 2004, str. 329-341). Upravo je stupanj uključivanja modela i institucija baziranih po europskom principu države u postkolonijalnim državama omogućio uspješnu neokolonijalnu kontrolu tih država (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 139). Leroux (2004) smatra da ekonomisti nedovoljno razmatraju pitanje ideologije koja je bitna jer se ekonomiju promatra ne samo kao društvenu znanost, već i kao društvenu filozofiju, i dok se većina ekonomista oslanja na neoklasične ekonomske modele u kojima

[12] Fisher (2009) smatra da je kapitalizam uspješno instalirao vrstu „poslovne ontologije“ na sve segmente naših života, od obrazovanja, zdravstvene skrbi, mirovinske politike do sustava rada.

pojedinac djeluje po principu racionalnog izbora, ideologija se ne može eliminirati iz ekonomskog diskursa.

Podjela između javnog i privatnog, odnosno političkog i civilnog društva koja se dogodila s pojavom kapitalizma dovodi politiku u domenu javnih poslova, pitanja države, održavanja reda i pridržavanja zakona, političkih stranaka dok je ekonomija, odnosno proizvodnja i distribucija bogatstva u sferi privatnog, nepolitičnog i individualnog. Na taj način se depolitizira pitanje ekonomske nejednakosti jer je svaki pojedinac odgovoran za vlastiti uspjeh, a država pazi na minimalističku definiciju jednakosti pred zakonom, a ne u smislu materijalnih okolnosti. Upravo ova podjela politike i ekonomije kao dvije potpuno različite domene dovodi do toga da se logika ekonomije prihvaća kao nešto prirodno i znanstveno što bi trebalo donijeti blagodati svima i što opravdava suvremenu globalizaciju na temelju premise da se politika ne bi smjela miješati u ekonomiju iako je upravo ta podjela bila duboko politički čin (Krishna, 2008, str. 28).

Teoretičari dugo vremena pokušavaju objasniti razloge zbog kojih oni koji nemaju ekonomsku moć pristaju na hijerarhije društvene moći koja privilegira neke, dok druge eksploatira. Upravo su teorije ideologije, hegemonije i diskursa objašnjavale poveznice između društvene proizvodnje znanja i ponavljanja nejednakih odnosa moći (Stoddart, 2007). Ideologije su proizvodi stvarnih društvenih okolnosti (Mann, 1986, str. 21), a Althusser (2018, str. 53, 108) ih shvaća kao skup praksi, činova i rituala koji su utemeljeni na materijalnom i uvjetima egzistencije i osiguravaju podčinjavanje dominantnoj ideologiji. Stoddart (2007, str. 194) u svom citiranom članku opisuje različite pristupe proučavanja društvene moći i smješta ih unutar kontinuuma u kojem se pitanje moći može promatrati kroz kontinuitet između koncepata ideologije, hegemonije i diskursa u kojima klasa kao najistaknutiji politički subjekt prestaje imati primat u korist primjerice roda i rase. Referentna točka mu je svakako koncept ideologije koji se pojavljuje u djelima Karla Marxa i ima materijalističku perspektivu kao temelj, odnosno ideje i interese dominantne ekonomske klase.[13] Svi se spontano pridržavamo pravila, vrijednosti i interpretacija kako bi naša

[13] Koncept klase se zajedno s konceptima roda i rase presijeca s kulturalnim implikacijama kolonijalne dominacije. Iako je ekonomska kontrola od iznimne važnosti u imperijalizmu, kako za kolonizatore, tako i za kolonizirane, Ashcroft i urednici sumnjaju do koje mjere je klasa mogla biti iskorištena u opisivanju koloniziranih društava kulturalno različitih od Europe (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 33). Takvo kategoriziranje smatraju eurocentričnim i univerzalističkim iako je takav binarizam između centra i margina, proletarijata i posjedničke klase bio model pomoću kojeg je imperijalna sila provodila svoju moć u kolonijama. Još jedan problem k uopćavanju klasnih odrednica vide u odmicanju od jednostavne podjele u kojoj je proizvodnja bila u kolonijalnim centrima dok su kolonije bile izvor sirovina, a koju dopunjuju različiti klasni interesi uslijed kapitalnih investicija u kolonije (*ibid*, str. 34). Klasa se ne može prenijeti preko kulture na

društvena klasa mogla preuzeti svoju ulogu i opravdati vlastite težnje (Leroux, 2004, str. 165). Horkheimer i Adorno (2002, str. 95) smatraju da se ideološke vrijednosti prenose masama preko medija. Ljudi se tako homogeniziraju neovisno o svojoj klasi u potrošače promovirajući lažan osjećaj individualnosti i povećanja standarda života. Sve veći značaj znanstvene i tehnološke racionalnosti također pridonosi prihvaćanju postojećih društvenih odnosa kao nepromjenjivih, odnosno uvjetovanih tehnološkim napretkom, a ne političkim odlukama. Stoddart (2007, str. 200, 201) drži da se ovi modeli ideologije integriraju u društvene mreže opresije i subordinacije, ali su ograničeni jer su previše totalizirajući i apstrahirani od svakodnevnih društvenih odnosa te u tom kontekstu značajno više pridonosi Gramsci s konceptom hegemonije i distinkcijom između prisile i pristanka na društvene vrijednosti i norme kao alternativne mehanizme društvene moći koji prevladavaju u kapitalističkom društvu. Foucault (2000) se udaljava od Marxovog okvira i postavlja koncept diskursa kao alternativu konceptu ideologije. Diskurs proizvodi znanja i nije samo skup tekstova ili znakova, nego i praksi koje zapravo oblikuju ideje, mišljenja, koncepte, načine razmišljanja i ponašanja u određenom kontekstu. Foucault ne razlikuje dominantni i dominirani diskurs, već samo mnoštvo diskurzivnih elemenata koji su različito distribuirani. Najveća zamjerka inzistranju na diskursu je nedovoljno uvažavanje materijalnih odnosa društvene moći (Smith D. E., 1999), (Hartsock, 1990). Naime, „(P)roizvodnja znanja je veliki socijalni, ekonomski i politički poduhvat povezan s dominantnim odnosima moći i autoritetima kao što su korporacije, vojska, državni instituti, sveučilišta i druge važne društvene institucije“ (Matić, 2001). Laclau i Mouffe (1985, str. 128, 159) smatraju da se kolektivni politički identiteti stvaraju kroz diskurse, ali oni ne moraju biti zasnovani samo na principu ekonomske klase, već i na osnovu roda, etniciteta i rase, a društvene nejednakosti se prihvaćaju inkorporiranjem hegemonijskih diskursa u naše individualne subjektivitete. Hall (1996) istražuje pristup kritičkim rasnim teorijama ideološkog diskursa u kojem je rasa ukorijenjena u ekonomsku strukturu. Štoviše, rasizam je set ekonomskih, političkih i ideoloških praksi, a rasne ideologije zapravo opravdavaju ekonomsku nejednakost koja pogoduje kapitalu (*ibid,* str. 338). Rasni odnosi su direktno povezani s ekonomskim procesima od perioda osvajanja, kolonizacije,

---

jednostavan način čak i ako su te kulture karakterizirane akumulacijom kapitala te se za primjer daje Indija sa kastinskim sustavom ili doseljeničke kolonije kao što su Australija. Tako iako te kulture mogu reproducirati mnoge aspekte imperijalnog centra, one često stvaraju suprotstavljene mitove o njihovoj demokratskoj i besklasnoj prirodi ili ih karakteriziraju unutarnje podjele temeljene na rasnoj ili vjerskoj razlici, a ekonomske nejednakosti i dalje ostaju prisutne. Postkolonijalna teorija se koncentrira na pitanja rase, etniciteta, roda, a klase u puno manjoj mjeri i upravo bi artikuliranje važnosti ekonomskih struktura trebalo postati puno prominentnije posebice u vezi između prikazivanja i materijalne prakse (*ibid,* str. 35).

merkantilističke dominacije i nejednake razmjene između razvijenih metropolitskih i nerazvijenih ekonomskih regija svjetske ekonomije (*ibid,* str. 19, 20).[14] Hall zagovara materijalističku premisu da se analiza ekonomskih, političkih i ideoloških struktura mora utemeljiti u njihovim materijalnim uvjetima postojanja, ali i povijesnu premisu koja uzima u obzir sve specifičnosti, a to se može posebno odnositi na kontekst bivših kolonija (*ibid,* str. 35).

Posebno je važan također i odnos između jezika i ideologije i diskursa koji se njime stvara. Fairclough (1989) je tako pisao o moći u modernom društvu i ideološkom djelovanju i prirodi jezika i njegova koncepcija jezika (uvjetovana Foucaultom) podrazumijeva diskurs kao društvenu praksu određenu društvenim strukturama i konvencijama. Diskursi imaju red koji je ideološki oblikovan kroz odnose moći i društvene institucije (*ibid,* str. 17). Tim su se odnosom posebno bavili i sociolingvisti koji su aspekte moći promatrali kroz primjerice dijalektalne varijante koje kroz jezik određuju klasne granice pristupom koji se naziva kritička analiza diskursa (critical discourse analysis, CDA) (Wodak, 2015). Na taj način su se fokusirali na svakodnevne diskurse što nudi uvid u stvaranje društvenih odnosa moći kroz pozicioniranje takvih diskursa u šire društvene i institucionalne odnose. Ovaj pristup analizi diskursa je tako povezao upotrebu jezika u odnosu na nacionalizam i nacionalni identitet, rasizam i širenje marketinškog jezika u akademskom kontekstu (Wodak, Cilia, & Reisigl, 1999). Posebice se to može odnositi na određene institucionalizirane prakse kao što su obrazovanje, mediji, književnost, pravo, medicina jer svi stvaraju karakteristične tekstove koje je moguće empirijski proučavati unutar sociolingvističke teorije. Pozivaju se na direktan utjecaj Habermasove ideje „promišljene demokracije“ (deliberative democracy) i kritičke funkcije diskursa koji može kroz promišljeno uključivanje utjecati na političku, administrativnu i pravnu moć (Habermas, 1994). Ideologija ja bitna i u kontekstu da kao pogled na svijet koji se sastoji od mentalnih prikaza, uvjerenja, mišljenja, stavova i vrijednosti služi za uspostavu i održavanje nejednakih odnosa moći kroz hegemonijske diskurse. Jezik je tako sredstvo kojim se zadobiva i održava moć (Wodak, 2015, str. 4). Fairclough (1989) se posebno osvrće na odnos između jezika i ekonomije tj. kapitalističke klase, države i ideološke moći. Naime, dominacija kapitalističke klase se osigurava kroz državu i društvene institucije poput obrazovanja, religije, medija, obitelji što podrazumijeva ideologiju kao direktno ili

[14] Hall navodi ilustrativan primjer stratifikacije radničke klase prema rasi u Južnoj Africi i to je izniman primjer kapitalističke društvene tvorevine u kojoj je rasa artikulirajući princip društvenih, političkih i ideoloških struktura.

indirektno legitimiziranje postojećih odnosa moći. Ideološka, politička i ekonomska moć povezane su u diskursu, a trenutni prominentni položaj i „kolonizacija“ ljudskih života s globalizacijom dio su društvenog reda diskursa (*ibid,* str. 33, 197).

Međuovisnost ovih kategorija posebice se ogleda u globalizaciji koju se promatra kao ekonomsko-političke procese, ali i kao dominantnu ideologiju i to ideologiju neoliberalnog ili slobodnog tržišta koja, promovirajući individualnu odgovornost svakog pojedinca, zamagljuje ekonomske i društvene promjene koje nastaju kao posljedice. Uzimajući u obzir ranije navedenu tvrdnju da se kolonijalizam nastavio i da ga dekolonizacijski pokreti nisu zaustavili, ekonomske zakonitosti i proces akumulacije kapitala, preuzimanje političkih modela i institucija temeljenih na europskom principu države i prihvaćanje diskursa napretka, odnosno ideologije neoliberalnog tržišta čine neokolonijalizam itekako relevantnim i to posebice u konjunkturi izražene globalizacije. Naime, bezgranični proces akumulacije kapitala treba političku strukturu i to „moći bez ograničenja“ kako bi zaštitio rastuće vlasništvo tako što će moć rasti s rastom kapitala (Arendt H. , 1962, str. 143). Akumulacija kapitala teži proširenju tržišta i trgovine, a nakon formalne kolonizacije u kojoj se ta akumulacija bazirala na kontroli teritorija i eksproprijaciji resursa i radne snage (Harvey, 2007), događa se zaokret prema geoekonomskoj strategiji u kojoj se kolonizacija ostvaruje preko tržišta odnosno ekonomskih mehanizama koji postaju jezgra moći (Grgas, 2014, str. 283, 284). Funkcioniranje tih mehanizama se ne može apstrahirati od politike i, koliko god ograničene i podrivene, moći nacionalnih država koje bez obzira na interese svjetskog kapitala i globalizacije, također utječu na osiguranje uvjeta ekonomskih transakcija kao i na promicanje određenih ideologija. Kako bi se podrobnije oprimjerila ta veza, potrebno je analizirati razvoj disciplinarnog društva i kapitalizma koji su usko povezani.

Disciplinarno se društvo sastoji od mehanizama i institucija ograničavanja (Han, 2017, str. 17) bilo da su to škole, obitelj, bolnice, zatvori, tvornice. Foucault (1980b, str. 136-139) tvrdi da se moć već od 17. stoljeća prestala manifestirati kao sposobnost ili „super moć“ božanskog suverena da odlučuje o životu i smrti te da je uzela formu discipline. Disciplinarna moć se vrši kroz svoju nevidljivost, ali oni nad kojima se vrši postaju prisilno vidljivi, a istovremeno su objektivirani, pretvoreni u objekt znanja. Disciplina se ne može poistovjetiti s institucijom ili aparatom, već je ona tip moći koji obuhvaća instrumente, tehnike, procedure i djeluje kao anatomija moći (Foucault M. , 1979, str. 187, 215). Disciplinarna moć, dakle, nije moć da se ubije, nego moć nad životom kroz upravljanje, setove pravila, normi i zabrana,

kroz biopolitiku populacije[15], koju čine demografski podatci, statistika, broj rođenih, ali danas primjerice i reguliranje društva pomoću kredita, itd. Do takve promjene je došlo uslijed promjena u načinu proizvodnje u industrijskom razdoblju kada se tijelo trebalo disciplinirati kako bi što bolje proizvodilo, a u isto vrijeme bilo poslušno (*ibid,* str. 137). To se dogodilo u trenutku razvoja proizvodnje, povećanja bogatstva, veće sudbene i moralne vrijednosti, strožih metoda nadzora i tehnika prikupljanja podataka (*ibid,* str. 77). Foucault (1980b, str. 140-141) vidi ovu biomoć kao nezaobilazni element u razvoju kapitalizma. Biomoć uspostavlja novu „ekonomiju moći" koja bi bila pravilno distribuirana kroz cijelo društveno tijelo uz manji ekonomski i politički trošak (Foucault M. , 1979, str. 80-81). Tehnike moći koje su koristile različite institucije (obitelj, vojska, škola, policija, medicina) djelovale su u sferi ekonomskih procesa i njihovog razvoja što je iznimno važno. Djelovale su i kao faktori segregacije i društvene hijerarhizacije osiguravajući odnose dominacije i hegemonije. Naravno, kako je ekonomski razvoj bio sve intenzivniji, utoliko je i disciplniranje bilo strože dok je ljudski život postao politički objekt (kojeg karakterizira pravo na život, pravo na slobodu govora, ostvarivanje vlastitog potencijala) (Foucault M. , 1980b, str. 141, 145). Ovo disciplniranje se moglo provesti pomoću semiologije, tj. ideja ili, kako to Foucault zove „ideološkom moći" (1979, str. 102-103). Subjekti se interpeliraju, smještaju unutar određenih uloga koje stvara društvo, a taj proces je učinkovitiji ukoliko je neprimjetan i kada pojedinci prihvaćaju kulturalne pojmove kao da su prirodni (Akdag, 2018). Prema marksističkoj tradiciji, država je represivni aparat ili „stroj" represije (Althusser, 2018, str. 83). Država i njeno postojanje u vlastitom aparatu imaju smisla u funkciji državne moći, a državni aparat se može zadržati i opstati bez obzira na političke događaje koji utječu na držanje državne vlasti. Althusser osim represivnih aparata države razlikuje i ideološke. To su religijski, školski, obiteljski, pravni, politički, sindikalni, informacijski i kulturni aparati. Oni su pluralni, raspršeni, mogu dolaziti iz privatnog prostora, a okolini predlažu „vrijednosti" kroz ideologiju, a posredno djeluju i represivno kroz sankcije, isključivanje, selekciju, cenzuru (*ibid,* str. 86-87, 90-92).

Promjena kaznenih mjera na principu političke tehnologije tijela ili biopolitike značila je odmak od kazne, a približavanje shvaćanja tijela, odnosno čovjeka kao objekta znanja u kojem također djeluju odnosi moći (Foucault M. , 1979, str. 24). Han (2017, str. 21), međutim, smatra da biopolitika nema pristup psihičkom, već psihopolitika. Naime, Foucault

[15] Što se tiče biopolitike, Breu (2014) drži da politička i ekonomska moć upravljaju životom i zapravo se nastavljaju na Foucaultovu ideju kako je biomoć oblik moći koji uzima život za svoj fokus, jer je reguliran umijećem vladanja.

povezuje biopolitiku s kapitalističkom disciplinarnom formom. Tjelesno, fizičko je trebalo kontrolirati kako bi u ekonomskom smislu bilo korisno, a opet poslušno u političkom smislu dok je, međutim, u neoliberalnom režimu psiha produktivna sila. Fizička disciplina prepušta mjesto mentalnoj optimizaciji potpomognutoj digitalnim tehnologijama (*ibid,* str. 25). Neoliberalni režim zahtijeva tehnologiju jastva za svoje vlastite svrhe: stalnu optimizaciju koja je izrazito efikasan način dominacije i eksploatacije, a to je psihomoć. Tehnologija moći je suptilna u ovom slučaju jer podrazumijeva da pojedinci djeluju sami na sebe tako što stalno želimo postići više, posjedovati više što predstavlja pounutrenje odnosa moći dok se to istovremeno interpretira kao sloboda (*ibid,* str. 28). Tehnike suvremene konjunkture moći su digitalna psihopolitika koja za predmet svog djelovanja ima sve koji smo digitalno vidljivi[16] u današnjem post-industrijskom i mrežnom načinu proizvodnje i postojanja. Neoliberalizam i neoliberalna psihopolitika prema Hanu hrane suvremenu krizu slobode. Kao subjekti postajemo projekti, podređeni toj slobodi, vlastitom životu i radu. Internalizacija djelovanja moći, biopolitičke discipline u obrazovnim, vjerskim, medicinskim i kaznenim ustanovama dovela je do udaljenih, ali tehnološki sofisticiranih mehanizama kontrole nad pojedincima. Han to zove „smart power" jer se ne temelji na nasilju ili represiji kao disciplinarna moć, već je popustljiva, prijateljska i „što je moć veća, djeluje tiše" (*ibid,* str. 13). Za razliku od disciplinarnog društva koje se organizira kao tijelo i biopolitički režim u kojem su pojedinci radnici ili podčinjeni subjekt, neoliberalni režim ima psihopolitički način upravljanja u kojem je pojedinac projekt, stalno vođen rivalstvom prezentiranim kao zdravom konkurencijom, a sve je to tehnologija dominacije u neoliberalnom režimu (*ibid,* str. 18). I dok možemo tvrditi da se biopolitika razlikuje od psihopolitike, utvrdila bih da je ta razlika samo u različitom poimanju discipliniranja i tehnikama upravljanja jer i fizičko i psihičko discipliniranje ima svoju postvarenu i materijalnu realnost vidljivu u svakodnevnim društvenim odnosima.

U svojoj posljednjoj fazi, otprilike od 1977. do smrti 1984. godine, Foucault piše upravo o „umijeću upravljanja" (Sujoldžić, 2015, str. 266) (neologizam na eng. governmentality, franc. gouvernementalité) ili organiziranim praksama i tehnikama pomoću kojih se vlada ili upravlja subjektima što predstavlja makro analizu moći. Njegov interes za ova pitanja može se povezati s iznimnim jačanjem diskursa i doktrine neoliberalizma u suvremenoj Europi sedamdesetih godina 20. stoljeća. U svom iscrpnom povijesnom osvrtu na funkcioniranje država, Foucault u 16. stoljeću pronalazi djela koja problematiziraju razne

[16] Han (2017) razlikuje emotivni kapitalizam, igrifikaciju (igrifikacija komunikacije je njena komercijalizacija – koja se kvantificira kroz lajkove, prijatelje, influencere), dataism (ili digitalni totalitarizam).

tehnike i objekte nadzora i upravljanja kao što je nadzor nad samim sobom, razni oblici racionalnosti i mentaliteti, ali i upravljanje državom. Od Machiavellijevog *Vladara* kojeg su ili žestoko kritizirali ili hvalili, od slabljenja feudalnog strukturiranja društva do pojave teritorijalnih, administrativnih, a kasnije i kolonijalnih država, Foucault opisuje prijelaz iz umijeća vladanja u političku znanost koju zove politička ekonomija s mrežom odnosa između čitave populacije, teritorija i bogatstva, iz strukture suvereniteta koju je vladar utjelovio kroz zakone do tehnika vladanja države i državnih aparata. Takva politička ekonomija ekonomizira resurse i djelovanje kako bi postigla svoje ciljeve. Prakse upravljanja su razne (u obitelji, samostanu, školi i sl.) i iako su različite, sve one imaju određenu strukturu i ta pluralnost formi upravljanja je imanentna državi i društvu, a umijeće upravljanja znači kontinuitet različitih oblika moći kroz cijelo društvo (Foucault M. , 2000, str. 205-206). Iako se djela iz posljednje faze Foucaultovog djelovanja manje eksplicitno povezuju s pitanjem moći, za proučavanje postavki mog rada, upravo su ona nadaju kao posebno bitna utoliko što se uspostavljanje umijeća vladanja državom povezuje s uvođenjem ekonomije kao posebnog područja stvarnosti u političku praksu. Foucault se tako osvrće i na čikašku školu neoliberalizma prema kojoj se ekonomski oblici šire i primjenjuju na društvenu sferu prešućujući time razlike između ekonomskog i društvenog. Neoliberalnom ideologijom se generalizira domet ekonomskoga koji postaje analitički okvir analize društvenih odnosa i individualnog ponašanja, a ekonomska matrica je i programska jer može procijeniti upravljačke prakse kroz koncept tržišta (Lemke, 2001). Neoliberalizam nameće regulatorne i unutarnje principe državi na način da su tržišne forme organizacijski principi za državu i društvo. Upravljanje kućanstvom se primjerice prije odnosilo na ekonomsku sferu, ali se počinje primjenjivati na cijelu državu. Foucault to zove vrstom „vječnog ekonomskog tribunala“ (Burchell, Davidson, & Foucault, 2008, str. 239-265). I dok je za vladavinu suverena nametanje zakona bilo bitno, novi instrumenti vladanja su razne taktike i tehnike koje Foucault povezuje s razvojem administrativnih aparata, razvojem znanja o državi koje se ogledalo u statistici o populaciji. Populacija je istovremeno subjekt i cilj, ali i objekt upravljanja. Iako on smatra da se umijeće vladanja moglo raširiti i razvijati u periodu u kojem nije bilo velikih vojnih, političkih i ekonomskih tenzija, smatram da su upravo te tenzije, odnosno te sfere znatno utjecale na razvoj tehnika upravljanja kroz krize, sukobe i ratove, a to je posebno razvidno u nastajanju i upravljanju kolonijama. Važno je što Foucault vidi upravljanje kao moć i skup upravljačkih aparata, kao skup institucija, procedura, analiza, taktika i izračuna koji omogućavaju da se moć vrši nad populacijom s osnovnim oblikom znanja političke ekonomije i aparata sigurnosti (Foucault M. , 2000, str. 219-220). Pojam

upravljanja sadrži ključni uvid da moć, shvaćena kao djelovanje na djelovanje drugih, može funkcionirati tamo gdje ima određene slobode. Ta sloboda se ogleda u civilnom društvu i to je posebnost suvremenog liberalnog društva. Još neki aspekti upravljanja moći u liberalnom društvu su civilno društvo, odnos između privatnog i javnog te konkurencija kao ozakonjenje i apsolutno centralno mjesto djelovanju, autoritetu i legitimnosti države i ekonomije. Moć je utoliko učinkovitija ukoliko ima različite izvršitelje/posrednike i ona vlada dok ostvaruje subordinirane slobode (Hearne, 2012, str. 212, 220). Što se tiče uloge države, Foucault je ne drži značajnom i funkcionalnom utoliko što se njen opstanak i ograničenja baziraju na taktikama umijeća upravljanja[17]. Hearne (*ibid*, str. 137) iznosi temeljni uzorak odnosa između države, ekonomije i građanstva u kojem država i ekonomske organizacije dominiraju građanstvom, grade autoritet nad njima i traže da im se prizna legitimnost. Ti odnosi su asimetrični i ekonomske organizacije se uzimaju kao nešto skoro naturalizirano u društvenoj sferi, a zanemaruje se njihova ostvarenost kroz ljudsku aktivnost i proizvodnju društvene moći. Foucault (1980b, str. 94) je i ranije povezivao ulogu ekonomije s odnosima moći koji su imanentni ekonomskim procesima i drugim vrstama odnosa (odnosi znanja, seksualni odnosi), a kako su izravni učinci podjela i nejednakosti koje se događaju u tim odnosima i procesima, tako su i unutarnji uvjeti ovih diferencijacija.

Odnosi moći se u liberalnim društvima organiziraju kombinacijom kapitalističkih ekonomskih struktura, demokratskih političkih institucija i liberalnih kulturalnih normi potpomognutih digitalnom psihopolitikom (Han, 2017). Upravo interakcije liberalizma, demokracije i kapitalizma daju obrasce odnosa moći koji s jedne strane cijene individualnu slobodu i autonomiju dok istovremeno stvaraju izrazito koncentrirane oblike organizirane i institucionalizirane moći. Hearne (2012, str. 135-148) suprotstavlja ideju modernog liberalnog društva kojega čine građani s posebnim odnosom prema vladi koja modelira i upravlja odnosima moći među građanima u polju ekonomije u koje se država ne bi trebala previše miješati jer bi mogla narušiti njeno prirodno funkcioniranje s idejom u kojoj bi država i ekonomija imale simbiotski i međuovisni odnos, a dominacija, autoritet i legitimnost bi se jednako mogli primijeniti na odnose građana između države i ekonomskih institucija.

Upravljanje u kolonijama je za Mbembea (2001, str. 116, 117, 129) bio odnos moći koji se bazirao na nasilju s ciljem disciplniranja tijela dominiranih kako bi se poboljšala produktivnost i poslušnost. Dakle, pravo na kažnjavanje je općenito u kolonijama bilo

[17]Kako sam piše: „Prisutnost suverena postaje nebitna i suverenost postaje ideja u teoriji prava i pravnog sustava kako bi zamaskirala disciplinarne aparate stvarajući na taj način iluziju da država može 'garantirati ostvarivanje prava za svakoga na osnovu suvereniteta Države'“ (Foucault M. , 1997, str. 37)

opravdano brigom za profit i produktivnost, ali se kolonijalno nasilje nije moglo svesti samo na ekonomiju, već i na pokornost. Mbembe smatra da je u postkolonijama interes manje na produktivnosti, a više na maksimumu poslušnosti iako se na razini običnog čovjeka ta prisila dovodi u pitanje, ali ne nužno na eksplicitni način. Dominirani subjekti vrše pounutrenje autoritarne epistemologije kroz rituale svakodnevnog života i političku ekonomiju tijela. Utvrdila bih da je dominantna paradigma nekad imperijalizma, a danas neokolonijalizma, ipak više okrenuta k produktivnosti, dakle ekonomskoj strategiji koja mobilizira poslušnost i određuje strukture materijalnih društvenih odnosa.

Veza između ekonomije i upravljanja državama zauzima i jako važno mjesto u teoriji koja dolazi iz Latinske Amerike. Denuncirajući globalizaciju kao kulminaciju procesa koji je započeo s kolonijalnim osvajanjem Amerike, a poslije i ostalih dijelova svijeta kroz eurocentrični kapitalizam i nove strukture i kontrole rada za tržište kao novom globalnom silom, može se govoriti o produžavanju ekonomske, ideološke i političke ovisnosti bivših kolonija o prijašnjim kolonizatorima i danas sve više o SAD-u (Quijano & Ennis, 2000). Nadalje, osnovna os ovog modela moći jest rasna utoliko što klasificira ljudsku populaciju upravo na rasnoj osnovi i to povezuje s radom i nadnicama, a ta kolonijalnost moći i danas je prisutna u modelu moći koji je hegemonijski i koji se može nazvati globalnom kapitalističkom kolonijalnošću moći (*ibid,* str. 533, 539). Još je jedan segment bio bitan za uspostavu globalne sile, a to je pitanje moderniteta kojeg se shvaća kao primarno zapadnjačkog, a usko je povezan upravo s razvojem kolonijalizma, prvobitno u Južnoj Americi u renesansi, a poslije u periodu prosvjetiteljstva u ostatku budućeg koloniziranog svijeta. Naime, modernitet se sastojao u retorici spasenja kroz preobraćenje na kršćanstvo, civilizaciju i napredak, demokraciju kao zalog jednakosti, modernizaciju i, danas, demokraciju globalnog tržišta. Takav okvir, međutim nije donosio jednake pogodnosti za kolonizatore i kolonizirane jer je njihovo znanje promatrano kao inferiorno. Logika i poredak moderniteta se ogledaju u složenim strukturama znanja i institucijama koje ih provode, a njihovu matricu čine kolonijalizam/imperijalizam, kapitalizam, nacionalizam i modernitet i to je kolonijalna matrica moći koja se reproducira i u neokolonijalizmu (Mignolo W. D., 2017). Kolonijalna matrica moći podrazumijeva kontrolu ekonomije kroz prisvajanje zemlje, iskorištavanje rada i kontrole prirodnih resursa, kontrolu autoriteta kroz politiku, institucije i vojsku, kontrolu roda i seksualnosti kroz obrazovanje i obitelj te kontrolu subjektiviteta i znanja kroz diskurs i obrazovanje (Mignolo W. D., 2007, str. 156). Quijano (2000, str. 544-545) smatra da je trenutni model moći prvi zaista globalni model jer u svakoj društvenoj sferi kontrolira društvene odnose i strukture i to kroz hegemoniju institucija koje su međuovisne.

Tako kapitalizam kontrolira izvore i produkte rada, obitelj kontrolira spol, država autoritet, a eurocentrizam intersubjektivnost.

Mbembe (2001) ističe formativni značaj ekonomskih interesa primjerice domorodačkih elita koji su snažno utjecali na oblikovanje budućih neovisnih država u kojima je iskorištavanje resursa ili vođenje dugih ratova dovodilo do manje ili više sposobnih sustava dominacije i nejednakosti koje su države prošle i još prolaze na putu k uključivanju u međunarodne trgovinske mreže.[18] Strukturiranje odnosa između države, tržišta i društva ovisilo je o modalitetima integracije u svjetsku trgovinu (*ibid,* str. 46-48). Izuzetno mi se čini važno što Mbembe ističe definirajući karakter novih načina integracije u međunarodne sustave globalizacije uz neizbježnu ekonomsku eksploataciju i nove tehnologije dominacije i društvene nejednakosti u prijašnjim kolonijama. Afrika jednostavno ne može uspješno odgovoriti na zahtjeve svjetskog tržišta. Mbembe navodi brojne slučajeve privatnog prisvajanja javnih resursa i zahvaljujući ovakvim alokacijama, ekonomske „stvari“ su postale društvene i političke. Države Afrike nisu se uspjele profitabilno pozicionirati u svjetskom kontekstu tržišne konkurencije i nove međunarodne podjele rada zbog strukture odnosa između birokracije, lokalnih poslovnih krugova, odnosa sa multinacionalnim kompanijama, nedovoljnog pristupa novim tehnologijama i nedovoljno razvijene industrijske baze te tako nisu mogle profitirati od procesa globalizacije (*ibid,* str. 57).

Opća praksa moći u postkolonijalnim je državama slijedila direktno iz kolonijalne političke kulture. Politički i ekonomski dogovori i alokacije sredstava i određenih pogodnosti od države su napravili mehanizam koji je upravljao i stvarao nejednakosti. Postkolonijalna vlast je bila oblik dominacije koja je koristila univerzalne tehnike kao što su država i njeni aparati, a istovremeno je imala unutarnju koherentnost i racionalnost u političko-ekonomskoj i imaginativnoj sferi (*ibid,* str. 49). Mbembe (*ibid,* str. 52-53) govori o trojstvu između nasilja, alokacija i transfera koje se događa u bivšim kolonijama, a sve ovisi o financijskim resursima i promjenama na svjetskom tržištu dok država u tom aspektu nema moć jer interesi vladajućih elita priječe rješavanje problema pa se tako javne financije uništavaju, institucije degradiraju, a javni autoritet propada. On identificira ne samo uništavanje produktivnog kapitala, nego i propadanje države i njene uloge u upravljanju i osiguravanju sigurnosti pojedinca i proširivanju političkih prava.

[18] Membe smatra da u Africi ekonomska aktivnost sve više počinje sličiti na ratnu aktivnost i jedno poglavlje čak naslovljava „Nasilje ekonomije“ (2001, str. 55).

Ako se vratimo u period same kolonizacije uvidjeli bismo da, što se tiče kolonijalnog suvereniteta i upravljanja kolonijama, Mbembe (*ibid,* str. 37-39) identificira režim koji se udaljio od općeg prava umjesto kojeg su vladala diferencijalna prava, privilegije i monopol kompanija, režim koji je davao privilegije i imunitet kompanijama kao izabranim pokretačima kolonizacije i mijenjao zakone i regulative kako bi udovoljio potrebama kolonizatora i rastuće birokracije, režim koji nije razlikovao vladanje i civiliziranje, ali je miješao imperative moralnosti, ekonomije i politike kako bi zadovoljio proizvodnju te režim koji je karakteriziran cirkularnošću institucija, procedura, tehnika i znanja kako bi osigurao apsolutnu podređenost. Rasa je svakako bila polarizirajući društveno-ekonomski čimbenik. Društvene politike svih sljedećih administracija također su bile obilježene sličnim normativnim i disciplinarnim mjerama.

Još od sredine 19. stoljeća, iako ne u potpunosti na jednake načine, u Africi se stvaraju sustavi koji rezultiraju ne samo dugovima i uništavanjem produktivnog kapitala, već dezintegracijom države kao mehanizmom vladanja. Važno je naglasiti da Mbembe (*ibid,* str. 79) identificira i jedan jako bitan segment u ovom procesu, a to su ekonomski uvjeti koji dolaze sa zajmovima međunarodnih financijskih institucija kao što su MMF ili Svjetska banka koji umanjuju suverenitet država i uspostavljaju vrstu „pokroviteljske vlade“ koja uključuje intervencije u ekonomskom upravljanju, kontroli kredita, privatizaciji, uvoznim politikama, poljoprivrednim programima, ali Mbembe ne smatra da se jednostavno radi o rekolonizaciji jer je u kontekstu Afrike uključena i dimenzija rata. Usporedno s oživljavanjem ideja neoliberalizma od osamdesetih godina 20. stoljeća, kriza se u Africi objašnjavala na način da je krivac bila država koja nije znala odgovoriti na zahtjeve i pritiske društva i trebala je dopustiti da tržišne sile djeluju autonomno i slobodno nauštrb određenih prava pojedinaca kao što su pravo na javne usluge obrazovanje i zdravstvo. Time su uloga i domet njenih intervencija i efikasnosti izgubljen, a jedino što joj preostaje jest kontrola sila iznude i prisile. Zaokret se dogodio u razumijevanju tržišta kao mjesta pravde u kojem država regulira uz uvjerenje da će samo tržište stvoriti prirodne cijene. Neregulirano tržište se tako doživljava kao mjesto istine. Tržište postaje, prema Foucaltom izrazu „veridiction“ ili „obistinjenje“ (Foucault M. , 2008, str. 32). Borbe koje su posljedica ovog stanja mogu se činiti kao kaos, ali Mbembe (2001, str. 80-81) u njima vidi oživljenje borbi oko nejednakosti i kontrole nad sredstvima prisile kako bi se pregovarali novi modaliteti legitimna podčinjenja.

Neoliberalizam i biopolitiku treba promatrati kao povezane pojave koje su se razvile kroz konzistentne mehanizme. Mbembe i Foucault dijagnosticiraju značaj razvoja neoliberalnih ideja s ulogom države u upravljanju. Posljedica politike slobodnog tržišta se

ogleda u novim mehanizmima upravljanja u kojima država ima sve manju ulogu (Foucault M. , 2008, str. 32, 36), a interesi za što većom produktivnošću generaliziraju i primjenjuju ekonomske postulate tržišta na čitavo društvo. Potrebno je sagledati kako Foucault u kontekstu analitičkih i programskih shema neoliberalizma nudi primjer teorije ljudskog kapitala. Naime, radu se kao sastavnici klasične političke ekonomije zajedno s kapitalom i vlasništvom, u neoliberalizmu ne pridaje dovoljno pozornosti, a Foucault smatra da za neoliberalne zagovaratelje apstraktni rad, odnosno ljudski kapital može nadomjestiti taj nedostatak. Ljudski kapital predstavljaju sposobnosti, vještine i znanja koje osoba posjeduje i koje, poput poduzetnika, može ulagati u odluke kako bi proizvela višak vrijednosti i to je zapravo približavanje kriterijima tržišta. Foucaultov koncept upravljanja (eng. governmentality) ukazuje da je neoliberalizam politički projekt koji nastoji društvenu domenu učiniti ekonomskom i povezati smanjenje utjecaja države s prebacivanjem odgovornosti na individualnu samoregulaciju (Burchell, Davidson, & Foucault, 2008). Mbembe (2001, str. 51-52) oprimjeruje odnos između plaće i uspostavljanja političkih subjekata jer plaća nije nagrada za uloženi rad, već način na koji se stvara određena figura podčinjenosti i dominacije. Ljudski kapital prijašnjih kolonija se nije mogao pozicionirati kao konkurentan na tržištu. Sličnu tezu zagovaraju Mignolo i Quijano za koje je rad i njegovo vrednovanje od ropstva do današnje eksploatacije jeftine radne snage u bivšim kolonijama diferencijalni okvir unutar kojeg se dominira subjektima.

Kao rezultat ekonomskih i društvenih reformi koje su nastupile nakon procesa dekolonizacije i decentralizacije proizvodnje stvorio se okvir hijerarhiziranih međunarodnih odnosa u disciplinarnim režimima, društvima i oblicima proizvodnje (Negri & Hardt, 2000, str. 244, 245, 247). Dogodio se zaokret u reguliranju nacionalnih ekonomija kroz financijske institucije koje ne mogu biti povezane s nekom određenom državom (iako SAD svakako mogu biti prepoznate kao izvorište tih institucija) i Nkrumah (1965, str. 3) je još 1965. to prepoznao kao oblik neokolonijalizma. Wallerstein (1986) to zove svjetskim sustavom koji je usko povezan s europskom ekspanzijom i poviješću kolonizacije i kapitalizma i uvažavanja kapitalizma kao pokretačke instance. Petras i Veltmeyer (2001, str. 26, 39) tako pišu o globalizaciji koja se odnosi na akumulaciju kapitala, trgovine i investicija i nije ograničena na državu iako država kao politički instrument organizira globalnu ekspanziju i strukturiranje odnosa između država[19]. Početci globalizacije su ekonomske strategije, odnosno ideološki projekt kojeg su poduprle državne snage, a ne neko prirodno kretanje i razvoj tržišta (*ibid*, str.

[19] O ulozi i značaju države u kontekstu moći bit će još govora posebice u poglavlju koje tematizira globalizaciju.

43). U ovakvoj konjunkturi vidljivo je ideološko i političko promicanje doktrine slobodnog tržišta gdje se naglasak stavlja na individualnu odgovornost i sve više domena i područja života i društvenih odnosa ima tržišni mehanizam i komodificirani su. U kontekstu ekonomije bitna je strategija upravljanja radnom snagom i svjetska podjela rada (Frank A. G., 1998) koja je zapravo prostorna podjela jer proces proizvodnje nije više ograničen na nacionalne ekonomije, a stvarne su nejednakosti i strukturirane hijerarhije koje ta podjela stvara. Nejednaka akumulacija i podjela rada kao i kapitala posebno je vidljiva u radu imigrantskih radnika koji je skriven i dok se ljudski kapital promatra kroz ulaganje u obrazovanje i usavršavanje vještina, rad imigranata je također neophodan za ekonomski razvoj, ali on ostaje marginaliziran i nedovoljno razmatran. Osim utjecaja ekonomskih procesa i politika, neokolonijalna dominacija svakako uključuje i utjecaj kulture i obrazovanja kroz primjerice migraciju učitelja i kulturalnih ambasadora (Nkrumah, 1965), ali i kroz obrazovanje primjerice afričke elite u prijašnjim kolonijalnim metropolisima čime se potiče prihvaćanje zapadnjačkih vrijednosti i misaonih obrazaca (Haag, 2011, str. 10). U svjetlu najavljivane gospodarske krize koja nas vjerojatno očekuje nakon ove zdravstvene, globalizirani svijet je stalno u stanju političkih, financijskih i izbjegličkih kriza koje su formativne u smislu nastavljanja nejednakih odnosa moći između razvijenih zemalja i nekadašnjih kolonija. Stoga će se mehanizmi moći dalje analizirati kroz strukture globalizacije i neoliberalizma s ekonomskim, političkim i ideološkim praksama. Prevedeno na svakodnevni život i na analizu književnih tekstova, u ekonomskoj sferi to će biti rad i kako ga se vrednuje s posebnim naglaskom na rad imigranata, odnosno rasnu diferencijaciju na tržištu rada i ulogu novca, u političkoj sferi na pitanja sukoba, kriza, prostora, migracije i uloge države te u ideološkoj sferi na pitanje obrazovanja, medija, opreke između tradicije i moderniteta i uloge engleskog jezika. Zašto ovakav okvir čitanja? Zato što se osnovni odnosi moći i materijalni interesi još od zajedničkog pothvata kolonizacije nisu promijenili, a sve nabrojeno su kategorije koje izravno utječu na sve nas.

Globalizacija je nova ekonomska konfiguracija, a neoliberalizam koji povezuje financije, teritorijalnu moć i eksproprijaciju postaje hegemonijski kao način diskursa i nešto što predstavlja zdravorazumski način na koji interpretiramo i živimo ovaj svijet, a u biti je politički projekt (Harvey, 2007, str. 2, 3, 19, 21). Harvey povezuje politiku i ekonomiju u uspostavi neoliberalizacije, a da bi bilo koja (teorijska) misao postala dominantna, potreban je ideološki aparat koji se dopada našim institucijama, instinktima, vrijednostima, željama i mogućnostima u društvenom svijetu i neoliberalizam je uzeo političke ideale ljudskog

dostojanstva i individualne slobode kao središnje vrijednosti civilizacije, a to se pokazalo kao dobar odabir (*ibid,* str. 5).

Zalog budućeg razvoja postkolonijalne teorije moglo bi biti razgrađivanje diskursa modernizacije i globalizacije, odnosno neokolonijalizma čiju osnovu čine ekonomski, politički i ideološki mehanizmi, odnosno interesi. Noam Chomsky (2015, str. 1-2) neksuse ekonomskih, političkih i ideoloških interesa i njihove primjene vidi u planiranju i djelovanju principa i geopolitičkih analiza te povijesnih obrazaca koji se malo mijenjaju upravo zbog relativne konstante tih interesa. Quijano i Mignolo traže dekolonizaciju odnosno odvajanje od ukupne strukture znanja kako bi se okrenulo k epistemskom rekonstituiranju načina mišljenja i jezika koje je retorika moderniteta odbacila. Postavlja se pitanje je li teorija dekolonizacije dovoljna kako bi se uistinu dovela u pitanje nametnuta kolonijalna matrica moći. Zagovornici tvrde da je dekolonijalna analiza samo prvi korak k dekolonijalnoj politici djelovanja rekonstituiranja i preporoda u političkim ciljevima u svim domenama kolonijalne matrice moći koju čine znanje, politika, ekonomija, subjektivnost, rod, rasa i priroda (Mignolo W. D., 2017). Kao strategiju odvajanja od privlačnosti zapadnjačke ideje moderniteta i obećanja o ekonomskom rastu i financijskom prosperitetu preporuča se epistemski neposluh ili ontološko i epistemološko odvajanje od struktura moderniteta kojeg neki već vide i to u sferi ekonomije kroz „odzapadnjivanju“ (de-westernization) unutar kapitalističke ekonomije na čijoj se sceni pojavljuju novi akteri i dekolonijalnog puta koji ne prihvaća privilegiranost zapadnjačke episteme i u tome je njegova snaga jer može ponuditi drugačije episteme uvažavajući geografske i povijesne posebnosti (Mignolo W. D., 2009, str. 3-4). I dok postkolonijalna teorija analizira pitanja hibridnosti, dijaspore, reprezentacije i odnosa znanja i moći, teorije dekolonizacije ističu potrebu epistemskog neposluha i naglaska na ekonomskim nejednakostima. Kako je i sama postkolonijalna teorija komodificirana i ima svoj ekonomski, politički i ideološki značaj, valjalo bi ne zanemarivati njezinu potržišnjenu[20] dimenziju te je kroz nju i proučavati, baš kao i postkolonijalnu književnost. Jer ako književnost ima sposobnost reaktiviranja i resignifikacije povijesti kako tvrdi Bhabha (2000, str. 59), onda bi takvu sposobnost mogla imati i za živuću sadašnjost.

Na samom kraju ovog poglavlja još jednom valja istaknuti nekoliko bitnih promišljanja koja su nastala tijekom proučavanja tematike moći i njenih mehanizama. Postkolonijalna teorija duguje puno Foucaultu i njegovoj analizi diskursa kao lokusa u kojem treba promatrati i analizirati kulturalnu dimenziju postkolonijalne književnosti što je,

[20] Ovaj izraz sam preuzela iz izvornog članka „Neprizvani rad umjetnosti riječi“ (Grgas, 2017, str. 79).

međutim, udaljava i izmješta iz ekonomske, političke i ideološke dimenzije. Ono što se predočuje kao potreban korak je proširenje izvan disciplinarnog okvira. Stoga sam se posebno dotakla Mbembea koji eksplicitno ističe opresivnu moć i pravilno dijagnosticira utjecaj ekonomskih procesa na svakodnevno proživljenom iskustvu. Said i Foucault su nezaobilazni u analizi uloge diskursa kao strategije i tehnologije znanja i iako inzistiraju na diskurzivnom okviru proučavanja koji ima svoja ograničenja, bitno je bilo utvrditi kako diskursi zasigurno imaju svoj imanentan značaj, a to se posebno odnosi na dominantni diskurs razvoja, modernizacije i globalizacije i ideološko djelovanje i prirodu jezika, odnosno diskursa. Said je također istaknuo važnost protudiskursa koji su, međutim, upitni jer se temeljni odnosi i ekonomski, politički i ideološki interesi nisu promijenili, a na to upozorava i Mbembe. Poseban naglasak je bio i na razvoju disciplinarnog društva i moći koji se događao usporedo s razvojem kapitalizma i modernih država, ali i kolonijalizma. Pozivajući se na Foucaulta i Mbembea i umijeće upravljanja, analiziralo se smanjenje uloge države i jačanje doktrine i diskursa neoliberalizma. U davnoj TV debati s Foucaultom, Chomsky nas upozorava da trebamo razumjeti prirodu moći, opresije i razaranja u našem društvu i preispitati ekonomske, financijske i političke institucije jer one nisu neutralne, već su podređene demokraciji i ideologiji slobodnog tržišta.[21] U neoliberalnoj konjunkturi naglasak je stavljen na razumijevanje tržišta, ljudskog rada, utjecaja ekonomije, neoliberalne psihopolitike i važnosti ideologije. To je ujedno bio i uvod u sljedeće poglavlje u kojem će se analizirati globalizacija, prvo kroz nametanje kulturalne homogenizacije, ali i dalekosežnijih neoliberalnih procesa koji su kroz ekonomiju, politiku i ideologiju uspostavili neokolonijalno stanje.

[21] withDefiance. (2013, March 13). *Debate Noam Chomsky & Michel Foucault - On human nature [Subtitled]* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=3wfNl2L0Gf8

# 3. NEOKOLONIJALIZAM–MAPIRANJE GLOBALNOG STANJA

## 3.1. Globalizacija kao avatar neokolonijalizma i neoliberalni projekti

„(....) an equation: colonisation = „thingification“ (Césaire A. , 1972a, str. 42)

„This time is governed by a society of contempt, where the power of money triumphs and is erected as a true ideology inducing fear of the other, regardless of what form it takes, from North to South. This ideology can be characterized by financial capital, corruption, subjection of the impoverished, and a culture of fearing the other, which leads to exclusion (…) securing an atmosphere for hegemonic, repressive, and violent statements.“ (Cherki, 2011, str. 132-133)

„For millennia, man remained what he was for Aristotle: a living animal with the additional capacity for a political existence; modern man is an animal whose politics places his existence as a living being in question. (Foucault M. , 1980b, str. 143)

Poglavlje koje upravo slijedi nastoji mapirati globalno stanje kroz artikulaciju kulturalne homogenizacije koja se osim približavanja i prožimanja različitih kultura, vrijednosti i estetskih normi, ipak ne uspijeva suprotstaviti neokolonijalizmu i mehanizmima dominacije pod krinkom njegovog novog avatara, a to je globalizacija. Globalizacija nikako nije shvaćena kao neutralan proces koji donosi dobrobit, već prije kao suučesnik u produžavanju ekonomske, ideološke i političke ovisnosti bivših kolonija u konjunkturi koja se s pravom može nazvati neokolonijalnom. U takvoj konstelaciji možda se može govoriti i o „okamenjenju“ kako ga je karakterizirao Fanon (1963, str. 108-109) i vraćanju bivših kolonija pod drugačiju, ali svejedno kolonijalnu vlast. Globalizacija je upravo vrsta kolonijalizma s moderni(ij)m preokupacijama, ali vrlo sličnim modusima djelovanja. Iako se globalizacija slavi kao stvaratelj novog, liberalnog i hibridnog multikulturalizma, ne može se zanemariti

jednostrana dominacija nad bivšim kolonijama kroz ekonomske i političke strukture (Loomba A. , 1998a, str. 257). Sve izraženija polarizacija svijeta u zadnjih nekoliko desetljeća ima svoje ishodište u velikim osvajanjima i kolonizaciji (Krishna, 2008) koji su postavili okvir i današnje ovisnosti bivših kolonija o prijašnjim imperijalnim centrima. Ta ovisnost se može raščlaniti na ekonomsku koja je uvelike financijske naravi, političku u domeni odnosa unutar i među državama te ideološku koja se može supsumirati pod zajednički nazivnik i imperativ globalizacije i kapitalizma slobodnog tržišta. Evidentno je da svjedočimo i krizama čije se posljedice osjećaju globalno, ali se isto tako čini da same krize imaju rekuperativnu sposobnost odnosno potencijal za daljnje jačanje globalizacije i koristi koje donosi nekima nauštrb drugih (Klein, 2008), a ova matrica odnosa se zapravo nije promijenila još od vremena direktne kolonizacije.

Globalizacija se često vidi kao globalno pozapadnjivanje. Ona je tisućama godina pridonosila razvoju svijeta kroz putovanja, trgovinu, migraciju, širenje kulturalnih utjecaja, znanja, znanosti i tehnologije. Ovi globalni odnosi su vrlo često bili produktivni za razvoj pojedinih zemalja i nisu uvijek dolazili sa zapada. Tako su primjerice oko 1000. godine brojna dostignuća iz znanosti, tehnologije i matematike došla iz Kine i Indije kao što su papir, tiskarski stroj, barut ili kompas (Sen, 2008, str. 21-2). Globalnost se ne može u potpunosti shvatiti jednostavno kao ishod zapadnog projekta moderniteta (Robertson R. , 2008, str. 89). Međutim, glavni problem zapravo leži u neravnomjernoj raspodjeli pogodnosti koje globalizacija donosi i adekvatnosti nacionalnih i globalnih institucionalnih uređenja koja karakteriziraju današnji svijet. Ako se vratimo u vrijeme europskog kolonijalizma koji je uspostavio temelje i mehanizme globaliziranog svijeta, tada vidimo da, iako je uključivao različite tehnike i uzorke dominacije, zajedničko je stvaranje ekonomske neuravnoteženosti koja je omogućila rast europskog kapitalizma i industrije nauštrb kolonija (Loomba A. , 1998a, str. 4). U današnjoj konstelaciji i ekonomskoj i političkoj hegemoniji Sjedinjenih Američkih Država neophodno je razaznati evidencije kako upravo SAD nameću neravnopravnu pozicioniranost različitih entiteta neoliberalne globalizacije, a ta os uvelike odražava prijašnji relacijski odnos nejednakosti prema modelu kolonijalizma i kolonijalnoj matrici moći.

Kao područje proučavanja, globalizacija pokriva razne discipline kao što su međunarodni odnosi, politička geografija, ekonomija, sociologija, komunikacijske, poljoprivredne, kulturalne i ekološke studije. Svaka teorija, pa tako i teorija globalizacije, međutim, ima svoju potencijalno imperijalističku agendu (Huggan, 1997a, str. 24). Svaka filozofska teza je uvijek aktivna, proizvodi učinke u teorijskoj (filozofskoj) i političkoj sferi

(Althusser, 2018, str. 17). Tako umirujuća retorika „globalizacije", „tržišta", „demokracije" i drugih ugodnih i naočigled neutralnih termina zapravo skriva realnosti koje je lakše razumjeti u kontekstu imperijalizma i klasnih sukoba. Ovako je Noam Chomsky komentirao knjigu *Globalization Unmasked (*Petras & Veltmeyer, 2001*),* a u samoj knjizi Petras i Veltmeyer tvrde kako je globalizacija dosegla hegemoniju te je neizbježna utoliko što ima snažnu ideološku dimenziju, odnosno pokušava prebaciti veo preko ekonomskih interesa nove klase transnacionalnih kapitalista. Petras i Veltmeyer vide početke globalizacije kao ekonomske strategije, odnosno ideološkog projekta kojeg su poduprle državne snage, a ne neko prirodno kretanje i razvoj tržišta. Projekt globalizacije nije neizbježan, već je vođen ekonomskim i političkim odlukama (*ibid,* str. 43). Simptomatično je to što je globalizacija, iako vrlo pomodna u dominantnom teorijskom i političkom diskursu pa čak i u svakodnevnoj komunikaciji, prvenstveno određena ekonomskim uvjetima i razvojnim strategijama. To je ipak fenomen kojemu treba pristupiti interdisciplinarno (Robertson R. , 1990) jer prožimajuća logika ekonomskog poretka današnje konjunkture isto tako zahtijeva politički okvir odluka koje služe ekonomskim mehanizmima kapitalizma kao i onaj ideološki koji globalizaciju predstavlja kao nezaustavljivu i kojoj se ne vidi alternativa**.** Sprega ekonomskog interesa i logike kapitala i političkog promicanja i omogućavanja djelovanja ideologije neoliberalizma čine konstitutivne dijelove globalizacijske slagalice u kojoj se značajno mijenja uloga i domet nacionalnih država. Uloga postkolonijalne teorije bi se ponovno mogla revitalizirati kroz analizu povezanosti trenutnih oblika globalizacije s prijašnjim oblicima kolonijalne ekspanzije i kapitalističke eksploatacije. Naime, materijalni i ideološki temelji globalizacije se mogu iščitati kao nastavak kolonizatorskih projekata i odnosa, a postkolonijalna teorija bi se, umjesto inzistiranja na diskursu globalizacije kao krajnjem zalogu za nadilaženje oštrih binarizama između bivših kolonizatora i koloniziranih, trebala osvrnuti na permutacije koje se događaju u primjerice jačanju utjecaja financijskog sektora, uloge države kao sredstva nametanja određenih ideologija u čijem se središtu, međutim, nalaze strategije koje promiču interese i moć.

Izraz „globalizacija" se koristi u različitom smislu, kao „globalna međuovisnost nacija", „rast svjetskog sustava", „akumulacija na svjetskoj razini", „globalno selo"[22], a općenito se odnosi na akumulaciju kapitala, trgovine i investicija koje više nisu ograničene na državu, dakle na gospodarsko-političke procese i na dominantnu ideologiju (Petras & Veltmeyer, 2001, str. 26). Tijekom druge polovice osamdesetih godina 20. stoljeća

[22] Ovu općepoznatu metaforu prvi je upotrijebio Marshall McLuhan 1960. u svom spisu *Izvještaj o projektu i razumijevanju medija*

„globalizacija“ i „internacionalizacija” su postali redovno korišteni termini među akademskim, poslovnim, medijskim i drugim krugovima (Robertson R. , 1990). Osim svoje deskriptivne funkcije, globalizacija postaje vrstom naputka kojeg je potrebno slijediti i koji nema alternativu ukoliko za krajnji ishod želimo boljitak (Grgas, 2014, str. 271). Petras i Veltmeyer (2001, str. 44) u globalizaciji vide ideološki konstrukt odnosno ideološku hegemoniju krhkog političkog i ekonomskog pothvata, ono što je Bob Fitch u svojoj knjizi *The Assasination of New York* nazvao „globaloney”, a moglo bi biti okarakterizirano kao isticanje neizbježnosti ovakvog projekta usprkos brojnim protivnicima načelima globalizacije i njenim nepovoljnim učincima. Globalizacija je proces uslijed kojeg su individualni životi i lokalne zajednice pod utjecajem ekonomskih i kulturalnih sila koje djeluju u cijelom svijetu. Trebalo bi ju sagledavati kao proces, a ne kao političko-ekonomsko stanje pa se stoga treba fokusirati na to kako se globalizacija događa (Harvey, 1995, str. 1, 2). Globalizam je percepcija svijeta kao funkcije ili rezultata procesa globalizacije nad lokalnim zajednicama (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 100). Za brojne zagovornike teze o globalizaciji, stvoren je novi svjetski poredak s vlastitim institucijama i konfiguracijama moći kroz koje se događa protok kapitala, dobara i tehnologije. Globalizacija je integralna s kapitalističkim razvojem od samih početaka jer je akumulacija kapitala oduvijek bila geografsko i prostorno pitanje (koje karakterizira geografska ekspanzija, prostorna reorganizacija i nejednak geografski razvoj), odnosno „globalna povijesna geografija akumulacije kapitala“ (Harvey, 1995, str. 1, 2). Oružja pomoću kojih se uvodi kapitalizam su ona politička, vojna i ekonomska (Lee G. , 1971, str. 848-849). Harvey (1995) se pita jesu li kvantitativne promjene koje su se dogodile unutar globalnog procesa, odnosno suvremene globalizacije, dovele do nove ere kapitalističkog razvoja. Iako globalizacija podrazumijeva nejednaku vremensku i geografsku reorganizaciju kapitalizma, prema njegovoj analizi, nije bilo nikakve fundamentalne promjene u odnosu na način proizvodnje i društvene odnose nejednakosti koje kapitalizam stvara.

Kao i u prošlosti, država je glavni politički instrument organizacije globalne ekspanzije, a trgovinski sporazumi, kontrola rada, vojne intervencije i ideološko promicanje doktrine slobodne trgovine su osnovne funkcije koje provode vladajuće elite u tim državama (Petras & Veltmeyer, 2001, str. 39). No, međutim, za neke iznimno snažan razvoj globalizacije odražava promjenu u organiziranju društvenih odnosa u svijetu uslijed kojih nacionalna država ima sve manju važnost jer pojedinci i zajednice imaju pristup globalno diseminiranom znanju i kulturi te su pod utjecajem ekonomskih stvarnosti koje zaobilaze granice države (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 101). Globalizacija ističe opadajući

značaj, iako ne i status, države u svjetskom političkom poretku i sve veći utjecaj struktura i pokreta korporativnog kapitala (*ibid,* str. 102). „Veliki potisak prema globalizaciji" je bio politički i ekonomski projekt nastao promjenom političkih moći prema globalističkim pokretima, a često je uključivao i vojne intervencije, ideološki i kulturalni utjecaj, utrke oružja i razne političke saveze (Petras & Veltmeyer, 2001, str. 47). Prema mišljenju ovog uredničkog dvojca država nije izgubila na moći uslijed globalizacije, nego je postala ključna politička potpora ideologiji i implementaciji globalizacijskih načela. Država nikako nije „anakrona", „slaba" ili „periferna". Ovo razilaženje u stavovima o važnosti nacionalne države od posebne će važnosti biti u samoj postkolonijalnoj teoriji o čemu će još biti govora u nastavku poglavlja.

Kad je globalizacija zapravo započela? Dok neki povjesničari globalizaciju usko povezuju s dva događaja na kraju 15. stoljeća, točnije Kolumbov i Da Gamin odlazak na zapad, drugi pak tvrde da se globalizacija može pronaći i prije toga. Isticanje pojma događaja je važno utoliko što ga se može promatrati kao prekid s normama i načinom paradigmatske interpretacije situacije koji ima učinak i na razumijevanje prethodnih događaja (Grgas, 2014, str. 31). Postoji i treći stav prema kojem je svjetska ekonomija bila fragmentirana i u potpunosti neglobalizirana prije 19. stoljeća. Veliki dio svjetske povijesti može biti smatran kao niz „mini globalizacija" (Robertson R. , 1990, str. 21). Razumijevanje makro strukturacije svijeta unutar suvremene teorije uključuje analitičko odvajanje faktora koji su olakšali promjenu prema jednom svijetu kao što su širenje kapitalizma, zapadnjački imperijalizam i razvoj globalnog sustava medija. Pokušavajući utvrditi vremenski okvir u kojem se dogodio pokret prema globalnoj međuovisnosti, Robertson se okreće Giddensu (1987) koji tako smatra da razvoj suvereniteta moderne države ovisi o refleksno praćenom sustavu odnosa među državama što je jasno naznačeno tek u periodu nakon prvog svjetskog rata kada takav sustav počinje postojati globalno. Giddens analitički razdvaja nacionalnu državu kao politički aspekt svjetskog sustava od globalnog informacijskog sustava i načina diskursa, svjetsku kapitalističku ekonomiju kao ekonomsku dimenziju i svjetski vojni red i tako završava s mapiranjem svjetskog sustava i odnosa među državama kao izrazima globalne konjunkture međuovisnosti.

Vratimo se stavu kako je globalizacija imala ishodište u povijesnom razdoblju nakon završetka Srednjeg vijeka i promjenama koje su se tada manifestirale. Razlike u očekivanom životnom vijeku, pismenosti, *per capita* dohotku, dostupnosti izvorima energije i potrošnji, smrtnosti, pristupu medicinskoj skrbi i drugim indikatorima zapravo otkrivaju uvelike polarizirani svijet u kojem i danas živimo. Snažnija polarizacija je započela oko 1500. god.

(Krishna, 2008, str. 10). Krajem 15. i početkom 16. stoljeća pojavio se društveni sustav koji se razlikovao od svih do tada poznatih sustava i kojeg će posebice proučavati teorija svjetskog sustava. Wallerstein (1986, str. 21, 22) ga naziva europskom, odnosno svjetskom privredom i on je za razliku od carstava, gradova-država i nacionalnih država ekonomski, a ne politički entitet. Wallerstein kroz teoriju svjetskog sustava („world system theory") nastoji analizirati današnje društvo i objašnjava djelovanje ekonomskog, društvenog i političkog sustava i to kao kapitalističkog koji je ujedno svjetski ekonomski sustav od 16. stoljeća. U svjetskoj privredi koja je kapitalistička, politička energija se koristi za osiguranje monopolističkih prava, tj. kao sredstvo za osiguranje određenih uvjeta razmjene u ekonomskim transakcijama. Mehanizmi kontroliranja su financijske prirode, tj. stvara se civilna i vojna birokracija, a svjetska privreda ima periferiju koja proizvodi robe nižeg ranga i u toj proizvodnji rad se slabije nagrađuje (*ibid,* str. 27, 228). O svjetskoj ekonomiji se ne može govoriti u kontekstu države ili društva ili faza razvoja što pobija postavke teorije modernizacije koja se koncentrira na državu te pretpostavlja da sve zemlje slijede sličan tijek razvoja i zanemaruje se utjecaj transnacionalnih struktura (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 223). Teorija svjetskog sustava naglašava zavisnost ekonomija koje su periferne, na marginama, a iskorištava ih industrijalizirani svijet. To je u prvom pogledu ipak politički sustav koji nije određen neutralnim ekonomskim faktorima. Imperijalna ekspanzija Europe, njena kulturalna, politička i ekonomska premoć, odnosno modernitet, neodvojivi su od razvoja i dominacije svjetskog ekonomskog sustava (*ibid,* str. 224-225). Ta je dominacija imala dvije posljedice: uspostavu svijeta kao prostorno-temporalnog mjesta imperijalne moći i nastavak imperijalnog binarizma između kolonizatorskih i koloniziranih zemalja. Iako Wallerstein ne razvija vezu između kapitalističkog svjetskog sustava i imperijalizma jer su po njemu individualna svjetska carstva u podređenom položaju u odnosu na kapitalistički svjetski sustav, jasno je da je on ipak povezan s europskom ekspanzijom i kolonizacijom (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2013, str. 275). Svjetski sustav je društveni sustav s granicama, strukturama, grupacijama, pravilima i zakonitostima, te koherentnošću. Radi se o ekonomsko-materijalnim entitetima koji u sebi sadrže višestrukost kultura[23] (Wallerstein, 1986, str. 261-262). U prošlosti to su bila svjetska carstva (imperiji), a danas je to svjetska privreda koju ne karakterizira jedinstven politički sustav, već složene međuovisnosti (Keohane & Nye, 2008, str. 77).

Wallerstein (1986, str. 32) u svojoj knjizi nastoji dokazati kako su tri faktora bila ključna za uspostavu kapitalističke svjetske privrede, a to su ekspanzija geografske veličine

[23] Za kulturu drži da je posljedica povijesnog razvoja svjetskog sustava i odražava njegovu pokretačku logiku, a to je kapital te služi kako bi je zamaglila i time održala i dalje (Wallerstein, 1986)

svijeta, razvoj metoda upravljanja radnom snagom i stvaranje razmjerno snažnih državnih aparata u budućim metropolama. Teritorijalna ekspanzija Europe bila je ključna jer se kapitalistički svjetski sustav podudara s modernom europskom imperijalnom dominacijom svijeta. Ekonomske odluke se odnose prije svega na arenu svjetske privrede, dok su političke orijentirane na manje strukture koje imaju vlast, dakle na države. Države su u ranijim razdobljima suvremenog svjetskog sustava (od 16. do 18. st) bile centralni ekonomski akteri u europskoj svjetskoj privredi (*ibid,* str. 106). Stvaranje jakih država u okviru svjetskog sustava je bio povijesni preduvjet za uspon nacionalizma koji prihvaća sve članove države kao članove statusne grupe ili kulturno homogene grupe (*ibid,* str. 112, 113). Značaj i viđenje države će se u daljnjem razvoju suvremenog društva mijenjati.

Slično kao i Wallerstein, Moore (2015, str. 175, 158) povezuje podrijetlo modernog svijeta s rastom kapitalističke civilizacije nakon 1450. godine sa strategijama globalnog osvajanja, beskrajne komodifikacije, racionalizacije i daje prioritet odnosima moći, kapitala i prirode. Naime, Moore povezuje povijest kapitala, prirode i klasne borbe, a kao početnu točku uzima odnos vrijednosti u kapitalizmu, odnosno uzorke koji se pojavljuju kroz određene odnose moći vođeni zakonom vrijednosti. Petras i Veltmeyer (2001) globalizaciju vide također od 15. stoljeća te je kapitalizam rođen „globaliziran" jer je većina ekonomskog rasta i akumulacije zapravo ovisila o prekomorskoj razmjeni i investicijama koje se od tog perioda intenziviraju.

Wallerstein ne dijeli Webbereove nazore da je protestantska ideologija podudarnija s kapitalizmom, nego katolička teologija. Naime, svakim složenim sustavom se može manipulirati radi postizanja određenog društvenog ili političkog cilja (Wallerstein, 1986, str. 115). Ono što prevladava i danas je kapitalistička svjetska privreda čije su države-matice isprepletene u stanju konstantne ekonomske i vojne napetosti u natjecanju za pravo iskorištavanja i slabljenja državnog aparata perifernih područja koja su zapravo područja nekadašnjih kolonija (*ibid,* str. 141).

Naglasak je, dakle, stavljen na ekonomiju, ali ono što nedostaje, prema O`Rourkeu i Williamsonu (2002) je eksplicitno razlikovanje između širenja trgovine koje je nastalo uslijed povećane potražnje i ponude unutar ekonomija koje trguju i širenja trgovine uslijed integracije tržišta između ekonomija koje trguju i u kojima je glavna manifestacija globalizacije zapravo konvergencija cijene dobara. Stručnjaci su se slagali da je suvremena globalizacija jedinstvena (*ibid*). Ipak, povjesničari, a posebice oni ekonomski, znaju da to nije tako jer je svjetska ekonomija već početkom 20. stoljeća bila jako dobro integrirana prema današnjim standardima. Povezivanje globalizacije, odnosno jedinstvene globalne svjetske ekonomije sa

svjetskom podjelom rada (Frank A. G., 1998) potpomognute mrežama trgovine kroz Europu, Aziju i dijelove Afrike postavlja tezu da je globalizacija zapravo započela oko 1500. godine koja označava istinsku globalnu epohu svjetske povijesti (Bentley, 1996, str. 768 - 769). Međutim, neki smatraju da se međunarodna trgovina mogla integrirati tek revolucijom transporta što je uslijedilo tek u 19. stoljeću (Menard, 1991). Globalizaciju, osim trgovine i mobilnosti kapitala, zaista karakterizira i strašno ubrzanje komunikacije i transporta, tj. vremensko-prostorna kompresija (Krishna, 2008, str. 2)[24]. Ono što O`Rourke i Williamson (2002) istražuju jeste jedna dimenzija globalizacije, a to je međunarodna trgovina dobrima, točnije približavanje cijena dobara. Naime, povećanje trgovine se moglo dogoditi uslijed rasta broja stanovnika, kolonizacije novih područja, akumulacije kapitala i tehnoloških promjena. Sama kolonizacija prema njima, dakle, nije automatski globalizacija jer se treba dogoditi i integracija svjetskog tržišta.

Za razliku od Wallersteina, Frank i Gills (2006, str. 6-7, 47) zagovaraju premisu da se stalno radi o istom, jedinom, svjetskom, političko-ekonomskom sustavu koji se ciklički ponavlja i davno je prethodio usponu kapitalizma i europskoj, odnosno danas američkoj hegemoniji. Suvremeni svjetski sustav ima povijest dugu najmanje 5000 godina, a akumulacija i ekspanzija kapitala je uvijek bila na djelu kroz infrastrukturna ulaganja u primjerice poljoprivredu, industriju, transport, vojsku, obrazovanje i kulturni razvoj ljudskog kapitala. Smatraju da su se rasne, etničke, kulturalne, vjerske i druge različitosti prihvaćale u trenutcima ekonomske ekspanzije, a stvaranje i obrana pojedinačnih identiteta su bile posljedice političko-ekonomskih kriza. Dakle, dok Samir Amin (2000) naglašava razliku između politike i ideologije koje vladaju u pretkapitalističkim društvima i ekonomskog zakona vrijednosti koji vrijedi u kapitalizmu, za kojeg Wallerstein drži da daje prioritet neprekidnoj akumulaciji kapitala, a ne nekim političkim ili kulturološkom ciljevima, Frank i Gills (2006, str. , xxi, 33) smatraju da se zapravo radi o stalnim ekonomskim ciklusima akumulacije kapitala[25] zbog čega se napušta linearno shvaćanje povijesti u korist demografski uvjetovanih ekonomskih, političkih i društvenih ciklusa. Nadalje, Gills smatra da su osim demografskih čimbenika kao što je porast stanovništva, puno važnije cikličke borbe između elita za kontrolu u udjelu viškova i državne moći.

Prožimajuća globalizacija pomiče težište ekonomskih sila izvan granica individualnih država, a nema političkog, društvenog, ideološkog i kulturalnog okvira koji bi dao koherentnost čitavom sustavu osim tržišta. Amin (2000, str. xi, xii, 1) u ovome vidi

[24] Arikulirao David Harvey 1989. u *The Condition of Postmodernity*
[25] Kondratijevi ciklusi – pravilne varijacije u ekonomskom rastu i promjeni cijena (Solomou, 2008)

manjkavost jer se povijest zapravo stvara društvenim reakcijama na te zakone čiste ekonomije, a dominantni diskurs zamagljuje, odnosno prikazuje razvoj kao sinonim za ekspanziju tržišta. Integracija cijelog planeta u kapitalistički sustav je i dovela do polarizacije svijeta. Usprkos danas dominantnom neoliberalnom ideološkom diskursu, Amin smatra da je globalizacija reakcionarna utopija, a alternativa bi trebao biti humanistički projekt globalizacije.

Prema Petrasu i Veltmeyeru (2001, str. 27) međunarodni je protok kapitala povijesno imao tri puta: kroz imperijalističko i kolonijalno osvajanje, trgovinu i ulaganje među naprednim kapitalističkim zemljama i razmjenu između zemalja Trećeg svijeta. Imperijalizam i kolonijalizam donijeli su nejednaku akumulaciju i podjelu rada, ekonomsku diversifikaciju i industrijalizaciju u imperijalnim centrima i ovisnost o sirovinama iz koloniziranih područja. Drugi put prema globalizaciji bio je zajednički kompatibilan jer se strani kapital regulirao kako bi upotpunio unutarnji kapitalistički razvoj u naprednim zemljama. Treći put je bio ograničen uplivom imperijalnih sila i centara u zemlje Trećeg svijeta, a najviše se dogodio prije kolonizacije te nakon nje u industrijalizacijskoj fazi.

Ekspanzija protoka kapitala i dobara uz nejednake odnose u suvremenom dobu zapravo je nastavak imperijalističkih odnosa prošlosti. I retorika sudara civilizacija može biti promatrana kroz srednjovjekovne diskurse o potrebi za križarskim pohodima protiv nazadnih barbara čija je svrha zapravo produljenje fundamentalne nejednakosti i nastavak duge tradicije ideologija razlike (Loomba, Kaul, Bunzl, Esty, & (ur), 2005, str. 26-27). Imperijalizam ili neoimperijalizam je fenomen koji je nastao u metropolisu i podrazumijeva dominaciju i kontrolu kolonija, a njegovi rezultati ili ono što se događa u kolonijama kao posljedice imperijalne dominacije su kolonijalizam ili neokolonijalizam. Imperijalizam, i to američki, može funkcionirati bez formalnih kolonija, ali kolonijalizam ne (Loomba A. , 1998a, str. 6-7). Ono što se opisuje kao globalizacija je produbljivanje i produžetak eksploatacijskih odnosa koji su prije bili izvan kapitalističke proizvodnje (Petras & Veltmeyer, 2001, str. 29). Ovaj dvojac analizira koncepte globalizacije i imperijalizma i naglašava analitičku slabost globalizacije koja zagovara međuovisnost država, zajedničku prirodu njihovih ekonomija, interesa i dobiti. Imperijalizam s druge strane naglašava dominaciju i eksploataciju koju vrše imperijalne države i multinacionalne korporacije danas, a koje ne mogu tvrditi da još uvijek ovise o sirovinama iz zemalja Trećeg svijeta čime one praktično postaju virtualni zatvorenici međunarodnih financijskih institucija što zapravo puno bolje ocrtava stvarnost kakva je danas. Neki tu stvarnost nazivaju neokolonijalnom jer se u bivšim kolonijama restrikcije nacionalne neovisnosti u ekonomskoj i političkoj dimenziji mogu analizirati, mjeriti i dokazati kao

mehanizmi koji osiguravaju daljnju ovisnost o prijašnjim kolonizatorima (Haag, 2011, str. 10). Ti mehanizmi mogu uključivati kontrolu cijena osnovnih i proizvedenih roba, obvezu kupovine određene količine nekompetitivnih proizvoda u zamjenu za sirovine, monopol nad transportom roba, uvjetovanost pri davanju pomoći u korist trgovinskih interesa, smanjenje trgovinskih barijera, kontrolu kapitala kroz bankovne sustave i financijske odluke, sudjelovanje u političkim prevratima, prisutnost neokolonijalne vojske, tehničku pomoć i slično (Nkrumah, 1965). Nadalje, neokolonijalna dominacija uključuje i onu kulturalnu kroz prihvaćanje zapadnjačkih vrijednosti i misaonih obrazaca koji se smatraju superiornima i koji potvrđuju ponovno mobiliziranje kolonijalne matrice moći (Quijano & Ennis, 2000).

Neoliberalizam se kao teorija i praksa nesputane liberalizacije tržišnih sila ponekad uzima kao sinonim za globalizaciju, a ima duboke filozofske korijene u povijesnom liberalizmu 18. stoljeća. Postao je najevidentnije sredstvo neokolonijalne dominacije te je stoga važan za postkolonijalne studije. U samoj ideologiji imperijalizma i A. Smithovom promišljanju o ulozi razmjene dobara koja razdvaja civilizirane od barbara, upravo se slobodno tržište i protok dobara povezuje s civilizacijskom misijom kolonijalizma, a taj mit je i dalje prisutan u neokolonijalnim djelovanjima kasnog kapitalizma (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 149). Iako je napisana davno[26], knjiga *The Limits to Capital* (Harvey, 2018) predviđa neoliberalizam i asimetriju između onih koji posjeduju i onih koji su isključeni iz vlasništva i sredstava proizvodnje, a akumulacija se događa kroz lišavanje („dispossesion“) (*ibid,* str. xvii). Također, sve ekološke, političke, društvene i kulturne krize su proizvodi sustava koji traži višak vrijednosti kako bi proizveo još više vrijednosti i omogućio profitabilnu apsorpciju, a višak kapitala se mogao apsorbirati jedino kroz geografsku ekspanziju i prostorno-vremensko izmještanje (*ibid,* str. xvii, xviii). Neoliberalna ekonomija se u ekstremnom obliku može promatrati kao ekonomski fundamentalizam u kojem je djelovanje slobodnog tržišta cilj sam za sebe (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 150). Neoliberalizam je najočitiji medij neokolonijalne/neoimperijalne dominacije i ekonomske globalizacije i često ga se vidi kao nastavljanje starijih oblika imperijalne kontrole. U teoriji neoliberalizma, individualne slobode su garantirane slobodom tržišta i trgovine i u tom smislu državni aparat ima osnovnu zadaću da olakša uvjete akumulacije kapitala (Harvey, 2007, str. 7). SAD su danas najizravnije povezane s neoliberalnim kapitalizmom.

Hardt i Negri (2000) koriste izraz „Carstvo“ kao naziv za novu silu drugačiju od klasičnog imperijalizma u vrijeme direktne kolonizacije pa je sve češće također u upotrebi

[26] Prvo izdanje je iz 1982., a zadnje 2018. godine.

izraz neoimperijalizam i to uslijed važnih promjena u načinu djelovanja globalnog kapitala (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 147). Carstvo je, kako ga definiraju Hardt i Negri, fenomen koji nastaje uslijed sve jače globalizacije svijeta i nadilaženja moći čak i najsnažnijih suverenih nacija. Carstvo označava silu koja je istovremeno ideološka, ekonomska i politička (Hawkes, 2003). Carstvo ne predstavlja teritorijalni centar moći s granicama, izmaknuti je to aparat vladavine koji progresivno uključuje cijeli svijet unutar svojih otvorenih granica, a njegovi principi moći zapravo predstavljaju djelovanje globalnog kapitala (Hardt & Negri, 2001, str. xii). No, za ovaj autorski dvojac, izjednačavanje Carstva i ekonomske moći SAD-a nije tako jednostavno jer je različito od tradicionalnog imperijalizma što će izazvati i kritike na račun takvog odsustva i nijekanja američke hegemonije i prikrivenog imperijalizma. Carstvo nema geografske niti povijesne limite, već „obustavlja" povijest kao sadašnje i trajno stanje stvari i iako mu Hardt i Negri priznaju stvaranje opresije i destrukcije, ujedno ga vide i kao mogućnosti sila oslobođenja koje proizlaze iz kolektiviteta (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 71). Parry (2004, str. 93) se osvrće na njihovu tezu i epohalni zaokret od imperijalizma do decentriranog i deteritorijalnog prostora Carstva, i, iako im kritičari zamjeraju odbacivanje geografije nejednakog razvoja i udaljavanje od pretpostavke da kapitalizam treba prisvajati uvijek nove zone ljudskog rada kao i razlike između centra i periferije, Parry smatra da se ipak nisu odrekli ekonomskih i političkih objašnjenja u korist onih kulturalnih, etničkih ili rodnih. Hardt i Negri (2000, str. 53) potiskuju industrijski, zanatski i poljoprivredni rad u korist nematerijalnog rada u primjerice komunikacijama, korporatizmu, financijama i to za njih čini shemu „novog" proletarijata, ali dok to može vrijediti za razvijene države, nikako ne može biti univerzalni model za cijeli svijet s obzirom da prijašnje kolonije u daleko manjoj mjeri imaju pristup modernim tehnologijama i modernoj podjeli rada (Parry, 2004, str. 97). Propagirajući izgradnju demokratske globalizacije kroz horizontalne mreže mnoštva oni isključuju mogućnost pobune i otpora protiv Carstva kao i nacionalne borbe i države kao mjesta otpora[27] koja su zapravo osuđena na propast (*ibid*, str. 98-99).

Kao što je već nagoviješteno, globalizacija se može promatrati kao nastavak imperijalne dinamike utjecaja, kontrole, diseminacije i hegemonije na osnovu struktura moći i poveznice između imperijalizma, kapitalizma i moderniteta (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 103). Modernizacija kao teorijska paradigma koja objašnjava današnju konjunkturu doživljava svoj zenit u desetljećima neposredno nakon Drugog svjetskog rata uz kratko

[27] „(...) the state is the poisoned gift of national liberation." (Hardt & Negri, 2000, str. 134)

smanjenje popularnosti krajem šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća, ali se ponovo javlja danas iako u ponešto drugačijem obliku. Govoreći uopćeno, ona objašnjava svijet od 1500. godine i fokusira se na niz karakteristika koje su smatrane poželjnima i koje vode do ekonomskog rasta, političke demokracije i znanstvenog pristupa prirodnom i društvenom životu. Ovi poželjni atributi više su prevladavali u društvima zapadne Europe nego drugdje u svijetu tijekom 17. i 18. stoljeća. Shvaćanje svijeta kroz znanstvene, a ne spiritualne ili vjerske okvire, sposobnost korištenja novca kako bi se povećao početni kapital, tendencija k procjenjivanju kroz dostignuća u materijalnom svijetu, a ne kroz naslijeđeni status, djelovanje na racionalan način u cilju poboljšanja vlastitog života, raskid s predrasudama protiv profita, kamata, trgovine i investicija, samo su neki od atributa koji prema toj teoriji vode k razvoju, a kojih se, velikom dijelom, držimo i danas kao poželjnih postulata (Krishna, 2008, str. 9-10). Pojedinac je kroz prizmu teorije modernizacije središte društvene analize dok su društvo i država po strani i ne bi se trebali miješati u biti konkurentni i individualistički karakter društva jer mu je to izvor dinamizma i napretka. Teoretičari su tražili razloge koncentracije ovih atributa upravo u zapadnoj Europi i europskoj renesansi i kasnije prosvjetiteljstvu, protestantskoj reformi, prosperitetu i moći trgovaca i trgovačkih gradova, ali se isto tako ovi atributi mogu povezati s ekspanzijom europske dominacije na kolonije i akumulacijom kapitala. Nadalje, sagledavanje svjetske povijesti i razvoja kroz naraciju o Zapadu i definiranju cjelokupne prošlosti, sadašnjosti i poželjne budućnosti kroz ovu prizmu, zapravo je eurocentrično. Ekonomski rast i razvoj su vrijedni rizika poduzetnih pojedinaca te se u tom kontekstu teorija modernizacije idealno usklađuje s ekonomijom slobodnog tržišta kako bi pojedinci, dajući sve od sebe i koristeći tehnološki napredak, osigurali optimalnu alokaciju resursa i društvenih pogodnosti kako bi i cijelo društvo prosperiralo (*ibid*, str. 11-14).

Ako bismo se okrenuli pristupu koji promatra nerazvijenost kao opreku modernizaciji, tada bi u središtu promatranja bila premisa da ekonomski izbori uvijek imaju političke implikacije i obrnuto. Slobodno tržište se tako treba shvatiti kao politički izbor, koji nije svevremenski racionalan i primjenjiv. Neoliberalni zaokret je na određeni način i u određenoj mjeri povezan s obnovom moći ekonomskih elita i Harvey (2007, str. 19, 21) ga interpretira kao politički projekt kod kojega su evidentna nekonzistentnost između teorije neoliberalizma i pragmatizma neoliberalizacije. Nadalje, svjetske vodeće ekonomske sile nepromjenjivo zagovaraju upravo slobodno tržište i postaju glavni zagovarači univerzalne logike takvog ustroja tržišta dok će siromašnije zemlje zazirati od tog načela kao što su primjerice i SAD napravile kad su tražile neovisnost od Ujedinjenog Kraljevstva (Krishna, 2008, str. 15). Sve izraženija nejednakost svijeta kroz nekoliko zadnjih desetljeća ima svoje ishodište u velikim

osvajanjima i kolonijalizaciji. Razvoj i nerazvijenost su simultani i povezani globalni procesi na nivou integrirane svjetske ekonomije. Zagovornici ove ideje smatraju da su zemlje Trećeg svijeta aktivno nerazvijane na način da su bile dijelom svjetskog ekonomskog sustava i trgovine, ali u podređenom položaju na korist zapadnjačkih kolonijalnih sila (Rodney, 2011). Nerazvijenost nije samo značila prijenos bogatstva u druge zemlje, nego i promjenu društveno ekonomskih, političkih i kulturnih struktura ovih zemalja tako da ih karakterizira nedostatak ekonomske dinamike, neravnopravna uključenost u međunarodne ekonomske tokove i podjelu rada što ima političke, društvene, kulturne i psihološke posljedice (Krishna, 2008, str. 19-20). Slobodno tržište je politička ideologija koju su nametnule vodeće sile, instrument eksploatacije i kolonizacije, odnosno društveni i povijesni produkt. Njegovi zagovornici će kod Adama Smitha, usprkos tome što je identificirao nepravdu koju su ostatku svijeta donijeli Europljani, naći više blagotvornih posljedica trgovine i proširenog tržišta kao što su specijalizacija rada i tehnološke inovacije. Ovakva logika prevladava u neoliberalnom globalizmu. Međutim, posljedice ideologije slobodnog tržišta po neke su dijelove svijeta bile znatno negativnije i to ne samo u kontekstu ekonomije, već i u brojnim drugima poput politike i društvenih odnosa.

Manjina nameće nove političke, ekonomske i društvene paradigme većini (Esteva & Prakash, 2008, str. 451). Zagovaraju se načela koja se sva mogu podvesti pod globalizaciju (Grgas, 2014, str. 271). Globalizacija s linearnog gledišta može značiti da napredak zapadnih zemalja proizlazi iz stalnog pada u razvoju nezapadnih zemalja. Drugim riječima, teorije ovisnosti (dependency theories) zaključuju da se svijet u razvoju namjerno gura u propast, a države surađuju s ekonomski bogatim zemljama koje posjeduju modele proizvodnje kako bi proširile tržište. Vlade bivših kolonijalnih država također su suučesnice s kapitalističkim tržištem ne samo zbog univerzalne moći kapitalizma, nego i ideoloških izbora vodstva većine tih država (Parry, 2004, str. 99). Sile globalizacije su neumoljive i, iako centar i margine nisu više tako jasno odredive, a zahtjevi za svijetom bez granica su sve glasniji, polarizacija je sve izraženija bez obzira što je i centar heterogen i nestabilan koliko i periferija (Moore-Gilbert, 1997, str. 194). Ono što stvara periferiju je političko i ekonomsko pitanje, a centar tamo gdje jest politička i ekonomska moć. U konjunkturi moći koja kontrolira mehanizme globalizacije, danas su centar zacijelo SAD uslijed čijeg dosega i utjecaja takozvane periferne nacije često imaju negativnu samopercepciju, a sam centar ima samoreferencijalni odnos (Macedo, 2009). Svijet „otvorenih društava“ je glavni princip vanjske politike SAD-a, ali taj svijet zapravo stvara i održava međunarodni red profitabilnih investicija, transfera kapitala i eksploatacije

materijalnih i ljudskih resursa. Otvorena društva su ona koja su spremna za američku ekonomsku penetraciju i političku kontrolu (Chomsky, 2015, str. 1, 2).

Suvremena globalizacija ovisi o vidljivoj vojnoj moći i nevidljivoj moći tržišta (Krishna, 2008, str. 131). SAD su nedvojbeno u ovom kontekstu zauzele vodeću ulogu od druge polovice 20. stoljeća kroz stalnu upotrebu vojne sile i taktike destabilizacije režima zemalja Trećeg svijeta. Sjedinjene Države su nastale kao rezultat ekspanzije europskog kapitalizma (Grgas, 2014, str. 272), a novi svjetski poredak neoliberalne globalizacije može se promatrati kroz američki imperijalizam (Petras & Veltmeyer, 2011). Cooppan (2005) uspoređuje neoimperijalnu sliku koju SAD imaju o sebi po uzoru na Rimsko Carstvo koje donosi civilizaciju, umreženu moć i globalni mir, a tu analogiju vidi i kod Hardta i Negrija dok bi upravo postkolonijalne studije trebale apostrofirati američku hegemoniju i čitati tu moć kao unutarnju silu i vanjsko lice globalizacije tim više što se američki imperijalizam i suvremena globalizacija pod američkom hegemonijom prečesto ispuštaju iz vida prilikom teorijskog analiziranja.

U SAD-u je prilično jak orijentalizam u smislu prikazivanja i shvaćanja Bliskog Istoka kao enigmatičnog, promjenjivog, nepovjerljivog, nepouzdanog, iracionalnog i to se ne odnosi samo na opisivanje pojedinaca, već čitavog teritorija. Takvo „poznavanje" naroda i njihovog esencijalnog karaktera je primjer svakodnevnog orijentalizma kojeg dijele brojni Amerikanci. Svakodnevni orijentalizam dopušta izrazito nasilna djela, a taj orijentalizam je usko povezan s prijašnjom poviješću kolonijalizma i nastavljenog neokolonijalnog iskorištavanja država Trećeg svijeta koje je karakterizirano prosperitetom Zapada i sve većeg siromaštva ostatka svijeta. Odgovor bi mogao biti politika otpora iz ovih nacija koja se fokusira upravo na ovu povijest i odbija prihvatiti linearne naracije koje izjednačavaju Zapad s modernim, racionalnim, a ostatak svijeta s iracionalnim i osjećajnim, jednom riječju, nazadnim (Krishna, 2008, str. 154).

Jedan od najutjecajnijih zagovornika neoliberalne globalizacije bio je Milton Friedman i njegovi sljedbenici Čikaške škole koji smatraju da je ona najbolja preventivna mjera za islamski terorizam zajedno s modernizacijom samih država. Prema njegovom shvaćanju te zemlje su ortodoksne i imaju autoritarne režime te trebaju još proći kroz transformaciju do moderniteta koju je Zapad proživio kroz tranziciju do kapitalizma, parlamentarne demokracije i sekularizma (Krishna, 2008, str.139). Rashid Khalidi (2004), međutim, opisuje povijest Bliskog Istoka od sredine 19. stoljeća kada su se pojavili pokreti za demokraciju, sekularne države, moderno obrazovanje i liberalno društvo. Uslijed kolonijalne represije, interesa multikompanija i geopolitičkih razloga te iste promjene su potkopale i

marginalizirale strane kolonijalne sile. Autoritarna vladavina u većini takvih društava danas, izravna je posljedica kolonijalizma i neokolonijalizma te habitusa postkolonijalnog znanja (Krishna, 2008, str. 142).

Koncept globalizacije se u velikoj mjeri oslanja na difuzne kategorije tehnoloških promjena, protoka informacija i apstraktnu kategoriju tržišnih sila. Imperijalizam 21. stoljeća ili globalizacija, međutim, ima multinacionalne korporacije i banke kao pokretače međunarodnog protoka kapitala i roba. Naime, suvremeni događaji, trgovinski sporazumi i izostanak istih, regionalne integracije i sl. svjedoče da su objašnjenja o tehnologijskom determinizmu nedostatna jer oni koji donose politike u imperijalnim centrima uspostavljaju okvir za globalne promjene. Tehnološke inovacije djeluju unutar okvira koji potiču ovakvu konfiguraciju moći. Deregulacija financijskih tržišta, masovno uvođenje i podređivanje visokotehnoloških mehanizama komunikacije i informacijskih sustava imperativu financija, vjerojatno su među najistaknutijim elementima globalizacije (Petras & Veltmeyer, 2001, str. 49). Tehnološka revolucija svakako ima ulogu u globalizaciji, ali sporednu jer prethodno postojeće ekonomske sile zapravo određuju primjenu novih tehnologija i to u svrhe akumulacije kapitala uz brzo prikupljanje podataka i donošenje odluka. Posebno je važno ovdje istaknuti kako Petras i Veltmeyer identificiraju i grupu pristalica globalizacije, a to su tehnokrati, akademici i publicisti koji proizvode teorije i koncepte koji se mogu koristiti kako bi se opravdali i propisali globalistički programi, strategije i taktike (*ibid*, str. 21-32).

U fokusu analiziranja globalizacije svakako dolazi i odnos koji nije jednostavan između demokracije i kapitalizma. Dok neki stručnjaci smatraju da su ta dva koncepta u kontradikciji održana političkim ekvilibrijem, drugi ih vide kao povezane procese koji osnažuju jedan drugog dok treća struja zagovara pravila političkog nadmetanja i političkog konsenzusa (Petras & Veltmeyer, 2001, str. 106-107). Proces demokratizacije koji se nadaje kao krajnja i prijeko potrebna tranzicija prema slobodnijem i ravnopravnijem društvu, osim političke uloge koju država ima u tim procesima, podrazumijeva i ekonomske programe koji se mogu supsumirati pod zajedničkim nazivnikom slobodnog tržišta i jedine ispravne ekonomske logike i ideološkog narativa kapitalizma (Klein, 2008, str. 214-216). Djelovanje i uloga države u ovom kontekstu ne mogu biti promatrani bez da se napravi razlika između difuzije očekivanja koja se tiču eksterne legitimnosti i načina djelovanja države te razvoja regulatornih normi koje se tiču odnosa među državama. Treba stoga prihvatiti da je pitanje moći i ograničenja države empirijski povezano sa strukturiranjem odnosa između država što zapravo predstavlja os globalizacije. Robertson (1989) smatra da je uspon i prevlast ideje nacionalnog društva u 20. stoljeću također aspekt globalizacije. Nacije nisu „prirodni“ entiteti,

već ih utvrđuju mitovi o nacionalnosti maskirani ideologijom, a najčešće predstavljaju i konsolidiraju interese dominantnih grupa moći (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 135). Mit o nacionalnoj tradiciji služi stvaranju moderne ideje o državi u kojoj su sve strukture državne moći legitimizirane kao „prirodni“ izrazi jedinstvene nacionalne povijesti i kulture (*ibid,* str. 135). To je bilo od posebne važnosti i međuovisnosti uslijed pojave država i razvoja imperijalno-kapitalističkih ekonomija u vremenu nakon renesanse (*ibid,* str. 137). Ideja nacije također se javlja kod antikolonijalnih pokreta koji se često okreću k pretkolonijalnoj prošlosti s idejom stvaranja postkolonijalnih država po uzoru na europski model. Ovo „preuzimanje“ državnog modela koje se dogodilo u procesu dekolonizacije ne može biti apstrahirano od konfiguriranja odnosa među državama i neravnopravne pozicioniranosti nekadašnjih kolonija u globalizacijskoj konjunkturi današnjice.

Novi imperijalni red i promocija interesa dominantnih ekonomskih institucija kroz neoliberalne politike imaju ogromne posljedice za demokraciju i društvo (Petras & Veltmeyer, 2001, str. 69). To je neoautoritarni sustav koji je hibridan jer u sebi kombinira elitno donošenje odluka i elektoralne procese. Globalizacija je transmutacija imperijalizma u nadnacionalno djelovanje ekonomije, komunikacije i kulture (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 102). Postavlja se pitanje kako države funkcioniraju i koja je njihova uloga u odnosu na razvoj kapitalizma i proces globalizacije. Kapitalizam uspijeva upravo stoga jer granice svjetske privrede ne inkorporiraju samo jedan politički sustav, već mnogo njih. Wallerstein (1986, str. 262) ne misli da je kapitalizam sustav koji se zasniva na neuplitanju države u ekonomske poslove, ali on je ekonomski modalitet koji djeluje na ogromnom području da bi ga politički entitet mogao potpuno kontrolirati.

Mehanizmi pomoću kojih globalizacija djeluje vidljivi su kroz ideologiju neoliberalnog ili slobodnog tržišta, legislativnih paketa ili tzv. strukturalnih politika prilagodbe i pomoći i iako je u liberalnim društvima naglasak na pojedincu i individualnoj odgovornosti i koliko god funkcioniranje država bilo subordinirano načelima ekonomije, valja ne zanemariti koliko država olakšava ili otežava djelovanje tih istih mehanizama. Iz vida se ne bi trebala gubiti centralnost institucionalne moći. Petras i Veltmeyer (2001, str. 51-52) su protiv ideje o stvaranju „svjetskog sustava” koji je nadišao državu jer upravo država ima političku i ekonomsku ulogu u funkcioniranju globalizacije. Iako se politička moć stavlja u drugi plan, a ona ekonomska u prvi, ne može se zanijekati da politika kroz promicanje određenih ideologija kao što su konkurentnost, tržišno natjecanje i položaj kojeg država zauzima na svjetskoj razini, ipak ima značajnu ulogu u globalizacijskim mehanizmima.

Zagovornici globalizacije su uvijek iz uzlaznih zemalja svjetske ekonomije. Glavni pristalica globalizacije je hegemonijska država, ali i unutar nje, različite klase će u različitoj mjeri profitirati od globalizacije i to ne samo u zemljama koje dominiraju, već i u onima koje su dominirane. I dok se svakako može promatrati korozivni učinak globalizacije na opstojnost pojedinih nacionalnih država, ne bih se složila s idejom da je država izgubila u potpunosti svoju moć te da, kako tvrde Hardt i Negri (2003, str. xiv), niti jedna nacionalna država ne može biti središte imperijalnog pothvata. Američka je hegemonija nakon Drugog svjetskog rata primjerice uspješno implementirala projekt ekonomske i društvene reforme ili onoga što Negri i Hardt (2000, str. 245) nazivaju „evolucijom od imperijalizma do Carstva". Nova globalna scena se uspostavila kroz proces dekolonizacije koji je preoblikovao svjetsko tržište, decentralizaciju proizvodnje i stvaranje okvira međunarodnih odnosa koji su proširili disciplinarne produktivne režime i disciplinarna društva na način da se u postkolonijalnim društvima masovna mobilizacija za slobodu transformirala u mobilizaciju za proizvodnju (*ibid,* str. 247). Zaokret u regulaciji nacionalnih ekonomija od strane financijskih institucija u kojima većina zemalja u razvoju ima krajnje ograničeno pravo glasa, može biti smatran oblikom neokolonijalizma. Iako se neokolonijalna kontrola može vidjeti u financijskim interesima i to ne nužno jedne određene nacionalne države (Nkrumah, 1965, str. 3), odluke i politike koje utječu na bivše kolonije donose vodeće industrijalizirane države od kojih su SAD već i samim udjelom u glasačkom omjeru primjer hegemona (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2013, str. 275). A interesi (američke) nacionalne ekonomije i politike usko su povezani s interesom svjetskog kapitala u globaliziranom svijetu (Grgas, 2014, str. 287).

I dok se s jedne strane događa institucionalizacija svjetskih modela, a djelovanje tih modela kroz kulturalne i druge procese ovisi o svjetskoj bezdržavnosti, racionalizirani svjetski institucionalni i kulturni poredak kao neka vrsta nadstrukture ipak počiva na državnom sustavu, organizacijama i udruženjima te individualnom državljanstvu i ljudskim identitetima (Meyer, Boli, Thomas, & Ramirez, 2008, str. 78, 80). Mnogi smatraju da su države danas, bar što se tiče toka ekonomskih aktivnosti, već izgubile svoju ulogu značajnih jedinica koje sudjeluju u globalnoj ekonomiji u svijetu bez granica. Nacionalne države su postale tržišne države. Neki će utvrditi da je taj proces nepovratan te da treba dozvoliti ekonomskom njihalu da se odmakne od nacionalnih država, a približi regijama (Ohmae, 2008, str. 223). To je u suprotnosti s drugima koji upravo u jačanju države vide način na koji bi se bespoštedna logika tržišta mogla ukrotiti. Iako članovi društva mogu nacionalnu državu osjećati kao dio svog identiteta, društva su zapravo strukture moći koje podrazumijevaju nametanje interesa, obično manjine, nad većinom. Države su istovremeno strukture, ali i proizvodi moći. Način na koji se

događa homogeniziranje ljudi u modernim nacionalnim državama, iako djelomično i kratkotrajno, demokratsko je sudjelovanje u distribuciji moći i upravljanju institucijama javnog autoriteta. Moć se konfigurira kroz specifičan proces koji uvijek počinje s centraliziranom političkom moći nad teritorijem i njegovom populacijom (Quijano & Ennis, 2000, str. 557-558). Jačanje uloge nacionalne države bi stoga moglo predstavljati protutežu isključivo ekonomskim interesima akumulacije kapitala i svjetskog tržišta.

Hardt i Negri u svojoj knjizi *Empire* (2000, str. 308) zaključuju da ideje otpora protiv modernog suvereniteta postaju sve manje moguće. Simptomatično je da rješenje za one koji su protiv globalizacije može biti ili suverenost nacionalnih država ili „ne-nacionalne alternative“ kao što je „demokratska globalizacija“ (Hardt & Negri, 2003, str. 114). I dok je nacionalna alternativa prema njima zastarjela, ova posljednja malu važnost daje lokalnim borbama i alternativnim modelima kao i nekom transnacionalnom otporu. Oni smatraju da je kapital takva monolitna sila da je otpor protiv nje uzaludan, ali na takav se način onemogućava bilo kakva opozicija, a ljudi s vlastitim djelovanjima se svode na mnoštvo koje je nemoguće poznavati, kaotično je i raštrkano (Sethi, 2011, str. 115). Jedini način na koji bi se osigurao otpor za neke jest u oživljavanju nacionalne države, a postkolonijalne studije bi u tome mogle pomoći kroz vraćanje analize k povijesnim i materijalističkim odrednicama (*ibid,* str. 122-123).

Krishna (2008, str. 2-3) razlikuje termin globalizacije kao izraz za kombinirane ekonomske i socijalno-političke i kulturne promjene suvremenog doba od izraza neoliberalna globalizacija ili globalizam kad je fokus na ekonomskom aspektu. Globalizacija u svojoj neoliberalnoj formi predstavlja racionalni trijumf ekonomije nad politikom koja se protivi i miješa u racionalnu logiku ekonomije. Međutim, je li racionalna logika ekonomije zaista jedina moguća i donosi li dobrobit svima? I kakva je zapravo budućnost globalizacije?

U SAD-u je slobodno tržište, razaranje obitelji i zajednica kao nukleusa društva te upotreba zakonskih sankcija ono što karakterizira američki model za univerzalnu civilizaciju (Gray, 2008, str. 26). Gray to zove prosvjetiteljskim projektom koji je u biti lažna Utopija. Dakle, on tvrdi da uspon istinski globalne ekonomije nije proširenje zapadnjačkih vrijednosti, modela i institucija jer se svjetska ekonomija i demokratski kapitalizam različito manifestiraju i razvijaju u različitim zemljama. Ekonomska globalizacija, koja podrazumijeva širenje industrijske proizvodnje i novih tehnologija promoviranih neograničenom mobilnošću kapitala i slobodne trgovine, zapravo prijeti stabilnosti jedinstvenog globalnog tržišta kojega grade američke transnacionalne organizacije. Zakonodavni okvir bilo koje suverene države je u podređenom položaju, a transnacionalne organizacije su imune od pritisaka demokratskog

političkog života i demokratskog izbora. Globalizacija slobodnog tržišta je prosvjetiteljski projekt koji je krajnje nestabilan i u procesu dezintegracije jer ne prihvaća i ne prilagođava se pluralnom svijetu koji sve češće izražava svoje nezadovoljstvo (*ibid,* str. 27-29) te se može govoriti i o krizi neoliberalne globalizacije. Iako su krize u kapitalizmu ponavljajuća konstanta, a njihova pojavnost ovisi upravo o biti kapitalističke dinamike koju karakteriziraju eksploatacija klase, razvoj novih tehnologija i roba, pojava novih tržišta, međunarodna ekspanzija i intervencije države, krize su povijesno specifične pa tako i ova koju karakteriziraju financije i njihova volatilnost (Panitch & Gindin, 2011, str. 6-7, 11). Također, Panitch i Gidin (*ibid,* str. 12) smatraju da je ideja povlačenja države iz ekonomije uslijed globalizacije kapitalizma, zapravo neoliberalni ideološki mit jer su upravo države (i to razvijene) imale vitalnu ulogu i intervenirale na unutranje tržište dok su istovremeno osiguravale da se u zemljama u razvoju kriza iskoristi kako bi se nametnula financijska i tržišna disciplina globalnog kapitalizma vođenog SAD-om.

Wallerstein (2003, str. 13) smatra da su ekonomski, politički i vojni čimbenici koji su pridonijeli hegemoniji SAD-a, isti oni faktori koji će neizostavno proizvesti propadanje SAD-a. Harvey (2005, str. viii) također dijagnosticira limit američke imperijalne politike i ekonomske dinamike globalnog kapitalizma. Wallerstein (2003) drži da se nalazimo u terminaloj fazi povijesnog sustava, a diskurs o globalizaciji je za njega pogrešno tumačenje trenutne stvarnosti, obmana koju su nametnule moćne grupe i mi sami te da će kapitalistički svjetski sustav biti transformiran u nešto drugo. Dijagnosticira fenomen gubitka legitimiteta državnih struktura jer, iako su države ključni element u sposobnosti kapitalista da akumuliraju kapital i glavni izvori ideologija, sve je manje uvjerenja da su države sposobne promovirati promjene i dokinuti svakodnevne stvarnosti višestruke nejednakosti diljem svijeta.

Jedno od glavnih načela globalizacije i njenih teoretičara jest da je globalizacija neizbježna te da su tehnološki, ekonomski i politički razvoj konvergentni i zapravo isključuju sve druge forme ekonomskog rasta osim onoga koji se bazira na transnacionalnom protoku kapitala i trgovine robom. Normativni zaključak, a manje znanstveni, jest da je globalizacija najviša i zadnja faza u povijesti u kojoj su sve zemlje i ekonomije povezane kroz kapitalističko tržište. Francis Fukuyama je već 1991. godine pisao o „kraju povijesti" u kojem bi tržišta, demokracija i prosperitet ukinuli konflikte i autoritarne režime (Petras & Veltmeyer, 2001, str. 42). Ovakvo viđenje povijesti je tautološko jer konjunktura koja prevladava u nekom periodu ne znači predodređeni ishod za sve buduće generacije jer divergentni ishodi mogu nastati iz sličnih okolnosti. Također, tehnologije su često navedene kao determinante globalizacije i rasta, međutim, tehnološke inovacije su inkorporirane u globalne procese koji

su sami oblikovani odlukama u političkoj i socijalno-ekonomskoj sferi (*ibid,* str. 43). Neoliberalni projekti nisu ukinuli konflikte, već su ih u nekim trenutcima i potaknuli, a nisu niti promijenili ili dokinuli neravnomjernu raspodjelu moći.

### 3.2. Odnos postkolonijalne teorije i globalizacije

Koja je uloga postkolonijalne teorije i studija u kontekstu globalizacije? Važnost globalizacije za postkolonijalne studije prvenstveno se ogleda u njenom prikazu struktura svjetskih odnosa moći koji predstavljaju ostavštinu zapadnjačkog imperijalizma. Također, načini na koje lokalne zajednice djeluju prema globalizaciji ima neke sličnosti s načinima kako su povijesno prisvajali sile imperijalne dominacije.

Globalizacija i postkolonijalnost su zasigurno među najvažnijim pojmovima u društvenoj i kulturalnoj teoriji i to od osamdesetih godina 20. stoljeća do danas. One se pokušavaju uhvatiti u koštac s promjenama u ekonomskim, političkim i društvenim odnosima svijeta. Gikandi (2001, str. 628-629) vidi dvije sličnosti među njima, a to je nadilaženje granica država i i novi pogledi kojima se razumijevaju kulturalni tokovi izvan homogene eurocentrične perspektive. Globalizacija kao diskurs posjeduje jednu dozu privlačnosti jer implicira univerzalizam, odnosno povezuje globalno s lokalnim, a u hibridnosti koju naglašava postkolonijalna teorija također se vidi protuteža homogenizaciji, standardizaciji i kulturalnom imperijalizmu (Pieters, 1994). Bhabha (1994, str. 204) slavi globalizaciju u društvenom prostoru jer omogućava artikulaciju globalnih ili transnacionalnih, „kozmopolitskih subjektiviteta“ i kulturalnu homogenizaciju (Appadurai, 2008). Što se tiče njenog značaja u kontekstu postkolonijalizma, možemo se složiti da je globalizacija ponudila jednu vrstu iskupljenja nakon neuspjelih nacionalističkih pokreta koji su obilježili brojne postkolonijalne države. Ova „želja za drugom globalizacijom“ međutim, opet slijedi logiku prosvjetiteljstva i implicira univerzalne vrijednosti koje su imanentne imperijalizmu (Gikandi, 2001, str. 630).

Povezanost postkolonijalne teorije i globalizacije se očituje u stajalištu da je kultura, kao društvena i konceptualna kategorija prestala biti povezana isključivo s državom. Bhabha (1998, str. 63) smatra da postkolonijalna teorija predstavlja zaokret od naracija o razvijenosti i nerazvijenosti zemalja Prvog i Trećeg svijeta te za njega oni ne postoje kao binarne opozicije, već kao složene društvene tvorevine. Pogrešno bi bilo, međutim, inzistirati na globalizaciji isključivo u smislu kulture, a ne uzeti u obzir materijalne uvjete i iskustvo života u postkolonijalnim državama koje je svakako drugačije od onoga u bivšim kolonizatorskim centrima. Odnos između globalizacije i postkolonijalnih studija mnogi kritičari promatraju u

svjetlu prevage proučavanja globalizacije kao strukturalne promjene geopolitičkih uvjeta nauštrb postkolonijalnih studija za koje ipak drže da mogu i trebaju uzeti u obzir postojeće nejednakosti i „učinke kolonijalno organizirane geopolitike“ te tako ukazati na strukturalne veze između kolonijalnih i neokolonijalnih oblika globalne hijerarhije (Loomba, Kaul, Bunzl, Esty, & (ur), 2005, str. 8).

Globalizacija nikako nije neutralna politička aktivnost odvojena od struktura moći i prema Ashcroftu i suradnicima (2007, str. 103) duboko je ukorijenjena u europskom imperijalizmu i imperijalnoj dinamici utjecaja, kontrole, diseminacije i hegemonije koji svi djeluju prema već započetim strukturama moći u 16. stoljeću s povezivanjem imperijalizma, kapitalizma i moderniteta. Ipak, ono što ovakvo tumačenje i viđenje globalizacije stavlja u kritičan položaj jest činjenica da se globalizacija unutar postkolonijalne teorije ne smatra jednosmjernim pokretom od snažnih prema slabima, od centra prema periferiji, od bogatih k siromašnima, već se ističe njezin transkulturalni aspekt. Globalizam se, dakle, ne promatra kao rezultat dominacije od vrha k dnu, već kao transkulturalni proces. To bi značilo da lokalne zajednice i marginalizirane grupe mogu prisvojiti strategije prikazivanja, organizacije i društvene promjene kroz pristup globalnim sustavima te tako ojačati sebe i utjecati na te iste globalne sustave. Prisvajanje globalnih formi kulture tako može osloboditi od lokalnih oblika dominacije i ugnjetavanja (*ibid,* str. 103). Ovakvo iščitavanje globalizacije ne uzima međutim u obzir odnose moći koji diktiraju svaki transkulturalni proces. To uključuje i „novu globalizaciju“ koja je američka i koja uvelike ima veze s novim oblicima globalne masovne kulture (Hall, 1991, str. 27), ali isto tako i s vojnom moći, financijskim kapitalom i političkim odlukama (Grgas, 2014, str. 287-291).

Zbog čega se zapravo dogodio kulturalni zaokret i vjerovanje da kultura i književnost mogu prikazati i interpretirati globalizaciju, a ne politička ekonomija? Postkolonijalni teoretičari su smatrali da je to tako [28] jer se kroz kulturalnu hibridnost i razliku mogao umanjiti diskurs modernosti, a slaviti različitost, izmještenost, dijasporu. Teorije kulture su tako postale više ukorijenjene u književnim i umjetničkim slikama, nego u društvenim procesima, a karakterizira ih i transgresija granica i struktura dominantnih ekonomskih i društvenih tvorevina čije se postojanje ne može zanemariti kao ni njihov utjecaj. To je globalizacija u kojoj nacija postaje transnacionalna (Gikandi, 2001, str. 635), ali se također postavlja i pitanje koliki je utjecaj ili hegemonija pojedinih nacija, ponajviše SAD-a, u ovakvoj totalizirajućoj tendenciji (Grgas, 2014, str. 27-28).

[28] Vidi (Bhabha, 1994, str. 171-173) i (Hall, 1996, str. 242-260)

Robertson (1990) početkom od devedesetih godina 20. stoljeća kritizira rasprave sa zajedničkim nazivnikom kulturalnih studija jer smatra da ekonomija i kultura globalne scene trebaju biti analitički povezane sa strukturom i karakteristikama globalnog sustava kao načina na koji svijet postaje „ujedinjen", ali ne i integriran. Ono što Robertson smatra konceptom globalizacije *per se* treba biti primijenjeno na razvoj koji se tiče konkretnog ustrojavanja svijeta u kojem živimo kao cjeline (*ibid,* str. 20). To ustrojavanje ne može biti temeljeno na kulturalnim odrednicama, a da se pri tome prešućuje ekonomski, politički i ideološki pothvat koji je mobilizirao strukture i mehanizme recentnog društvenog poretka, a to je neoliberalna globalizacija. Odsustvo materijalnih evidencija iz analize zapravo prikriva pitanje moći u društvenim odnosima i naposljetku legitimira postojeće stanje.

Robertson (*ibid)* naglašava da je potrebno preusmjeriti teoriju i istraživanje prema eksplicitnom priznavanju globalizacije, ali ne na način da „globalizacija" postane jednom vrstom intelektualne igraonice koja bi prikazivala ideološke preferencije. Upravo je Robertson popularizirao termin koji se pojavljivao desetljeće prije u poslovnom žargonu, a to je glokalizacija, odnosno kombinacija globalnog i lokalnog. Ovaj koncept je važan za postkolonijalne studije utoliko što ga se može promatrati kroz prizmu transkulturalnih odnosa između kolonija i imperijalnih centara i shvaćanja da kolonijalni susret nije bio jednosmjeran, nego recipročan, transkulturalan i transformativan. Kao primjer se navodi sposobnost postkolonijalnih književnosti da prisvoje jezik, žanrove i oblike engleske književnosti i transformiraju disciplinu (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2007, str. 105). Ovo prisvajanje se ne bi smjelo shvatiti kao jednostavna razmjena i reciprocitet odnosa jer se u njegovoj biti uvijek provlači pitanje nejednakih odnosa moći koji određuju stupanj i oblik transkulturalnog procesa. Kao rezultat transkulturacije, miješaju se lokalna iskustva različitih zemalja s postkolonijalnim senzibilitetom kako ga usvajaju postkolonijalni teoretičari, ali dok migriraju u središta globalnog korporativnog svijeta (Dirlik, 1994, str. 340). Možda to samo po sebi ne bi predstavljalo toliki problem kad u tom procesu ne bi bilo nedovoljnog uvažavanja artikulacije onoga što zapravo pokreće i pokretalo je dinamiku društvenih odnosa, a to su ekonomski odnosi potpomognuti političkim i ideološkim okvirom. Postkolonijalizam se ne uspijeva suprotstaviti imperijalizmu ili neokolonijalizmu pod krinkom njegovog novog avatara, a to je globalizacija.

Postkolonijalne studije bi trebale ispraviti izgubljene povijesti kolonijalizma i neokolonijalizma pod krinkom globalizacije i univerzalnog napretka, a to se posebice odnosi na uvažavanje položaja i moći koju utjelovljuju SAD (Loomba, Kaul, Bunzl, Esty, & (ur), 2005, str. 10). Kako možemo posvjedočiti ogromnim razlikama između bogatih i siromašnih,

tako se osjeća i određena isključenost od postkolonijalnih studija i to ne samo zbog činjenice da su neefikasne u obraćanju onima koji nisu privilegirani, već i zato što prihvaćaju pojmove i razmišljanja koja se tiču dijaspore i izmještenosti što ih odvlači od nacionalnih odredišta kada su im najpotrebnija (Sethi, 2011, str. 63). Kao akademska disciplina, postkolonijalni studiji su previše fokusirani na diskurs i kulturalne aspekte.

Prožimanje postkolonijalnih studija i globalizacije dolazi od zamjene homogene eurocentrične naracije o razvoju i društvenoj promjeni s transnacionalnim kulturalnim svjetskim redom (Gikandi, 2001, str. 628). Obje naracije proizlaze iz postprosvjetiteljske faze povijesti. I dok se prva temelji na tradicionalnoj teoriji svjetskog sustava koja je proučavala nejednak razvoj i promatrala globalizaciju kao kronološki proizvod homogenizirajućeg puta modernizacije koji uključuje i stvaranje nacionalnih država, druga se udaljava od modela centra i periferije, a približava kulturalnim pojmovima kao što su hibridnost i izmještenost dok je ekonomija odvojena od imperijalne kontrole i važnosti države (Sethi, 2011, str. 60).

Također je bitno naglasiti kako je diskurs o globalizaciji kao i njegova primjena na brojne aspekte života postao nezaobilazan gotovo u svakodnevnoj komunikaciji i djelovanju kroz usvajanje sada već kultnih termina kao što su „globalno selo“ ili slogan „Misli globalno, djeluj lokalno“. Ovakvo redukcionističko shvaćanje i „poznavanje“ svijeta nije moguće, ali je moguće otpor globalizacijskim silama pozicionirati u lokalno što može imati zanimljive posljedice (Esteva & Prakash, 2008). Ako govorimo o razlici između „diskursa” globalizacije i samih „procesa“ stvaranja kapitala (Brah, 2002, str. 31), onda radimo distinkciju kao da bi diskurs s idealističkim univerzalizmima veće jednakosti, globalne ekonomske raspodjele, demokracije i slobode mogao nadvladati procese kojima se javna sfera podvrgava privatnoj (Sethi, 2011, str. 67). Naime, već od osamdesetih godina 20. stoljeća ideologija koja je zastupala svetost privatnog vlasništva i akumulacije, dakle kapitala, prerasla je u gotovo neosporni ideološki projekt ili „hegemoniju neoliberalnog poretka“ (Grgas, 2014, str. 38). Pukotina između diskursa i procesa kojima se stvara kapital postoji samo kao uvjerljiv argument jer svijet ne dobiva globalizaciju, već neoliberalizam ili „turbo-kapitalizam“ (Klein, 2002, str. 68). Tako je „korporatizacija“ prihvatljiviji termin kako bi se opisala „nova područja vlasništva i ekskluzije“ (*ibid,* str. 47). Globalizacija je stanje „krize“ (Gikandi, 2001, str. 629), a postkolonijalna teorija u svojim očitovanjima naglašava diskurzivni aspekt globalizacije i njen transkulturalni potencijal čime se miopski previđa proces provođenja globalizacije kao sprege ekonomskih, političkih i ideoloških mehanizama.

U svjetlu postkolonijalnih studija, globalizacija se, ili bolje rečeno globalizam, shvaća kao diskurs ili samo kao ideologija koja se ponaša kao da je svijet bez granica već ostvaren za

kapitalizam (Bartolovich, 2000, str. 134). Izvan akademskih parametara i diskursa, globalizacija je, međutim, sila koja se više može razumjeti u ekonomskom, nego kulturalnom smislu iako se, naravno, globalizacija podupire i kroz kulturu. Kako protok kapitala oslabljuje i marginalizira državu, postkolonijalna teorija se udaljava od ideje nacije u korist „nesigurnih krajolika“ (Appadurai, 2000, str. 1816) ili kako Rushdie (1991) piše „imaginarnih domovina“. Paradoks je što slabljenje državne moći prati sve više intervencija državnog autoriteta ili agencija u svakodnevne živote građana kroz razne propise, uredbe, zavode i sl. (Strange, 2008, str. 229) što se također može povezati s razvojem već analizirane biopolitike i liberalnih društava s njihovim mehanizmima kontrole. Sethi (2011, str. 72, 75, 76) vidi snagu i potencijal u postkolonijalnim studijima i teoriji kao odgovor na globalizaciju i njen avatar neoliberalizam kroz slušanje i oživljavanje podređenih glasova te političku aktivnost koja je često lokalna, neformalna i neorganizirana te u svojoj biti ne samo antiglobalna, nego i anarhična, ali je ipak aktivizam i trebala bi biti uključena u izraz „postkolonijalni“. Nacije i nacionalne države nisu izgubile svoje sposobnosti jer se svi oblici protesta, otpora i revolucije još uvijek povezuju s pokretima oslobođenja (*ibid,* str. 57). Vidljivo je da se u svijetu pojavljuje i sve više transnacionalnih društvenih pokreta u suvremenoj političkoj ekonomiji kao protuteža globalizacijskoj hegemoniji (Evans, 2008).

Postavlja se pitanje kako reagirati na ove procese. Teorije međuovisnosti/transkulturacije koje zagovaraju uzajamnost binarnih opreka kolonizator/kolonizirani, gospodar/rob nedvojbeno su važne za proučavanje efekata lokalnog nad globalnim. O tome su pisali Appadurai (2000), Hall (1996), Bhabha (1994) i Said (1993) kroz ukidanje velikih naracija monolitnih struktura, međutim izvan vlastitih kulturalnih konotacija, njihov je utjecaj ograničen (Sethi, 2011, str. 70-71). Jako rijetko se uopće problematizira veza između postkolonijalizma i globalizacije ili kako je procvat postkolonijalnih studija usporedan s rastom neoliberalnih projekata. Kolonijalni pothvat ili dominacija i razvoj kapitalizma također su dva usko povezana povijesna procesa. Nadalje, mnogo postkolonijalnog teoretiziranja se bazira na premisama kontaminacije, pukotina, korupcije u identitetima i imperijalnom diskursu (Bhabha, 1994, str. 93-101) što svakako umanjuje ulogu aktivnih izbora i otpora (Sethi, 2011, str. 71).

Krishna (2008, str. 2, 168, 169) se u svojoj knjizi osvrće na dvije priče koje se natječu: modernizaciju (čiji je nasljednik neoliberalna globalizacija) i nerazvijenost (čiji je nasljednik postkolonijalizam). Znanost, razvojni projekti i drugi aspekti modernizacije su hegemonija određenih industrijskih i hipernacionalnih interesa zbog kojih se događaju nevjerojatna nasilja nad čovjekom i prirodom. Dakle, iako je globalizacija nametnula imperativ proizvodnje i

slobodnog tržišta kapitala s naglaskom na snažnom konzumerizmu, Krishna smatra da je postkolonijalizam odgovor na te pritiske, odnosno on nudi politiku otpora prema nejednakostima, izrabljivanju i smanjenju političkih i etičkih izbora. Postkolonijalizam se ovdje suprotstavlja hegemonijskoj ideologiji danas, a to je globalizacija koja depolitizira logiku tržišta dok je postkolonijalizam upravo politizira (*ibid,* str. 2). Simon During (1998, str. 31 - 32) s druge strane ističe postojanje „pomirljivog" postkolonijalizma koji uključuje uzajamnost odnosa, hibridnost, mimikriju i ambivalentnost s „kritičkim i agonističkim" postkolonijalizmom koji propitkuje imperijalnu nadmoć i hijerarhijske društvene antagonizme, nasilje, ulogu država i kapitala. Međutim, kritika pomirljivog postkolonijalizma nije dovela do osnaženog proučavanja kolonijalizma i neokolonijalizma jer je globalizacija preuzela primat u analizi suvremenog društva i kulture. Tu zadaću bi trebao imati kritički postkolonijalizam.

Krishna (2008, str. 4, 5) postkolonijalizmu pridaje sposobnost razotkrivanja nereguliranog rasta kapitala kao razloga za osiromašenje mnogih dijelova svijeta. Naime, zagovaranje neoliberalnih ideja slobodnog tržišta koje je iznad politike, je, u biti, politički zahtjev, kojeg treba osporiti, a Krishna smatra da to može napraviti upravo postkolonijalizam (*ibid,* str. 4). Je li tomu zaista tako? Postkolonijalizam zaista ističe pitanje kulturalne dominacije ekonomski razvijenijih zemalja i Zapada u smislu proizvodnje znanja i kulture (eurocentrizam) kao i potrebu za kulturalnom dekolonizacijom, ali je daleko bitnija ona ekonomska, politička i ideološka koja izostaje iz fokusa postkolonijalnih studija i teorije.

Brojni su pokreti koji, usprkos svojim raznolikim ideologijama, imaju zajedničko to što se opiru neoliberalnoj globalizaciji (primjerice ekonomski nacionalisti, zelene stranke, anarhisti, starosjedilački pokreti da nabrojim samo neke). Oni odbijaju priznati neoliberalno viđenje svijeta kojeg čine kompetitivni pojedinci koji bi trebali svojim djelovanjem stvoriti neku višu moralnu osnovicu društva. Pokušaji da se tržišna ekonomija naturalizira kao racionalni način uređivanja društva u biti su politički, povijesno recentni i etički nemoralni (*ibid,* str. 158). Krishna smatra da je uloga države u (nepravednoj) akumulaciji sredstava zapravo ključna iako se stalno u prvi plan stavlja slobodno tržište, globalizacija i svijet koji postaje globalno selo. Snažne veze između globalizacijskih sila i države i njenih vladajućih slojeva osporavaju ono što ona zagovara, a to su univerzalizam i apstraktni internacionalizam (Petras & Veltmeyer, 2001, str. 34). Kritika nacionalizma je potrebna u stvaranju planetarne demokratske svijesti (Krishna, 2008, str. 156) i po tome se ovo razmišljanje razlikuje od Sethi (2011) koja jačanje globalizacije vidi upravo u oslabljivanju uloge države. Takvu kritiku metodološkog nacionalizma vidimo i kad Saida koji kulturu ili književnost ne vidi kao

estetski korpus teritorijalno određenih entiteta ili nacija (Eagleton, Jameson, & Said, 1990). Bhabha također problematizira ideju nacije kao smještene zajednice sa hegemonijskom kulturom ili civilizacijom, već je vidi na marginama društva među migrantima, manjinama, u egzilu. Međutim, za Fanona je diskurs dekolonizacije tražio upravo nacionalnu kulturu kako bi se odupro kolonizaciji, a uloga kulture je bila da legitimizira nacionalni projekt (Fanon F. , 1963). Nažalost, nakon početnog uspjeha, države su prestale biti smatrane zalogom ekonomske slobode i kulturalne afirmacije. D, koje su branile postkolonijalne subjekte, postale su najveća prijetnja vlastitim građanima (Mbembe, 1992).

I dok se globalizacija i njena ukotvljenost u kulturu koja nadilazi granice država može promatrati kao premošćivanje prijašnjih oštrih podjela na centar i periferiju, Prvi i Treći svijet, ako se, međutim, u obzir uzme realnost prijašnjih kolonija koja je karakterizirana ekstremnim siromaštvom, globalizacija se može sagledati kao diskurs neuspjeha. Postoji, dakle, snažna razjedinjenost između globalizacije kako je vide postkolonijalni teoretičari i globalizacije koja se razlikuje od hibridnosti i razlike, a čija je naracija obilježena propalim nacionalizmom, siromaštvom i ekonomskom ovisnošću o bivšim kolonizatorima (Gikandi, 2001., str. 637-639). Kritika neoliberalne globalizacije je snažna ukoliko se kolonijalizam gleda kao nešto dalje od samog fizičkog osvajanja i materijalne eksploatacije Zapada nad ostatkom svijeta. Kolonijalizam je zaslužan za ograničavanje naše mašte i sposobnosti da zamislimo našu budućnost drugačijom od projekta modernizacije, komodificiranosti nekih osnovnih resursa kao što su voda, zrak, tlo i gdje glavnu riječ vodi sustav tržišta (Krishna, 2008, str. 156). Ono što je potrebno jest dekolonizacija.

Od 1990-ih starosjedilačke politike i kritike bilježe snažan uzlet, odnosno otpor različitih starosjedioca prema kolonizaciji i eksploataciji što se nadaje kao prirodan nastavak borbi za neovisnost nakon drugog svjetskog rata i raznih pokreta šezdesetih i sedamdesetih godina. Tomu je svakako pridonijela i globalizacija koja je jednim dijelom zapravo približila razne pokrete jedne drugima kroz komunikacijske kanale, podigla svijest o pravima domorodačkih zajednica, potrebi očuvanja prirode pred naletom modernizacije i konzumerističkog društva. Krishna (2008, str. 121-122) smatra da su otpor prema kolonijalizmu i imperijalizmu te antikolonijalno pisanje u postkolonijalnoj misli poslužili kao vrijedan povijesni i intelektualni izvor borbama starosjedioca. Ipak, brojne su i kritike koje smatraju da je postkolonijalizam previše fokusiran na društva koja su nekoć bila kolonizirana, a danas su neovisna ne uzimajući u obzir domorodačke narode u doseljeničkim i teritorijalnim kolonijama koji to zasigurno nisu. Nadalje, postkolonijalna teorija stavlja naglasak na egzil, dijasporu, migrante, hibridnost, a zanemaruje manjine koje su raznim procesima postale lišene

doma. U želji da provincijaliziraju eurocentrizam, postkolonijalni teoretičari su zadobili prominentan status na Zapadu, a nisu se zauzeli za starosjedilačke književnosti, filozofije i poglede. Antiesencijalizam postkolonijalne teorije daje izgovor da se kategorije kao što su identitet, nacija, domovina ili etnicitet mogu prikazati kao povijesni i društveni konstrukti pa bi i zahtjevi za tim istim kategorijama mogli biti zanemareni i shvaćeni kao nazadno priželjkivanje zastarjelih ideja starosjedilaca (*ibid,* str. 122-123). Brojne se starosjedilačke zajednice vraćaju svojoj prošlosti i, dok postkolonijalna teorija zagovara hibridnost i antiesencijalističko shvaćanje prošlosti, za starosjedioce to nije pitanje mogućnosti povratka u homogenu, istinsku prošlost koja je možda čak i idealizirana, već pitanje političke vizije i ciljeva (Shohat, 1992, str. 136). Posebice je hibridnost kao jedna od temeljnih karakteristika postkolonijalne misli kriva za brisanje starosjedilačkih formi i politike.

Postkolonijalne studije bi kao zalog svog budućeg razvoja trebale analizirati materijalne i ideološke temelje globalizacije, kulturne i političke borbe koje su definirale društvo nekad koloniziranih država, povezane oblike dominacije i otpora, rase i klase te reprezentacije, ali i poznatih i novih struktura moći koje ne podrazumijevaju samo vojno osvajanje, već se radi o vezi između trenutnih oblika globalizacije i starijih oblika kapitalističke ekspanzije i eksploatacije (Loomba et al., 2005, str.13-16).

Ahmad (1992, str. 93) je početkom devedesetih godina 20. stoljeća upozorio da se u teorijskoj misli o književnosti Trećeg svijeta i u analizi kolonijalnog diskursa puno više pažnje pridaje kolonijalizmu prošlosti, nego imperijalizmu sadašnjosti. Na njegovom tragu čitamo i kod Huggana (1997b) koji već u naslovu svog članka „Prizing 'Otherness': A Short History of the Booker“ upozorava kako je postkolonijalizam, usprkos izrazitoj akademskoj prihvaćenosti i komodificiranom intelektualnom statusu, u opasnosti da bude reduciran na tekstualnu politiku i estetizirane načine otpora. Fanonova tvrdnja da kolonijalizam ne završava s proglašenjem neovisnosti (1963, str. 100) svakako odražava mišljenja mnogih koji smatraju da živimo u neokolonijalnom svijetu globalne hegemonije multinacionalnih kompanija koje dolaze iz prijašnjih imperijalnih sila. Dekolonizacija je proces koji traje, a prema Fanonu to je neminovno nasilan proces uz stalan oprez od ponavljajućih kolonijalnih prijetnji.[29] Neokolonijalne metode su manje direktne i manje vidljive što ih čini još opasnijim od kolonijalizma jer impliciraju moć kojoj nije potrebno opravdanje (Haag, 2011, str. 11).

[29] Iako je nasilje, koje Fanon vidi kao sastavni dio dekolonizacijskog impulsa, bilo osporavano kao način na koji su se kolonizirane države trebale izboriti za svoje mjesto, Ghandi kao ikona nenasilne borbe u manje poznatom citatu tvrdi: „It is better to be violent, if there is violence in our hearts, than to put on the cloak of nonviolence to cover impotence.“ (Merton, 1964, str. 37)

Ovo poglavlje je bilo fokusirano na mapiranje globalnog stanja odnosno značaj i razvoj globalizacije, kako za postkolonijalnu teoriju, tako i za značaj i ulogu države u promicanju i provođenju neoliberalnih projekata i ideologije unutar ekonomske i političke hegemonije SAD-a. Postkolonijalna teorija se svakako udaljila od svog kritičkog potencijala u korist inzistiranja na diskursu i kulturalnim odrednicama, a oživljavanje njenog značaja bi se moglo dogoditi ukoliko svoj interes usmjeri na analizu povezanosti mehanizama i oblika globalizacije s prethodnim mehanizmima kolonijalne dominacije i eksploatacije koji su uspostavili neokolonijalni oblik globalne hijerarhije. Stoga će sljedeće poglavlje analizirati neokolonijalne pisce te načine na koji se čitanje njihovih tekstova može promatrati kroz prizmu, ali i kritiku postkolonijalne teorije u dijagnosticiranju neokolonijalne matrice moći.

## 3.3. Neokolonijalni pisci

„Neo-colonialism is (...) the worst form of imperialism. For those who practice it, it means power without responsibility and for those who suffer from it, it means exploitation without redress.“ (Nkrumah, 1965, xi)

„The originality of the colonial context is that economic reality, inequality, and the immense difference of ways of life never come to mask the human realities. (...) In the colonies the economic substructure is also a superstructure. The cause is the consequence; you are rich because you are white, you are white because you are rich.“ (Fanon, 1963, str. 39)

„Political liberation did not bring economic liberation – and without economic liberation, there can be no political liberation.“ (Young R. J., 2001, str. 5)

„...the concept of "sham-independence". A state can be said to be a neo-colonialist or client state if it is independent de jure and dependent de facto. It is a state where political power lies in the conservative forces of the former colony and where economic power remains under the control of international finance capital.“ (Nkrumah, 1969, str. 8)

„if culture was a house, then language was the key to the front door (...) Without it (...) you ended up wayward, without a proper home or a legitimate identity.“ (Hosseini, 2013, str. 362)

Vrijeme je da se još jednom osvrnem na sam početak ovog rada i interesantnu crticu, nadam se ne samo onima koji imaju dodirne točke sa Šibenikom, već i povjesničarima, ljubiteljima književnosti i književnim teoretičarima, o Césaireu i njegovoj neočekivanoj povezanosti sa Šibenikom[30]. Čini mi se primjerenim tako započeti poglavlje koje predstavlja

[30] Tek je združenim entuzijazmom Snježane i Maje Klarić u Kulturnoj udruzi Fotopoetika ovaj važan susret zadobio zasluženu pozornost i iako se činilo da smo, riječima koje mi je u ugodnom i inspirativnom razgovoru

povratak književnosti i analizi književnih tekstova nakon što sam se svjesno uputila van granica književne discipline. Zašto bi Césaire bio važan u kontekstu jednog malog grada udaljenog geografski i povijesno od nekadašnjih kolonijalnih prostora? Isto tako kao što su siromaštvo, marginalizirani i autsajderski položaj povezali Césairea i Guberinu u studentskoj kantini u Parizu iz naizgled sasvim različitih geografskih pozicija i povijesne ostavštine, a himna *negritude* pokreta bila inspirirana prizorom Martinske nasuprot starog Doca u Šibeniku, čini se da bi ovaj dio Europe, ili točnije Balkana, mogao biti shvaćen kao unutarnji ekvivalent koloniziranog ili europskog Drugog o čemu je pisala A. Humphrey (2014). Iako se ne bi moglo govoriti o potpunom preklapanju niti iskustva, a niti diskursa o položaju bivših kolonija i ovog dijela Europe, svakako postoje paralele između percipiranja Istočne Europe kao inferiorne, a u ne tako davnoj prošlosti i kao barbarske suprotnosti (Du Bois, 1975) kulturno, ali i ekonomski nadmoćnoj Zapadnoj Europi, i onoga što se može shvatiti kao crnačko iskustvo u kolonijalizmu. U oba se slučaja radi o konstruiranim konotacijama koje heterogena područja nastoje prikazati kao nedovoljno civilizacijski razvijena i čije će iskorištavanje biti opravdano u ime napretka. Kao posebnu vezu između Guberine i Césairea možemo iščitati unutarnji procijep ili njihov dvostruki egzil i dvostruko zatočeništvo jer su se obojica nalazila u (dobrovoljnom) egzilu iz vlastite zemlje, ali su se i u centru osjećali otuđeni jer su došli s periferije (Humphrey, 2014, str. 1126-1127). Ovaj odnos otuđenosti i istodobnog pripadanja periferiji i centru mogao bi mi pomoći u rasvjetljavanju neokolonijalnog utjecaja na pisce koje sam izabrala analizirati. U analizi književnih tekstova nastojat ću se fokusirati na pitanja književne reprezentacije vezane uz ekonomiju, politiku i ideologiju. Kako bih pokušala ukazati na važnost književnosti u razumijevanju neokolonijalnih mehanizama moći, promatrat ću premještanja s periferije u metropolitske centre, položaj države, podjelu i globalno kretanje radne snage, ekonomsku krizu, klasu i rasu, siromaštvo, tradiciju nasuprot moderniteta, imigrante i različite vrste dijaspora, ulogu obrazovanja i jezika, sukoba i naposlijetku globalizacije.

Polazeći od teorijskog okvira postkolonijalizma, želim se iznova osvrnuti na razvojni put kojeg je postkolonijalna teorija prošla od svojih samih artikuliranih početaka kako bih ukazala na potencijal i iskupljujuću dimeziju koju bi postkolonijana teorija mogla imati ukoliko se poveže sa svojim ishodištem u antikolonijalnim borbama. Referirajući se na posteriornost postkolonijalizma u odnosu na procese i borbe za ostvarivanje i realizaciju političke neovisnosti nekadašnjih kolonija, ne može se umanjiti značaj pokreta *negritude*

---

rekla sama Maja Klarić: „(...) mi zaboravili na Césairea i njegovu ljubav prema Šibeniku“, ne znači da bi ta veza samo Šibenčanima trebala biti zanimljiva.

nastalog u kontekstu militantnog antikolonijalnog radikalizma kojeg je artikulirala dijaspora intelektualaca i pisaca koji su poput Césairea, Senghora i Memmija koristili sve izvore kako bi iznova definirali kulturu i kako bi kolonijalni subjekti mogli nadići status objekta lišenog kulture na kojeg su bili svedeni uslijed kolonizacije. Međutim, nije u pitanju bio povratak u neko a priori postojanje afričkog ili crnačkog identiteta, već angažman u trenutnoj situaciji antikolonijalne borbe (Sartre, 2005). Sartre je u antikolonijalnim pokretima prepoznao potragu za političkim oslobođenjem, ali i novim oblicima znanja kao protutežu modernitetu.[31] Ono što se, međutim, kasnije dogodilo, je otupljivanje antikolonijalnih ideja, njihovo prevođenje u ideje o poželjnoj i neizbježnoj globalizaciji. Čini se kako je upravo postkolonijalizam kao nastavak antikolonijalne ideje postao promicatelj globalizacijskih tendencija kroz isticanje kulturalne dimenzije i dijeljene, prevođene kulturalne povezanosti, hibridnosti i izmještenosti uz nedostatak uočavanja srži nejednakosti.

Postkolonijalna teorija je obilježena kulturalizmom koji ima sve važniju ulogu i u suvremenim političkim, društvenim i povijesnim analizama. Iako je kulturalna politika imala svoje naslijeđe u primjerice kulturalnim revolucijama koje su razvijali antikolonijalni pisci (npr. Fanona) kao zalog otpora ideološkom dominiranju u kolonijalizmu i neokolonijalizmu, njen interes se premješta na uvažavanje subjektivnih iskustava pojedinaca što zapravo nedovoljno cilja k razotkrivanju suvremenih društvenih i ekonomskih okolnosti (Young R. J., 2001, str. 7, 8). Dirlik (2002, str. 431, 432) identificira i kritizira ovaj zaokret u postkolonijalnoj teoriji od ideje kolonijalizma kao sustava i struktura političke ekonomije do shvaćanja kolonijalizma kao osobnog, situacijskog, kulturalnog u kojem se prvo udaljava od manihejske podjele između kolonizatora i koloniziranih u korist hibridnih identiteta, a nakon toga graničnih zajednica kao paradigmatskih proizvoda kolonijalnog susreta kako ih definira Bhabha (1994).

Sartre je značajan dio svog intelektualnog stvaranja posvetio antikolonijalnoj borbi i iako se nedovoljno proučava u ovom kontekstu, a posebice je odsutan u postkolonijalnoj teoriji, njegovo pisanje razotkriva izrazit politički aktivizam i zajedničku političku ostavštinu postkolonijalizma i antikolonijalnih borbi (Sartre, 2005, str. viii). Kolonijalizam je ekonomski, društveni i politički sustav, a u svojim promišljanjima Sartre kombinira artikulaciju objektivne materijalističke povijesti i subjektivnog iskustva njenog djelovanja

[31] Fanonovu trikontinentalnu perspektivu smatra ne samo revolucionarnom osloboditeljskom doktrinom, nego i novom epistemiologijom.

(*ibid,* str. 10). Snažna je veza između Sartrea i Fanona[32] i to u kontekstu naglašavanja jedne vrste psihološkog stanja koje karakterizira kolonizirane subjekte. Naime, kolonijalna opresija djeluje ne samo u materijalnom, nego i u psihološkom obliku, a Fanon je vješto prepoznao impliciran rodni i klasni položaj u Sartreovom inzistiranju na tome kako pojedinac doživljava Drugog kao objekt, a s vremenom i Drugi sebe počinje gledati i doživljavati također kao objekt što predstavlja mehanizam pomoću kojeg je kolonijalizam mogao stvoriti osjećaj inferiornosti kod kolonijalnih subjekata. Oni mogu internalizirati ideologiju inferiornosti ili preuzeti odgovornost i izabrati autentičnost i slobodu (Fanon F. , 2008). Sartreovo analiziranje povijesnog determinizma je jedinstveno utoliko što povezuje subjektivitet, svjesnost djelovanja kao povijesnog aktera i povijesne procese. Fanon je također artikulirao ovu kombinaciju subjektivnog iskustva s objektivnom kulturom u kojoj se proces interpelacije događa kroz oblike moći koji stvaraju osjećaj izmještenosti između onog nutarnjeg i društvenog (Young R. J., 2009, str. 16-17). Sartre (2005) je smatrao da je moć dijalektičan fenomen u kojem su kolonizirani i kolonizatori povezani u simbiotskom i ograničavajućem odnosu kolonijalnog aparata, a taj rascjep je dalje analizirao Fanon (1963) što je kasnije dalo poticaj Bhabhinom isticanju ideje ambivalentnosti i liminalnosti. I Sartre i Fanon naglašavaju kako rasizam ima odlučujuću ulogu jer su ekonomske podjele u koloniji posljedice institucionaliziranog rasizma te rasna hijerarhija ima centralno mjesto u kolonijalnoj ideologiji. Oslobodilački pokreti su se bazirali na zahtjevima da se koloniziranima zagarantiraju ljudska prava jer su im u kolonijalnoj matrici bila zanijekana (Fanon F. , 1963). Rješenje je moglo biti odbacivanje koncepta humanizma u čije ime se provodila diskriminacija na svjetskom nivou ili novi antirasni humanizam kojeg su zagovarali Fanon i Che Guevara (Sartre, 2005). Moglo bi se utvrditi da je rasizam bio ideološki alibi za nesmetano funkcioniranje ekonomskih mehanizama akumulacije kapitala uz političku institucionalizaciju i promicanje takvog sustava, a bez obzira na internalizaciju osobnog iskustva. Ono što se ne bi smjelo zanemariti jest činjenica da se radilo o sustavu koji je funkcionirao po političkom, ekonomskom i ideološkom predlošku.

Vratit ću se još jednom piscu za kojeg se uvriježeno drži da predstavlja početak postkolonijalne teorije. Okretanje ka kulturi i subjektivnom iskustvu pojedinaca koje je prevladalo u kasnijem razvoju postkolonijalne teorije, drastično se odmaknulo od njegovih osnovnih teza koje identificiraju daljnju opresiju pomoću ekonomskih, političkih i ideoloških mehanizama u korist bivših kolonijalnih centara i zagovaraju potrebu političkog djelovanja.

[32] Posebice se to odnosi na razliku između autentičnosti i neautentičnosti kako ju vidi Sartre i kako ih žive kolonizirani što će utjecati na Fanona i njegovo kanonsko djelo *Black Skin, White Masks*

Fanon (1963, str. 47-48), tako, piše o neizbježnoj neokolonijalnoj situaciji nakon formalnog oslobođenja kolonija i ističe kako se represija ne događa isključivo s vojnom silom, nego se radi o onoj ekonomskoj. On piše o aparatu ekonomskog pritiska koji nakon proglašenja neovisnosti ostaje i dalje ga nameću strane kolonijalne sile i koji kroz prisilu vraća mlade države u regresiju i stvara ekonomsko stanje ovisnosti koje se može nazvati „geografijom gladi". Fanon ukazuje i da je potrebna redistribucija bogatstva kao i drugačiji ekonomski kanali koji su i nakon neovisnosti još uvijek ostavština kolonijalnog režima, uz naravno, pristanak i njihovo promicanje od kolonijalnih elita (*ibid,* str. 96-99). Kolonijalizam i imperijalizam nisu nestali nakon što je vojska kolonijalnih gospodara napustila bivše kolonije. Fanon smatra da je kapitalizam u kolonijama uspostavio svoju vlast poput ratnih kriminalaca te je po njemu neokolonijalizam neizbježan, a također nema ni iluzija da su se europske države obogatile iskorištavajući svoje bivše kolonije te je odljev kapitala jedan od najkonstantnijih fenomena dekolonizacije (*ibid,* str. 100-103).

U novim državama je postojala jasna podjela na one koji su profitirali od kolonijalizma i kolonijalnog aparata i one koji su iz toga bili isključeni. Ta demarkacija se prvenstveno odnosila na stanovništvo gradova i selo koje je bilo zanemareno. Naime, po dekolonizaciji, stanovništvo koje je prihvatilo postojeće ekonomske odnose je bila srednja klasa koja nije imala kapital, a iako nije imala utjecaj kao srednja klasa u kolonijalnim centrima, svakako je bila pod ideološkim utjecajem kolonizatora i nastavila je zapravo osiguravati svoju ekonomsku moć nauštrb seljaka i sela (*ibid,* str.165). Fanon želi da bivše kolonije ne slijede europski model koji uključuje države, institucije i društva prema svojoj slici, želi da se stvori nešto novo, novi model koji neće biti imitacija Europe ili Amerike (*ibid,* str. 314). Sartre (2005, str. 200) smatra da su kolonijalne administracije pristale na neovisnost kolonija kako bi zamijenile kolonijalni režim za onaj neokolonijalni. U njemu se dogodila stratifikacija društva kroz obrazovanje i podjelu rada. Nacionalne države djeluju i služe i dalje kolonijalnim interesima i nikako nisu pošteđene sustavne i pretjerane eksploatacije.

Fanonova promišljanja upućuju da nije samo dominacija nad zemljom i tijelom krajnji cilj kolonijalne represije, nego i kontrola nad sviješću koloniziranih. Na takav način se umanjuje otpor prema neokolonijalizmu koji sistematski uništava ekonomije afričkih država dugo nakon proglašenja kraja kolonijalizma. Mavrinac (2019, str. 2386) to zove „produljenim kolonijalizmom" ili kolonizacijom afričkog uma koja se utjelovljuje kroz pozapadnjivanje obrazovnog sustava u Africi i pozapadnjivanje medija. U ovom kontekstu je od posebne važnosti kenijski pisac Ngũgĩ wa Thiong`o (1986, str. 16) koji smatra da ekonomska i politička kontrola, kao imperativ neokolonijanog sustava, ne može biti učinkovita bez

mentalne dominacije koja se postiže kroz kontroliranje načina na koji se pojedina kultura samoodređuje u odnosu na druge kulture. Posebno je snažna njegova metafora o prijelazu psihološkog nasilja s bojišta u učionicu, odnosno školski sustav kroz koji se infiltrira zapadnjački kolektivni mentalitet uz ogromnu pomoć jezika koji je prečesto zapravo jezik bivših kolonizatora (*ibid*, str. 9).

Postkolonijalan je postao sveprisutan označitelj koji svakako prelazi disciplinarne granice. Postkolonijalnost opisuje stanje postkolonijalnog kao onoga što je uopćeno posljedica kolonizacije, a postkolonijalizam njegovu politiku ili, kako Young (2009, str. 13, 15) naglašava, radikalnu trikontinentalnu politiku transformacije koja je započela s dekonstrukcijom etnocentričnih pretpostavki o premoći zapadnjačkog znanja jer nakon političke dekolonizacije, došlo je vrijeme za, kako to Ngũgĩ wa Thiong`o (1986) naziva, „dekolonizacijom uma".

Ipak, koja god bila uloga postkolonijalizma kao akademske prakse koja izaziva utemeljeno eurocentrično znanje u kulturalnoj domeni, on mora nastaviti na zasadima antikolonijalnih pokreta kroz razvijanje političkog i intelektualnog aktivizma i često lokalnih političkih praksi koje bi trebale prekinuti opresiju i društvenu nepravdu (Young R. J., 2003, str. 21). Young (2009, str. 21) također smatra da postoje opći uzorci otpora protiv kolonijalizma koji imaju zajedničke strukture kroz različite periode i područja. Stoga smatra da promjena od imperijalizma do postkolonijalizma, neokolonijalizma do globalizacije, uključuje određene promjene u političkim i ekonomskim oblicima, ali ne i strukturalne promjene. U tom se kontekstu tako imperijalizam može smatrati oblikom globalizacije[33], a suprotno od Hardtove i Negrijeve ideje o potrebi nove teorije imperija, Young drži da se oblici represije i otpora mogu mijenjati, ali je njihova temeljna struktura ostala ista.

Young (2001, str. 5) smatra da je postkolonijalna ili, kako je on zove, trikontinentalna kritika (inspiriran ranijom Fanonovom idejom) povezana zajedničkim političkim i moralnim konsenzusom prema povijesti i naslijeđu zapadnog kolonijalizma koji je prema njemu poseban u odnosu na prijašnje opresije i oblike vladanja. Gellner (1993, str. 3), međutim, zastupa tezu da je kolonijalizam drugačiji utoliko što su oblici dominacije povezani s novom tehnologijom, ekonomijom i znanošću dok Young smatra da je to pojednostavljeno

[33] Young (2001, str. 16-17) razlikuje termine imperijalizma i kolonijalizama. Naime, imperij koji je bio birokratski kontroliran iz centra i razvio se iz ideoloških i financijskih razloga možemo zvati imperijalizmom. S druge strane, imperij koji se razvio zbog naseljavanja pojedinačnih zajednica ili zbog komercijalnih razloga, čini kolonijalizam. Imperijalizam djeluje iz centra, kao politika države i grandiozni projekt moći dok kolonijalizam djeluje kao aktivnost na periferiji i stoga ga treba analizirati kao praksu, a imperijalizam kao koncept.

izjednačavanje kolonijalizma s modernitetom, a zapravo se radi o uspostavi ekonomskog sustava kojeg je razvio zapad i koji trenutno upravlja cijelim svijetom i produljuje političku, ekonomsku, vojnu i kulturalnu moć nad nezapadnim društvima.

Koncept neokolonijalizma bi bio prikladniji za proučavanje općeg sustava odnosa moći i ekonomske, političke i ideološke dominacije. Neokolonijalizam označava nastavak ekonomske hegemonije i ovisnosti o prijašnjim centrima, pomak od društva kontroliranog pomoću vojne sile k društvu u kojem hegemonija vladajuće klase na nivou kulture, ideologije, ekonomije i politike nastavlja suučesništvo podređeno potrebama i ciljevima međunarodnog kapitala koji je danas posebno koncentriran u SAD-u i nadnacionalnim svjetskim institucijama čije djelovanje umanjuje nacionalni suverenitet (Young R. J., 2001, str. 45, 46). Nadine Gordimer se u predgovoru knjige *The Colonizer and the Colonized* (Memmi, 2003, str. 42) pita je li Memmi pišući svoju knjigu još pedesetih godina 20. stoljeća mogao predvidjeti neokolonijalizam, odnosno da će se kolonijalizam usprkos formalnom proglašenju neovisnosti teško predati uz istaknuti značaj ekonomije kao osnovne karakteristike kolonizacije. Toga je posebno bio svjestan Nkrumah (1965) koji je prvi analizirao taj koncept uviđajući ograničenja koja je politički neovisna država imala u postkolonijanoj konjunkturi, a posebno je naglašavao kako Amerika, odnosno SAD, predstavljaju američku fazu kolonijalizma, imperija bez kolonija u kojem se klasni konflikt unutar kapitalističkih država pretvara u međunarodnu podjelu rada i globalnu političku autonomiju kroz međunarodni financijski kapital (Nkrumah, 1969, str. 2-15). Neokolonijalizam u ovom kontekstu naglašava prvenstveno ekonomski aspekt postkolonijalnog sustava i kontinuirane ovisnosti, ali mu se pridružuje kulturalna i politička dimenzija kroz nastavak kulturalne dominacije (koju bih nazvala ideološkom), utjecaja kolonijalnih jezika, zapadnjačkih obrazovnih, pravnih i političkih institucija začetih još u periodu kolonijalizacije i svakako neokolonijalne elite (Ngũgĩ, 1986). Young (2001, str. 48, 49) je kritičan prema konceptu neokolonijalizma koji, prema njemu, podrazumijeva ili bolje rečeno umanjuje ono što je postignuto antikolonijalnim pothvatom i trenutnim otporom, a oni homogeniziraju bivše kolonije u vječnu žrtvu zapadnjačke hegemonije bez uzimanja u obzir stvarnih materijalnih uvjeta i političke i ekonomske situacije koje su ih stvorile. On, dakle, razlikuje ekonomski i vojni neokolonijalizam kao rezultat struktura moći od onog kulturalnog koji najčešće uključuje povijesno naslijeđe i ne prihvaća njegovu primjenjivost kao opis općeg djelovanja imperijalizma ekonomske moći. Ne vidim, međutim, da bi posebno razdvajanje kulturalnog neokolonijalizma umanjilo matricu koja ga omogućava, a koja svakako ima svoje porijeklo u vojnim, ekonomskim i političkim mehanizmima koji, uz otpor koji se zasigurno povremeno

javlja, ipak nastavljaju uključivati čitavi svijet u modernitet zrcaljen ekonomskim sustavom u kojem kapitalizam proizvodi progresivni ekonomski rast i napredak nauštrb pojedinih država. Afričke države (ali ne samo one) su primjerice ponovo kolonizirane, a kolonizatori su Svjetska banka i MMF (Diawara, 2003, str. 64). Ravnoteža moći je nepromijenjena, a mogući otpor prema neokolonizatorima je krajnje ograničen jer se suverenitet država kroz strukturalne programe neizbježno vezuje uz uvjete koji samo produbljuju neravnopravan položaj bivših kolonija (Farred, 2003, str. 82, 83).

Young (2001, str. 57), dakle, zagovara upotrebu postkolonijalizma, ili trikontinentalizma kako bi ga radije imenovao, kao koncepta koji naglašava ekonomske i kulturalne uvjete koji određuju globalni sustav međunarodnog kapitala. Ovo pridavanje mogućnosti, koje bi postkolonijalizam mogao dati, u praksi se vrlo često izgubilo u korist inzistiranja na, primjerice, konceptima hibridnosti, izmještenosti, a bez uvažavanja nastavljene ekonomske i političke dominacije.

Dirlik (2005, str. 8) smatra da je postkolonijalna kritika preširok koncept kojemu nedostaje koherentnosti i, dok je u svojim početcima kolonijalizam bio važan za razumijevanje postkolonijalnog, u daljnjim teoretskim fokusima kolonijalno je svedeno na književnu strategiju, a ne društveni ili politički koncept. Iako Bhabha (1994, str. 6) primjerice piše kako je „postkolonijalnost (je) spasonosni podsjetnik na ustrajne „neokolonijalne " odnose unutar „novog" svjetskog poretka i multinacionalne podjele rada", u svom djelovanju zagovara hibridnost, ambivalentnost i prostor između, a zanemaruje kolonijalizam u korist globalizacije koju javno pozdravlja na primjerice Svjetskom ekonomskom forumu u Davosu 2003. U razgovoru koji se vodio 1997. u New Delhiju, Said odustaje od povezanosti s postkolonijalnim studijima te tvrdi da, iako je kolonijalizam formalno završen, njega izrazito zanima neokolonijalizam, odnosno strukture koje potiču ovisnost i osiromašenje te je po njemu i sam naziv postkolonijalizam pogrešan (Goldberg & Quayson, 2002). Možda se ne bih usudila u potpunosti odbaciti primjenjivost koncepta poskolonijalnoga koji je svakako prisutan i dalje u akademskim krugovima, ali njegov značaj mogao bi biti revitaliziran kroz uvažavanje veze između kolonijalizma, antikolonijalnih borbi i globalizacije.

Dirlik (2002, str. 430, 440) tvrdi da se uvažavanjem kolonijalizma prošlosti ne bi smjelo zanemariti suvremeno restrukturiranje moći i promjene u praksama kapitalizma i države. On drži da je kolonijalizam ne najviši stupanj kapitalizma (jer se mogao prakticirati i u socijalističkim državama također), nego faza prema globalizaciji. Odnos kapitalizma i globalizacije ne bi se smio zanemariti u postkolonijalnoj kritici koja je ponekad i sama privilegirana i nesvjesna suvremenih konfiguracija moći. Strukture ekonomske, političke i

ideološke nejednakosti koje je stvorio kolonijalizam nisu nestale iz suvremenog svijeta (Dirlik, 2005, str. 16, 17).

Diskursi o globalizaciji i postkolonijalnosti su umanjili vrijednost koncepta kolonijalizma kako se povijest počela shvaćati kao napredovanje prema globalnosti, a odnosi i strukture moći koji su oblikovali svijet kakvog poznajemo nestali u lokaliziranim situacijama. Dirlik (*ibid,* str. 1, 2) drži da je potrebno uvažiti središnju važnost kolonijalizma, ali ne samo zbog globalizirajućih sila prošlosti, već i zbog oblikovanja naše sadašnjosti. Naime, koncept globalnog moderniteta usko je povezan s povijesnim kapitalizmom i kolonijalizmom, odnosima moći između i unutar država. Nadalje, Dirlik drži da je kolonijalni modernitet značajan jer prepoznaje glasove koloniziranih za razliku od homogenizirajuće globalizacije ili neosjetljivosti postkolonijalne teorije na odnose moći. U svakom slučaju, svijet jest globaliziran u kapitalistički modernitet homogenizirajućim i integrativnim silama kapitala ili, kako to Dirlik zove, „rekonfiguracijom kolonijalizma“ koja je vidljiva u suvremenoj globalnoj geopolitici (*ibid,* str. 5, 7, 8). Chomsky tako ističe činjenicu da, primjerice, Svjetska banka ne djeluje samo kroz svoje ekonomske strukture, već i kroz one ideološke te da zapravo možemo govoriti o WTO-u i Svjetskoj banci kao o kolonijalnim institucijama (Barsamian, 2000).

Postkolonijalna teorija trebala bi se odmaknuti od proučavanja subjektiviteta Drugog, a približiti onomu što Brennan (2005, str. 101, 113) naziva „stalnim kolonijalnim sustavom“ u kojem su bivše kolonije još uvijek kolonije i mjesta primitivne akumulacije kapitala, a ideja globalne periferije je i sama ekonomski pokretač i ne samo mjesto jeftine radne snage i prirodnih resursa, već vrelo nečega što je atraktivno i što ima uporabnu vrijednost. Sjetimo se samo kako se književnost, koja tematizira egzotične krajeve kao što su nekadašnje kolonije, guta među zapadnjačkom publikom. To se svakako odnosi i na izdavačku industriju (Irr, 2003, str. 237). Amitava Kumar (2003) je pozvao na analizu globalizacije, ekonomije i uloge književnih i kulturalnih studija u knjizi kojoj je urednik, a nazvao ju je, pomalo provokativno, *World Bank Literature*[34]. Koristeći se metaforom Svjetske banke, on povezuje književnost, ali i književne studije s ekonomskim aspektima i inzistira na drugačijim protokolima čitanja koji se protive udaljavanju književnosti i kulture od pitanja ekonomije i aktivizma, odnosno povezuje političke stvarnosti sa suvremenom kulturalnom proizvodnjom. Ono što bi se moglo identificirati kao problem je primjerice korporatizacija fakulteta kao mjesta koja proizvode znanje i preoblikuju kurikule kako bi se što više približili ciljevima tržišta (Hennessy, 2003). Paraleleno s poststrukturalizmom i isticanjem diskursa devedesetih godina, naglasak je tako

[34] Potaknut i inspiriran prosvjedima protiv WTO-a koji su se 1999. održali u Seattleu.

bio na kulturi i njenom odnosu prema društvenom životu, ali se kultura promatrala odvojeno od političke ekonomije, a društvene promjene su bile moguće jedino kroz borbe za diskurzivnu ili kulturalnu demokraciju. Isticanje primjerice roda kao kulturalnog problema, a ne onog povezanog s podjelom rada i masovnom eksploatacijom o kojoj ovisi globalizacija, zapravo učvršćuje strukture neoliberalizma.

Ali Behdad (2005) smatra da globalizacija kao i literatura vezana uz taj pojam nije novi fenomen. I sama akademska literatura o globalizaciji nije originalni, nego intertekstualni diskurs u kojem se ključne riječi kao što su kultura, nacija, država zamjenjuju s dijasporom, transnacionalizmom i postdržavom (kod primjerice Appaduraija ili Braha) što predstavlja akademski zaokret od postkolonijalizma ka globalizaciji. Behdad drži da se na takav način privilegira fenomen promjene i onoga što je novo, a zanemaruje ponavljanje i restrukturiranje, umanjuje se ponavljajuća priroda promjena paradigmi i povezanosti društvenih okolnosti. Ekonomski indikatori i kulturalne prakse ne mogu potvrditi da je globalizacija novi fenomen jer su i prije zapadnjačkog hegemonijskog sustava, postojali svjetski sustavi koji su imali sličnosti, ali i razlike.[35] I dok je tehnološki napredak dramatično ubrzao globalne promjene, osnovne strukture ekonomske i političke moći se nisu značajno promijenile od kolonijalnih modela centra i periferija, odnosno politička, ekonomska i kulturalna moć je i dalje nejednako raspoređena u krajnje polariziranom odnosu između velikih supersila i ostatka svijeta (*ibid.*, str 69, 70). Supersila koja obilježava današnjicu su svakako SAD. U srži onoga što predlažu Hardt i Negri jest usporedba SAD-a s drevnim Rimskim Carstvom, a zadatak postkolonijalnih studija bi trebao biti preispitivanje američkog imperijalizma koji nije bez nacije kako to oni predlažu, izmješten i decentraliziran, već izrazito nacionalno smješten, a transnacionalno primijenjen režim protoka kapitala i konzumerizma (Cooppan, 2005, str. 83, 93, 94). Predlaže se termin američkog neokolonijalizma koji ima poveznice s orijentalističkim tendencijama u prošlosti i imperijalnim politikama kolonizatora iz 19. stoljeća. Američka hegemonija se nameće i ideološki kroz nove kurikulume koji šire globalnu terminologiju, a uvoze primjerice akademski poznate osobe iz polja postkolonijalizma (Sethi, 2011, str. 87).

Jean Comaroff (2005, str. 130, 132) ističe kako globalizirani neoliberalizam doživljava svoj trijumf bez neke druge ideološke alternative, a vodi se diktatom ekonomske efikasnosti i rasta kapitala. Ekonomija tako ima primat nad politikom koja je rascjepkana pojedinačnim interesima kao što su primjerice rasa, rod, okoliš, ljudska prava i sl. Petras i Veltmeyer (Petras & Veltmeyer, 2011, str. 5) taj novi svjetski poredak zovu neoliberalnom

[35] O tome su pisali i Janet Abu-Lunhod (1989) kao i Frank i Gills (2006)

globalizacijom i smatraju da je klasa glavni pokretač i faktor dinamike bilo kakvih društvenih promjena. Siromaštvo je u osnovi strukturalni problem ukorijenjen u društvenoj, a ne institucionalnoj strukturi ekonomskog sustava te je problem strukturalne nejednakosti pogoršan politikama koje su implementirale gotovo sve vlade u posljednjih nekoliko desetljeća pod Washingtonskim konsenzusom *(ibid*, str. 29). Također, smatraju da je neoliberalizam zapravo na svom zalazu te da će se pojaviti novi postneoliberalni svjetski poredak i izgradnja nove postneoliberalne države te konjunktura u kojoj su utjecaj i moć hegemonije SAD-a podriveni (*ibid*, str. 13) iako se to iz današnje perspektive ne čini ishodom kojeg je zaista moguće očekivati.

I dok Petras i Veltmeyer zagovaraju pojačan angažman države, postkolonijalni diskurs marginalizira značaj države i nacionalizma (Premnath, 2003), a često se kao polazište za takav stav čita Fanonovo uočavanje nedostataka nacionalne svijesti i isticanje internacionalizma kao zaloga antikolonijalnog pokreta u njegovom kanonskom djelu *The Wretched of the Earth.* Međutim, i sam Fanon naglašava da je svaka kultura prvenstveno nacionalna. Opetovano se kod postkolonijalnih kritičara može uočiti povezana kritika nacionalizma i državnosti uz isticanje kozmopolitske ili zamišljene zajednice (Bhabha, 2006, str. 291). Koncept države se često promatra kao zastarjela paradigma ograničena na održavanje klasne dominacije. Odbija se nacionalno društvo kao predmet diskursa ili jedinica analize u korist prikazivanja svijeta kao cjeline, kao svjetskih sustava, mreža ili onoga što se može nazvati glokalnim (Cooppan, 2005, str. 85). Iako su nacionalizam i stvaranje država u kolonijalnom svijetu te ideologije razvoja stvorene kapitalizmom također bili proizvodi modernog kolonijalizma (Dirlik, 2002, str. 442), a univerzalizam države je bio usko povezan s kolonijalnim poretkom i odnosima moći, koji, kao i nekada, imaju formativnu ulogu u strukturiranju svijeta kroz kapitalizam i nacionalizam (Dirlik, 2005), ipak, države, a samim tim i vlade, imaju važnu ulogu u procesima globalizacije (Behdad, 2005, str. 73). Također, privilegiranje dijaspore kao postnacionalne svijesti ne može prikriti činjenicu da geografska izmještenost ne mora nužno dovesti do neke originalne političke pozicije i pogleda koji bi razbio postojeće barijere, odnosno promijenio ekonomske ovisnosti i nejednaku prirodu globalnih promjena, odnosno nejednaku geografiju globalizacije (*ibid,* str.75, 76). Države su bile najvažniji instrumenti kolonijalizma i nakon dekolonizacije. Dirlik (2005, str. 14) smatra da je usprkos slavljenju globalnog civilnog društva i globalizacije, demokracija zapravo nezamisliva bez reference na državu i on ne pozdravlja smanjen značaj države.

Spivak (1999, str. 1) upozorava da postkolonijalne studije mogu postati alibi ukoliko se ne postave unutar općeg okvira, odnosno ukoliko se ne odmaknu od reprezentacije

koloniziranih i pitanja kolonija jer tako ponekad mogu poslužiti za proizvodnju „neokolonijalnog znanja“ tako što ostavljaju kolonijalizam/imperijalizam u prošlosti. Bitno je naglasiti da ona savjetuje kako bi „Treći svijet“ trebalo gledati kao „izmještanje“ (displacement) starih kolonija kao što se kolonijalizam izmješta u neokolonijalizam pod kojim se podrazumijeva ekonomski, a ne teritorijalni pothvat kao što je to bilo u imperijalizmu (*ibid,* str. 3).

Kako bi književnost ili književna teorija trebala ili mogla odgovoriti na suvremene dominantne paradigme i diskurse? Kako bi mogla odgovoriti ili barem ukazati na sve izraženije polariziranje svijeta? Držim kako književnost kao umjetnost riječi ne mora ponuditi konačne odgovore, ali može uprizoriti ono što doživljavamo kao našu svakodnevicu koju niti ne primjećujemo, a što zrcali odnose u društvu koje definiraju ekonomske zakonitosti, političke odluke i ideološki okviri. Drugim riječima, može prikazati sustav. Što se tiče pitanja otpora nasuprot imperijalističkih izazova, u postkolonijalnoj teoriji se dogodio zaokret od naoružanih borbi za oslobođenje k inzistiranju na kulturi koja je bremenita sposobnošću za otpor (Ashcroft, Griffiths, & Tiffin, 2013, str. 243). Postkolonijalna teorija je prigrlila ideju „protudiskursa“ (counter-discourse) ili „uzvratnog pisanja“ (writing back) kao mogućnosti da se dominantni diskurs subvertira, ali može se postaviti pitanje koliko je to zapravo subverzivno. Ističe se značaj književnosti otpora kao integralnog dijela organizirane borbe za nacionalno oslobođenje. Chantal Mouffe primjerice zagovara radikalnu demokraciju protiv hegemonije neoliberalnog kapitalizma i takav odgovor je moguć kroz umjetnost koja može propitati hegemoniju i ona estetskom projektu daje kritičku funkciju (Hohendahl, 2014, str. 633). Međutim, u kontekstu borbe protiv globalizacije i neokolonijalnih mehanizama ističem ograničenost funkcionalnosti književnosti i ove estetike u toj borbi. Naime, da bi se odmakli od isključivo diskurzivnih metoda postkolonijalnih studija i apstraktnih uzoraka između znanja i diskursa, zacijelo se treba usredotočiti na konkretno, empirijsko, svakodnevno proživljeno iskustvo, odnosno odmaknuti se od čitanja diskursa isključivo kao teksta bez uvažavanja ekonomskih i povijesnih okolnosti i ideoloških procesa. Disciplinarni zaokret prema kulturalnim, interpretativnim i diskurzivnim analizama ne bi nikako trebao zanemariti društveno-ekonomsku analizu. Naime, nepotrebno je naglašavati značaj ekonomije na gotovo svim razinama života, ali ona se danas prihvaća kao egzaktna znanost reducirana na kompleksnost pravila i formula čije se postojanje prihvaća kao opća istina.[36] Književnost bi se

[36] „Suvremeni procesi unutar sfere financijskog kapitala pokazuju gotovo fikcionalnu kvalitetu jer se ekonomija sve više odmiče od realnosti proizvodnje i odvija na terenu spekulativnog novca ili novca na nestvarnim temeljima.“ (Kolanović, 2018, str. 22)

mogla shvatiti kao narativ društva sa sposobnošću da složenije predoči funkcioniranje ekonomije i njenih mehanizama na osobnoj razini (Kolanović, 2018, str. 21), ali bi se ovo svojstvo književnosti moglo primijeniti i na oprimjerivanje političkih odluka i posljedica kao i ideoloških pitanja.

Sljedeće se pitanje odnosi na vezu između književnosti i politike i dvije suprotstavljene ideje od kojih prvu zagovara Walter Benjamin u čijem je polemiziranju osnovna funkcija umjetničkog djela u potpori klasnoj borbi i bitna je namjera pisca. Theodor W. Adorno zauzima drugi stav i za njega je eksplicitna politička angažiranost štetna za autonomiju djela koje treba postići estetsku i političku emancipaciju i autonomiju od namjera pisca i postati samo izraz političkih i društvenim implikacija, ali je isto tako usko povezano s kapitalističkim tržištem koje komodificira (Hohendahl, 2014, str. 623). U vrijeme političkih previranja politika otvorenije utječe na književnost nego u politički stabilnim vremenima, ali neuvažavanje veze između ove dvije sfere može se karakterizirati kao miopski pristup problematici (*ibid*, str. 615). Postavlja se, naravno pitanje kakav je ne samo odnos između politike i književnosti, već i koji značaj književnost ima uopće. Althusser (2018) tvrdi da književnost kao dio kulture ima značajnu ulogu i društvenu funkciju u modernim društvima jer je vidi kao instituciju koja bez obzira na piščeve namjere i stavove ili prizivanu apolitičnost samog djela, ne može biti lišena političke uloge već samim tim što ima mjesto unutar struktura moći u državi i ona je ideološki državni aparat koji, usprkos izražavanju ideja koje su u suprotnosti s dominantnim diskursom, ipak ne može imati bitan utjecaj na društvene i političke strukture jer uvijek djeluje unutar institucije, tj. ideološkog aparata države. Ipak, riječima Itala Calvina (1986, str. 98): "Književnost je najviše potrebna politici kada dade glas onome što nema glas, kad dade ime nečemu što nema ime, a posebice onome što jezik politike isključuje ili pokušava isključiti".[37]

Književnost nastaje ne kao mjesto neke prirođene vrijednosti, nego kao mjesto borbe različitih diskurzivnih režima, a oni su politike vrijednosti gdje književni tekst ne funkcionira kao neovisni estetski predmet, već postoji unutar složenih društvenih i ekonomskih odnosa (Huggan, 1997b, str. 412). Salman Rushdie je 1981. osvojio nagradu Booker, a 1993. i nagradu Booker of Bookers za istu knjigu, *Midnight`s Children*. Pisci koji nisu iz Velike Britanije ili nemaju britansko kulturno nasljeđe puno su češće osvajali ovu nagradu od

[37] „Literature is necessary to politics above all when it gives a voice to whatever is without a voice, when it gives a name to what as yet has no name, especially to what the language of politics excludes or attempts to exclude." (Calvino, 1986, str. 98)

„domaćih“, britanskih pisaca. I dok neki slave ovaj eklekticizam i internacionalizaciju engleske književnosti u kojoj ne postoje granice, naglašavajući hibridni status globalne kulture u kojoj se pisce nagrađuje zato što „pišu natrag“ prijašnjem Carstvu, Huggan (1994, str. 22-24) smatra da takvo viđenje ne uzima u obzir komercijalni temelj ove multikulturalne živosti postkolonijalnog. Naime, izraz „postkolonijalno“ je poput marketinške strategije koja podiže prodaju međunarodne robne kulture koja vlada, a ne izraz antiimperijalnog otpora. Postkolonijalnost bi se najbolje trebala shvatiti kao stanje u kojem postkolonijalni pisci postaju vješti u rukovanju komercijalnim zakonitostima međunarodnog tržišta. Znajući da dio njihove popularnosti ovisi o egzotičnom dašku kojeg donose metropolitskoj publici, oni postaju suučesnici kulturalnog imperijalizma kojeg se žele odreći (*ibid,* str. 24), ali posrijedi je ne samo kulturalni imperijalizam, nego i onaj ekonomski i politički. Kritička agenda s kojom ovi pisci mogu pristupiti imperijalističkim kulturalnim stavovima ne mijenja način na koji funkcioniraju na tržištu, odnosno način na koji metropolitski marketing predstavlja postkolonijalnu književnost kao egzotičnu, a opet dostupnu (*ibid,* str. 27). Isticanje kulturalne razlike prenosi iluziju o međukulturalnom reciprocitetu, zagovara se estetika raznovrsnosti ne uzimajući u obzir društveno-ekonomske različitosti i nejednak položaj između bivših kolonizatora i kolonija. Gikandi (2001, str. 632) smatra da su u ovom kontekstu književni tekstovi privilegirani kao primjeri globalizacije i dok se npr. Rushdiejevi ili Marquezovi romani čitaju kao tekstovi koji su hibridni, heterogeni i koji nude okvir iznad same države čije narativne modele žele dekonstruirati, ipak se ne mogu osloboditi države i njene povijesti i mitologija.

Postkolonijalni pisci o kojima je ovdje riječ implicitno se obraćaju zapadnjačkom modelu čitatelja koji je na jedan način autsajder tekstu i kulturnim okolnostima koje tekst predstavlja. Međutim, ni insajder ne garantira ispravnost ili nepovredivost iščitavanja te se način na koji se stječe znanje o nekoj kulturi ili narodu neizbježno preklapa s ideološkim problemima, odnosno pitanjima moći (Huggan, 2008, str. 114). Autentični lokalizmi su atrofirali kroz razvoj masovnog društva u kojem prevladavaju mediji i masovne komunikacije, a one služe kao instrumenti elita koje drže moć (Parsons, 1957), a onda kada lokalizmi budu zastupljeni, služe ciljevima tržišta. Moć medija je nedvojbeno zaslužna za strelovitu popularnost koju trenutno uživa postkolonijalna književnost. Izdavačke kuće također pridonose ili zapravo nastavljaju s egzotiziranjem primjerice Afrike i pisaca iz Afrike kroz krivo usmjerene antropološke slike što u konačnici dovodi do neokolonijalnog antropološkog gledišta na samo stvaralaštvo (Huggan, 2008, str. 117).

Osnovni problem današnjih globalnih interakcija je napetost između kulturalne homogenizacije i heterogenizacije koje djeluju istovremeno (Appadurai, 2008, str. 97). Kompleksnost globalne kulturalne ekonomije ogleda se u fundamentalnim razdvojenostima između ekonomije, kulture i politike. Naime, interes za druge kulture je sve veći, a one se prisvajaju, preoblikuju i stavljaju na tržište u ime pluralnosti i multikulturalizma (Sardar, 1998, str. 124). Taj interes nikako nije motiviran samo približavanjem kultura i zagovaranjem univerzalnih vrijednosti, već se inkorporiranje i dominacija proučavanja kulture nameće kao model i simboličko i diskurzivno kodiranje koje je danas u potpunosti naturalizirano, a to se posebice odnosi na postkolonijalnu teoriju. Terry Eagleton (1998) pravi distinkciju između „postkolonijalizma“ u smislu da lažno homogenizira, sugerira posteriornost stanja ovisnosti koje i dalje postoji i nameće eurocentričan način viđenja svijeta i postkolonijalizma koji svjedoči kako je većina nekoć direktno koloniziranih država kolonizirana i dalje uz neke nove mehanizme. „Postkolonijalizam“ je odigrao svoju ulogu u primjerice potiskivanju nekih kategorija kao što je pitanje klase i klasne borbe, a pretvorio se u vrstu kulturalizma u kojem se primjerice Salman Rushdie i njegovi romani prihvaćaju kao izrazi neproblematičnog multikulturalizma. Upravo stoga bi analiza fikcionalnih djela C. Ngozi Adichie, K. Hosseinija, C. Obiome, M. Hamida, S. Sahote i M. Kahf s naglaskom na problemu moći tematiziranom kroz ekonomski, ideološki i politički aspekt u kontekstu postkolonijalne teorije i suvremenih svjetskih zbivanja trebala uputiti na uspostavu neokolonijalne zbilje koju ovi pisci nastanjuju.

Polazište moje analize pretpostavlja da se radi o piscima koji tematiziraju okolnosti država koje su nekada bile kolonizirane i to može predstavljati problem jer se iskustvo kolonizacije uzima kao definirajući faktor u proučavanju, ali, iako se radi o različitim povijesnim iskustvima kolonizacije, ne može se zanemariti njezin formativni učinak koji je svakako odredio put kojim su se te iste države otisnule i položaj kojeg zauzimaju danas u konjunkturi globaliziranog sustava. Zaista, posteriornost kolonizacije može biti daljnje dovedena u pitanje ako se uzme u obzir da se u ovom slučaju radi o različitim povijesnim okolnostima i otjelovljenjima u književnim djelima koja prikazuju tako široku lepezu država kao što su Nigerija, Afganistan, Pakistan, Sirija i Indija, ali ono na što se nastoji usmjeriti ova analiza je postojanje sustava koji perpetuira stanje neokolonijalnog, odnosno hijerarhijskog odnosa između njih i bivših kolonijalnih centara. Želim kazati da se radi o izrazitoj nejednakosti koja se ne može promatrati isključivo kroz ekonomski determinizam bez uzimanja u obzir političke povijesti i ideološkog konceptualnog okvira. Globalizacija se odnosi na gospodarsko-političke procese koji djeluju unutar jedinstvenog svjetskog tržišta, ali

se odnosi i na dominantnu ideologiju koja se nezaustavljivo širi i primjenjuje (Petras & Veltmeyer, 2001). Ukoliko globalizaciju promatramo povezanu s kolonijalnim pothvatom geopolitičke ekspanzije europskih sila i kapitalizma ili što neki nazivaju klasičnim imperijalizmom, današnji hegemon je Amerika (Grgas, 2014). Osim njezine očite vojne, političke, financijske i tehnološke moći, ona ideološka je posebno snažna i ima snagu uvjeravanja i privlačenja. Stoga će posebno relevantno za moju analizu biti uvažavanje uloge Amerike.

Ne želeći se upustiti u preduboko analiziranje povijesnih čimbenika koji su označili status spomenutih država, moram se ipak osvrnuti na način na koji su one postale primjerom i mjestom primjene kolonijalne matrice moći iako sve nisu bile kolonizirane u užem smislu riječi i na isti način. Tako iako Afganistan nikad nije formalno bio dio Britanskog kolonijalnog Carstva u smislu formalne kolonije i dijela Commonwealtha, utjecaj Velike Britanije na sam Afganistan je bio izrazito snažan većim dijelom 19. stoljeća sve do 1919. godine. Naime, Velika Britanija je u nekoliko navrata i otvorenih sukoba i ratova nastojala, kroz kontroliranje unutarnje i vanjske politike tadašnjeg Afganistana razdiranog između tribalizma i slabe centralne vlade, iskoristiti taj teritorij kao vrstu štita za svoju najprominentniju koloniju Indiju od možebitnih aspiracija tadašnjeg Ruskog Carstva i ta previranja su u povijesti poznata pod nazivom „The Great Game“ (Britannica, 2020). Afganistan je postao još jednom jako važan u odnosu između SAD i tadašnjeg Sovjetskog Saveza osamdesetih godina 20. stoljeća, a ove se godine bilježi već 20 godina otkako su američke vojne trupe ušle na teritorij Afganistana. Područje Sirije je također zbog svog strateškog položaja bilo na meti raznih osvajača, a u drugoj polovici 19. stoljeća u nju je sve više prodirao europski kapital i utjecaj. Iako ne prvo, ali posljednje poglavlje vojne, političke i ekonomske dominacije u obliku pokroviteljskog odnosa je bilo ono koje je Francuska ostvarila između Prvog i kraja Drugog svjetskog rata kada je teritorij Sirije bio njeno mandatno područje (Ravlić, 2020). Sirija je od 2011. godine poprište novih sukoba i utjecaja, ali i strateških interesa kako susjednih zemalja, tako i zapadnjačkih velesila predvođenih SAD-om. Područja Indije i Pakistana su egzemplarni primjeri kolonijalnog osvajanja koje se događalo kako vojnim tako i ekonomskim pothvatima zbog čega su bila izuzetno važna za imperijalno središte. Formalna kolonizacija je u njihovom slučaju trajala i najduže. Na afričkom kontinentu imamo Nigeriju koja bilježi povijest staru gotovo četiri tisuće godina, ali i posebno važnu ulogu kolonijalnog posjeda bogatog prirodnim resursima kao što je nafta zbog čega je danas smatrana najrazvijenijom afričkom državom (Britannica, 2020). Britanska kolonijalna vladavina je svakako definirala današnju političku i ekonomsku situaciju u

Nigeriji, a način na koji je ona funkcionirala u vrijeme formalne kolonizacije poistovjećuje se s upravljanjem poslovnim poduzećem (Maiangwa, 2020). Naravno da je nezahvalno izjednačavati sve ove povijesti pod istim nazivnikom, ali ipak, zajednička nit koja čini njihovo obilježje bi se mogla podvući pod kolonijalno iskustvo dominacije nad njima. Ne može se utvrditi da je posrijedi isključivo obilježje samo ovih država, ali ekspanzija europskog kapitalizma je usko povezana s kolonijalizmom, proširenjem trgovine i tržišta. Današnja globalizacija je posljedica toga uz određene mutacije kao što je primjerice snažna financijalizacija koja dodatno pojačava i produbljuje globalizaciju i danas „američku" globalnu hegemoniju (Grgas, 2014, str. 272, 278). Stoga će moja analiza književnih tekstova uključivati također i osvrt na uloge Velike Britanije i Amerike. Kolonijalna matrica moći za koju sam ranije utvrdila da se ponavlja i u današnjoj konjunkturi, znači kontrolu ekonomije, autoriteta te subjektiviteta i znanja (Mignolo W. D., 2007, str. 156) što bi odgovaralo mojem okviru koji uključuje ekonomske, političke i ideološke mehanizme. Kako sam odabrane književne tekstove čitala na engleskom jeziku, citate iz romana nisam sama prevodila nego sam ih zadržala u izvornom obliku. Nastojala sam artikulirati svoje stavove izborom tekstualnih dijelova iz književnih predložaka grupiranih oko određenih tema za koje smatram da mogu posvjedočiti o perpetuiranju neokolonijalne konjunkture. Drugi aspekt o kojem sam promišljala može se supsumirati pod način funkcioniranja ovih romana na tržištu.

## Chimamanda Ngozi Adichie: *Americanah*

Analizu započinjem romanom *Americanah* nigerijske spisateljice Chimamande Ngozi Adichie (2014) kojeg karakterizira dvostruki pokret, onaj s periferije prema metropolitskom centru Sjedinjenih Američkih Država, ali i obrnuti proces povratka i pokušaja reintegracije u zemlju i kulturu iz koje je potekla. Roman se otvara slikom Princetona koji odiše bogatom lakoćom pripadanja klubu imućnih, ali u kojem je nemoguće vidjeti onu drugu stranu Amerike u kojoj je iznimno važna rasa i polarizirajuća podjela koju za sobom povlači što je prominentno apostrofirano u samom romanu. Međutim, osim rase kao determinirajuće karakteristike američkog društva i američke svakodnevice, pojavljuje se i vrlo važno pitanje klase i potreba preispitivanja ovih dviju kategorija. Naime, rasa je definirajući aspekt kojeg protagonistica primjećuje na svom primjeru afričke imigrantice koja postaje svjesna da je pripadnica crnačke rase tek nakon dolaska u Sjedinjene Američke Države, a isticanje multikulturalizma i raznolikosti kroz diskurzivne prakse uz pretvaranje da rasa nije bitna ne može zamagliti zbilju koja je uvelike drugačija i ograničavajuća. Njena pozicija je ukotvljena u rasu, ali iz bjelačke perspektive, ono što definira američko društvo bi se moglo promatrati i kroz klasne razlike jer „(R)ace is totally overhyped these days, black people need to get over themselves, it`a all about class now, the haves and the have-nots“ (Adichie, 2014, str. 4,5). Dakle, rasna obilježenost će u Americi egzistencijalno biti relevantna, ali ne za sve podjednako (Grgas, 2014, str. 196). Kroz prizmu imigrantskih došljaka rasa je, usprkos vidljivom napretku, svakako polarizirajući društveno-ekonomski čimbenik i nikako nije prevladana. Okluzija pitanja rase se upravo isticanjem postignutih promjena koje su nastupile u posljednjih šezdesetak godina, pogrešno izjednačava s nadilaženjem rase jer to naprosto nije tako. Ne radi se samo o crnačkoj populaciji, već i o Hispanoamerikancima za koje protagonistica Ifemelu u svom blogu piše da su „(...) the frequent companions of American blacks in poverty rankings“ (Adichie, 2014, str. 129). Jasna je, dakle, isprepletenost problematike rase i različitih etniciteta u stvaranju tkiva američkog društva sa strukturirajućim učincima klasne razlike i posljedica raspodjele bogatstva. Nadalje, postoji i razlikovna skala rasnih boja koje znače i različite privilegije i aspiracije, ali još uvijek izrazito isključenje iz društvenih odnosa kako ih definira dominantno društvo i bjelačka rasa.

Je li rasizam inherentan američkom društvu? Povjesničari, ali i političari se posebno danas razilaze po tom pitanju, ali iz perspektive, primjerice, imigranata, koji su rasno

diferencirani, ali i posljedično i klasno, držim da je preuranjeno, a i štetno, govoriti kako je rasna podjela dokinuta, a disparitet i nejednakosti umanjeni. Adichie je vrlo jasna kada u blogu identificira svakodnevne situacije koje potvrđuju koliko je rasa još uvijek važna, kako za Afroamerikance tako i za rasno određene imigrante:

> (...) but racism is about the power of a group and in America it`s white folks who have that power. How? Well, white folks don`t get treated like shit in upper-class African-American communities and white folks don`t get denied bank loans or mortgages precisely because they are white and black juries don`t give white criminals worse sentences than black criminals for the same crime and black police officers don`t stop white folk for driving while white and black companies don`t choose not to hire somebody because their name sounds white and black teachers don`t tell white kids that they`re not smart enough to be doctors and black politicians don`t try some tricks to reduce the voting power of white folks through gerrymandering and advertising agencies don`t say they can`t use white models to advertise glamorous products because they are not considered „aspirational“ by the „mainstream.“ (*ibid,* str. 405)

U svom se romanu Adichie (2014) referira na Obaminu pobjedu na predsjedničkim izborima i nadu koju je donijela crnačkom stanovništvu. Taj izbor prvog nebjelačkog predsjednika nedvojbeno je događaj koji ima težinu u političkom, ali i svakodnevnom životu Amerike i on predstavlja napredak, ali nikako nije uklonio rasnu podijeljenost. U svom blogu Ifemelu ga uspoređuje s „the Magic Negro“ jer jedino takva osoba može pobijediti, ali ne pokazati sve ono što ne valja u Americi, oprostiti rasističke ispade i „teach(es) the white person how to break down the sad but understandable prejudice in his heart“ (*ibid,* str. 398). Usprkos političkom ublažavanju rasnih razlika, odnosno diskurzivnim praksama koje promiču nadilaženje rase, još je uvijek moguće da u istrazi za zločin „Barack Obama could be stopped and questioned for fitting the profile. And what would that profile be? „Black Man“ (*ibid,* str. 419). Sama pobjeda na izborima se može smatrati pomakom, ali „the problem of race in America will never be solved“ (*ibid,* str. 367). To se odnosi i na imanentne probleme koji proizlaze iz te podjele, a mjerljivi su ekonomskim statusom, mjestom stanovanja ili primjerice fizičkim izgledom u smislu debljine pa je protagonistica „(she) was struck by how mostly slim people got off at the stops in Manhattan and, as the train went further into Brooklyn, the people left were mostly black and fat“ (*ibid,* str. 6).

I dok se zapadnjački medijski sadržaji definitivno mogu promatrati kao snažan alat u neokolonijalnoj transformaciji društava bivših kolonija (Mavrinac, 2019, str. 2389), koristeći se blogom kao načinom odgovora na takve narative, protagonistica romana *Americanah* (2014) u njemu progovara o pitanjima od ključne važnosti za razumijevanje američkog društva i takav način propitkivanja uvriježenih praksi ili razmišljanja bi se mogao analizirati kao odgovor na elektronički kolonijalizam. Naime, McPhail (2020) piše o elektroničkom kolonijalizmu kao o vrsti kolonijalizma i društvenog fenomena započetog pedesetih godina 20. stoljeća uslijed uvoza komunikacijske opreme, ali i stranih programa koji su utjecali na transformaciju bivših kolonija. Adichie (2014) koristi medij bloga kako bi prikazala i podignula svijest o bitnim pitanjima, zato se posljedice korištenja medija ne mogu promatrati s isključivo negativnim predznakom. Blog tako postaje mjesto otpora i kritike rase, ali i klase u Americi i objektiviziranog kolektivnog iskustva jer „(I)n America`s public discourse, „Blacks“ as a whole are often lumped with „Poor Whites“ (*ibid,* str. 205). Ulazeći u dublju analizu rasne podjele u Americi, blog otkriva da je ono što se događa „oppression olympics“ među rasnim manjinama dok svi zapravo teže postizanju privilegija koje dolaze s činjenicom da pripadate točno određenoj rasi, i to bjelačkoj (*ibid,* str. 253). Nakon povratka u rodnu Nigeriju, Ifemelu se opet prihvaća pisanja bloga, ali ne tematizira rasu jer „I feel like I got off the plane in Lagos and stopped being black“ (*ibid,* str. 586). Njen interes je okrenut k svakodnevnom životu u Lagosu, mijenama koje preobražavaju grad u poslovnu meku u kojoj nema mjesta za straćare siromašnih prodavača i slamove, bogatim povratnicima, nedostataku i nedostupnosti zdravstvene zaštite i raslojavanju društva.

Referirajući se na ideološki okvir i moć uspostave suvremene konjunkture u romanu se može iščitati da je imperativ među neokolonijalnim elitama da se djeca šalju u engleske ili primjerice francuske škole kako bi naučila „civilizirane jezike“, a odabir škola se zasniva i na tome podučavaju li europske ili američke kurikulume i još uvijek se kolonijalno obrazovanje preferira iako je ono dostupno samo bogatima (*ibid,* str. 35). Štoviše, inzistiranje na domaćim školama predstavlja nazadno i sentimentalno razmišljanje jer „(I)f you decide to disadvantage your child by sending her to one of these schools with half-baked Nigerian teachers, then you only have yourself to blame“ (*ibid,* str. 36). Što se tiče obrazovnog sustava, Adichie (2014) ističe kako se školski kurikulum u primjerice Nigeriji temelji na europskim i američkim djelima, a i izvan obrazovnog sustava ono što likovi preferiraju kao štivo u svoje slobodno vrijeme su američki ili britanski romani kojima se fascinirani. Ovo stanje se naravno može promatrati kao uvriježenu praksu koja se perpetuira još od kolonijalnog vremena pa je tako protagonistica zamišljala svog oca u učionici pedesetih godina 20. stoljeća kada Nigerija još

nije niti proglasila svoju neovisnost kao „an overzealous colonial subject (...) jostling to impress his missionary teachers“ (*ibid,* str. 58). Gauri Viswanathan (1998) u svojoj knjizi ističe skrivene namjere iza uspostave odjela engleske književnosti u nekad koloniziranoj Indiji. Osnivanje engleskih studija na kolonijalnim sveučilištima je trebalo obrazovati klasu koja bi težila engleskim vrijednostima i koju bi bilo lakše kontrolirati. Ngũgĩ wa Thiong'o (1986) smatra da bi se obrazovni sustavi afričkih zemalja trebali reformirati kako bi uključili afričke kulturalne specifičnosti, stavove, načine ponašanja i života, odnosno trebalo bi institucionalizirati afričku književnost kako bi se preispitala pretpostavka da je engleska, odnosno zapadnjačka tradicija ishodište kritičke svijesti i mjerilo kulturalnog nasljeđa.

Jezik je izuzetno važan kao diskurzivni mehanizam i njegovu važnost je isticao i Fanon koji je smatrao da je prihvaćanje kolonijalnog jezika priznavanje hegemonijske moći tog jezika nauštrb starosjedilačkih. U postkolonijalnoj se teoriji upotreba engleskog ili nekog drugog jezika bivših kolonijalnih sila pozdravljala kao način na koji je kolonijalno carstvo uzvraćalo udarac i pisalo nazad centru. U romanu možemo vidjeti distinkciju kada Obinzeova majka koja radi na sveučilištu, posebno naglašava da ne predaje englesku književnost, nego književnosti na engleskom jeziku (Adichie, 2014, str. 83). Na razmeđu ovih dvaju stavova o odbacivanju dominantnog statusa engleskog jezika u korist vernakularnih varijanti, on se često postulira kao sredstvo komuniciranja u višejezičnim zemljama, a Adichie (*ibid,* str. 58) primjerice dijagnosticira da je upotreba engleskog jezika vrsta štita ili oklopa te u svom romanu ističe kako joj je draže kad likovi ipak govore jednim od brojnih jezika Nigerije kao što je igbo. Asimilirajuća moć engleskog jezika je vidljiva i u referenci na djecu imigranata koja ne pričaju jezik svojih roditelja, nego isključivo engleski te ih se potiče da savladaju britanski ili američki naglasak kako bi im povećali šanse za uspjeh u životu (*ibid,*str.134, 299).

Nastavno na polemiziranje o ulozi koju književnost ima u današnjoj konjunkturi, jedan od savjeta kojeg nalazimo kod Adichie je da se Amerika može upoznati i bolje razumjeti čitajući knjige i na taj način su za protagonisticu „America`s mythologies began to take on meaning, America`s tribalisms – race, ideology, and region – became clear“ (*ibid,* str. 167). Protagonistica Ifemelu koristi svoj blog kako bi dalje objasnila američki tirbalizam, ali mu sad dodaje i klasu te je distinkcija vrlo laka na one koji imaju i one koji nemaju (*ibid,* str. 227). S druge strane Adichie polemizira kako se knjige mogu iščitavati na krivi način kao prikazi stvarnosti pa tako kritički primjećuje kako se u Americi, primjerice, Naipaulov roman *A Bend in the River* razmatra ukoliko se želi razumjeti modernu Afriku dok se zapravo u romanu radi o čežnji za Europom i kritikom Afrike (*ibid,* str. 233). Adichie se referira i na, primjerice,

akademske rasprave te čitamo da „Sometimes I feel that they live in a parallel universe of academia speaking academese instead of English and they don`t really know what is happening in the real world“ (*ibid,* str. 220). Praksa tematiziranja rase i njenog utjecaja na svakodnevne živote u književnosti ne bi smjela biti previše očita kako bi uspjela na američkom tržištu i okludiranje njenog polarizirajućeg učinka je neka vrsta recepta koji će jamčiti uspjeh:

> So if you`re going to write about race, you have to make sure it`s so lyrical and subtle that the reader who doesn`t read between the lines won`t even know it`s about race. You know, a Proustian meditation, all watery and fuzzy, that at the end just leaves you feeling watery and fuzzy. (...) We are very ideological about fiction in this country. (...) You can`t even read American fiction to get a sense of how actual life is lived these days. (*ibid,* str. 417)

Referirati se na ekonomsku moć bez uvažavanja uloge novca bi bilo manjkavo obzirom na njegov utjecaj na ljudsku svakidašnjicu i posljedice njegova inkorporiranja u sve aspekte života (Grgas, 2014, str. 163). Jedna od uloga novca koju spisateljica posebno naglašava je prožimajuća sprega kapitala i obrazovanja u Americi koja je vidljiva u (ne)dostupnosti primjerice privatnih škola jer javne škole smatraju nedovoljno dobrima, a privatne škole ili odlazak na fakultet iziskuju značajna novčana sredstva. Protagonistica je, međutim, kritična prema američkom obrazovnom sustavu općenito kao nedovoljno zahtjevnom, a posebno je iznenađena praksom davanja kupona s kojima djeca mogu izbjeći pisanje domaćih zadaća (Adichie, 2014, str. 138). Logika novca se ogleda i u studentskom ponašanju kada tijekom predavanja studenti mogu nesmetano pretraživati internet jer imaju pravo na to jer su platili i plaćaju svoje obrazovanje, kupili su svoje znanje i ta oholost je ključ do američke veličine *(ibid,* str. 422). Vidljiva je prevlast novca i zakona tržišta jer se sve može kupiti i prodati, a kulturne i društvene vrijednosti postaju one ekonomske (Grgas, 2014, str. 169). Uloga novca determinira strukture materijalnih društvenih procesa i utječe na ljudsku svakidašnjicu. Ona određuje sudbine ljudi, ali i čitavih zemalja i iako se snažna financijalizacija i transakcije kapitala događaju svakodnevno, ali jednim dijelom i nedetektirano od običnih ljudi, izraziti konzumerizam koji karakterizira naša društva i koji

uključuje sve više domena naših života koja se mogu smatrati robom, vodi k tomu da novac zapravo disciplinira naša društva (Foucault M. , 2008, str. 219)[38].

Značaj novca i njegov totalizirajući učinak se može iščitati kada jedan od protagonista romana promatra novostvorene bogataše za koje se može tvrditi da „(...) to have money, it seemed, was to be consumed by money“ i „just the semblance of wealth oiled his paths“, a posebice se može vidjeti koliko je američko društvo okrenuto ka konzumerizmu kada jedna od protagonistica kaže da „I don`t need to work longer hours just to accumulate money. It`s not as if I am planning to buy a boat like Americans“ (Adichie, 2014, str. 31, 33, 271).

Iako se sustavi novca mogu činiti sasvim prirodnima, a slobodno tržište mantra koja bi trebala omogućiti svima da zadovolje svoje potrebe, ipak se primjećuje da nisu svi u njih jednako uključeni. Slika koju Adichie (2014) prikazuje o transplantaciji slobodnog tržišta u Nigeriji otkriva kako samo određeni ljudi imaju koristi od privatizacije jer imaju veze i pristup pravim informacijama što im omogućuje transakcije smanjivanja vrijednosti, a zatim prodaje firmi ili nekretnina (*ibid,* str. 32). U romanu se također prikazuje da, ukoliko se ne može platiti školarina na primjerice američkim fakultetima, odmah se savjetuje izrada plana otplate, zajmovi koji vas uvlače u vrtlog dugova i disciplniraju na vrlo prozaičan način. Vjera se također oslikava kao krajnje komodificirana sfera te protagonistica Ifemelu zamišlja da se nalazi među bogatim anđelima baš kao što su bili i vjernici, a pastor u molitvi sasvim legitimno kaže da je „Our God is not a poor God, amen? It is our portion to prosper, amen?“ (*ibid,* str. 53).

Ideološka slika koja se projicira u medijskim diskursima o primjerice Africi, ali i drugim postkolonijalnim državama gotovo uvijek podrazumijeva neuspjeh i neispunjenje demokratskih načela, ekonomske uspješnosti i društvene razvijenosti (Mbembe, 2006). Kao takvi, ovi prostori postaju idealni kanal za intervenciju, za pružanje pomoći, ali Adichie piše kako dobročinstvo podrazumijeva određenu dozu luksuza jer ga mogu pružiti i uživati u empatiji samo neki, a „perhaps it came from having had yesterday and having today and expecting to have tomorrow“ (2014, str. 209). Protagonistica i sama želi biti iz „country of people who gave and not those who received, to be one of those who had and could therefore bask in the grace of having given, to be among those who could afford copious pity and empathy“ (*ibid,* str. 209). Neuspjeh bivših kolonija da se uspješno integriraju u globalne odnose moći u medijskom je diskursu uglavnom pripisivan nesposobnosti vlada tih država da

[38]„ it represents two processes, one that we could call the extension of economic analysis into a previously unexplored domain, and second, on the basis of this, the possibility of giving a strictly economic interpretation of a whole domain previously thought to be non-economic.“ (Foucault M. , 2008, str. 219)

naprave ono što je dobro za njih, a ne ostavštini kolonijalizma te se u romanu razotkriva formula uspješnih knjiga koje bi tematizirale Afriku i bile priznate i na svjetskom tržištu: „He needs to say Africans alone are to blame for African problems, and Europeans have helped Africa more than they`ve hurt Africa, and he`ll be famous and people will say he`s so *honest*!“ (*ibid,* str. 394).

Različiti entiteti su neravnopravno pozicionirani unutar globalnih sila i odnosa moći. Iako se Nigerija primjerice predstavlja kao najrazvijenija afrička ekonomija, a Indija kao njen azijski pandan, obje sposobne natjecati se na globalnoj sceni međunarodnog tržišta, ne može se smetnuti s uma da se njihovo uključivanje događa kao dio procesa koji se vodi logikom otvaranja novih tržišta i, s ekonomske točke gledišta, u svjetsku ekonomiju pod američkim uvjetima (Smith N. , 2006). Reference na to možemo pronaći u načinu na koji se spominje naftna kompanija Shell koja je najbolji iznajmljivač u Lagosu i zbog koje se grade čitavi kompleksi stanova i priziva je se da dođe, gotovo kao božanstvo („God will bring Shell“) jer plaća američkim dolarima kao mjerilom financijskih procesa, a ne flukturirajućom domaćom valutom (Adichie, 2014, str. 27). Nigerija je u kontekstu nafte svakako egzemplaran primjer iskorištavanja prirodnih resursa koje datira još iz 1885. godine, a intenziviralo se nakon 1958. kada je upravo kompanija Shell započela s izvozom nafte iz tog područja (Harlin, 2019). Nafta je dio odvijajuće drame koja se događa i danas te se prisustvo naftnih kompanija usko povezuje s funkcioniranjem ekonomije, ali radi se o globalnoj borbi za resurse u kojoj interesi lokalnog stanovništva sigurno nisu prioritet jer „Nigerian government basically finances the oil industry with cash calls, and the big oils are planning to withdraw from onshore operations anyway. (...) It`s like a parallel economy (...) No local crew. Oil workers flown in from Houston and Scotland“ (Adichie, 2014, str. 580).

Način na koji je ekonomsko funkcioniranje onog lokalnog povezano s prijašnjim kolonijalnim centrima vidljiv je u romanu iz prakse da je za uspješnost nekog poslovnog pothvata u Nigeriji poželjno imati bijelu osobu iz primjerice Engleske koja bi figurirala kao izvršni direktor i zbog čije bi prisutnosti banke odmah davale zajmove, a ambasade vrlo lako dijelile vize (*ibid,* str. 33). Blagodati zapadnjačkog obrazovanja i zapadnjačkih diploma zalog su lakšem i uspješnijem povratku za „(...) a young person who had recently moved back home, clothed in American or British degrees, to start an investment company, a music production business, a fashion label, a magazine, a fast-food franchise“ (*ibid,* str. 7). Iseljeničko, odnosno povratničko iskustvo je poželjno ukoliko se želi uspjeti u pokretanju poslova, profitiranju, dobivanju vladinih ugovora uz, naravno, prestiž onih koji su bili u civiliziranim centrima i koji svojim djelovanjima pomažu u perpetuiranim neokolonijalnim

odnosima koje novi srednji sloj prihvaća. Lagos je tako postao pravi transakcijski grad (*ibid,* str. 530), a „(D)anas rad nije potreban da bi se proizvelo bogatstvo, sve što je potrebno su špekulacije“ (Marcos, 2008, str. 474) bez obzira na materijalnu ekonomiju svakodnevnog života. Globalizacijski projekt je i ovdje integriran u funkcioniranje države.

Nastavno na Mbembeovo razmišljanje, pogled na državu iznutra otkriva razočaranost i neispunjavanje zamisli koje su potaknule stvaranje neovisnih država jer je država „nation of intractable sycophancy“ (Adichie, 2014, str. 58), „(...) starved of hope, cars stuck for days in long, sweaty petrol lines, pensioners raising wilting placards demanding their pay, lecturers gathering to announce yet one more strike“ (*ibid,* str. 55).Uslijed brojnih štrajkova akademskog osoblja na fakultetima, dok se djeca vladinih dužnosnika obrazuju na inozemnim ustanovama, studenti se masovno prijavljuju za američke ili britanske vize i na takav način Nigerija tjera svoje najbolje resurse (*ibid,* str. 122, 123). Međutim, iako se Amerika doživljava kao obećana zemlja u kojoj međunarodni studenti mogu dobiti financijsku pomoć, slika koju Adichie prikazuje kroz borbu dviju protagonistica da dobiju i zadrže posao te budu primjereno plaćene, ukazuje na stanje koje se uvelike razlikuje od projicirane predodžbe o Americi kao zemlji u kojoj je moguće ostvariti američki san. Protagonistica Ifemelu se ironično referira na nigerijske imigrante koji skrivaju koliko im je život zapravo težak u Americi i na internetu se bore oko svojih mitologija doma budući da je „home was now a blurred place between here and there“ (*ibid,* str. 143-144). Adichie ipak polaže pravo na mjesto, a to mjesto je „Nigeria (became) where she was supposed to be, the only place she could sink her roots in without the constant urge to tug them out and shake off the soil“ (*ibid,* str. 7).

Roman *Americanah* se može čitati i u kontekstu položaja radnika i rada uopće. Rad se posebno dovodi u vezu sa rasom, odnosno Adichie opisuje kako „(...) the transatlantic slave trade would still have happened (because) it was a European enterprise. It was about Europeans looking for labor for their plantations“ (*ibid,* str. 170). Rad je univerzalna kategorija, ali se u različitim periodima, a i u kulturama drugačije percipirao. Rasno segmentirano radništvo od posebne je važnosti ukoliko se u obzir uzme rad imigranata. Tako primjerice čitamo da „American employers did not like lower-level employees to be too educated“ (*ibid,* str. 171) te se savjetuje kako je bolje iz životopisa izbaciti primjerice afričko fakultetsko obrazovanje i svoj položaj radnika tražiti na dnu ekonomske ljestvice radeći s tuđom iskaznicom i zadovoljavajući se s najlošije plaćenim poslovima.

Mogu li se primjerice imigranti osjećati privilegiranima samim tim što se nalaze u Americi kad su njihove vlastite zemlje nazadne? Predodžba o Americi je da je to „an

organized place, and job opportunities are rife there“ (*ibid,* str. 232, 248). Realnost je, međutim drugačija i dok protagonist Obinze, kao ilegalni useljenik u Londonu čije je postojanje „erased pencil sketch“(*ibid,* str. 318), s nigerijskom diplomom promatra ljude oko sebe, ono što vidi je da „(Y)ou can work, you are legal, you are visible, and you don`t even know how fortunate you are“ (*ibid,* str. 281). Nakon što diplomira komunikacijske znanosti, Ifemelu se pridružuje sajmu karijera na kojem se poslovi predstavljaju uz neizbježne parametre kao što su „opportunity for growth (...) good fit (...) benefits“, ali onog trenutka kad se sazna da nema američko državljanstvo, posao je neodređen jer se nitko ne želi zbog nje upustiti u „the dark tunnel of immigration paperwork“ (*ibid,* str. 249). Prisutnost imigrantskih radnika se vidi jedino kao prijetnja, strašni val ljudstva o kojem vrišteći upozoravaju naslovi britanskih novina koji tvrde da su „Schools Swamped by Asylum Seekers“ (*ibid,* str. 317). Radi se o atmosferi koja zadnjih nekoliko godina zahvaća čitavu Europu u različitoj mjeri, ali i SAD, a posebno je ta anksioznost simptomatična upravo za bivše kolonijalne centre koji svojim imigracijskim politikama nastoje dokinuti ono što mnogi shvaćaju kao prirodnu posljedicu njihovog upravljanja i eksploatacije kroz povijest, a to je obrnuti pokret, ovaj put s periferije prema centru. Vrijedi stoga pročitati ponešto duži odlomak iz romana *Americanah:*

> The wind blowing across the British Isles was odorous with fear of asylum seekers, infecting everybody with the panic of impending doom, and so articles were written and read, simply and stridently, as though the writers lived in a world in which the present was unconnected to the past, and they had never considered this to be the normal course of history: the influx into Britain of black and brown people from countries created by Britain. Yet he understood. It had to be comforting, this denial of history. (*ibid,* str. 320)

I dok Rushdie (1991) smatra kako je prošlost ono iz čega smo emigrirali, točnije mi se čini Adichieno dijagnosticiranje da se zapravo radi o poricanju povijesti i procesa koji su započeli još u kolonijalizmu.

Za Ameriku je primarno pitanje ono rasno dok je klasno sekundarno, a za Englesku je upravo obrnuto (Adichie, 2014, str. 339, 340). Pitanje klasnog antagonizma u Engleskoj tematizirano je u romanu kroz različite stavove o lovu na lisice što u očima ilegalnog imigranta predstavlja egzistencijalno nebitno pitanje, ali je za veleposjednike i aristokraciju, odnosno liberalnu srednju klasu predmet krajnjeg neslaganja. U ovoj jednadžbi radnik se niti ne spominje, a pogotovo ne imigrant. Interesantna je teza koju se iznosi, a to je da je Amerika

oduvijek bila ljubaznija prema imigrantima nego što je to bila Europa jer su se zemlje Europe temeljile na ekskluziji, a ne kao Amerika na inkluziji. Naravno da se radi o problematičnim stavovima koje spisateljica kritički stavlja u kontekst rasprave u romanu među povlaštenim pripadnicima engleske srednje klase. Amerika graniči s Meksikom kao zemljom u razvoju što stvara drugačiju psihologiju o imigraciji i granicama dok Engleska ima imigrante iz Istočne Europe koji su njezin Meksiko. Adichie ovdje svjesno u uprizorenoj raspravi ne uključuje figuru imigranata koji su došli iz bivših kolonija jer su oni nevidljivi za Engleze (*ibid,* str. 339). Inkluzija imigranata ne samo u diskurzivni narativ, nego i ideološku sliku koja se o njima stvara, nedvojbeno povlači i pitanje političkih strategija kojima se njihov položaj i rad prevode u ekonomske rezultate, odnosno eksploataciju, što bi se moglo povezati sa sve većom klasnom nejednakosti i društvenim podjelama koje oprimjeruju globalizirano stanje sadašnjice.

**Mohsin Hamid: *Exit West***

Objavljivanje romana *Exit West* vremenski se podudara sa sagledavanjem gorućih pitanja suvremene konjunkture vezanih uz nacionalni identitet, granice, sigurnost, fundamentalizam i transnacionalni terorizam, izmještene tražitelje azila i uopće traumatičnost migracije u 21. stoljeću koji su (p)ostali izuzetno zastupljeni u društvenoj sferi i medijskom prostoru.

Različite su vrste dijaspora opisane u romanima koje analiziram i zasigurno se udaljavamo od ideala kojeg je postkolonijalna teorija okarakterizirala kao pisanje čije je dvostruko viđenje moglo pružiti uvide u nove i potencijalno bogate hibridne i izmještene stvarnosti. Upravo je inzistiranje postkolonijalne teorije na izmještenosti dijaspore i volatilnosti kategorije kao što je mjesto ili umanjivanje značaja postnacionalne države često osporavano jer je ukotvljenost u mjesto, ali i analiziranje posezanja za prostorom prilikom kolonijalnog širenja i njegova daljnja komodifikacija bilo marginalizirano u samoj teoriji. Mjesto ili prostor nisu nedužne kategorije i u njima se svakako ogledaju strukture moći, od kolonijalne reprezentacije Drugih prostora do njihove eksploatacije. Postkolonijalni prostor se u prikazima homogenizira kao disfunkcionalan (Mbembe, 2006, str. 147). Prostor stvara uvjete za ljudske prakse i društvene i političke procese, a u kontekstu postkolonijalnih prostora, posebice onih, koji uslijed sukoba i ratova funkcioniraju kao ograničavajući faktori koje nije moguće napustiti, prostor se iščitava kao fiksna kategorija te možemo čitati „Location, location, location, the estate agents say. Geography is destiny, respond the historians“ (Hamid, Exit West, 2017, str. 9). Prostor koji će se predočiti u romanu je bremenit negativnim značenjima i to predočenje je povlašteno u odnosu na pozitivnu sliku koju bi mogao imati. To upućuje na to kako se prostor koristi kao materijalni, društveni, ali i ideološki proizvod koji za sobom povlači ekonomske i političke posljedice.

Roman *Exit West* započinje opisom neimenovanog grada koji bi lako mogao biti rodni grad Lahore pisca ovog romana, ali to je istovremeno „a city swollen by refugees but still mostly at peace, or at least not openly at war“ (Hamid, 2017, str. 1). To je još uvijek grad u kojem se mladi, zaposleni u reklamiranju ili osiguranju, dodatno obrazuju o primjerice korporativnom identitetu ili brendiranju proizvoda. Okolnosti su, međutim takve, da su otvoreni prostori u gradu poput parkova okupirani izbjeglicama koje nastoje zadržati privid i nositi se sa svojom situacijom koliko mogu (*ibid*, str. 23), ali ne zadugo jer ubrzo počinju

sukobi. Postkolonijalni prostor se lišava svoje prošlosti koja je bogata obiljem povijesnih i kulturalnih palimpsesta u korist njegove negativne i disfunkcionalne sadašnjosti kao ishodišta sukoba, kriza i borbi. Tehnologija koja bi mogla odvesti dalje od takvog prostora u ovom romanu su vrata. Koristeći se idejom o vratima koja bi jednostavno mogla prebaciti ljude na potpuno nova mjesta, u istom romanu im se najprije odriče ta mogućnost jer:

> All their doors remained simple doors, on/off switches in the flow between two adjacent places, binarily either open or closed, but each of their doors, regarded thus with a twinge of irrational possibility, became partially animate as well, an object with a subtle power to mock, to mock the desires of those who desired to go far away, whispering silently from its door frame that such dreams were the dreams of fools. (Hamid, Exit West, 2017, str. 70)

Ipak, u romanu se pojavljuju vrata koja zaista vode do drugih mjesta, a osoba samo treba zakoračiti i naći se negdje drugdje. Taj drugi prostor, odnosno posezanje za njim je postepeno približavanje i moglo bi se reći „osvajanje“ Zapada što predstavlja obrnuti proces od onog kolonijalnog. Pisac, međutim, ne prikazuje sam čin migracije koji je često opasan i ilegalan. U jednom intervjuu koji je dao povodom ovog romana, Hamid kaže:

> Take away the journey, and you have a person who was in one place, and now is in a different place, something that happens to all of us — when we leave our parents' homes, for example. I don't intend to minimize the dangers and difficulties of migration with the doors. I intend to minimize the strength of our instinct to treat our fellow humans as "other". (Brice, 2020)

Ne znam koliko je to moguće u sadašnjoj konjunkturi reperkusija neokolonijalne dominacije zapadnjačkih sila i nastavljenog polariziranja. Protagonisti romana *Exit West* (Hamid, 2017) se prolaskom kroz vrata primiču sve bliže Zapadu, a prva postaja na tom putu je grčki otok Mykonos na kojem se nalazi izbjeglički kamp s ljudima koji su različitih etniciteta, ali im je zajedničko to što su rasno određeni. Vrata koja vode prema bogatijim destinacijama su pod osiguranjem, a ona vrata koja vode do siromašnijih mjesta praktički se i ne čuvaju „perhaps in the hope that people would go back to where they came from – although almost no one ever did“ (*ibid,* str. 101). Zanemariti ovu osnovnu razliku između orijentacije ovakvog kretanja od periferije prema centru, značilo bi ne uzeti u obzir uzroke

ovih promjena u geopolitičkoj situaciji koju determiniraju ekonomsko-političke konfiguracije globalnog sustava i nejednak položaj između metropolitiskih centara i periferije. Druga postaja na kojoj se protagonisti zaustavljaju je London u kojem se moraju suočiti s ekstremistima čiji je cilj potaknuti „an operation to reclaim Britain for Britain“ (*ibid,*str.132) jer su preplavljeni imigrantima, izbjeglicama, a ta područja postaju „the area as the worst of the black holes in the fabric of the nation“ (*ibid,* str. 126). [39]

Imigranti u obrnutom zauzimanju prostora Zapada kojeg bi željeli prisvojiti i, makar ograničeno, iskorištavati, nisu u poziciji da to naprave zbog rasnih ograničenja i njihovog inferiornog položaja. Trenutno zauzimanje praznih kuća u elitnoj četvrti Kensington jednostavno nije održivo i stvara se atmosfera netolerancije i pokušaja, ponekad i nasilnih, da se imigranti otjeraju. U romanu (*ibid,* str. 141-142) prikazuje se London koji je jasno podijeljen na svoju svijetlu i tamnu stranu, područja s električnom energijom koja su okupana svjetlom i područja tamnijih od oceanskih dubina u kojima nema struje, nema svjetla, a ta dva lica Londona su zapravo metafore za oštru podjelu između starosjedioca i imigranata, odnosno perpetuiranje dihotomije orijentalističke razlike „us – them“ u kojoj su imigranti povezani s onim nazadnim, čudnim, a starosjedioci s normalnošću i napretkom.

Za moju analizu je značajno pitanje koje se odnosi na migraciju jer je migracija jedan od važnih segmenata postkolonijalne teorije. Povijesne evidencije nam govore da ljudska populacija nikako nije bila imuna na migracije pa čak i seobe naroda. Ipak, ako je 1992. procijenjen broj migranata bio 100 milijuna (Brah, 1996, str. 178), danas je taj broj kudikamo veći i na globalnoj razini bi mogao iznositi nevjerojatnih 272 milijuna migranata od kojih su dvije trećine „labour migrants“.[40] Svi romani koje analiziram tematiziraju migraciju osim romana *The Fishermen* u kojem se, međutim, sanjari o odlasku u Kanadu kao obećanju i ispunjenju želje za boljim životom. Migracije su usko povezane sa širim globalnim ekonomskim, društvenim, političkim i tehnološkim transformacijama koje utječu na brojna pitanja i svakodnevne živote. Postkolonijalna teorija je posebnu pozornost davala upravo migraciji jer *“...migracija* postaje naziv za ljudsko stanje kao takvo, naziv za to kako

[39] Ovdje je potrebno referirati se na povijesnu priču „Black Hole of Calcutta“ jer se ta sintagma koristila za događaj koji se dogodio sredinom 18.stoljeća kada je 123 Europljana umrlo od posljedica gušenja u zatvoru Fort William, a od tada su se priča i njezino značenje konstantno revidirali opisujući problematičan odnos između metropolitskog centra i kolonije, pitanja ekonomskih interesa, političke moći i moralne legitimnosti. Partha Chatterjee u svojoj knjizi *The Black Hole of Empire – History of a Global Practice of Power* (2012) i u predgovoru koristi upravo ovu priču kao narativni okvir povijesti Britanskog Imperija u Indiji, nacionalističkog otpora i povijesti globalnih praksi imperija uopće. Ističe kako su moderni imperij i moderna država zapravo konstitutivni dijelovi povijesti moderniteta koji će nastaviti postojati i dalje ukoliko se prakse funkcioniranja moderne države ne promijene.

[40] Podatak je preuzet iz „World Migration Report“ UN-a (Marie McAuliffe, 2019)

postojimo i razumijemo sebe u dvadeset prvom stoljeću ” (Smith A. , 2004, str. 247). Jedan od razloga zbog čega je do toga došlo je u činjenici da su nada i optimizam, koji su bili prisutni kod novih nacija neposredno nakon dekolonizacije, sada utjelovljeni u kozmopolitskoj poziciji u kojoj nacija nije više pokretač društvenog ili povijesnog napretka uslijed razočaranja koje je nastupilo u periodu nakon izborene neovisnosti.

Usporedo s razvojem postkolonijalne teorije posebno su se isticali migrantski pisci jer su preispitivali uvriježene pretpostavke o mjestu, osjećaju izmještenosti i susretu između kultura zbog čega su mogli ponuditi višestruka viđenja stvarnosti (Kardum Goleš, 2017, str. 78). Poseban poticaj uspostavi migranta kao figure koja nadilazi dihotomije u korist hibridnosti daje Bhabha (1994, str. 170) koji migrante zove „borderline community“. Pisac koji je migrant donosi novi način napretka jer nadilazi dihotomije opozicije u korist hibridnosti i razlike, a „živeći na granici povijesti i jezika, na međi rase i roda, u položaju smo da prevedemo *razlike među njima* u vrstu solidarnosti“ (*ibid,* str. 170). Egzemplaran primjer migrantskog pisca svakako je Rushdie koji u migraciji ne vidi samo geografsku izmještenost, nego i onu psihološku, kulturnu i identitetsku, a ona je poželjna jer može ponuditi dvostruko viđenje stvarnosti nekoga tko je unutar i izvan obaju svjetova (Kardum Goleš, 2017, str. 80). Upravo ova dvostruka perspektiva uslijed kulturalne izmještenosti naglašava kako je potrebno prihvatiti „provizornu prirodu svih istina“ (Rushdie, 1991, str. 12). Rushdie tako u svojim esejima ističe kako upravo migracija može imati formativnu snagu u opisivanju univerzalnih vrijednosti, a to je migracija koja podrazumijeva i vremenski okvir:

> It maybe argued that the past is a country, from which we have all emigrated, that its loss is part of our common humanity. (...)This may enable him to speak properly and concretely on a subject of universal significance and appeal. (*ibid,* str. 280)

Na ovom tragu u romanu *Exit West* čitamo da „We are all migrants through time“ (Hamid, str.209), i „when we migrate, we murder from our lives those we leave behind“ (*ibid,* str. 94). Ova vremenska migracija možda relativizira pokretački impuls migracije jer Hamid piše da svi migriraju, čak i oni koji ostaju cijelo vrijeme živjeti u istoj kući. Dvojim, međutim, o slavljeničkoj snazi migrantske pozicije ukoliko joj se ne pristupi kroz analizu položaja kojeg migranti zauzimaju, odnosno konteksta u kojem su postali migranti. Iako je cijeli planet u pokretu, „much of the global south headed to the global north“ (*ibid,* str. 167), i iako su migranti prisutni posvuda, pa tako i u neimenovanom gradu protagonista romana *Exit West,* fundamentalna razlika između migracije, koja se događa na vratima primjerice Europe

ili Amerike koje učvršćuju svoje granice u odnosu na neke druge zemlje i prihvaćanje, odnosno toleriranje migranata, je u činjenici da (je) „Our country was poor. We didin`t feel we had as much to lose“ (*ibid,* str. 162).

Ono što bi se moglo uzeti kao zajednički nazivnik migracije bi mogao biti „izgon“ iz teritorijalnog, političkog ili ekonomskog statusa i migracija uvijek uključuje određenu vrstu nesigurnosti koja se može očitovati gubitkom vlasništva, političkog prava glasa, legalnog statusa radnika, financijskih sredstava, odnosno uvijek za sobom povlači pitanje rizika (Nail, 2015, str. 2).

Hamid je u svom romanu anticipirao pogled na budućnost u kojem kao da projicira ono što se sada već nekoliko godina događa kada međunarodne medijske postaje izvještavaju o „unprecedented flow of migrants“ (*ibid,* str. 71), koji pogađa bogate zemlje i zbog kojega one grade zidove i ograde i učvršćuju svoje granice. Migracija je u postkolonijalnoj teoriji postala ne toliko čin, koliko stanje ljudskog života kao prikaz kulturalnih miješanja. Danas, međutim, ona postaje pojam koji prijeti idealiziranim liberalnim nazorima jer otkriva grube materijalne i institucionalne stvarnosti društvenog života koje postaju evidentnijima u kontekstu globalne migracije iz siromašnijih područja u ona bogata kao i pitanjima integracije, odnosno odbijanja inkluzije koja ne mogu sakriti perpetuiranu strukturalnu nejednakost. Upravo migracija razotkriva iluziju koju stvara neoliberalna globalizacija (Smith A. , 2004, str. 258).

Posljednja etapa na putovanju protagonista prema Zapadu je grad Marin u Kaliforniji koji iako je „overwhelmingly poor, all the more so in comparison to the sparkling affluence of San Francisco“ (Hamid, 2017, str. 192-193), ipak se predočava kao mjesto u kojem vlada barem isprekidani optimizam bilo zbog toga što u njemu nedostaje količina nasilja kakva je bila u područjima koja su napustili imigranti ili zbog položaja na samom rubu kontinenta i najvećeg oceana ili, pak, zbog „the mix of its people, or its proximity to that realm of giddy technology“. Marin se čini kao multikulturalna utopija koja istovremeno predstavlja poželjnu budućnost za protagoniste. Bağlama (2019) analizira ovaj roman u kontekstu kooptiranja izbjeglica u globalni kapitalizam. Smatra da roman prikazuje apolitički humanizam koji nije povezan s realnošću i koji legitimizira mitove o multikulturalnom suživotu i to upravo u SAD-u kao svjetskom hegemonu koji ih interpelira u logiku dominantnog ekonomskog sustava. Pri kraju romana oni internaliziraju diskurs zapadnjačke politike što se tiče neoliberalnog internacionalizma, multikulturalnog suživota i multietničke demokracije simbolizirane u gradu Marinu te su interpelirani u zapadnjački kapitalizam (Bağlama, 2019, str. 149, 156) jer se čini da mu nema alternative.

Hamid (2014, str. xi) ističe kako je „globalizacija brutalni fenomen“ i da „donosi masovno premještanje, ratove, terorizam, neosporeni financijski kapitalizam, nejednakost, ksenofobiju, klimatske promjene“, a u samom romanu se poseban naglasak stavlja na pitanja okoliša i rata kao razloga zbog kojih „(A)ll over the world people were slipping away from where they had been, from once fertile plains cracking with dryness, from seaside villages gasping beneath tidal surges, from overcrowded cities and murderous battlefields“ (*ibid,* str. 211). S druge strane, Hamid ne propušta ukazati na traumatičnu stvarnost,tj. strah, opasnost, usamljenost i viktimizaciju koje proživljavaju migranti. Migranti su objektivizirani i komodificirani uz izraze kao što su „swollen“ (str. 1), „occupied“ (str. 23), „concentrating“ (str. 135), „scores“ (str. 161), „millions“ (str. 162), „strayed“ (str. 175) i „bodies“ (str. 177) što zapravo uspješno prikazuje kako su dehumanizirani, odnosno svedeni na objekte koje je moguće inkorporirati u ekonomsku matricu. Tomu pridonosi i „the invisible network of surveillance that radiated out from their phones, recording and capturing and logging everyhing“ (*ibid,* str. 188-189) što ocrtava suvremeno koloniziranje svih nas kroz modernu tehnologiju i njenu sveprisutnost.

Hamid (*ibid,* str. 195-197), prikazujući naslijeđe grada Marina, ističe tri „layers of nativeness“ i način na koji su oni inkorporirani u američko društvo, a čine ih Indijanci čije se priče o izmještenosti i izvlaštenju čine upravo prigodne za „this time of migration“ iako ih je gotovo nemoguće susresti jer su odavno marginalizirani ili „exterminated“. Zatim su tu oni koji najsnažnije ističu vlastitu poziciju i status starosjedilaca i za koje je starosjedilaštvo relativna stvar jer je dovoljno da ga percipiraju kao takvo i definitivno je dovoljno da su im predci rođeni u Americi, a nalikuju starosjediocima Engleske i jednako su kao i oni iznenađeni što im se to događa zemlji uslijed priljeva imigranata. Naposlijetku, treći sloj su oni čiji su predci dovedeni u Ameriku kao robovi. Upravo ovi posljednji imaju ogromnu važnost „for society had been shaped in reaction to it, and unspeakable violence had occured in relation to it, and yet it endured, fertile, a stratum of soil that perhaps made possible all future transplated soils“ (*ibid,* str. 197). Hamid (*ibid,* str. 136) uspoređuje rascvjetala stabla trešanja u Londonu s „ripe cotton in the fields, waiting to be picked, waiting for labour, for the efforts of dark bodies from the villages“ evocirajući radnu snagu koja je radila na plantažama. Ovdje se radi o dijalektici između rase i klase kao formativnim elementima globalnog ekonomskog sustava koji je u svoju matricu inkorporirao pripadnike drugih rasa na fundamentalno nejednak način. Bez obzira na prihvaćanje moći globalnog sustava koji je utjelovljen u Americi, Hamid u jednom odlomku kritizira postojeći isključujući model i piše o

naporu da se osnuje neko tijelo koje bi zastupalo i sve imigrante bez obzira na to odakle su došli:

> It might at first have only a moral authority, but that authority could be substantial, for unlike those other entities for which some humans were not human enough to exercise suffrage, this new assembly would speak from the will of all the people, and in the face of that will, it was hoped, greater justice might be less easily denied. (*ibid*, str. 219)[41]

Opisujući širenje Londona uslijed brojnih imigranata u romanu se spominje halo efekt kao dio bezbrojnih ljudskih „haloa“ koji se pojavljuju u svijetu i to je mjesto koje bi prihvaćalo ljude, ali u zamjenu za njihov rad pri pripremi terena i gradnji nastambi (*ibid*, str. 167-168). Migranti su primorani pristati na „time tax“ (*ibid*, str. 168) u kojem odvajaju u početku najviše svog dohotka i rada za one koji su tu duže od njih, a poslije dobivaju više subvencija kako dulje tu prebivaju. To je uvijek iznova perpetuiranje eksploatacije, a ne umanjuje ju činjenica da su nadzornici gradilišta ili oni koji upravljaju strojevima, gotovo uvijek pripadnici starosjedioca, a ne imigranata. Gotovo kao da se radi o prisilnim kampovima u kojima je moguć ostanak jedino u zamjenu za rad. U razvijenim zemljama i klasno podijeljenom društvu, radnička klasa se priljevom nekvalificirane ili nepriznate radne snage u likovima izbjeglica i migranata koji obavljaju slabo plaćene poslove, osjeća ugroženo, ali istovremeno prividno može doživjeti kompenzaciju vlastitog položaja unutar države kao eksploatirane klase (Bağlama, 2019, str. 153). Rasni antagonizam se nadovezuje na klasni tako što dalje produbljuje podjele između radnika različitih kultura, etniciteta, rasa i religija, a u ovom procesu se lokalni radnici, odnosno nadzornici gradilišta odvajaju od imigranta na način da oni postaju vladajuća klasa, odnosno internaliziraju ovakav prividan odnos. Za protagonista i mnoge druge radnike, „their contact with the foreman was the closest and most extended of their contacts with any native, and so they looked at him as though he was the key to understanding their new home, its people and manners“ iako je dolazak imigranata za starosjedioce „meant that its people and manners and ways and habits were undergoing

[41] Hamid u romanu dalje piše o malom uređaju sličnom jednostavnom naprstku kojim bi bilo omogućeno pravedno glasovanje. Mjesec dana prije objavljivanja ovog romana, skromni naprstak je u glasovanju milijuna ljudi izbačen kao jedna od kultnih figurica društvene igre Monopoly (McCarthy, 2017). Iako u trenutku pisanja romana nije mogao znati kakvi će rezultati biti, znakovito mi se čini kako je u suvremenoj konjunkturi upravo naprstak koji je imao različita značenja, a jedno od prvotnih kao simbol jednostavnog, skromnog i siromašnog života, izbačen u korist glamuroznijih i uspješnijih simbola dok u Hamidovom romanu upravo on može omogućiti pravedno glasovanje za sve, uključujući i one marginalizirane i siromašne.

considerable change“ (Hamid, Exit West, 2017, str. 178). Nada u njihovu zajedničku budućnost i prevladavanje antagonizma, međutim, nije vjerojatna.

U ovom trenutku se valja dotaknuti uloge države nakon završetka formalne kolonizacije i njene neuspješnosti u dokidanju nedostataka funkcioniranja kao zaloga nekog pravednijeg i jednakog društva. To je prilično negativna slika neokolonijalne države koja je tako percipirana unutar svojih granica, ali se taj prikaz generira i izvan nje što se može povezati s Mbembeovom konstatacijom da se primjerice Afrika konstantno promatra kroz negativnu perspektivu (Mbembe, 2006). Uzimajući u obzir da su te države stvorene i prekrajane definitivnim političkim ulogama zapadnjačkih centara moći, jedinstvo i pripadnost su često puta rascjepkani etničkim ili vjerskim podjelama koje propitkuju i revidiraju ulogu postnacionalne države, a posebice se to pitanje pokazuje bitnim ako se uloga države promatra kroz paradigme globalizacije i smanjene uloge same države. U romanu *Exit West* se spominju frakture unutar i između država, što bi se moglo povezati s recentnim pitanjima vezanim uz tektonske potrese koji pogađaju europske političke tvorevine i uopće uloge države u njima:

> Without borders nations appeared to be somewhat illusory, and people were questioning what role they had to play. Many were arguing that smaller units made more sense, but others argued that smaller units could not defend themselves. (...) the nation was like a person with multiple personalities, some insisting on union and some on disintegration. (Hamid, 2017, str. 155)

I u zapadnim se zemljama osjećaju korozivni učinci globalizacije i dezintegrirajućih sila koje djeluju na državu pa tako čitamo da „some said Britain had already split, like a man whose head had been chopped off and yet still stood, and others said Britain was an island, and islands endure“ (*ibid,* str. 156). I dok je država bila izuzetno važan aspekt kolonizacije olakšavajući mehanizme prijanjanja kolonijalne matrice moći, držim da je isto tako bitna za razumijevanje suvremenih društveno ekonomskih procesa te da ima ulogu u njihovom posredovanju. Također, različite države su, u ovom smislu primjerice Velika Britanija ili postkolonijalne države, različito pozicionirane unutar globalnih odnosa moći i globalizacije općenito jer ona ima svoje središte koje ju i proizvodi.

U rodnoj zemlji protagonisti romana postaju pasivne žrtve kolektivnih procesa koji u prvi plan stavljaju nasilje i bespomoćnost običnih ljudi koji nemaju sredstva da utječu na takve događaje. Posljedice tih sukoba još uvijek u naznakama se osjećaju u ekonomiji koja je bila „sluggish from mounting unrest“ (*ibid,* str. 4). U ovom romanu rat se prikazuje kao

„intimate experience“ (*ibid.* str. 65) zbog blizine sukobljenih strana kada ulice demarkiraju područje prevlasti i sukoba. Rat se svakako doživljava na osobnoj razini gubitka, ali on je i društveni proces odnosno materijalni događaj koji uključuje osvajanje resursa pa su se tako primjerice militanti i vladine snage najprije sukobili oko zauzimanja burze. U trenutcima nagovještaja nemira i sukoba, osim pripremanja zaliha hrane, domaća valuta se, naravno, pretvara u dolare, eure i zlato (*ibid,* str. 60). Rat se u romanu zaista ne predstavlja kao mitska borba između dobra i zla u kojem dobro trijumfira, već kao sustavni i dobro organizirani poduhvat zbog kojeg su ratnici „seemed content to flatten (the city) in order to posses it“(*ibid,* str. 66). Posezanje za prostorom kako bi ga se posjedovalo i u konačnici iskorištavalo, ali i zauzimanje upravo burze kao središta financijskog sektora, evocira kolonizaciju koja se događala pomoću kontrole teritorija, ali i ekonomske kontrole tržišta (Smith A. , 2004, str. 71, 72).

Mediji i njima posredovana ideološka dominacija su ono što je sveprisutno u svakodnevnom životu i s lakoćom se njihov globalni domet, ali zapadnjačko ishodište integrira u ono lokalno. Dostupnost i protok informacija se pozdravljaju kao dobrodošle promjene koje je globalizacija donijela, ali mnoštvo i obilje, kako slikovnog, tako i diskurzivnog arsenala kojeg svakodnevno konzumiramo, jednostavno postaje previše i zamagljuje ono što definira svakodnevne živote:

> In their phones were antennas, and these antennas sniffed out an invisible world, as if by magic, a world that was all around them and also nowhere (...) He found the antenna too powerful, the magic it summoned too mesmerizing, as though he were eating a banquet of limitless food, stuffing himself (...) the city`s freewheeling virtual world stood in stark contrast to the day-to-day lives of most people. (Hamid, 2017, str. 35-36, 38)

Premrežavanje cijelog svijeta u globalnu riznicu informacija ima za funkciju uspostavu alternativnih svjetova koji funkcioniraju u virtualnoj inačici i razlikuju se od proživljene stvarnosti, ali i kreiranje ideološkog imaginarija koji djeluje na sve nas. Oni koji kontroliraju režim, suočeni su sa svijetom društvenih mreža, internetom kojeg ne mogu kontrolirati i u samom romanu vlada primjerice odlučuje u svrhu antiterorističkih mjera prekinuti internetski signal što za protagoniste znači da su „(D)eprived of the portals to each other and to the world provided by their mobile phones, (they) felt marooned and alone and much more afraid“ (*ibid,* str. 55). Stupanj naše ovisnosti o informacijskom i slikovnom

množtvu u suvremenoj konjunkturi potvrđuje koliko smo podložni ideološkom definiranju društvenih procesa posredovanih upravo medijima.

Migranti se u Londonu grupiraju zajedno najčešće prema etnicitetu i protagonistica romana se pridružuje najbrojnijoj grupi koju čine Nigerijci. Međutim, sama pripadnost Nigeriji nije čvrsto određena:

> (...) there was perhaps no such thing as a Nigerian, or certainly no one common thing, for different Nigerians spoke differenet tongues among themselves (...) they conversed in a language that was built in large part from English, but not solely from English (...) they spoke different variations of English, different Englishes, (...) one among many." (*ibid,* str. 144)

Engleski se, ili, dakle, različite varijante engleskog, nameće kao vezivno sredstvo koje povezuje svojom premoći. Osim toga, engleski jezik, odnosno njegovo ovladavanje, može činiti distinktivnu i determinirajuću komponentu potrebnu kako bi se dobio posao ili barem osigurale neke pogodnosti pa je tako „Saeed (aslo) had the added advantage of being among those workers who spoke English and so occupied a status midway between the foreman and the others on the team" (*ibid,* str. 177). Svi pisci koje ovdje proučavam pišu na engleskom jeziku uz povremenu uporabu nekih riječi, fraza, rečenica, poslovica na lokalnim jezicima (igbo, urdu, hindi, pašto, arapski), a ponekad ih i prevode u samom tekstu što sve pridonosi, riječima S. Rushdieja, „chutnification of English". Međutim, ukoliko je cilj doprijeti do zapadnjačkog modela čitatelja koji prihvaća i konzumira ovakva djela, onda se postavlja pitanje koliko upotreba lokalnih izraza ili možebitne druge diskurzive strategije mogu promijeniti činjenicu da se radi o književnosti pisanoj na engleskom jeziku. Ponekad se lokalne situacije niti ne mogu podvesti pod engleski jezik jer vrijednosti, društveno i povijesno iskustvo daju značenje jeziku. Engleski jezik tako ostaje elitistički i nedostupan primjerice stanovništvu koje u Pakistanu govori urdu, pašto u Afganistanu, arapski u Siriji ili igbo u Nigeriji. U osvrtu na Mohsina Hamida, Mian (2019) ističe kako se pakistanska književnost na engleskom jeziku i njena globalna prisutnost mogu povezati s uspostavom kanona svjetske književnosti šezdesetih godina, razvojem postkolonijalnih studija kao akademske discipline osamdesetih godina i najnovije prekretnicom koju je pokrenuo napad 11. rujna 2001. Upravo je 9/11 potaknuo želju za poznavanjem Bliskog istoka i mogućih opasnosti koje on donosi po civilizirani svijet. Hamid je, ali i svi ostali pisci koje analiziram, postigao svoj uspjeh kao međunarodni pisac kroz izdavačke centre New Yorka i Londona uz

globalno čitateljstvo prema kojem je i prilagodio svoje pisanje. Kao što je već naglasio Huggan (2003), suvremena književnost koja dolazi iz zemalja Trećeg svijeta uzima se kao zalog autentičnog ili istinitog pogleda na stanje i primjerice krize u tim zemljama. Mian (2019), međutim, smatra da se Hamid u svom obraćanju međunarodnoj publici ograničeno suočava s onim što bi im se moglo pokazati kao neprihvatljivo ili problematično, što je u današnjoj konstelaciji primjerice religija, odnosno islam, ali upravo zbog isključivanja tog pitanja, bit će prihvaćeniji i potencijalno konkurirati različitim nagradama na svjetskoj razini. Da bi postao svjetski autor, Hamidov interes je trebao biti širi, veličanstveniji i ne samo ukorijenjen, primjerice, u pitanja njegovog rodnog Pakistana, nego je trebao uključivati i Zapad, kako tematski tako i kroz izdavačke kuće i čitatelje kojima se obraća. Ovu tendenciju proširivanja autorskog interesa izvan stroge ukorijenjenosti možemo iščitati i u kontekstu hibridnosti koju je postkolonijalna teorija posebno isticala, ali i u svjetlu sve intenzivnije globalizacije koja i književnom stvaralaštvu pristupa s neoliberalnog gledišta u kojem je bitno zadovoljiti međunarodno relevantne diskurse i teme, a odnos između periferije i centra je još uvijek izrazito bitan i svi pisci koje ovdje analiziram pribjegavaju upravo ovom uključivanju.

## Mohja Kahf: *The Girl in the Tangerine Scarf*

Sljedeći roman kojeg ću analizirati je roman *The Girl in the Tangerine Scarf* u kojem sirijsko-američka spisateljica Mohja Kahf opisuje sazrijevanje mlade muslimanske djevojke u središnjem dijelu SAD-a od sedamdesetih godina 20. stoljeća do perioda neposredno prije napada 11. rujna 2001. godine. Roman se u književnoj kritici pozdravlja kao način propitkivanja i odgovora na stereotipne prikaze patrijarhalne (muslimanske) kulture u kojoj su žene vrelo nacionalnog identiteta te na prikaze pokroviteljskog kolonijalnog domaćina kakav je Amerika (Arami, 2018). Ovakvo čitanje smješta roman upravo u kontekst principa i interesa postkolonijalne teorije jer se naglasak stavlja na analiziranju neprihvaćanja različitosti, viđenja Amerike kao onog krajnjeg Drugog, identitetsku krizu, teritorije koji nisu fiksirani, nego su zamišljene zajednice, pisanje između dviju kultura i nepripadanje, narativ povratka u zemlju porijekla koji bi trebao pomoći u formuliranju identiteta izvan nacije, odnosno transnacionalne svijesti dijaspore u naporu da se dostigne priželjkivana hibridnost.[42] Ukoliko se roman promatra kao iskaz subvertivnog obraćanja dominantnom diskursu, moglo bi se govoriti o reorijentalizmu kako ga je definirala Lisa Lau (2009) analizirajući neke južnoazijske pisce kao „orijentaliste iz dijaspore“ (diasporic Orientals) jer se oni, usprkos vezama sa zemljama iz kojih su potekli oni sami ili njihove obitelji, nalaze u poziciji moći i dominacije u odnosu na primjerice pisce koji stvaraju u tim zemljama, a to se posebice odnosi na njihovu veću vidljivost, dostupnost širokom čitateljstvu i izdavačkim kućama, promociji koju imaju na internetu i društvenim mrežama. To su pisci koji pišu Zapadu, ali za ili umjesto Istoka (*ibid,* str. 581). Na ovakvo stanje je upozoravala i Meenakshi Mukherjee (2004) kao i na brisanje različitosti Indije jer se kozmopolitiski pisci, koji pišu na engleskom i koji su prisutni globalno, pozdravljaju kao jedini autentični glasovi. O ovom ću se specifičnom položaju kojeg zauzimaju promatrani pisci još referirati u ostatku ovog poglavlja. Moje će čitanje, također, biti usmjereno ne na slavljenje hibridne i transnacionalne multikulturalnosti, nego na mogućnosti uočavanja mehanizama koji perpetuiraju stanje dominacije i nejednakosti u kojem SAD imaju veoma važnu ulogu.

[42] O čitanju romana u kontekstu hibridnosti pronalazimo ovaj osvrt: „Ova polifona intertekstualnost ja način na koji ona uprizoruje svoje viđenje identiteta kao hibridnog, izgrađenog od različitih višestrukosti koje dolaze u kontakt i prolaze jedne kroz druge. Na ovakav način ne samo što inkorporira hibridnost u dušu svog romana, nego i plete mrežu koja povezuje sve ove tekstove postavljajući ih na istu razinu, subvertirajući hijerarhije i umanjujući superiornost, vjerodostojnost ili zahtjeve za istinitošću znanstvenih, povijesnih i čak vjerskih tekstova“ (Arami, 2018).

U romanu se opisuje muslimanska zajednica nastala sredinom šezdesetih godina 20. stoljeća entuzijazmom siromašnih arapskih, indijskih i pakistanskih studenata koji su došli u Ameriku tražeći bolji život i zamjenjujući staru domovinu novom. Priljev imigranata koji se događa u sljedećim desetljećima nikako nije neutralan proces jer se starosjedioci ponašaju neprijateljski i nepovjerljivo prema njima u „small, economically depressed town" (Kahf, 2006, str. 38) u kojem se zbog energetske krize za koju mediji optužuju arapske šeike i naftne mogule, ugrađuju flourescentna svjetla, a sama kriza utječe na čitavu ekonomiju Indiane kao i poljoprivredna kriza koja je pogodila uglavnom bjelačko stanovništvo. „American Protectors of the Environs of Simmonswille" (*ibid,* str. 42) šalju imigracijske vlasti i inspektore ne bi li obeshrabrili i otjerali došljake opravdavajući takve napore orijentalističkim poznavanjem imigranata „I`ve lived in their countries, and I know. They *will* destroy the character of our town" (*ibid,* str. 41). Fokus je na tematiziranju iskustva sirijskih doseljenika u Indianu, odnosno u prilično zatvorenu i homogenu bjelačku zajednicu za koju su svi oni izgledali kao „a bunch of foreigners. Dark and wrong" (*ibid,* str. 6). Rasna diferencijacija je upečatljivi primjer načina na koji dominantno američko društvo strukturira svoje funkcioniranje. Neupitno je da je u povijesti SAD-a položaj i značaj Afroamerikanaca distinktivno obilježje i strukturalni element ugrađen u svaku etapu njihovog razvoja kao nacije. Tvrdnje da je rasa nevidljiva mogu dolaziti od rasno povlaštenih (Mills C. W., 1997, str. 76) dok je u Americi čitav raspon razlikovne skale rasno podijeljenog stanovništva prisutan na svakodnevnom nivou. U romanu se posebno referira na brojne primjere imperijalističkih postupaka zapadnjačkih sila prema slabije razvijenim državama i Kahf povlači paralelu između rasnog sustava koji dominira unutar i izvan SAD-a jer su „ (...) blacks (were) oppressed by America just like Third World peoples" (Kahf, 2006, str. 118). Kada protagonistica Kahfinog romana treba napraviti insajdersku fotopriču o vjerskoj zajednici u kojoj je odrasla, ona izražava sumnju u kreativnu slobodu koju će joj urednici dopustiti jer postoje „limits of white liberalism" (*ibid,* str. 49) i onoga što je prihvatljivo, a Mills (2017) u svojoj novoj knjizi iznosi tvrdnju da je to zapravo „rasni liberalizam" zbog kojeg su i danas otuđena u potpunosti jednaka prava pripadnicima obojenih rasa što u principu znači kršenje vlastitih moralnih principa kako ih je preskriptivno izlagala zapadnjačka teorija. Kahf dodaje još jedan element rasi, a to je pripadnost vjerskoj zajednici koja dodatno određuje društveni status marginalizirane skupine koju bijelci pogrdno zovu „raghead" (*ibid,* str. 5) prvenstveno zbog tradicije nošenja vela. I među samim Muslimanima rasa je distinktivni element i opravdanje za diskriminaciju prema Afroamerikancima za koje se smatra da nisu pravi Muslimani (*ibid,* str. 23-27) i tetka iz Sirije ih naziva „abeed" što na arapskom znači rob iako oni zapravo

predstavljaju velik i autentičan dio populacije Muslimana ukorijenjene stoljećima u SAD-u prije velikog priljeva imigranata s Bliskog Istoka i Azije nakon 1965. godine (Abdurraqib, 2010, str. 169). Njihova marginalizacija i nejednakost u američkom društvu imaju dugu povijest koju naputci o inkluzivnosti i nadilaženju rase ne mogu kamuflirati „(Y)ou immigrant brothers come in yesterday, and suddenly you white (...) We been here longer and this country was built on our backs. I don`t see nobody trying to give us a silver platter“ (Kahf, 2006, str. 144-145). Iako na drugom mjestu u romanu čitamo da „I didn`t say racism doesn`t exist. Of course it exists. Races don`t. (...) the idea that human beings belong to one discrete racial category (...) We`re all mixed“ (*ibid,* str. 350-351), biti rasno obilježen nedvojbeno povlači i položaj u strukturi moći u društvu, a to je posebno egzemplarno u američkom društvu. Rasnu polariziranost, ali i vjersku obilježenost vidimo i u referenci na mladu afroameričku studenticu koja je nakon nasilne smrti u medijskom diskursu diferencijalno određena isključivo svojom rasom („a young black woman“, „a foreign woman“ ili „IU international student“) iako je rođena u SAD-u. Policija u istrazi uhićuje i deportira njenog zaručnika, a mediji prenose da se možda radi o „ubojstvu iz časti“ koje je povezano s opresivnim islamom i položajem žena (*ibid,* str. 95) što potvrđuje diskurzivnu interpretaciju o onom nazadnom i neprosvijećenom Drugom.

Smještajući priču u kontekst muslimanske zajednice u Indiani, Kahf upoznaje čitatelje s različitim verzijama islama koje postoje unutar te zajednice i koje se uglavnom dobro slažu uz poneke tenzije i podjele na sekte i razliku u doniranim sredstvima koja dobivaju određene sekte. Ona pokazuje dobru stranu te vjere i na takav način se bori protiv određenih klišeja i strahova vezanih za način na koji američko društvo vidi muslimansku zajednicu i to posebno nakon napada 11. rujna (Arami, 2018)[43]. Ove intervencije su sasvim razumljive uzimajući u obzir ozračje koje je Amerika doživjela nakon spomenutih napada te u samom romanu čitamo „You don`t have to tell me how harsh the scrutiny is that the Muslim community is under. (...) We still need to face our darkness too. Negatives and positives. (...) I cannot operate from fear anymore“ (Kahf, 2006, str. 436). Kahf se služi tipičnim utemeljiteljskim mitovima Amerike kada uspoređuje dolazak svojih roditelja s malom graničarskom obitelji koja poput pionira osvaja Ameriku (*ibid,* str. 16) ili kada cijelu imigrantsku zajednicu uspoređuje s „the first Pilgrims (who) came to America with persecution and suffering at their backs“ (*ibid,* str. 62). Problematiziranje ovih mitova o granici i pravedničkom pohodu američkih doseljenika čini se kao ideološko legitimiranje američke moći u književnom diskursu kojem pribjegava i Kahf u

[43] U samom romanu nema referenci na 11. rujna jer radnja završava krajem devedesetih. Roman je, međutim, objavljen 2006.

svom romanu, ali mu kasnije pristupa s kritičkog stajališta jer koristi još jedan mit o utemeljiteljskoj ljubavi prema slobodi za sve kao temelju američke nacije kojeg dovodi u pitanje citirajući riječi Jamesa Baldwina koji zapravo sumnja u američki mit o njihovoj iznimnosti (*ibid,* str. 118).[44] U romanu se nakon toga tematizira iranska talačka kriza i zauzimanje dijametralno suprotnih pozicija u prihvaćanju američke uloge u geopolitičkim odnosima i mijenama. Naime, kriza je izazvala šok kod Amerikanaca, dok je kod imigranata nešto sasvim drugo izašlo na vidjelo jer američko uplitanje u interna pitanja Irana drže odgovornima za situaciju koja je nastala jer „(T)hey create terror in other people`s countries while they live in safety and luxury (*ibid,* str. 118).

Ono što bi se također moglo identificirati je isključiva medijska okrenutost ili pristranost pitanjima koja se primjerice tiču samo Amerike, a vidljiva je za vrijeme iranske talačke krize kada ništa od situacije u svijetu i brojnih sukoba i žrtava koje su trpjele muslimanske zemlje nije bilo važno za vijesti u Americi, osim talaca „(O)nly they were human, had faces, had mothers“ (*ibid,* str. 122), a protagonistica romana „was a hostage to the rage the hostage crisis produced in Americans“ (*ibid,* str. 123). Isključenost drugačijih perspektiva i znanja te kolonijalnih prošlosti je vidljiva i u obrazovnom sustavu jer primjerice školske knjige dostupne mladima u Americi nikad ne prikazuju zasluge drugih civilizacija u znanosti, toga jednostavno nema u zapadnjačkim knjižnicama (*ibid,* str. 120). Osim toga, javna politika često nastoji ograničiti javnu sferu od određenih oblika diskusije i zastupljenosti u medijima. Judith Butler (2004, str. xx) smatra da je način hegemonijskog shvaćanja politike upravo u ograničavanju onoga što će biti dostupno javnoj sferi.

Pozicija iz koje imigranti doživljavaju Ameriku je u početku obilježena čuđenjem, nepovjerenjem i čak prezirom jer „Americans believed the individual was more important than the family, and money was more important than anything. (...) Americans led shallow, wasteful, materialistic lives“ (*ibid,* str. 68). No, međutim, usprkos što su ih Amerikanci izolirali, ova imigrantska obitelj polako uviđa kako ni vjera nije zalog pravednijem društvu i kako su zemlje odakle su potekli također opterećene brojnim problemima te da „an Islamic state would (not) provide the solution for every social ill“ (*ibid,* str. 62). Kahf koristi tradiciju povratničkog narativa kada se dijaspora pokušava približiti i razumjeti svoje korijene kako bi razriješila konflikte unutar vlastitog identiteta. Protagonistica odlazi u rodnu Siriju u kojoj

[44] „The American Negro has the great advantage of having never believed that collection of myths to which white Americans cling: that their ancestors were all freedom-loving heroes, that they were born in the greatest country the world has ever seen, or that Americans are invincible in battle and wise in peace, that Americans have always dealt honorably with Mexicans and Indians and all other neighbors or inferiors“ (citirano u (Kahf, 2006, str.118) prema (Baldwin, 1962)

primjećuje sekularnu državu utjelovljenu u liku dugogodišnjeg predsjednika Asada i ogromnog broja ljudi koji su migrirali iz ruralnih područja u Damask ili su došli iz okolnih zemalja u „scarred land of Syria“ (*ibid,* str. 269). Saznaje kako je u jeku borbe protiv Francuza koji su nakon Prvog svjetskog rata okupirali Siriju, odnosno kolonizirali je, očeva teta dobila posao telefonske operaterke i taj period je odisao optimizmom, početkom novog svijeta, ali zapravo „(A)ll that once was circles back and returns and looks new“ (*ibid,* str. 271), a promjene koje su vlade nastojale uvesti kroz moderniziranje i primjerice progresivne ideje o zabrani nošenje vela su „(A)ping after the imperialists“ (*ibid,* str. 288). Odlazeći u najstariju sinagogu na svijetu u okolici Damaska, postaje svjesna da postoje arapski Židovi te da je ideja binarne opreke „There`s-us-and-then-there`s-them“ primitivna i da bi primjerice klasni interesi mogli ujediniti radnike u Izraelu bez obzira na to jesu li Arapi ili Židovi (*ibid,* str. 306). Ona je istovremeno kritična prema SAD-u, ali i prema Siriji i načinu kako država (ne)funkcionira uz korupciju, birokraciju, ekonomsku ovisnost, neslobode, etničke nesuglasice. Roditelji protagonistice su izabrali egzil, ostavljajući sve za sobom i odlazeći u stranu zemlju, i sada se idealizira njihov pothvat jer su se makli od opresivne vlasti u Siriji, „(H)ome had been left behind, given up. For the utter unknown. What a bitter and marvelous choice“ (*ibid,* str. 283). Migracija se ovdje zaista predstavlja kroz gledište postkolonijalne teorije kao zalog boljeg i sveoubuhvatnijeg čitanja stvarnosti. Postkolonijalno čitanje ovog narativa stavlja fokus na formiranje identiteta koje prelazi granice nacije u korist transnacionalne svijesti dijaspore i pisanje između dviju kultura. U trenutku kada se prijavljuju i dobivaju američko državljanstvo, glava obitelji prihvaća njihov novi status i potvrđuje asimilirajuću moć koju Amerika ima jer:

> (L)et’s face it: here inside America, there are many good qualities. Law and order, cleanliness, democracy, freedom to work and honestly seek the provision of the Lord (…), freedom to practice religion. These are Islamic qualities. America (…) is like Islam without Muslims. And our sick and corrupt Muslim home countries – they are Muslims without Islam. (Kahf, 2006, str. 144)

Podlegnuti bjelačkim normama američke srednje klase je ne samo neizbježna sudbina svih pridošlica, pa tako i obitelji protagonistice, nego je u očima Amerikanaca moralno superiorno iako se protagonistica tomu suprotstavlja i iznosi kritiku Amerike i njezinog poimanja društvene pravde jer „(I)t means you believe by default in the typical American lifestyle of self-indulgence, waste, and global oppression“ (*ibid,* str. 186).

Promišljanje kako sukobi i političke odluke te krize utječu na interpretativne mogućnosti postkolonijalne teorije iziskuje uvažavanje njihove važnosti u kontekstu neokolonijalne situacije produljenih vojnih upliva, kako direktnih, tako i indirektnih, koji tektonski mijenjaju tkivo društvenog života i geopolitičke odnose. Antikolonijalne borbe su, osim nacionalne neovisnosti, iznjedrile i svjesnost o svijetu kojeg će dekolonizirane države zajednički baštiniti i kojeg će kolonijalni autoritarizam produljiti dugo nakon što formalna kolonizacija završi. Upravo zbog prakticiranja utjecaja na bivše kolonije koji se očituju na ekonomskom, političkom i ideološkom nivou, a ponekad još uvijek i na vojnom, projekti uspostave demokratskih država sa garantiranim etničkim i vjerskim slobodama prečesto su osuđeni na propast. Suvremena geopolitička podjela na današnje države nastala je političkim i vojnim potezima velikih sila koji, međutim nisu nestali nakon dekolonizacije, a u samim bivšim kolonijama utječu na promjene vlasti, često i uspostave diktatura. Interesi Amerike primjerice protiv Sovjeta u Afganistanu tako dobivaju „U.S. State Department validation“, ali i poticaj da se intervenira (*ibid,* str 202). Kahf se opetovano u svom romanu referira na događaje koji su obilježili svjetska zbivanja od sedamdesetih godina 20. stoljeća i često se kritički osvrće na intervencionističku politiku SAD-a i njen utjecaj na čitavu bliskoistočnu regiju u kojoj direktnim vojnim djelovanjem perpetuira stanje nestabilnosti i egzistencijalnih katastrofa

> Now we have to watch another Arab capital destroyed. (...) From a distance, all Arab cities looked like home. A place you could have been in when the bomb came down. A brown or olive face that could have been your little sister`s, your father`s, broken in sorrow“ (*ibid,* str. 338-339).

Rat je materijalni događaj povezan s logikom kapitala (Grgas, 2014, str. 297) i po svojoj prirodi ne može biti neutralan, a svakako uključuje pitanje vojne moći. Jasno je da su SAD danas neprikosnoveno glavni akteri u ovom kontekstu i one stoga imaju mogućnost, koju svakako i koriste, kako bi svijetu, ali i svom stanovništvu nametnuli legitimnost svojih postupaka kroz diskurzivna objašnjenja o ulozi SAD-a kao svjetskog zaštitnika demokratskih načela, a ukoliko se i dogode neželjene civilne žrtve, glasnogovornik Bijele kuće ih može nazvati „collateral damage“ (Kahf, 2006, str. 337). U američkim medijima se izraelsko-palestinski sukob prezentira na način da se nasilje i rat legitimiraju kroz ideološke narative jer „the violence done to Palestinians was their own fault, because they were not following Gandhian and Martin Luther Kingian nonviolence principles“ (*ibid,* str. 26). Kahf

dijagnosticira globalizaciju i zapravo neizbježnu geopolitičku hegemoniju Sjedinjenih Država koja se razotkriva kroz izrazitu vojnu moć koju Amerika posjeduje, ali i kroz prihvaćanje zaista globalnog sustava kapitalizma na jedinstvenom svjetskom tržištu:

> Somebody needed to not cave in to the One Great Superpower (...) (S)aying (...) you ain`t the Masters of the Universe" (although) it was so obviously a losing battle,after *pereistroika* and *glasnost* and, God help us, the impending McDonaldization of the globe. (*ibid,* str. 360)

U romanu se tematizira posjet Kuvajtu i vidljive su promjene koje je naftna industrija donijela toj zemlji te nesrazmjer između ogromnih trgovačkih centara i ograđenih imanja te ostatka zemlje, a protagonistica ne propušta naglasiti da je zbog sporazuma o slobodnoj trgovini to mjesto „a capitalist`s heaven – and a hell for workers` rights" (*ibid,* 220).

Dinamika kapitalističkog razvoja uključuje sve više vrijednosti i praksi u proces globalizacije (Petras & Veltmeyer, 2001, str. 11) i mjerljivosti kroz ekonomske parametre slobodnog tržišta. Vjerska zajednica koja je opisana u romanu Mohje Kahf u početku se financirala skromnim donacijama svojih članova, ali se od devedesetih godina pojavljuju novi, bogati donatori, poslovni ljudi i bankari iz Saudijske Arabije, Nigerije ili Malezije i iako se protagonistica romana s nostalgijom prisjeća dana kada su letci bili napisani lošim engleskim, promjena je zapravo nezaustavljiva prema „the upgrading to the same level of professionalism many American churches and nonprofits already enjoy" (Kahf, 2006, str. 47). Svi vidovi ljudskog života mogu biti komodificirani i uključeni u funkcioniranje tržišta, a prevladavajuća kultura novca u Americi i općinjenost njime može se iščitati i u samom romanu kada se opisuju Amerikanci jer „(T)heir bodies forget how to pray after sitting up stiffly at tables and desks, working to gain the wealth and glitter of this world" (*ibid,* str. 34).

Snažan poticaj isticanju multikulturalizma i uključivanju manjinskih glasova u dominantni diskurs bio je povezan sa kulturalnim zaokretom u teorijskoj misli. Devedesetih godina su se pojavljivali časopisi čija je namjera bila upravo približavanje različitih kultura i vjeroispovijesti. Protagonistica u romanu radi za časopis *Alternative Americas* i umorna je od stereotipnih prikaza muslimanskih žena, prekrivenih velom kao i opresijom, a istodobno je i sumnjičava prema sposobnosti stvarnog prihvaćanja različitosti u američkom društvu (*ibid,* str. 49). Kakav je zapravo domet takvih časopisa ili teorija? Protagonistica se pita je li *Alternative Americas* „(J)ust another part of the mainstream establishment, poised to take ads from big corporations, dependent on the marketing of itself like any other for-profit venture,

or a genuine class act of the alternative media (*ibid,* str. 408). U intervjuu koji ja dala netom nakon objavljivanja ovog romana, Kahf se osvrće upravo na izdavačku industriju koja zapravo stavlja pisce u određene književne niše, prilagođava ih praksama tržišta što rezultira time da je samo književno djelo i značenje koje mu čitateljstvo pridaje određeno ovim faktorima (Davis, Zine, & Taylor, 2007). Ne može se ignorirati činjenica da su pisci koje analiziram završili svoje obrazovanje i živjeli ili još žive izvan svojih država porijekla, točnije u Engleskoj ili u SAD (izuzev Sahote čije je porijeklo indijsko, ali je rođen i proveo život u Velikoj Britaniji). Ne želim implicirati da su zbog toga njihovi talent i stvaralaštvo upitni, ali isto tako je neupitno da su bili u poziciji višeg klasnog statusa zbog kojeg su mogli i pristupiti zapadnjačkoj izdavačkoj industriji i postići široku priznatost i popularnost.

Postkolonijalna teorija je svojim inzistiranjem na pitanjima hibridnosti, liminalnosti, izmještenosti, migracije i dijaspore zanemarivala i okludirala stvarne materijalne uvjete koji su obilježavali iskustva bivših kolonija. Kahf (2006, str. 351) citira široko poznatu ideju koju Spivak iznosi o tome da „the subaltern cannot speak“, ali u kontekstu nečega što pripada teorijskoj misli i što je „bizzare“ i „quite unintelligible“. Također identificira poticanje multikulturalnih kurikuluma u kojima se ističu ideje o toleranciji i „slavljenju raznolikosti“ što se podudara i sa snažnim zamahom u postkolonijalnoj teoriji devedesetih, ali izražava sumnju u moguću promjenu u fundamentalnim odnosima i nejednakostima američkog društva (*ibid,* str. 378).

**Sunjeev Sahota: *The Year of the Runaways***

Sahotin roman *The Year of the Runaways* (2015) se fokusira na pitanja imigranata u Velikoj Britaniji i predstavljen je kao politički roman koji tematizira političko nasilje na ruralnom sjeveru Indije, zastrašujuće uvjete života i nemogućnost dobivanja poslova i dostojne zarade te status ilegalnih radnika u Engleskoj. Kritičari ga pozdravljaju kao prikaz moderne imigracije, marginaliziranosti određene kaste te suvremene eksploatacije ilegalnih radnika i nemogućnosti napuštanja vlastitog društvenog položaja. Objava romana se vremenski podudara s političkim kontekstom dolaska Narendre Modija na vlast u Indiji i porastom napetosti i netolerancije između kasta i religija. Kasta ima veliku ulogu u samom romanu determinirajući društveni položaj protagonista, a to se posebice odnosi na kastu nedodirljivih utjelovljenu u liku Tochija. Taj kastinski odnos, koji određuje nepremostivu nejednakost među ljudima, prenosi se i u Englesku među imigrantskom zajednicom. Fundamentalna nejednakost se ogleda u dostupnosti poslova koji su mogući za pripadnike pojedine kaste, nedostupnosti obrazovanja za sve, ali i determinirajućim ekonomskim prilikama, političkim strategijama i propagiranjem određenih ideologija (u ovom slučaju hindu nacionalizma) koje još više produbljuju ionako polarizirano društvo i ekonomsku neizvjesnost za velik dio populacije. Kastinski odnos, međutim, u Engleskoj prestaje biti razlikovni faktor jer je na tržištu rada i među engleskim, ali i indijskim poslodavcima bitna samo dostupnost jeftine radne snage, odnosno onih koji će bez puno pogovora raditi i ekonomski najmanje isplative poslove jer su na to primorani svojim položajem. Oni zapravo nemaju puno izbora jer ukoliko ne žele prihvatiti neki posao, uvijek ima onih koji su manje izbirljivi te prijetnja, a to „(Or) maybe I need to get me some freshies who actually want the work?“ (*ibid,* str. 10) nikako nije samo zastrašivanje, nego vrlo stvarna i opipljiva posljedica.

Ono što bi se moglo usporediti s kolonijalnom ideologijom o tome kako je sama kolonizacija izjednačena s civiliziranjem i napretkom (Césaire A. , 1972a), može se vidjeti i u načinu kako postkolonijalne elite prolongiraju i dalje odnose dominacije i podčinjenosti pa tako u samom romanu možemo pročitati kako bogati Indijci biraju vožnju taksijima i „Most of us have sold our private cars,’ Madam said. ‘We want to help the poor in society instead“ (Sahota, 2015, str. 35). Usprkos proglašavanju zakonskih odredbi[45] kako bi se dokinulo

[45] Kastu nedodirljivih (parije ili daliti) se zakonima nastoji zaštititi na način da se predviđa sustav kvota sa rezerviranim brojem radnih mjesta ili primjerice upisnih kvota na fakultetima razmjeran njihovom udjelu u

zatvaranje mogućnosti zastupanja, obrazovanja ili zaposlenja velikom broju ljudi zbog pripadnosti određenoj kasti, stavovi većine stanovništva su protiv toga jer se pridržavanjem propisanih kvota, njima uskraćuje prilika za posao: „All this government support must be going to their heads. Now they want to work with us, too“ (*ibid,* str. 30) (...) They needed to be put back in their place. Not given land and handouts and government positions (*ibid,* str. 37).

Antagonizam se u romanu iščitava i u odnosu između asimiliranih Indijaca koji su duže vrijeme u Engleskoj i onih koji su pridošlice. Posebno se ta razlika vidi između različitih generacija pa su tako djeca imigranata u velikoj mjeri uklopljena u britansko društvo i ne vide poveznice sa svojim predcima ili onima koji su tek došli i nalaze se na samom dnu društvene, ali i ekonomske ljestvice. Konflikt koji nastaje vidljiv je i u činjenici da su imigranti zbog zajedničke povijesti prirodno okrenuti ljudima koji imaju slično naslijeđe, usprkos tomu što su „our own people are the worst at bleeding us dry“ (str. 227). Oštra opreka između bogatstva i onih koji su njime viktimizirani tako se perpetuira i dalje.

Etienne Balibar (2001) u svom članku piše o „eri globalnog nasilja“ koje je povezano s politikom, a u kontekstu Sahotinog romana se može čitati ne samo kao nasilje između različitih kasti, nego i kao nevidljivo, simboličko nasilje pretjerane eksploatacije koja prati transnacionalni neoliberalizam i položaj imigrantskih radnika. To je politika nasilja u urbanim područjima, u ovom slučaju Velike Britanije. Sahota zaobilazi uobičajene teme književnosti dijaspore koje uključuju asimilaciju, alijenaciju, nostalgiju za izgubljenom domovinom, stvaranje novih identiteta. Njegov roman se može čitati kao radikalna kritika kozmopolitanizma jer oprimjeruje „krizu konvivijalnosti“ u metropolisu (Georgiou, 2016), odnosno neuspjeh kozmopolitskog ideala i multikulturalnog isticanja tolerancije i različitosti. Polazište ideje o konvivijalnosti je Paul Gilroy (2004) za kojeg je ona blisko prisustvo razlike koja predstavlja značajan dio individualnog i kolektivnog identiteta. Konvivijalnost može, iako ne direktno, prevladati urbane nejednakosti, odnosno barem ih preispitati kroz suradnju i prepoznavanje među grupama koje su marginalizirane i isključene.[46] Sahotin roman zrcali i

---

ukupnom broju stanovnika. U žargonu ih se naziva „scheduled caste“. To, međutim, ne spriječava da ih više kaste maltretiraju.

[46] Paul Gilroy u svojoj knjizi piše i uvodi ideju konvivijalnosti: (...) “conviviality.” I use this to refer to the processes of cohabitation and interaction that have made multiculture an ordinary feature of social life in Britain’s urban areas and in postcolonial cities elsewhere. I hope an interest in the workings of conviviality will take off from the point where “multiculturalism” broke down. It does not describe the absence of racism or the triumph of tolerance. Instead, it suggests a different setting for their empty, interpersonal rituals, which, I suggest, have started to mean different things in the absence of any strong belief in absolute or integral races. Conviviality has another virtue that makes it attractive to me and useful to this project. It introduces a measure of distance from the pivotal term “identity,” which has proved to be such an ambiguous resource in the analysis of race, ethnicity, and politics. The radical openness that brings conviviality alive makes a nonsense of closed,

istražuje proturječnosti sadašnjeg kozmopolitskog iskustva, odnosno propali eksperiment kozmopolitskog zajedništva i kulturalne različitosti koji je povezan s pitanjima politike, klase i (ne)tolerancije (Mendes, 2019). U njemu se može prepoznati pomak od iskustva prednosti „kaotičnih zadovoljstava konvivijalnog postkolonijalnog urbanog svijeta“ (Gilroy, 2004, str. 151) u ono što se može okarakterizirati kao neuspjeh kozmopolitskog duha. Naime, za razliku od iskupljujućih ideja o napretku, društvenoj mobilnosti i multikulturalnom suživotu, Sahota opisuje društveni realizam koji u prvi plan stavlja društvenu, ali i ekonomsku isključenost imigranata i njihov inferioran položaj u metropolisu. Nakon traumatičnih situacija kojima su izloženi u Indiji i gotovo očajničkih poteza kako bi se domogli Velike Britanije, trojica protagonista stižu i prvi dojam je da je to civilizirana zemlja i u njoj se vide „All the signs of a well-run country. A fair country. A country that helps its people. A country that might even help (him)“ (Sahota, 2015, str. 123). Ono što umiruje imigrante i zapravo ih privlači je zajamčena demokracija koju zapadnjački diskurs naglašava, ali i uspjeh kojeg je moguće ostvariti uz rad i „(O)ne day, my friend. Keep working hard and one day we’ll be the bosses“ (*ibid.* str. 14). Na razmeđu lokalnog i globalnog, materijalnog i simboličkog, grad za imigrante predstavlja mjesto mogućnosti (Amin A. , 2013), transnacionalnih afilijacija i „zamišljenih krajolika“ (Appadurai, 1996, str. 31). Gyan Prakash (Prakash & Kruse, 2008, str. 7) piše kako je identitet grada „stvoren uzajamnim djelovanjem njegovih prostora i zamišljanja“ u smislu da je stvoren stvarnim fizičkim prostorom, ali i onim što možemo iskusiti u romanima, filmovima, poeziji (...) i ideologiji.“ London i Sheffield u kojima se odvija radnja Sahotinog romana su urbani društveni prostori koji su razrušili sliku otvorenosti i inkluzije. Skrivajući se od imigracijskih službi koje provjeravaju lažne brakove protagonistica se u Sheffieldu osjeća izoliranom i nesigurnom jer „(T)hey sounded so angry, these northern places, like they wanted to do you harm“ (Sahota, 2015, str. 18). U njima su protagonisti oštro odijeljeni od ostalih stanovnika samom činjenicom da žive odvojeno, na desetke nagurani u napuštenim kućama Sheffielda ili skriveni u podrumima Londona. Zapad je tako demitologiziran i sveden na puko preživljavanje i bespoštednu potragu za poslom. Na nivou svakodnevnog života i podjela koje postoje, oni se zapravo niti ne nastoje uključiti u društveni život jer su svjesni dometa i razine rizika i opasnosti koja prijeti ilegalnim radnicima koje mogu pronaći imigracijske službe i sve to pridonosi snažnom osjećaju nesigurnosti.

---

fixed, and reified identity and turns attention toward the always-unpredictable mechanisms of identification. (Gilroy, 2004, str. xi)

Neumoljivost ekonomske neizvjesnosti prisiljava imigrante da se pokore sustavu što u fokus stavlja pitanje rada i zastupljenosti tematike rada u književnosti, ali i u samoj teoriji. U konzumerističkom društvu u kojem je potrošač mjerilo prema kojem se ravna proizvodnja, čini se da rad izmiče ili, bolje rečeno, nestaje u analogiji tržišta, odnosno uzima se kao nešto samorazumljivo (Grgas, 2014, str. 179-182). Međutim, Piketty je u knjizi *Kapital u 21. stoljeću* (2014) pravilno dijagnosticirao koliko je rad robova, kao krajnji oblik nevidljivog resursa, zapravo utkan u postizanju primjerice američkog bogatstva. On smatra da se dubinske strukture kapitala i nejednakosti nisu ni danas nadišle, a posebno značajnom drži književnost koja nudi precizne podatke o životnom standardu, bogatstvu i ulozi novca te kao primjere navodi romane Jane Austen ili Balzaca u kojima novac nije apstraktna sila, nego tjelesna i konkretna veličina koja određuje društveni status i standard. Strukture društvenih procesa današnjice imaju materijalne posljedice koje za sudbine protagonista nisu percepcije nego determinirajuće kategorije jer je „(E)verything's about money" (Sahota, 2015, str. 293). Žižek to zove anonimnim, ali „sustavnim nasiljem kapitalizma" (2006, str. 566) zbog kojeg imigranti, lišeni bilo kakve ekonomske sigurnosti, moraju sudjelovati u tom sustavu jer jednostavno nemaju drugog izbora. Nevidljivost rada imigranata i njihovo podređivanje sustavu u romanu je posebno potencirano time što oni zaista rade poslove koji su nevidljivi u svakodnevnom životu i mi ne vidimo ili ne primjećujemo primjerice one koji čiste zahode, kanalizaciju ili dolaze na gradilišta po mraku (Sahota, 2015).

Na primjeru analiziranog romana, traženje viza, ali i sama migracija postaju dio unosnog biznisa ili industrije kojoj se pristupa krajnje ozbiljno i koja uključuje posrednike, odvjetnike, policiju, stjuardese, prijevoznike, medicinske sestre, zapravo čitavu jednu, na prvi pogled, nevidljivu hobotnicu koja čini novu granu ekonomije i od koje i posrednici profitiraju: 'So you're paying my rent this month, ha?' (Sahota, 2015, str. 52). Dogovoreni brakovi s ciljem omogućavanja legalnog boravka ili zelene karte su se pretvorili u pravi poslovni mehanizam. Nakon što su zapravo „kupili" svoj dolazak u Englesku bilo kroz lažne studentske vize (Avtar) ili brak (Randeep), prodaju organa i odricanje, protagonisti ulaze u mrežu ilegalnih poslova kao radnici kojima posao nije zagarantiran dok ih istovremeno pritišću hitne financijske obveze prema lihvarima ili vlastitoj obitelji.

Posljednjih godina preispituju se teorije o dijaspori i migraciji zbog nedovoljnog uzimanja u obzir materijalnih uvjeta i razloga migracije uslijed sve jače globalizacije. Andrew Smith (2004, str. 256) piše o migraciji, hibridnosti i postkolonijalnim studijima i paradoksu između ideja o domovini i povezanosti s mjestom i ideje o odvajanju kulture od određenog mjesta te njenoj „deteritorijalizaciji". Tumačenja dijaspore i migracije kao teoretskih

koncepata koji se odupiru esencijalizmu kategorija dovode do toga da se „prokletstvo beskućništva ili nametnutog egzila – ponovo prisvaja kao privilegiran položaj s kojeg određene korisne i kritičke perspektive o modernom svijetu postaju vjerojatne“ (Gilroy, 1993, str. iii). Važno je ne zaboraviti povijesni kontekst ovih koncepata, a to je razočaranje u političku realnost brojnih postkolonijalnih država ili propasti projekata kao što je bio panafrički pokret (Smith A. , 2004, str. 256). Ipak, Smith povezuje uspon ovih kategorija s razvojem tržišta i mrežom globalnog kapitala koji uzrokuju sve veći globalni disparitet (*ibid,* str. 257). John McLeod u predgovoru knjige *New Directions in Diaspora Studies: Cultural and Literary Approaches* (Ilott, Mendes, & Newns, 2018, str. xvi) također upozorava da se transgresivnost koncepata dijaspore i migracije u odnosu na globalni kapital treba kritički ispitati, odnosno da se promatranje migracije kroz očište kulture treba zamijeniti materijalnom, tj. klasnom i političkom perspektivom (Smith A. , 2004, str. 258, 260). I Spivak je upozorila da postkolonijalna fasciniranost migracijom postaje alibi kako se ne bi zaista okrenulo k proučavanju života onih koji se nalaze na „prihvatnom kraju polariziranog djelovanja globalnog kapitalizma“ (1999, str. 361).

Migracija se u Sahotinom romanu obistinjuje ne kao prilika koja proširuje vidike i približava kulture, već kao nasušna potreba zato što (je) „It’s too hard for boys like you in this benighted country. Abroad you might stand a chance“ (Sahota, 2015, str. 87). Treba biti oprezan prema nekritičkom slavljenju transnacionalnih identifikacija u korist stvarnih načina na koje su zajednice politički vezane državama te pitanjima rase i klase (Ilott, Mendes, & Newns, 2018, str. xxi). Mogu li zaista oni koji su napustili svoju zemlju biti u položaju da bolje iščitaju stvarnost kako je to isticala postkolonijalna teorija? Radi se o subjektima koji su izmješteni, izvlašteni i obespravljeni i postoje izvan legalnih društvenih institucija i njima nisu zajamčena prava koja se uzimaju kao samorazumljiva kao što je primjerice zdravstvena zaštita pa tako u Sahotinom romanu protagonisti nisu u mogućnosti da posjete doktora jer jednostavno ne postoje unutar službenog sustava.

Pitanja o pripadnosti, korijenima, izmještenosti i identitetu se mogu povezati s preokupacijama postkolonijalne teorije čiji je fokus svakako identitet ili određena kriza identiteta koja vodi do antiesencijalističkih ideja subjekta i višestrukih identitetskih položaja (Kardum Goleš, 2019, str. 89). U romanu upoznajemo sporedni lik profesora koji je emigrirao iz Indije i, iako je uspio ostvariti uspješan život i karijeru u Londonu, osjeća se izmješten:

> Something happened (...) that made it clear to me that I'm only ever going to be a guest in this country (...) this would never be my real home. It's important that a man has a sense of a real home. (Sahota, 2015, str. 141)

Iz perspektive imigranata koji bezuspješno pokušavaju pronaći posao i zapravo su nevidljivi unutar sustava, ovi problemi se nadaju kao „(W)hat decadence this belonging rubbish was, what time the rich must have if they could sit around and weave great worries out of such threadbare things" (*ibid,* str. 210). Njihova stvarnost se svodi samo na preživljavanje jer „(T)his life. It makes everything a competition. A fight. For work, for money. There's no peace. Ever. Just fighting for the next job. Fight fight fight"(*ibid,* str. 147).

Prisjećajući se Fanona i njegova upozorenja, kako je predvidio u *The Wretched of the Earth,* o tome kako će se u društvu nacionalno osviještenih i dekoloniziranih država pojaviti vladajuća klasa koja će slijediti prijašnje kolonijalne gospodare, Nayar (2008, str. 71) primjećuje da se zapravo nastavlja kolonijalna praksa opresije i to naziva „postkolonijalnim potlačivanjem" (eng. subalternization):

> If the native was the subaltern during colonial rule, postcolonialism created its own subalterns. Women, 'lower' castes, and classes, ethnic minorities rapidly became the 'Others' within the postcolonial nation state. The new elite was as oppressive and exclusive as the colonial master. Democratic approaches failed, and economic and social emancipation slipped across the horizons as millions of 'postcolonials' saw themselves colonized by the new powers. (Nayar, 2008, str. 100)

Iako se ovaj proces povezuje posebno s položajem kaste nedodirljivih, odnosno književnosti koja tematizira tu kastu bilo da prikazuje patnje i nasilje nad njenim pripadnicima ili objektivizira subjekte s udaljenom empatijom i nemogućnošću da promijene svoj društveni položaj (Shaheen, 2016), imigrantski radnici koji dolaze iz bivših kolonija se također mogu promatrati u tom kontekstu jer su interpelirani u nasilni sustav pretjerane eksploatacije i neokolonijalizma. Neokolonijalnim interesom se tako može smatrati i osnivanje pozivnog centra (famozni „outsourcing") primjerice engleske osiguravajuće kuće u Indiji (Sahota, 2015, str. 98, 99). Razlozi za to se zasigurno nalaze u niskoj cijeni rada u Indiji uvjetovanoj niskim životnim standardom i u konačnici kapitalizacijom resursa.

Roman se svakako referira na pitanja rastuće globalne, društvene i ekonomske nesigurnosti i nejednakosti potaknute promjenama na tržištu rada i neoliberalnim

kapitalizmom. Simon During (2015, str. 58) ističe kako se „opsežni i manje vidljivi uzorci globalnog razvlaštenja“ i „relativno nestabilni i disperzirani uvjeti siromaštva i nesigurnosti“ sve više osjećaju i to posebice nakon globalne financijske krize. Migrantima je onemogućen pristup institucionalnim strukturama koje bi im omogućile sigurnost, stabilnost, mogućnost zarade i zaštite. Život postaje neizvjestan i ovisan o volji drugih (Butler, 2004). Sahota u prvi plan stavlja materijalne uvjete siromaštva koji motiviraju protagoniste da napuste domovinu u potrazi za boljim životom. Društveno isključivanje i manjak mogućnosti i pristupa, primjerice, obrazovanju usprkos naporima kada je „the state had attempted a literacy drive“ (Sahota, 2015, str. 22), također se može povezati sa siromaštvom i klasnim položajem koji tjeraju djecu da napuste školu i počnu raditi kako bi pomogli obiteljima. U romanu se također ne radi samo o bivšoj kolonijalnoj državi koja ne uspijeva ispuniti očekivanja i odgovornost, nego se neuspjeh borbe s ovim nedaćama može vidjeti i u bivšem kolonijalnom centru što bi se moglo promatrati i kao nedostatak ne samo pojedinačne države, nego globalnog sustava (Korte & Georg, 2014). Siromaštvo koje su protagonisti ostavili u Indiji i u Engleskoj ih lišava osnovnih uvjeta potrebnih za preživljavanje pa su primorani biti beskućnici ili raditi u gotovo robovlasničkom sustavu jer ih se zaključava i oduzimaju im se putovnice kako ne bi mogli napustiti posao (Sahota, 2015). Njihov marginalizirani položaj i siromaštvo je ono što ih određuje i zbog čega ne mogu očekivati pomoć kako države u kojoj se ilegalno nalaze, tako i vlastite zajednice koja bi im trebala pomoći jer je to i funkcija primjerice vjerskog hrama u kojeg protagnonist dolazi po pomoć, ali je tu ne nalazi:

> It’s important to feel supported. To be with like-minded souls. It helps one cope. That’s why I’m going to mention that most of the young men like you come together under the old railway bridge near the city. (...) You’re always welcome, but maybe it would be better if you were with people in the same difficulties as you“ (*ibid*, str. 253-254).

Napori protagonista da stvore novi život za sebe i svoje obitelji unutar društva koje je opresivno i homogenizirajuće zapravo potvrđuju postojanje društvenih, kulturalnih i prvenstveno ekonomskih sila koje stvaraju njihove očajničke situacije i koje oni ne uspijevaju promijeniti. Iako se u epilogu koji smješta radnju 10 godina nakon godine u kojoj su tek stigli u Englesku ,protagonisti se više ne bore sa neimaštinom i neizvješnošću i uspjeli su dovesti ostale članove vlastitih obitelji u Englesku. Avtar, Randeep, Narinder i Tochi prihvaćaju kodove koji ih subordiniraju u dominantan društveni i ekonomski sustav.

**Chigozie Obioma: *The Fishermen***

Roman *The Fishermen* mladog nigerijskog pisca Chigozieja Obiome bio je finalist prestižne nagrade Booker 2015. godine. Priča je to o četvorici braće koji odrastaju devedesetih godina 20. stoljeća u Nigeriji i nose se s očevim odsustvom i njegovim autoritetom zbog premještaja na novo radno mjesto u središnjoj banci Nigerije. Dječaci kriomice odlaze na rijeku i postaju ribari što predstavlja transgresiju svih pravila koja im je zajednica nametnula o prljavoj i prokletoj rijeci. Skrivajući se od pogleda sumještana, put im se ukrsti s mentalno poremećenim Abulom koji izriče strašno proročanstvo o tome kako će najstarijeg brata Ikennu ubiti netko od vlastite braće. Strah se polako uvlači u Ikennu i proždire ga udaljavajući ga od obitelji koja se i sama transformira.

Čitati ovaj roman kao prikaz esencijalne Afrike umanjilo bi oporbenjački naboj koji bi roman imao ukoliko ga se promatra kao kritiku britanske kolonizacije na što sugerira i sam autor (Go, 2015). Političke implikacije romana se ne odnose samo na neuspjeh neovisne države da osigura bolje uvjete života bez političkih prevrata, ekonomske depresije i vojne diktature. Nigerija kao paradoks bogate nacije koja je ujedno siromašna zbog usporedive razine oskudice i neimaštine ne postoji samo u „modernoj“ državi, nego ima svoje ishodište u kolonijalnom dobu. Roman započinje citiranjem poznatog južnoafričkog pjesnika Masizija Kunenea (1982, str. 28) čije riječi najavljuju

The madman has entered our house with violence
Defiling our sacred grounds
Claiming the single truth of the universe
(Obioma, 2015, str. 1)

Stabilna društvena jedinica, a to je obitelj, biva uništena vanjskim uplivom u obliku proročanstva kojeg proriče mentalno bolesna osoba, ali i načinom na kojeg članovi obitelji vjeruje u to proročanstvo. To bi mogla biti metafora za samu Nigeriju i način na koji se britanska kolonijalna vlast nametnula izvana i zahtijevala dominantan položaj i univerzalnost vlastite ideologije. U pitanju nije samo nasilje koje je donijela kolonizacija, već i kolonizatorski monopol nad istinom i prihvaćanje takvog stanja od strane kolonijalne elite.

Kolonizacija je bila vojni, politički i ekonomski pothvat, ali isto je tako bila i ideološki. U neokolonijalnoj konjunkturi nakon što je vojno osvajanje ustupilo mjesto drugačijim mehanizmima utjecaja, nameće se pitanje produljene dominacije nad ideološkim prostorom i pozapadnjivanjem društvenih i kulturalnih obrazaca ili ono što Ngũgĩ (1986) zove „kolonizacijom uma“. Iako nije precizno definirao što bi ta kolonizacija bila, već je Fanon dominaciji nad zemljom i tijelom dodao i dominaciju nad sviješću koloniziranih kao cilj kolonijalne dominacije:

> (...) the total result looked for by colonial domination was indeed to convince the natives that colonialism came to lighten their darkness. The effect consciously sought by colonialism was to drive into the natives' heads the idea that if the settlers were to leave, they would at once fall back into barbarism, degradation, and bestiality. (Fanon F. , 1963, str. 124)

U neokolonijalnoj situaciji, Mavrinac (2019, str. 2387) ovu dominaciju ili produljenu kolonizaciju identificira u pozapadnjivanju obrazovnog sustava u primjerice Africi te u pozapadnjivanju sadržaja medija, a moglo bi se dodati i u institucionalizaciji religije zbog koje je primjerice engleski jezik postao „(English), the only language in which I knew how to pray“ (Obioma, 2015, str. 185). Chinua Achebe (1997) je smatrao da će većina nigerijske nacionalne književnosti biti napisana upravo engleskim jezikom i, iako se to može činiti kontroverznim, to samo odražava stvarnost sadašnje Afrike u kojoj je kolonizacija povezala različite entitete u nacionalne države u kojima je engleski jezik postao sredstvo međusobnog sporazumijevanja. S druge strane Ngũgĩ (1986) upozorava kako jezik ima veliku ulogu u hijerarhijama i sustavima opresije te se pišući na engleskom jeziku, pridonosi njegovom širenju i ovisnosti o njemu. Engleski jezik je za Obiomu prekrasan sintetski jezik, „savitljiv i nesputanih mogućnosti“ (Go, 2015). On koristi prebacivanje s jednog jezika na drugi i to ima političke implikacije. Naime, Nigerija je višejezična, a u samom romanu likovi govore jezikom koji povlači točno određena značenja. Otac koji veliča zapadnjačku kulturu i obrazovanje govori formalnim engleskim, a majka koristi igbo jezik koji je manje formalan, prepun parabola i tradicionalnih poslovica koje kod protagonista imaju posebnu snagu. U komunikaciji sa svojim vršnjacima djeca razgovaraju joruba jezikom, a engleski, iako službeni jezik Nigerije, zapravo je formalni jezik kojim se obraćaju strancima, jezik koji „had the potency of digging craters between you“ (Obioma, 2015, str. 24) i majka ga je koristila

kako bi djeci utjerala strah u kosti. U romanu se također koristi i pidžin engleski kao službeni jezika neobrazovanih masa.

Obioma u romanu piše kako je lik jednog od braće oblikovan onim što čita, a to je Achebein roman *Things Fall Apart* zbog kojeg smatra da su kolonizatori prouzročili nedaće jer „The white men were a common enemy that would have been easily conquered if the tribe had fought as one“ (*ibid,* str. 195). Različita plemena u Nigeriji, primjerice, Igbo i Joruba su bili odijeljena plemena sa zasebnim povijestima i kulturalnim različitostima, a dolaskom Britanaca su postali jedna zemlja odnosno nametnuta im je ideja nacije. Nasilje između različitih plemena Nigerije je odlika postkolonijalne države kao direktnog nasljednika kolonizacije, a možda bi pomirba između plemena mogla pomoći u uspostavi stabilnije države.

Opreka između nerazvijenosti koja se povezuje s tradicijom i modernizacije koja pretpostavlja imperativ razvoja, čini jednu od ideoloških preokupacija postkolonijalne teorije. Izjednačavanje tradicije s onim nazadnim ima svoje korijene u kolonijalizmu, a modernitet kao preispitivanje eurocentričnih pretpostavki u postkolonijalizmu. Roman *The Fishermen* povezuje formu tradicionalnog romana s afričkom usmenom tradicijom dramatizirajući konflikt između tradicionalnog i modernog. On djeluje kao posveta izgubljenom obećanju ili potraćenom blagostanju koje je Nigerija mogla imati, ali isto tako na samom kraju nudi i prikaz iskupljujućih mogućnosti nove generacije. Odnos između tradicije i moderniteta se u romanu može iščitati na više načina. Rijeka Omi-Ala, koja postaje poprištem i izvorištem razdora u obitelji, svakako je bila važna za prve stanovnike koji su tu živjeli i hranili se i vjerovali da je sama rijeka bog, međutim, po dolasku kolonizatora i kršćanstva, rijeka postaje mjestom koje se percipira kao zlo ili „cradle besmeared“ s tragovima ritualnih obreda koje se izvode na njenim obalama (*ibid,* str. 15). Nadalje, izvor nedaća i tragične sudbine glavnih likova je mistično proročanstvo povezano s pretkršćanskim vjerovanjima koja oblikuju postupke likova i njihovo istovremeno djelovanje u modernom svijetu videoigrica, olimpijskih igara i političkih prevrata koji su obilježili Nigeriju. Supostojanje religije i praznovjerja funkcionira na principu inkorporiranja i jedne i druge tradicije: „Although Christianity had amost cleanly swept through Igbo land, crumbs and pieces of the African traditional religion had eluded the broom“ (*ibid,* str. 194). Konflikt između tradicionalnog i modernog često se analizira u kontekstu postkolonijalne teorije, ali najčešće u odnosu na kulturu i kulturno naslijeđe. Kolonijalizam i modernitet su simultano periodizirajući i strukturirajući koncepti koje Dirlik (2005) povezuje u kolonijalni modernitet i razvoj kapitalizma do današnje globalnosti i on ne inzistira isključivo na kulturalnim ili ideološkim

pitanjima. U postkolonijalnoj teoriji se kolonijalni modernitet promatra kroz limite eurocentrične povijesne perspektive koja drži da su sve ostale neadekvatne i pogrešne u odnosu na original. Modernitet je podrazumijevao misaone koncepte temeljene na kulturalnim razlikama i civilizacijskoj drugosti (Kaiwar, 2014, str. 107) dok je tradicionalno podrazumijevalo nediferencirani, homogeni kolonizirani subjekt (Mbembe, 2006). U samom romanu se taj kolonizirani subjekt pojavljuje i danas kroz klanovsku zajednicu u Nigeriji i dijaspori i njihove naputke i vjerovanja zbog čega ih otac protagonista naziva „illiterate minds“ (Obioma, 2015, str. 194). Otac je pripadnik elite koji odbacuje tradicionalna vjerovanja kao nazadna i prihvaća nadmoć zapadnjačkog obrazovanja koje namjenjuje vlastitoj djeci te za sebe kaže da je „sweat and suffer to send you to school to receive a *Western education* as civilized men“ (*ibid,* str. 33). On sanja da mu sinovi postanu „veliki ljudi“ (*ibid,* str. 233-234), a definira i plan kao „mapu snova“ koja iznosi budućnost njegovih sinova:

> He sketched a pattern for our future – a map of dreams. Ikenna was to be a doctor, although later, after Ikenna showed much fascination with planes at an early age, (…) Father changed it to pilot. Boja was to be a lawyer, and Obembe the family's doctor. Although I had opted to be veterinarian, to work in a forest or to tend animals at a zoo, anything that involved animals, Father decided I would be a professor. David, our younger brother, who was barely three in the year Father moved to Yola, was to be an engineer. A career was not readily chosen for Nkem, our one-year-old sister. Father said there was no need to decide such things for women. (*ibid,* str 31–32)

Ova mapa postaje idealizirana verzija uspješne, pozapadnjene obitelji koja bi se ispunjenjem ovih planova mogla uspeti na društvenoj ljestvici. Vrijeme za braću tada nije značilo mnogo, odnosno zanimala ih je sadašnjost i predvidljiva budućnost, a ne prošlost. Budućnost je bila povezana s razvojem kojeg je modernitet donio, kako njima, tako i njihovoj zemlji dolaskom kolonizatora:

> Glimpses of (the future) mostly came like a locomotive train treading tracks of hope, with black coal in its heart and a loud elephantine toot. Sometimes these dreams or flights of fanciful thoughts whispered in your head – *I will be a pilot, or the president of Nigeria, rich man, own helicopters* – for the future was what we made of it. (*ibid,* str. 6)

Očevim odlaskom oni se počinju zanimati i žudjeti za prošlošću koju će pronaći na obali rijeke i njenom pretkolonijalnom značenju. Otac predstavlja ono moderno i kad svoje sinove naziva „fishermen of the mind“ (*ibid,* str. 37) s jasnim referencama na Isusa i ribare ljudi, to se ujedno može povezati s činjenicom da afričke elite i danas sve afričko smatraju inferiornim, a postojanje autohtone afričke kulture i tradicije drže zaostalim što može biti direktna posljedica manjka ekonomske stabilnosti većine afričkih naroda i utjecaja zapadnjačkog modela obrazovanja. Iako je otac predstavnik modernih ideja, patrijarhalna struktura kontrole i njegov autoritarni odgoj mogu se povezati s vojnom diktaturom koja je devedesetih godina 20. stoljeća bila na vlasti u Nigeriji. Prvo mu se autoritet smanjuje jer odlaskom u drugi grad više nema toliki utjecaj na ponašanje braće jer „(H)is established routine of composure, obedience, study, and compulsory siesta - long a pattern of our daily existence - gradually lost its grip“(*ibid,* str. 7), a u konačnici je potpuno poražen jer ne uspijeva očuvati obitelj od prorečene joj sudbine.

Simbolizam rijeke funkcionira na način da se osim oprečnog značenja koje ima u pretkolonijalnoj tradiciji i suvremenosti, ona doimlje kao mjesto razdora, klica koja nagriza tkivo obitelji, ali i mjesto iskupljenja jer se samoprozvani, lažni prorok koji je uzrok svih njihovih nevolja na njenoj obali napokon uništi, a stabilnost se ponovno uspostavi. Rijeka fizički dijeli grad na dva dijela što se može vidjeti na mapi koja se nalazi na samom početku knjige. Osim što predstavlja fizičku granicu, rijeka je i onaj simbolički, zabranjeni prostor. Na kraju samog romana se njeno značenje i vjerovanja povezana s njom mijenjaju jer protagonist prolazeći pored rijeke nakon što je 6 godina proveo u zatvoru, vidi ljude kako slobodno love ribe na rijeci. Postkolonijalno čitanje rijeku vidi kao Bhabhin „treći prostor“, odnosno ambivalentno mjesto koje nije fiksirano, već je otvoreno raznim mogućnostima i interpretacijama (Courtois, 2019).

Ono što je postkolonijalna teorija zanemarila su društveni i ekonomski odnosi, odnosno eksploatacija i opresija, uloga kapitala i rada u koloniziranim zemljama (Kaiwar, 2014, str. 108-110). Stuart Hall (1996, str. 258) dijagnosticira napuštanje „determinističkog ekonomizma“, odnosno ne „promišljanje o ekonomskim odnosima i njihovim učincima (...) nego masivno, divovsko i elokventno nepriznavanje“ u korist analiziranja kulturalnih različitosti. Rijeka se tako može promatrati na način koji uzima u obzir i njenu materijalnu dimenziju. Naime, ključni teoretičari antikolonijalne borbe kao što su bili Fanon i Césaire shvaćaju da kolonijalizam predstavlja i prisvajanje prirode. Moore (2015, str. 158) također identificira osvajanje prirode i prirodnih resursa kao potrebnu sastavnicu ekspanzije

kapitalističkog režima. U samom romanu prorok Abulu zauzima stari, napušteni kamion tako što „dislodging nations of spiders (...) annihilated the helpless race of cockroaches“ (Obioma, 2015, str. 92) što se može povezati s procesom kolonizacije i kolonijalnim aparatom te potrebom za ponovnim osvajanjem okoliša i njegovih prirodnih resursa (Harlin, 2019). Budući da je radnja romana smještena u gradu Akureu u nizini rijeke Niger, a Abulu proriče kako će se jedan od braće utopiti u „Red River“, to bi moglo imati reference na status tog područja u svjetskoj naftnoj industriji i Harlin (2019) upravo u ovoj matrici čita Obiomin roman. Amitav Ghosh je već 1992. godine upozorio kako se premalo pozornosti među piscima i književnim kritičarima pridaje proučavanju naftne industrije i eksploatacije okoliša kao pandanu trgovini začinima u prošlosti. Nafta ima ekonomsku i stratešku vrijednost, a utječe i na političke, vojne i kulturalne odnose (Ghosh, 1992). Od tada se povećao interes književnih kritičara za uvažavanje ovog bitnog pitanja na način da se proučavaju povijesne promjene u upotrebi tehnologija i „energetskih materijalizama“ (Westall, 2017, str. 271) u svjetskoj književnosti. Ovaj porast je usko povezan i s interesima postkolonijalne teorije za pitanja okoliša. Naravno da je odnos onih koji eksploatiraju i koji su iskorišteni krajnje nejednak. Kate Harlin (2019, str. 2) to zove „hegemonijom nafte u globalnim sustavima“ i posebno je povezuje s razvojem sustava svjetske književnosti zbog čega interes književnosti ne bi trebao zanemariti ovaj fokus na energetske resurse koji za sobom povlače političke i ekonomske reperkusije. Postoji direktna veza između razvoja kapitalizma i tehnologije u industrijskoj revoluciji i proizvodnje palmina ulja u Nigeriji, kao i veza između robova i prethodne ekonomije plantaža i naposlijetku razvoja naftne industrije koja se nametnula na delti rijeke Niger (Wenzel, 2006). Britanski kolonijalisti su dolaskom u to područje započeli prvo s iskorištavanjem palmina ulja da bi se sredinom 20. stoljeća otkrile i rezerve sirove nafte što je jako brzo dovelo do dolaska velikih kompanija koje su započele s izvlačenjem i izvozom nafte (Harlin, 2019, str. 11). U romanu se direktno tematizira naftna industrija ili njen utjecaj na regiju na nekoliko mjesta, a i vrijeme radnje, a to su devedesete godine 20. stoljeća i mjesto, evociraju borbu naroda Ogoni i smrt Ken Saro-Wiwe kao vjerojatno najprominentnijeg borca protiv iskorištavanja naftnih resursa Afrike (*ibid*, str. 3, 13). Na razini radnje samog romana, referenca na naftnu industriju se odnosi na kontekst korupcije u nacionalnoj kompaniji koja prekida električnu energiju u trenutcima važnih sportskih događaja kako bi bogati mogli organizirati zajedničko gledanje takvih utakmica i na tome zaraditi (Obioma, 2015, str. 130). Sljedeća se odnosi na vladinu odluku da poskupi cijenu goriva gotovo dvostruko što je izazvalo gomilanje goriva i beskonačne redove diljem zemlje. Najsnažnija slika koja ocrtava utjecaj naftne industrije u Nigeriji je evociranje delte rijeke

Niger kao mjesta na kojem je nastala „mucky nation“, mjesta koje evocira kolonijalnu povijest izvlačenja nafte i palminog ulja za kolonijalne vlade i interese, a što se poslije proglašenja neovisnosti samo zamijenilo neokolonijalnim multinacionalnim korporacijama kakva je primjerice Shell:

> A living, moving blood that slowly journeyed under the refrigerator, and, uncannily – like the rivers Niger and Benue whose confluence at Lokoja birthed a broken and mucky nation – joined with the palm oil, forming an unearthly pool of bleached red, like puddles that form in small cavities on dirt roads. The sight of this pool caused Obembe, as if possessed of a prating demon, to continue to utter with quivering lips the refrain “River of red, river of red, river of red, river of red”. (*ibid,* str. 142–143)

Država koja je nastala nakon završene formalne kolonizacije je „ramshackle country“ (*ibid,* str. 129). Ono što tišti mnoge stanovnike Nigerije su slabljenje domaće valute i nemogućnost središnje banke da popravi situaciju, loš administrativni aparat i zdravstvene ustanove, marginalizacija etničkih skupina u „the monster the British had created by forming Nigeria as a whole“ (*ibid,* str. 28).

Rat je formativni element kolektivne svijesti kada se kao referentna točka svih događaja u zemlji uzima vrijeme prije, tijekom i nakon rata za Biafrinu neovisnost (*ibid,* str. 116, 117). To se odnosi na oca i vremensku odrednicu njegove povijesti. Za dječake to je pokušaj demokratskog preuzimanja vlasti koji je neslavno propao i koji je imao snažne društveno-povijesne posljedice za Nigeriju. U romanu (*ibid,* str. 66-74) prominentno mjesto zauzima susret četvorice braće s predsjedničkim kandidatom MKO Abiolom čiji je moto kampanje simbolički bio „Hope `93“. Predsjednički izbori u kojima su sudjelovali Bashir Tofa i MKO Abiola smatraju se najslobodnijim i najmirnijim izborima u povijesti Nigerije koji uz to nisu bili obilježeni retorikom razdvajanja (Toyin Falola, 2008, str. 228). Nažalost, sudbine protagonista kao da su povezane s gubitkom nade i obećanja u bolje sutra baš kao što su izbori te kampanje bili osporeni, a kandidat uništen. Osobna iskustva i odrastanje protagonista su povezani s razvojem nacije, a značaj tog datuma koji obilježava dvije epohe, odnosno prijelaz između vojne diktature i demokracije koja je gotovo nastupila obilježio je cijelu generaciju. U trenutku izbijanja pobune braća se nalaze u školi i pokušavaju se domoći očeve banke kako bi izbjegli opasnost koja je taj dan obilježila njihov život, ali i život cijele nacije: “(T)hen we knew we were safe and had escaped the 1993 election uprising in which

more than a hundred people were killed in Akure. June the 12th became a *seminal day in the history of Nigeria*" (Obioma, 2015, str. 121).

Nesigurno stanje u državi je daleko od same percepcije ili dojma jer utječe na svakodnevne životne situacije i odluke, a jedna od tih odluka je i ona o migraciji prema Americi ili Engleskoj kako bi se prevladala pustoš nezaposlenosti, političke nesigurnosti i ekonomske ovisnosti. Slično kao što to tvrdi Mbembe (2001), država koja je nastala nakon proglašenja neovisnosti, odnosno oni koji su u njoj bili privilegirani, nastavlja sa održavanjem svoga statusa nauštrb ostalih, a država se prikazuje kao slaba i ograničenih mogućnosti da intervenira. Država ne može riješiti probleme iz kolonijalnog doba, korupciju, izmjenjivanje vojnih diktatura, disparitet među klasama i eklatantno siromaštvo, nestabilnost i neiskorišteni potencijal. Još se jednom referirajući na propale izbore 1993. godine, Obioma ocrtava kako je taj događaj zapravo unazadio zemlju i razotkrio njen neuspjeh kao države

> Every year, as this day approached, it seemed as if a band of a thousand invisible surgeons, armed to the teeth with knives, trephines, needles and extraordinary anaesthetic materials, came with the influx of the north wind and settled in Akure. Then at night-time, while the people slept, they would commit frantic, temporal lobotomy of their souls in quick painless snatches, and vanish at dawn before the effects of their surgeries began to show. The people would wake with bodies sodden with anxiety, hearts pulsating with fear, heads drooping with the memory of loss (...) In that grim condition, the city would retract inwards like a threatened snail. (Obioma, 2015, str. 121)

Na samom kraju romana razočaranje neovisnom državom završava donekle pozitivnim rezultatom ili barem nadom u takvu budućnost sa najmlađim članovima obitelji, Davidom i Nkem, koji bi mogli utjeloviti budućnost Nigerije jer:

> (...) she and David were egrets (...) Although both of them had been born before the storm that shook our family, they did not experience it. Like a man asleep in the midst of a violent storm, they`d slept through it. (...) But the egrets were also known for something else: they were often signs or harbingers of good times. (*ibid*, str. 292)

## Khaled Hosseini: *And the Mountains Echoed*

Posljednji roman kojeg ću u ovom radu analizirati djelo je autora koji je široj čitalačkoj publici u Hrvatskoj vjerojatno najpoznatiji. Njegovi romani se prevode i čitaju diljem svijeta, a ono što se u njima tematizira jest fikcionaliziranje života u suvremenom Afganistanu i često se njega samog uzima kao primjer onoga koga Spivak zove „native informant“ (1999, str. 4),[47] odnosno „domorodni kazivač“ ili „lokalni subjekt informacija“ (Potkonjak, 2011, str. 193). Hosseinijevi romani pripadaju iseljeničkoj književnosti ili književnosti dijaspore koja je nastala kao rezultat iseljeničkog iskustva. Neki teoretičari zagovaraju da se ovakva književnost proučava u sklopu zasebnih studija zbog marginalizacije iseljenika i traumatičnih iskustava višestruke rasne diskriminacije, položaja različitih etniciteta, otuđenja i sličnih tematskih odrednica. Ova tendencija je povezana s postkolonijalnom književnošću i zagovaranjem iseljeničke senzibilnosti i ideologije koje promiču multikulturalizam i kontekst hibridizacije (Ilyas, 2018). U svjetlu nedavnih i još uvijek aktualnih događaja vezanih za dvadesetogodišnje američko prisutstvo u Afganistanu, Hosseinijev narativni okvir kao „pravi“ Afganistan često je i meta kritika jer njegov fikcionalni svijet pridonosi diskursu neokolonijalizma ili kod nekih kritičara neo-orijentalizma budući da čitaju njegove romanu kao slijepu potporu, privrženost i optimizam američkoj invaziji koja je opravdana baš kao što je kolonizacija nekad bila potrebna koloniziranoj zemlji kako bi joj donijela napredak (Siahmansouri & Hoorvash, 2020).

Usprkos akademskim nastojanjima da se pojmovi Istoka i Zapada promatraju kao diskurzivni konstrukti koje treba kritički preispitati, nakon prva dva desetljeća 21. stoljeća, čini se da se ovakav binarizam posebno pojačava i to u politici. Odnos između Istoka i Zapada, onako kako ga mediji prikazuju, predstavlja povratak imperijalističkom diskursu, odnosno neoorijentalističkom diskursu koji je još više produbio jaz među njima. Ova diskrepancija je posebno vidljiva u političkom i medijskom diskursu koji naglašava binarizam u odnosu na Drugog (Siahmansouri & Hoorvash, 2020, str. 95-96), a to se posebice može

[47] Spivak (1999, str. 6-7) je pokušala odvojiti „domorodnog kazivača“ od zapadnjačkih i postkolonijalnih zapisa koji primjerice prednost daju postkolonijalnom migrantu kao onomu koji je u stanju dati glas podčinjenima. Ona smatra da je Europa još uvijek norma koja donosi opise i/ili preskriptivne modele. Sve to zapravo još uvijek „nastanjuje i inhibira“ naše pokušaje da se prevladaju ograničenja koja nam je nametnula podjela svijeta. Dok Sjever uporno „pomaže“ globalnom Jugu kao što je prije imperijalizam „civilizirao“, ono u čemu se sastoji suučesništvo je postojanje resursa, odnosno tema kojima Jug opskrbljuje Sjever. Spivak smatra da je svaka kritika još uvijek uvjetovana europskim misliocima te predlaže dekonstrukciju.

primjetiti na primjeru Sjedinjenih Američkih Država koje su se trebale nositi s napadom 11. rujna i konceptualizirati ga kao kataklizmički potres do kojeg je doveo onaj Drugi bez uzimanja u obzir logike povijesnih zbivanja koja su mu prethodila. Tomu je svakako pridonijelo i medijsko posredovanje koje je događaju pridalo epohalno značenje koje je prešlo granice samog SAD-a. Upravo će odnos između Zapada i Istoka biti važan za proučavanje ovog romana.

Hosseini se u njemu osvrće na niz povijesnih događaja koji su obilježili Afganistan od prve polovice dvadesetog stoljeća sve do kraja 2010., od vremena vladavine kralja, sukoba s Rusima, talibana i njihovog sloma dolaskom Amerikanaca. Prema već prokušanoj formuli, a i iznimno uspješnoj u smislu širokog čitateljstva, u romanu se isprepliće nostalgija za starim Afganistanom, ratovi koji su obilježili veći dio suvremene povijesti same zemlje, emotivne priče o razdvajanju, gubitku, izdaji i iskupljenju. Konflikti sa zapadnjačkim slobodama posebno utjelovljenima u liku pjesnikinje Nile Wahdati i njenom prkosu određenim tradicijama ponašanja, ali i u njenom drukčijem pjesništvu.

Roman započinje opisom izmišljenog i nesretnog sela na jugu Afganistana čiji stanovnici mogu očekivati samo težak rad i surov život: „Maidan Sabz was a desolate place, and it didn`t resemble in the slightest the image that its name, Field of Green, would have you picture“ (Hosseini, 2013, str. 2). Svijet kojeg nastanjuju likovi je surov i sveden na beskonačan rad, a na individualnoj razini i emocionalni život se može smatrati robom jer „(N)othing good came free. Even love. You paid for all things. And if you were poor, suffering was your currency“ (*ibid,* str. 24). U romanu se tematizira konflikt između tradicionalnog i modernog, a taj odnos se prikazuje kao opreka između Kabula koji je „an island (...) Some say it`s progressive, (...) but it`s also out of touch with the rest of this country“ (*ibid,* str. 40) i stvarnog Afganistana koji je obilježen tribalizmom, tradicijama i mitskom autentičnošću. Napredak je preskriptivni recept koji bi mogao poboljšati živote i Nila tvrdi da „I would wholeheartedly support any progressive agenda coming out of the city. God knows this country could use it“ (*ibid,* str. 40). Disparitet između Kabula i ostatka zemlje koji živi u siromaštvu je vidljiv iz nedostupnosti poslova koji bi mogli omogućiti poboljšanje društvenog statusa jer „(A)s long as Abdullah could remember, Father was out searching for work, knocking on doors for a day`s labor. (...) Father, who might as well have been born with shovel in hand and mud under his nails“ (*ibid,* str. 27, 29). Neizvjesnost tržišta rada koje mu je dostupno čini njegov rad manje vidljivim i on nije mjerljiv npr. uniformom ili automobilom kao što je to primjerice posao kuhara i vozača kojeg obavlja drugi lik u romanu. Simon During (2015, str. 58, 59) piše o suvremenom izvlaštenju („dispossesion“) čija je

posljedica neizvjesnost („precarity“) te drži da su relativno stabilni geografski i kulturalni odnosi dominacije i subordinacije zamijenjeni sa relativno nestabilnim i raspršenim uvjetima izvlaštenja i nesigurnosti na globalnom nivou čemu je pridonio kapitalizam kao način proizvodnje koji „ulaže“ u nesigurnost i stvara podčinjene. Niti progresivni Kabul kako je opisan u Hosseinijevom romanu, ali ni Zapad ne mogu u potpunosti razumjeti teške uvjete života u ruralnim dijelovima Afganistana koji postaju primjer autentičnosti i kulturalne, duhovne i književne inspiracije, iako su u biti materijalne posljedice globaliziranog kapitalizma. Wahdatijevi ne mogu razaznati posljedične veze između vlastitog elitnog položaja i siromašnih sela koja nemaju dovoljno hrane jer se sustavno ne podupire proizvodnja hrane koja bi ublažila uvjete preživljavanja većine stanovništva ruralnih područja u kojima „Winter (...) descends on these villages and takes a random child or two every year. You can only hope it will bypass your home“ (Hosseini, 2013, str. 91).

Dolaskom u Kabul, dvoje protagonista su tada još djeca i doživljavaju ga kao neočekivanu živost velikog grada koja se zrcali u semaforima, čajanama, restoranima, izlozima, posterima s indijskim filmovima i kinom. S druge strane Kabul pokazuje i svoju povezanost s prošlošću mauzolejima velikih vladara, utvrdom koju su Britanci koristili u drugom ratu s Afganistan, a posebno mjesto zauzima tvornica kruha za koju ujak Nabi kaže da je „(C)ompliments of our friends the Russians“ (*ibid,* str. 35-36). Kuća u kojoj radi njihov ujak odiše luksuzom i bogatstvom koje kod djece izaziva čuđenje zbog činjenice da se voda može dobiti okretanjem slavine, a ne mukotrpnim izvlačenjem iz seoskog bunara, ali i nelagodu jer „Abdullah had never in his life been so conscious of his own dirtiness“ (*ibid,* str. 37). Posjet Nile Wahdati njihovom rodnom selu nekoliko godina prije može se promatrati kao susret modernog i tradicionalnog, progresivnog i nazadnog. Nila, obučena po zapadnjačkoj modi i ponašajući se kao da pripada njihovoj blatnoj kućici, pokušava se ponašati kao da jedna od njih, ali „(H)e was only eigth then, but Abdullah had seen trough it“ (*ibid,*str. 39). Tradicionalno i moderno nalaze se u binarnoj opreci i u referenci na svrgnutog kralja Amanullaha koji je imao progresivne ideje i želio je provoditi reforme u prvoj polovici 20. stoljeća, ali po uzoru na Europu te je promicao pozapadnjivanje i oslobađanje žena od patrijarhalnih ideja kojoj je elita tadašnjeg Afganistana težila (*ibid,* str. 181, 182, 196). Kralj je doveo strane savjetnike iz Europe kako bi zemlju pretvorio u „prosvijetljenu“ naciju u kojoj žene neće morati nositi veo ili biti prisiljene na brak, ali će morati ići u školu. Afganistanska elita je bila impresionirana europskom kulturom koju je nastojala imitirati „in a manufactured, slightly ridiculous, faux-European way (...) with weekly games of lawn bowling and polo (...) all of it to the great approval of the young progressive king“ (*ibid,* str. 196). Njegove reforme

nisu bile prihvaćene i ono što je uslijedilo je, znakovito, „tsunami of bearded rebellion crashed down upon the poor king and carried him off, (...) spat him out on the shores of India, (...) where he crawled from the muck and died a disillusioned old man in exile“ (*ibid,* str. 182). Hosseini suprotstavlja moderne, prozapadnjačke ideje s onim što je regresivno i ostavština je tradicionalnog svjetonazora i upravo je sintagma „bradati tsunami pobune“ nastavljanje orijentalističke dihotomije između napretka i svega onoga što je povezano s tradicijom.

Nila Wahdati predstavlja ženski lik koji pruža otpor patrijarhalnom društvu kakvim se Afganistan prikazuje i ona pridaje gotovo romantičnu vrijednost ruralnom području Afganistana „I may not agree with all or even most of the tribal traditions, but it seems to me that, out there, people live more authentic lives. They have (...) (a) refershing humility (...) (A) sense of pride“ (*ibid,* str. 40). Ona bira dobrovoljni egzil u Francusku i upoznata je sa zapadnjačkom definicijom napretka, ali je drugačija od društvenih normi, odnosno drugačija je od ostalih žena jer je modernizirana i pruža otpor društveno prihvaćenim normama ponašanja. Položaj tradicionalne žene, posebno kako ga posreduju zapadnjački mediji, vidljiv je u liku Parwane koja se u susretu sa prozapadnom Nilom prikazuje kao

> (...) a shrouded figure, sitting in a corner in stiff silence, shriveled up into a ball (...) like she was trying to disappear into the wall. Her face was shielded from view with a soiled viel. (...) the shame rising from her, like steam, the embarrassment, how small she felt“ (*ibid,* str. 39).

Ova slika afganistanske žene koja je u jasnoj suprotnosti s modernom ženom kakva je Nila, na neki način generalizira njezin položaj koji je subordiniran i ne omogućuje joj da se sama izrazi za razliku od Nile koja će uspjeti u tome kroz svoje pjesme. Kada odlazi u Francusku zajedno s kćeri, Nila objašnjava da ju je htjela određenog načina života

> I didn`t want her turned, against both her will and nature, into one of those diligent, sad women who are bent on a lifelong course of quiet servitude, forever in fear of showing, saying, or doing the wrong thing. Women who are admired by some in the West (...) turned into heroines for their hard lives, admired from a distance by those who couldn`t bear one day of walking in their shoes. Women who see their desires doused and their dreams renounced (...) (*ibid,* str. 182-183)

Čini se da su progresivne sile povezane sa Zapadom i zapadnjačkim vrijednostima, dok su Istok i istočnjačke vrijednosti prikazane kao nazadne. Ovakav model se u Hosseinijevim romanima ponavlja, a kritizira ga se kao binarnu opoziciju koja pridonosi perpetuiranju orijentalističkog diskursa (Siahmansouri & Hoorvash, 2020, str. 96). Kao progresivna žena koja ne slijedi tradiciju, nego prkosi pravilima i o tome čak piše u svojim pjesmama[48], Nila ne bi bila prihvaćena u manje razvijenim područjima zemlje „(...) in his village they would have slit her throat by now" (Hosseini, 2013, str. 81). Vrlo je značajan Hosseinijev izbor epiteta kojim opisuje veo jer je to upravo „soiled veil", a veo se inače u zapadnjačkom feminizmu poistovjećuje s ugnjetavanjem istočnjačkih žena koju je nametnuo islam i dominantno muško društvo (Khan, 2014). Ono što se pokazalo je da su brojne žene i danas nastavile nositi veo, pa čak i burku te da tu praksu smatraju pitanjem časti i tradicije, a ne opresije (Pazira, 2002) te se strogo odvajanje muškaraca i žena u bolnicama i dalje provodi bez obzira na odlazak Talibana (Hosseini, 2013, str. 133). Istočnjačke kulture se često prikazuju kao opresivne u svom totalitetu, a posebno prema ženama koje nemaju „legitimno sebstvo" i zbog kojih je Nila primjerice „defying the monopoly that men like him had held for ages (...) conducting a small, one-woman revolution" (*ibid,* str. 212), ali Abu-Lughod (2013) ističe kako je ograničavajuće implicirati da su rodne nejednakosti rezultat isključivo vjere i patrijarhata, ukoliko se u obzir ne uzmu siromaštvo i autoritarnost koji nisu uvjeti jedinstveni samo za Istok, već su proizvodi globalnih veza i odnosa koji neupitno uključuju i Zapad.

Hosseini opisuje traume koje su zadesile one koji su ostali kada su počeli ratovi osamdesetih godina , ali i onih koji su napustili zemlju i kada je to bilo vrijeme „of exodus (...) with hopes of resettling somewhere in the West" (Hosseini, 2013, str. 121). Međutim, u samom romanu se događaji, koji su prethodili američkoj invaziji, samo naznačuju kao crni dani već dovoljno zabilježeni pod zajedničkim nazivnikom rata u „this beleaguered country" (*ibid,* str. 120):

> Not one, not two, but many wars, both big and small, just and unjust, wars with shifting casts of supposed villains, each new hero making one increasingly nostalgic for the old villain. The names changed, as did the faces, and I spit on them equally for

[48] „ (...) Nila`s poems defied tradition. They followed no preset meter or rhyming pattern. (...) Nila wrote about love, and by love I do not mean the Sufi yearnings of Rumi or Hafez but instead physical love." (Hosseini, 2013, str. 98) Nilina poezija je otklon od tradicije farsi poezije i da je primjerice rođena u bogatijoj naciji, kao što je Iran, zasigurno bi bila poznata kao književni pionir (*ibid,* str. 210).

all the petty feuds, the snipers, the land mines, bombing raids, the rockets, the looting and raping and killing.(*ibid,* str. 121)

Znakovito je što Hosseini odabire ne uključiti detaljnije reference na povijesne događaje i intervencije koji su doveli do uspostave talibanskog režima i snažnog odgovora kojeg je Zapad priredio nakon 2001. Naime, povijest civilnog rata u Afganistanu, mudžahedinskih ratnih gospodara i talibanski reakcionarni dolazak na vlast, ne mogu biti promatrani bez uzimanja u obzir stranih interesa i naoružavanja sukobljenih strana, a tu prvenstveno dolaze u prvi plan interesi Sjedinjenih Američkih Država i tadašnjeg Sovjetskog Saveza za vrijeme hladnoratovske konstelacije snaga, koji su od Afganistana još jednom učinili prostor na kojem se odigravala „the Great Game“ 20. stoljeća. Raspadom Sovjetskog Saveza nestao je onaj demonski Drugi, ali je zamijenjen nakon 11. rujna, a Afganistan se našao odgovornim za pružanje utočišta teroristima što nije moglo proći nekažnjeno. U ostrašćenoj atmosferi i suočena s prijetnjom, Amerika je reagirala i na svom teritoriju rastućom islamofobijom. Hosseini tako piše kako je za povećanje poslovanja bilo potrebno da se ime Timur promijeni u Tim i tako izbjegne konotacija s Bliskim Istokom kao izvorištem terora i neravnoteže (*ibid,* str. 135). Posebno je važno također i medijsko posredovanje, odnosno diskurzivno uprizorenje koje Afganistan opisuje kao društvo kojem su imanentni sukobi, opresija, izrazito patrijarhalna kultura i religija te se zapravo američko poslanje sastoji u donošenju stabilnosti, mira, prosperiteta, moderniteta i slobode. Hosseini s naglaskom opisuje talibane koji provode islamističke zakone, terorističke napade i nasilje, posebice prema ženama i koji su utjelovljenje onog krajnjeg demonskog Drugog i „who looked like they had tumbled out of their mothers with Kalashnikov in hand (...) vandals all of them, gun-totoing thieves with grandiose, self-given titles“ (*ibid,* str. 121-122). Nakon devedesetih godina 20. stoljeća i novih sukoba u postrujanskom svijetu i naposlijetku poraza talibana, Amerikanci i saveznici dolaze u Afganistan kako bi „build clinics and schools, (to) repair roads and irrigation canals, (to) bring food and shelter and job“ (*ibid,* str. 128). U samom romanu ostajemo zakinuti za osvrt na stvarne posljedice dolaska saveznika i međunarodne pomoći, a Hosseini nudi samo sliku nade projiciranu u budućnost o razvoju koji će zamijeniti nazadne tradicije kao i zahvalnost prema strancima koji su došli pomoći da se zemlja izvede na put ka napretku „You have left behind your country (...) your friends, your family, and you

have come here to this godforsaken city to help my homeland and my countrymen“ (*ibid,* str. 129)[49].

Jedini osvrt na nestabilno stanje koje razdire regiju je primjedba o CNN-ovom međunarodnom programu koji se gleda u Kabulu i prikaz noćnog Bagdada zarobljenog u djelovanju „Shock and Awe“ doktrine ratovanja i prisutnost volontera World Food Programa (*ibid,* str. 142). Također, period nakon odlaska talibana s vlasti je vrijeme optimizma „everybody ready for rebuilding and democracy and the like“ (*ibid,* str. 235) iako je situacija nekoliko godina nakon toga drugačija uz pojačane napade i sukobe na sjeveru zemlje. Njegov narativ uključuje ne samo Afganistan, nego i Francusku, Španjolsku, Grčku i Ameriku. Hosseini daje vremenski okvir kroz reference na Jimmyja Cartera, pad berlinskog zida, sovjetske snage u Afganistanu, naoružavanje mudžahedina koje su naoružale zapadne sile, rat u Iraku, stroge mjere štednje u Grčkoj. Sve su to općepoznati tropi zapadnjačke povijesti i zapadnjačkih intervencija koji uključuju i diktiraju odnose ogromnog dijela svijeta dovodeći ih u međusobnu ovisnost globalizirane sadašnjosti u kojoj se materijalne odrednice ne bi trebale ispustiti iz fokusa.

Okupacija Afganistana, koju su izvršile zapadnjačke sile predvođenih SAD-om, direktno utječe na ekonomiju i sigurnost te zemlje. Zbog nedovoljno razvijene industrijske baze i ograničenosti državnog aparata da se nosi s problemima i ostavštinom dugogodišnjih ratova i stranom pomoći, pokušaji da se afganistanska ekonomija integrira u globalni financijski sustav zapravo rezultira društvenom i ekonomskom nejednakošću. Kada ratni zapovjednik u Hosseinijevom romanu gradi novu školu za djevojčice, kliniku za bolesne, otvara brojne poslove i preobražava lice siromašnog sela zbog čega dobiva i nagradu za svoj humanitarni rad i priznanje samog predsjednika Karzaia, njegov elitni položaj i utjecaj dolaze od daleko manje plemenitog rada, a to je proizvodnja opijuma[50]. Država se kao regulatorno tijelo ne miješa, odnosno nema mehanizme pomoću kojih bi zaustavila proizvodnju ove

[49] U svjetlu nedavnih događaja u Afganistanu, u ovom se trenutku možemo upitati kakvo nasljeđe iza sebe ostavljaju Amerikanci i kakav će biti postamerički Afganistan. Nakon dvadeset godina prisustva stranih sila u toj državi i povratka talibana na vlast kao duhova prošlosti, ostaje pitanje neuspjeha da se opravdaju zahtjevi zbog kojih se i započelo s vojnim intervencijama, a koje nerijetki osuđuju kao još jednu epizodu uzrokovanu američkim imperijalizmom. Usporedbe između rata u Vijetnamu i Afganistanu nisu jednoznačne i dok Vijetnam svakako predstavlja značajni povijesni trenutak za Ameriku, 11. rujna se može također smatrati povijesnom prijelomnicom koja možda ima svoj kraj ili nastavak točno dvadeset godina kasnije na afganistanskom tlu.

[50] Afganistan je trenutno najveći svjetski proizvođač opijuma i početna točka opskrbe heroinom za susjedne zemlje, ali i Europu. Uzroci tomu su oni vanjski koji se odnose na globalizirano svjetsko tržište i odnose moći, ali i unutarnji kao što je smanjena kontrola države, sukobi i regionalni odnosi moći (Kreutzmann, 2007). Poznato je, također,da je bivši predsjednik Karzai odbio uništiti proizvodnju opijuma bojeći se kako će to pogubno utjecati na cjelokupnu ekonomiju.

društveno destruktivne robe koja za posljedicu ima daljnje osiromašenje velikog dijela populacije kojoj „Kabul has its own problems. It can`t help them“ (*ibid,* str. 246-245).

Preskriptivnu ulogu metropolitskih centara u uključivanju bivših kolonijalnih područja u globalni ekonomski sustav vidimo u kratkoj crtici o ekonomiji i u sporednom liku sveučilišnog profesora Juliena koji početkom sedamdesetih godina prestaje predavati na Sorbonni i počinje raditi u MMF-u na održivosti duga te zbog toga putuje u primjerice Irak i Jordan i piše knjigu o neformalnoj ekonomiji (*ibid,* str. 202-203). Radi se o područjima na kojima se vježbala neoliberalna doktrina, područjima pogodnima za ekonomske programe jer su podložna izbjegavanju regulacije i općenito sivoj ekonomiji i potrebno im je uređenje koje dolazi preskriptivno iz centara moći.

U Hosseinijevom romanu se opisuje povratničko iskustvo kroz likove Idrisa i Timura koji su se iz Amerike vratili u Afganistan kako bi se ponovno povezali sa domovinom, posvjedočili o patnjama, prikupili sredstva za pomoć i vratili nazad ono što im je bilo uskraćeno time što su zbog političkih sukoba morali napustiti Afganistan (*ibid,* str. 136). Pravi razlog je, međutim, želja da povrate nekretninu koja je pripadala očevima budući da su cijene u Kabulu uslijed velikog broja međunarodnih radnika počele vrtoglavo rasti. Negativni aspekt funkcioniranja države se vidi u potrebi da se „maneuver through the infamously sluggish, ponderous Afghan bureaucracy – a euphemism for 'find the right palms to grease'“ (*ibid,* str. 137) kako bi dokazali vlasništvo nad nekretninom. Oni se upoznaju s djevojčicom Roshanom i strašnom ozljedom koju je pretrpjela od ruke vlastitog strica i boje se da će njihova reakcija potvrditi kako ih se doživljava kao „the wealthy, wide-eyed exiles – come home to gawk at the carnage now that the boogeymen have left“ (*ibid,* str. 135). Idris smatra da se oni kao povratnici ne mogu poistovjetiti s ljudima koji su ostali u Afganistanu i pretrpjeli su sve nevolje te da nemaju pravo na njihove priče ukoliko ih ne shvate kao dar (*ibid,* str. 147-148). Obećavaju da će pomoći djevojčici, ali Roshana predstavlja još jednu sliku viktimizirane afganistanske djevojčice čija je jedina nada Zapad i pomoć koju joj može pružiti.

Njihovi povratnički stavovi i novac daju im moć, a i pravo da se ponašaju kao „the quintessential ugly Afghan-American (...) backsplashing locals with great bonhomie (...) handing money to beggars (...) talking them into telling their story into his camcorder“(*ibid,* str. 147) i pokroviteljski komentiraju i kritiziraju funkcioniranje Afganistana kao države i „the inconveniences and idiosyncrasies of Afghan culture“ (*ibid,* str. 134-135). Njihovo ponašanje se može promatrati kao kritika Amerike, odnosno kritika superiornog odnosa prema stanovnicima Afganistana, a njihova djeca, rođena u Americi, polako se pretvaraju u

„imperious American children“ (*ibid,* str. 156) uzimajući kao samorazumljivo svoj privilegirani život.

Međutim, u društveno političkom kontekstu Afganistan, odnosno patnje koje se nezaustavljivo nižu u romanu, mogu se promatrati kao komodifikacija takvog stanja i ljudskih sudbina za čitatelje na Zapadu koji su istovremeno zgroženi i fascinirani ovom zemljom i slikom koja se o njoj projicira kao o ratom opustošenu mjestu kojem je, uz javni pristanak, potrebna pomoć u smislu strane invazije kako bi se dokinule sistemske nepravde totalitarnih vlada i vojnih vođa. Hosseini piše za čitateljsku publiku, a to se u prvom redu odnosi na američku koja je sama odvojena od neposrednih ratova, odnosno koju još uvijek štiti „utjeha prostora“ (Grgas, 2014, str. 303) odnosno oceanskim prostranstvom izolirana nacija kojoj je, istina, napadom 11. rujna svakako nagrižena nedodirljivost, ali koja i dalje ustrajava na tome da je njena intervencija opravdana u ime promicanja ideala slobode, demokracije i jednakosti.

## 3.4. Što neokolonijalna čitanja iznose na vidjelo

„The work of the postcolonial will only end when there are no unjust and unaccountable hierarchies of power in the world, when there are no forms of exclusions, no insides to which others are outsiders. Postcolonialism claims the right of all people on this earth to the same material and cultural well-being. The reality, though, is that the world today is a world of inequality, and much of the difference falls across the broad division between people of the West and those of the non-West.“ (Young R. J., 2009, str. 17)

„The sickness of the world, technologically boastful, humanly inadequate, cannot be healed by traditional masters of the world alone.“ (Nadine Gordimer u Memmi, 2003, str. 43)

„Centuries will be needed to humanize this world which has been forced down to animal level by imperial powers.“ (Fanon F. , 1963, str. 100)

Posljednji dio rada ću započeti već ranije navedenom tvrdnjom Césairea (1972a) kako je kolonizacija zapravo „postvarivanje“ ili opredmećivanje što registrira učinak kolonijalnog procesa kao pothvata koji je uključivao materijalnu eksploataciju osvojenih područja i ekonomski impuls kao pokretač cijelog procesa. Iz perspektive hrvatske zbilje i inferiornog položaja kojeg smo zauzimali u nadnacionalnim konfiguracijama kroz dugu povijest, upravo bi neokolonijalno čitanje moglo ocrtati tu kontinuirajuću nadređenost svjetskog poretka u kojem svi živimo i s više ili manje moći očekujemo ispunjenje nekih žudnji i obećanja.

Drugačiji pristup postkolonijalnom pismu razotkriva nužnost propitkivanja i uvažavanja odnosa koji definiraju suvremenost bivših kolonija. Imajući na umu kako je postkolonijalna teorija pribjegla tumačenju suvremenosti na način da je proces eksploatacije (Ahmad, 2004), što kolonijalizam u biti jest, tumačila na kulturalnom nivou, može se doći do

zaključka da je zanemarivala „ekonomski kauzalitet“ (Godden, 1990, str. 8), odnosno strukturirajući koncept kolonijalizma (Dirlik, 2005) za kojeg mnogi drže da se perpetuira i danas, a osim ekonomije, on uključuje i kontrolu autoriteta, subjektiviteta i znanja (Mignolo W. D., 2007). Veza između analize kolonijalizma kao procesa i priznavanja sprege između globalizacijskih načela i mehanizama uspostavlja okvir unutar kojeg je moguće razabrati matricu moći. I dok neke knjige naglašavaju središnju ulogu ekonomije u suvremenoj konjunkturi, pa tako i u književnosti (Woodmansee & Osteen, 1999), ja bih tomu dodala još politiku i ideologiju. Ekonomija je pokretačka jezgra i krajnji cilj, ali su politička i ideološka moć upregnute k ostvarivanju tog cilja. Može se tako ustvrditi da kolonijalizam još uvijek nije dokinut i da je svijet globalno definiran oblicima kolonijalizma i neokolonijalnih mreža moći i dominacije.

Iz neokolonijalnog očišta svi se vidovi analiziranih romana mogu supsumirati pod ekonomsku moć. Kroz analizu odabranih romana postaje razvidno kako neokolonijalni pristup baca osebujno svjetlo na likove, radnju, prostor i vrijeme. Kada govorimo o likovima koji nastanjuju analizirane romane, može se reći da su oni rasno i klasno uvjetovani, odnosno da njihova rasa, a posljedično i klasa predstavljaju društveno-ekonomski čimbenik koji određuje odnose i njihov položaj u društvu koji je marginaliziran i nerijetko se nalazi na dnu društvene ljestvice te su sami likovi egzistencijalno ugroženi. Rasa je posebice definirajući aspekt u društvu SAD koje apostrofira multikulturalizam i nadilaženje rasne podjele dok Adichie (2014, str. 4, 129, 253) dijagnosticira kako rasa, ne samo što nije prestala biti izrazito djelotvorni mehanizam polariziranja društva, ona direktno povlači i pitanje klase kao odrednice američkog društva. Rasno segementirano društvo je uprizoreno i u romanu *Exit West* (Hamid, 2017) u kojem se posebice analizira položaj kojeg imaju imigrantski radnici, odnosno njihovo funkcioniranje kao materijalnih stvarnosti društvenog života. Sve je to vidljivo u kontekstu globalne migracije iz siromašnijih područja u ona bogata kao i u pitanjima integracije u tkivo društvenog života koja nije moguća bez nastavljanja strukturalne nejednakosti. Hamid (*ibid,* str. 152) tako piše o „banding together of migrants along religious principles, cutting accross divisions of race or language or nation“, a svi oni postaju dio funkcioniranja dominantnog ekonomskog sustava kojeg na samom kraju romana i prihvaćaju. U Sahotinom (2015) romanu se susrećemo s likovima koji su kastinski određeni, ali je jako važan i njihov status imigrantskih radnika, odnosno marginalizirane društvene skupine koja u potpunosti ovisi o ekonomskim promjenama na, primjerice, tržištu rada zbog čega postaju zatočenici rastuće ekonomske, a samim tim i društvene nesigurnosti. Prisiljeni raditi iznimno teške poslove bez ikakve sigurnosti ili zaštite, oni nemaju alternative nego prihvatiti sustav

(*ibid,* str. 147). Osim ove dijalektike između rase i klase kao formativnim elementima globalnog ekonomskog sustava koji je u svoju matricu inkorporirao pripadnike drugih rasa na fundamentalno nejednak način, Kahf (2006, str. 24, 32, 48, 95) u svom romanu dodaje i pitanje vjere kao elementa koji također određuje društveni status marginalizirane skupine. Rasna, klasna i vjerska obilježenost likova ovih romana nedvojbeno povlači i njihov položaj u strukturi moći u društvu.

U ovakvom čitanju naglasak nije na stvaranju postkolonijalnih hibridnih identiteta koji bi bili u stanju da bolje iščitaju stvarnost i ponude anti-esencijalističke ideje subjekta i višestruke identitetske položaje ili transnacionalne svijesti dijaspore. Radi se o likovima koji se protive objektiviziranom kolektivnom iskustvu koje ih smješta na točno određenim polovima društva odnosno nastoji ih svesti na objekte koje je moguće inkorporirati u ekonomsku matricu suvremene međunarodne podjele rada i proklamiranog rasnog liberalizma. Posebice je to vidljivo u romanu *Americanah* u kojem su protagonisti povratkom u domovinu umjesto rasne i klasne određenosti, koja ih je karakterizirala dok su bili u SAD-u i Engleskoj, sada ponovno određeni pripadnošću etničkoj skupini, ali ono što je još snažnije je pitanje novca kao determinante suvremenih odnosa te tako čitamo da

> One of the things I`ve learned is that everybody in this country has the mentality of scarcity. We imagine that even the things that are not scarce are scarce. And it breeds a kind of desperation in everybody. Even the wealthy. (Adichie, 2014, str. 533)

Novac, kapital, financijske spekulacije i njihova predočavanja, ali i žudnja za njima, nisu samo apstrakcije, nego stvarni resursi koji oblikuju naše društvo, odnosno sve više dimenzija individualnih života i svakidašnjica pa tako protagonistica Ifemelu po povratku u Nigeriju primjećuje „(M)aybe it`s always been this way and we didn`t know, because we couldn`t know. It`s as if we are looking at an adult Nigeria that we didn`t know about“ jer je sve „(D)epressingly transactional. Even relationships, they`re all transactional“ (*ibid,* str. 530). Kapital je prožimajuća instanca koja je ušla i u naizgled zapadnjačkom utjecaju zatvorena bliskoistočna društva u kojima supostoje izraziti znakovi globalnog kapitala izloženi na promotivnim plakatima ili u povlaštenim životima bogatih mladih ljudi i istovremeno snažni zakoni koji primjerice zabranjuju ženama da se mole u džamijama (Kahf, 2006, str. 170-180). Nevidljiva ekonomija koja cvjeta na račun nesretnih ljudi koji skupo plaćaju svoj dolazak u metropolitske centre (Sahota, 2015), postaje dio mehanizma koji im

omogućuje da u zamjenu za subordinaciju takvom eksploativnom sustavu, tek preživljavaju (Hamid, 2017).

Postkolonijano isticanje postojanja između dviju kultura i identitetska kriza između matične zemlje i zemlje u koju se pristiže kao imigrant, napušteno je u neokolonijalnom čitanju jer iako se može postaviti pitanje jesu li i u kolikoj mjeri likovi primjerice Kahfinog, Sahotinog, Adichienog ili Hamidovog romana ideološki kolonizirani ili, naprotiv, dijagnosticiraju globalno pozapadnjivanje, njihove kulturalne specifičnosti ne uspijevaju dokinuti ideološki okvir i zapadnjačko ishodište njihova djelovanja jer su u konačnici svi podređeni autoritetu i elementima svjetskog sustava kojim upravljaju ekonomski parametri globaliziranog slobodnog tržišta. Likovi Hosseinijevog (2013) romana najvećim su dijelom prikazani u opreci između moderniteta i naprednih ideja koje utjelovljuje Zapad i nazadnosti svojstvene Istoku posebice naglašenu kroz rodnu nejednakost te na takav način naglašavaju binarizam ili čak orijentalističku dihotomiju likova koji su izvlašteni na globalnom nivou i čija je potraga za korijenima i identitetom u konačnici komodificirana na način da upravo takvi tragični likovi i njihove patnje privlače zapadnjačku publiku. Likovi Obiomionog (2015) romana su drugačiji jer su ukotvljeni u točno određeno mjesto, a to je Nigerija i ne određuje ih migrantski impuls, odnosno oni ne napuštaju matičnu zemlju, već se njihovo sazrijevanje može promatrati kao osobni prijelaz od nevinosti i ograničenosti perspektive pripovjedača koji je osmogodišnji dječak. Važno je, međutim, što je njegova sudbina usko povezana s nacijom i njenim razvojem do teško ostvarive demokracije i stalno prisutnog tereta kolonijalne prošlosti iz koje je potekla. Sudbine likova i ovog romana odražavaju šire društveno-povijesne i političke okolnosti nastale nakon završetka formalne kolonizacije i uključivanje bivših kolonija u suvremene ekonomske, političke i ideološke odnose moći.

Na nivou radnje, romani koji su analizirani u ovom radu razotkrivaju široku društvenu sliku današnje globalizacije ili svjetske ekonomije i to vrlo često pod američkim uvjetima. Naravno da svi romani ne tematiziraju ulogu Amerike u suvremenoj konjunkturi, ali isto tako dijagnosticiraju prevlast istog ekonomskog sustava koji na neki način čini dio općeljudskog iskustva i zorno predočavaju važnost razotkrivanja mehanizama pomoću kojih se taj sustav nametnuo na globalnom nivou.

U tkivu američkog društva posebice se isprepliće problematika rase i različitih etniciteta sa strukturirajućim učincima klasne razlike. Naime, ono što izlazi na vidjelo u analizi ovih romana je značaj novca, odnosno svojevrsna kultura novca koja se može činiti prirodna onima koji su u nju uključeni i prihvaćaju da interes kapitala zapravo podčinjava društvo i individualne osobe globalizirajućoj moći modernog zapadnjačkog kapitalizma kojeg

definira krajnja komodifikacija života i izraziti konzumerizam u sprezi kapitala, obrazovanja, vjere, kulturnih i osobnih vrijednosti. Tako u romanu *Americanah* lik doseljenice u Ameriku koja je prije bila liječnica u Nigeriji, ali sada radi zaista teške i slabo plaćene poslove ne bi li položila ispite koji bi joj omogućili da se bavi medicinom, zapravo nema previše mogućnosti jer „America had subdued her“ (Adichie, 2014, str. 135). I u Kahfinom (2006, str. 349) romanu je asimilirajuća snaga Amerike ona koja ju pozicionira kao „One Great Superpower“ dok u romanu *Exit West* (Hamid, 2017, str. 215-216) viktimizirani imigranti na kraju pristaju da se jednostavno interpeliraju u dominantni ekonomski sustav jer „the apocalypse appeared to have arrived and yet it was not apocalyptic, which is to say that while the changes were jarring they were not the end, and life went on (...) and plausible futures began to emerge.“ Iako se radnja Sahotinog (2015) romana odvija u Engleskoj, ono što izlazi na vidjelo je da se uslijed suvremenog realiteta život u multikulturalnom metropolisu pretvorio u bespoštedno preživljavanje i pretjeranu eksploataciju uvjetovanu statusom ilegalnih imigranata što dovodi do izravne kritike kozmopolitanizma i načina na koji neoliberalizam interpelira pojedince.

Suvremena konjunktura se u romanima prikazuje i kao ideološka prevlast zapadnjačkih modela obrazovanja (Adichie, 2014) (Obioma, 2015), utjecaja medija i njihovih uprizorenja koja posebice danas pribjegavaju zauzimanju izrazitog i polarizirajućeg binarizma koji ne ostavlja prostor za približavanje (Hamid, 2017) (Kahf, 2006) ili kao opreke između tradicije i preskriptivnog napretka koji dolazi intervencijama Zapada i posebice SAD-a (Hosseini, 2013). I u Obiominom (2015) romanu se posebno tematizira upravo ta opreka, odnosno dovodi se u pitanje produljena kolonizacija koju podupiru afričke elite kroz prihvaćanje zapadnjačkih ideala i neuspjeh države da ispuni te ideale ili se uspješno uključi u međunarodne odnose moći. Koliko je ta ideološka prevlast i danas sveprisutna i možda čak olakšana suvremenim medijima, najbolje sažima odlomak Hamidovog (2017, str. 37) romana u kojem likovi osjećaju kako su bombardirani obiljem informacija i kako je „the magic it summoned too mesmerizing“ te kako je danas zapravo vrlo teško povjerovati u „genuine act of the alternative media“ (Kahf, 2006, str. 408) koji će na nepristran način prikazati i drugu stranu priče. U romanu *Americanah* Adichie (2014) koristi suvremene medije, točnije blog, kako bi protagonistica skrenula pozornost upravo na goruća pitanja koja tište SAD, i iako je blog „had unveiled itself and shed its milk teeth; by turns, it surprised her, pleased her, left her behind“ (*ibid*, str. 375), i iako je zbog njega pozivana da drži radionice o različitosti i rasi, ono što zapravo izlazi na vidjelo je da ideološka dominacija zapadnjačkog diskursa i danas nije prevladana te da je „(T)he point of diversity workshops, or multicultural talks, was not to

inspire any real change but to leave people feeling good about themselves. They did not want the content of her ideas; they merely wanted the gesture of her presence“ (*ibid*, str. 378).

U dijalektici rase i klase, prikazane u radnji romana, kao formativnim elementima globalnog ekonomskog sustava, događa se integracija bivših kolonija u globalnu međunarodnu ekonomiju u kojoj je ekonomsko funkcioniranje lokalnoga u podređenom položaju u odnosu na kolonijalne centre. Otvaranje pozivnih centara u Indiji (Sahota, 2015), dolazak multinacionalnih naftnih kompanija u Nigeriju (Adichie, 2014) (Obioma, 2015), programi strukturalne pomoći i vojne intervencije (Hosseini, 2013) (Kahf, 2006) ili globalna migrantska kriza zbog koje se zatvaraju izlazi prema metropolitskom centru (Hamid, 2017) (Adichie, 2014), potvrđuju podređeni položaj nekadašnjih kolonija u suvremenim ekonomskim tokovima.

Kao vrlo važan aspekt tematiziran u ovim romanima je rad i uloga rada u suvremenoj konjunkturi kada se rad marginalizira u sveopćem naglasku na potrošača i globalno tržište. Stavljajući fokus na tržište rada i nevidljivost, primjerice, imigrantskih radnika u metropolitskim centrima čije je postojanje izbrisano poput crteža u mreži ilegalnih poslova koje obavljaju (Adichie, 2014) (Sahota, 2015), odnosno predočavanje iskustva radništva u međunarodnoj podjeli rada (Hamid, 2017) i funkcioniranju radništva na slobodnom tržištu (Hosseini, 2013), u romanima se apostrofira koliko je rad, posebice povezan s rasom, nije samo znak nekakvog čovjekovog osobnog uspjeha, već razlikovna kategorija koja čini okosnicu funkcioniranja klasnih odnosa i društvenog položaja iz kojeg se vrlo teško izdignuti i čija stvarnost izranja u izrazitoj klasnoj raslojenosti, simboličkom, ali i stvarnom nasilju transnacionalnog neoliberalizma i nejednakosti eksploatacije rada. I dok se rad ilegalnih radnika na iznimno ponižavajućim ili teškim poslovima prešutno prihvaća uz stalnu neizvjesnost jer uvijek ima novih imigranata koji prihvaćaju sve teže uvjete života i rada (Adichie, 2014) (Sahota, 2015), dolazak primjerice obrazovanih zdravstvenih radnika iz Afrike glasno se proziva i čak se organiziraju dobrotvorne akcije kako bi se spriječilo zapošljavanje takvih radnika uz opravdanje da je potrebno zadržati afričke doktore i medicinske sestre na afričkom kontinentu kako bi pomogli svom narodu (Adichie, 2014, str. 337-338). Radnici, a posebno ilegalni imigranti ili nekvalificirani radnici, zauzimaju mjesto na samim marginama društva. Njihov rad uslijed sveopće komodifikacije na tržištu gotovo da postaje nevidljiv i u subordiniranom je položaju zbog strukturalne diskriminacije, rasnog dispariteta i ograničenog pristupa, ali je svakako prisvojen i uključen u međunarodnu podjelu (Wingfield & Skeete, 2016). Ono što predstavlja alternativu je „wasteland of joblessness“ (Adichie, 2014, str. 55). Rad označava distinktivno svojstvo koje direktno povlači pitanje

klasne raslojenosti likova i njihovo funkcioniranje u ekonomskim procesima. Tematiziranje rada daje glas onima koji su isključeni iz dominantnih narativa i koji su kao pripadnici drugih rasa inkorporirani u ekonomsku matricu na fundamentalno nejednak način.

Daljnja analiza romana dijagnosticira korozivne učinke globalizacije na države odnosno razaranje uloge države kao legitimne i regulatorne u smislu njenog unutarnjeg funkcioniranja i odnosa sa drugim državama. Nigerija, izrazito bogata prirodnim resursima, ali istovremeno prepuna problema i u kojoj „(T)his regime is treating us like sheep and we are starting to behave as if we are sheep“ (Adichie, 2014, str. 77), svoje postojanje duguje političkim i vojnim potezima Engleske motiviranima upravo bogatstvom koje u njoj postoji (Obioma, 2015). To je posebno važno u kontekstu tematiziranja neuspjeha bivših kolonija da se integriraju u globalne odnose moći ili demokratska načela, ali ono što neokolonijalno čitanje naglašava je napuštanje osude inherentnih mana društava bivših kolonija na čijem mjestu se razotkriva priroda kontinuirajuće eksploatacije kapitalizma od vremena formalne kolonizacije do suvremenih zbivanja. Važnost povijesnih mijena i veze između uvođenja novih tehnologija odnosno tehnološkog napretka kojeg je kolonizacija donijela, podcrtava sustavnost kolonizatorskog procesa. Posebice je to naglašeno u Obiominom (2015, str. 6) romanu koji direktno povezuje trenutno stanje u Nigeriji s uplivom kolonizatora koji su slavodobitno stigli nošeni nezaustavljivim napredovanjem lokomotive i trajno obilježili osvojeno područje. I kod Hamida (2017) se opetovano ističu reference na kolonijalne prakse iskorištavanja ljudi drugih rasa kada se evocira prisilni rad na plantažama ili uopće značaj crnačkog življa za ekonomski prosperitet SAD (*ibid,* str. 136, 197), ili funkcioniranje moderne države kroz povijest moderniteta, odnosno kolonijalizma (*ibid,* str. 126). Jako je bitno što se u svim romanima može razabrati svojevrsna kriza ili sumnja u eurocentrični narativ modernizacije i razvoja kojeg su kolonijalizam, a danas sveprisutna globalizacija, donijeli bivšim kolonijama u vidu napretka i preskriptivnih programa pomoći. Iako Hosseini (2013) u svom romanu ne ističe sumnju u potrebu ponovnog američkog koloniziranja Afganistana, upravo neokolonijalno čitanje to dijagnosticira kao prihvaćanje diskursa koji Istok vidi kao uzrok neravnoteže, odnosno viktimizaciju cijelog društva kojem je potrebna intervencija prosvijetljenog i modernog Zapada.

Još jedan važan element samih romana je vrijeme i način na koje ono funkcionira u njima i na prvom mjestu uključuje vremenske odrednice radnji koje imaju raspon od pedesetih godina 20. stoljeća do prvog desetljeća 21. stoljeća. Odnos kojeg imamo prema vremenu je složen i individualiziran, a u postkolonijalnoj teoriji vrijeme je odbačeno kao statično u korist heterogenog vremena u kojem se povezuje prošlo, sadašnje i buduće. U

postkolonijalnim studijima se temporalnost proučavala ne toliko u kontekstu vremenskog perioda koliko kao „*poseban način povijesnog pojavljivanja*“ (Ganguly, 2004, str. 162). Proučavanje dimenzije vremena u postkolonijalnoj književnosti podrazumijevalo je „drugo“ vrijeme čija je logika i način prikazivanja drugačija od normativnih oznaka zapadnog kalendara, a književna djela su manje usmjerena na razdvajanje događaja iz pretkolonijalnog, kolonijalnog i postkolonijalnog perioda, a više na istraživanje njihove međusobne ovisnosti (Giovannangeli, 1998, str. 8). Bhabha zagovara hibridno vrijeme (1994) i kulturno prevođenje u kojem neko djelo ne poseže za prošlošću, nego „obnavlja prošlost, preoblikuje je kao neizvjestan prostor „između“ koji mijenja i prekida izvedbu sadašnjosti“ (*ibid,* str. 7). Iako se za društva bivših kolonija može reći da žive u suvremenosti napretka i okrenuta su budućnosti jer „we are Third Worlders and third Worlders are forward-looking, we like things to be new, because our best is still ahead, while in the West their best is already past and so they have to make a fetish of that past“ (Adichie, 2014, str. 539), teret prošlosti, i to one kolonijalne, jako je izražen i ograničavajući. Napredak je preskriptivno bio donijet dolaskom kolonizatora koji su ga donijeli u obliku lokomotive (Obioma, 2015, str. 6) ili danas globalizacije i strukturalne pomoći (Hosseini, 2013). Povezujući modernu državu i njene aspekte s ishodištem u kolonijalnom dobu o čemu čitamo kod Obiome (2015), Adichie (2014), Kahf (2006), Hamida (2017) i Sahote (2017), a njihova temporalnost je opterećena utegom prošlosti tako da kulturalne i nacionalne specifičnosti doživljavanja vremena nisu u potpunosti nestale u korist globalne sadašnjosti.

Linearnost vremena se propitkuje u korist cirkularnosti pa tako Obiomin (2015) roman završava istim riječima kojima je i započeo što bi se moglo promatrati kao referenca na stalno ponavljanu diktaturu kojoj se Nigerija nije uspjela oduprijeti. Povijesni kontekst nacionalnog vremena u ovom je romanu određen dvama ključnim događajima koji su obilježili dvije generacije Nigerijaca, a to je rat za neovisnost Biafre i propali demokratski izbori 1993. godine. Za protagoniste odlučujuća vremenska odrednica su upravo ti izbori prije kojih „(W)e gave little thought to past events. Time meant nothing back then“ (*ibid,* str. 6), ali koji nakon toga postaju svjesni i žele znati kakvo značenje za njih ima vrijeme koje je prošlo, kao i ono koje dolazi. Kod Hosseinija (2013) i Kahfa (2006) opetovano nailazimo na vremenske odrednice suvremene povijesti u kojoj su interesi i djelovanje SAD-a usko povezani s posljedicama koje proživljavaju Afganistan ili Sirija, ali i druge države. I dok se u romanima često naglašava koliko nekadašnje kolonijalne države nisu uspjele ostvariti svoj potpuni potencijal ili dosegnuti ideal demokracije, ipak se budućnost u njima čeka kao zalog nečega dobroga i znak „dobrih vremena“ (Obioma, 2015, str. 292).

Hamid u svom romanu prikazuje starenje, neupitnu činjenicu ljudskog života, kao način migracije i kad čitamo ono što prolazi mislima starije žene „(W)e are all migrants through time“ (2017, str. 209), koja je cijeli svoj život provela u istom gradu i istoj kući, ali primjećuje da se njena okolina mijenja i da je svijet oko nje drugačiji te zapravo prihvaća takvo stanje. Tako se univerzalizira se osjećaj promjene, izmještenosti i gubitka. Na drugom mjestu u romanu, ratni veteran proživljava osjećaj izgubljenosti u društvu mladih časnika te mora naučiti kako da se suoči sa svijetom kao stari čovjek (*ibid,* str. 46-48). Međutim, vremenska migracija koju je i Rushdie u svojim esejima isticao kao zalog za formativnu snagu u opisivanju univerzalnih vrijednosti, ne može zanemariti pokretački impuls stvarnih migracija, a neokolonijalnim čitanjem se promjene koje su nastupile prolaskom vremena povezuju s uzrocima tih istih promjena, a oni su opet usko povezani sa preobrazbom koja je nastupila razvojem kolonijalizma i moderniteta kao simultano periodizirajućih i strukturirajućih koncepata koji su kroz kapitalizam i tehnološki napredak dosegli suvremenu globalizaciju.

Ono što bi se također moglo iščitati iz ovih romana je pretvorba vremena kao apstraktne veličine u mehanizam koji likove uokviruje u subordiniran odnos u kojem oni u zamjenu za svoj rad mogu očekivati zadovoljenje osnovnih potreba, ali bez neke garancije za zadovoljenjem egzistencijalnih životnih prioriteta (Hamid, 2017). Također, kako posjeduju jako malo, imigranti su prisiljeni da „they usually bartered with a promise of something to eat tomorrow or the next day in exchange for something to eat today, a bartering not so much of different goods, exactly, but of time“ (*ibid,* str. 131). Vrijeme i rad potrebni ilegalnim imigrantima za dostizanje iole sigurnijeg položaja u društvu, produžuju su zajedno s eksploatacijom i dalje nesigurnom budućnošću koja ovisi o strukturalnim limitima kapitalističkog razvoja i potencijalnim budućim krizama (Sahota, 2015) (Hamid, 2017).

Još jedan aspekt vremena kojeg je moguće analizirati je značaj kojeg ono ima u suvremenoj tehnologiji i njenom globalnom dosegu zbog čega se čini da živimo instantno vrijeme uslijed kojeg smo stalno nadgledani i izloženi informacijskom izobilju te se stvaraju virtualni svjetovi koji supostoje s onim stvarnima (Hamid, 2017), a često upravo ti virtualni svjetovi imaju primat i zapravo uvelike određuju ideološke premise evolucionarnog globalnog vremena kojem smo svi danas izloženi i koji uvjetuju naše razumijevanje suvremenih odnosa i nastavljanje orijentalističkih zabluda o bivšim kolonijama ili migrantima (Kahf, 2006) (Hosseini, 2013).

Naposlijetku, i prostor kao jedan od elemenata romana zaslužuje detaljniju analizu koja ga promatra u njegovoj materijalnoj i ideološkoj dimenziji. Postkolonijalni prostor se

homogenizira kao disfunkcionalan i kao takav se uprizoruje najčešće u medijskim izvještajima, ali i teorijskim analizama što povlači direktno pitanje moći onih koji ga na takav način prikazuju. Povijesne konfiguracije koje su obilježile bivše kolonije svjedoče kako je prostor od samog procesa kolonijalnog osvajanja bio upotrijebljen u spacijalizaciji moći te da postkolonijalno inzistiranje na hibridnim prostorima koji su izmješteni ili se pozicioniraju „između“ kultura, ne može marginalizirati činjenicu da su prostori komodificirani, odnosno da su materijalni, društveni i ideološki proizvodi čije funkcije treba pronalaziti u društvenim praksama. Posezanje za prostorom ili kartografski pothvat kolonizacije za krajnji je cilj imao posjedovanje i iskorištavanje tog prostora koji je bio kolonijalni Drugi i kojeg je trebalo kultivirati i civilizirati.

U neokolonijalnoj konjunkturi prostor i danas figurira kao konkretna veličina čije se prisvajanje događa zbog ekonomskih interesa, a iako se Istok i Zapad promatraju kao diskurzivni konstrukti, ovaj prostorni binarizam se svakako pojačava i u domeni politike i ekonomije. Teritoriji nisu zamišljene zajednice i u njima se ogledaju strukture moći, a prostor je stvaran što posebice dolazi do izražaja kod postkolonijalnih prostora koji djeluju kao ograničavajući faktor kojeg je teško napustiti i čije se granice strogo čuvaju o čemu smo mogli čitati u Hamidovom (2017) i Sahotinom (2015) romanu. Od posebnog je značaja u ovakvom čitanju dijagnosticiranje obrnutog procesa zauzimanja prostora koje se danas događa od periferije prema centru, a čemu smo i sami svjedoci uslijed sve izraženije migracije iz bivših kolonija u metropolitske centre.

Urbani prostori koji su u postkolonijalnoj misli bili zalog kozmopolitanizma i multikulturalnosti (Gilroy, 2004), zapravo su razrušili sliku otvorenosti i možemo reći da je Hamid izvrstan u opisivanju postupne degradacije i društvenog kolapsa koji su nastupili jer „(A) window was the border through which death was possibly most likely to come“ (Hamid, 2017, str. 68). Gradovi u koje pristižu imigranti željni sigurnog života, razotkrivaju se kao mjesta koja im zapravo žele nauditi i iskoristiti ih (Sahota, 2015, str. 18), odnosno kao mjesta u kojima prvenstveno postoji sprega kapitala i urbanog prostora zbog čega je primjerice Lagos u Nigeriji, ponajviše transakcijski grad u kojem se uspjeh mjeri u špekulacijama zemljištem, gradnji stambenih zgrada i preprodaji nekretnina ili rušenju starih nastambi kako bi se gradile moderne zgrade (Adichie, 2014, str. 530, 538, 561, 580). Urbani su prostori Amerike također uvjetovani logikom kapitala, ali i ljudskim faktorom pa tako Manhattan ili Princeton automatski povlače pitanje bogatstva i pripadnosti određenoj klasi (Adichie, 2014). Grad Akure u kojem se odvija radnja romana *The Fishermen* također svjedoči o svojevrsnoj getoizaciji siromašnih zajednica koje žive u krajnjoj bijedi i odvojene su od ostalih u strogo

odijeljenom dijelu grada (Obioma, 2015, str. 112). Izoliranost urbanih prostora ili prostorno ograđivanje kod Sahote (2015) je uprizorena u slici ruševne kuće u kojoj žive ilegalni imigranti i gotovo da ne pridonose društvenom miljeu grada jer se protagonisti, u strahu od imigracijskih službi, trude ne ostaviti nikakav trag o svom postojanju što pridonosi izmještanju i daljnjem isključenju marginalnih skupina. U suvremenom gradu vidljivi su procesi posjedovanja kao i njihova svrha pa se tako London u kojem se nalaze Saeed i Nadia može podijeliti na svijetli dio u kojem „they imagined people dined in elegant restaurants and rode in shiny black cabs (...) and were free to journey about as they pleased" i onaj tamni dio u kojem „rubbish accrued, uncollected, and underground stations were sealed (...) drones and helicopters and surveillance balloons prowled intermittently overhead" (Hamid, 2017, str. 142). U gradu Marinu koji je posljednje odredište protagonista romana *Exit West*, imigranti iz različitih krajeva zaposjedaju marginalni prostor u odnosu na najbliži centar, a to je San Francisco, i organiziraju svoje društvene odnose, svjesni da se nalaze u blizini tehnološkog središta zemlje, ali i svjesni da su u podređenom položaju i razvlašteni od moći da olako promijene vlastite okolnosti (*ibid,* str. 193). Muslimanska vjerska zajednica u Kahfinom (2006) romanu također bira fizičku odvojenost od bjelačke većine kako bi zaštitila svoj identitet te izbjegla diskriminaciju i opresiju. Gradovi koji su u prošlosti bili mjesta koja su gravitacijskom moći i obećavajućim prilikama bili magnet i privlačna sila, danas se otkrivaju kao mjesta distopijskih razočaranja koja nisu u stanju prevladati rasnu i klasnu podvojenost.

Odnos između prirode koja je divlja, neukroćena i čak prijeteća i koju treba kultivirati, i tehnologije koja je došla s kolonizacijom, povlači pitanje označavanja i interpretacije prostora kao materijalne datosti. U Hosseinijevom (2013) romanu Kabul prikazuje kao progresivni urbani prostor koji je u oštroj suprotnosti s ruralnim Afganistanom, siromašnim i nazadnim, i koji će tek ulaganjem kapitala nakon dolaska Amerikanaca, gradnji novih sela i gradova ili uzgajanjem opijuma dobiti svoju razmjensku vrijednost. U postkolonijalnom čitanju rijeka Omi-Ala iz Obiominog (2015) romana dijeli grad na dva dijela i povezuje pretkolonijalna vjerovanja i kolonijalno misionarsko djelovanje u vrstu zabranjenog ambivalentnog mjesta. Neokolonijalno čitanje, međutim, uzima u obzir njenu materijalnu dimenziju i značaj kojeg je imala i još uvijek ima u suvremenoj naftnoj industriji i općenito u procesu osvajanja prirodnih resursa koji traje još od same kolonizacije.

U postkolonijalnoj je teoriji migracija imala prominentno mjesto, a dijaspore su se analizirale kao potencijalna ishodišta nade i novih početaka odnosno kao „osporeni kulturni i politički tereni na kojima se pojedinačna i kolektivna sjećanja sudaraju, ponovno sastavljaju i konfiguriraju" (Brah, 1996, str. 193). Svi analizirani romani tematiziraju migraciju, ali se ona

u neokolonijalnom čitanju ne promatra kao sredstvo ili zalog boljeg života jer ne donosi izbavljenje i otkriva grube materijalne i institucionalne stvarnosti društvenog života i strukturalne nejednakosti te bi valjalo kritički ispitati transgresivnost koncepta migracije, ali i dijaspore kao i simboličko značenje prostora u korist materijalne dimenzije povezane sa širim globalnim, ekonomskim, društvenim, političkim i tehnološkim transformacijama. U svakom slučaju teško je govoriti o postkolonijalnom prostoru ukoliko se ne uvaži kolonijalni proces koji je taj prostor najprije prisvojio, preobrazio, ali prvenstveno komodificirao što nikako nije nestalo u globalizaciji.

Neokolonijalno čitanje izabranih romana na vidjelo je iznijelo okvir u kojem se i danas ponavljaju nejednak odnos moći i subordinirani položaj kojeg bivše kolonije zauzimaju u globalnoj konstelaciji odnosa. To je okvir u kojem ekonomski, politički i ideološki mehanizmi moći imaju formativne učinke na način funkcioniranja društava, a subjektivna iskustva, koja su predočena u romanima, mogu poslužiti za uprizorenje objektivne opresije sustava. U samim romanima je apostrofirana rasa koja posebice u Americi ima polarizirajući ekonomski učinak, ali je jako važna i klasa koja u postkolonijalnoj teoriji nije bila značajnije analizirana iako za sobom povlači ograničavajuće instance što se u romanima posebno odnosilo na radničku klasu, odnosno imigrante i njihov marginalizirani položaj u metropolitskim centrima. U ovom kontekstu bilo je indikativno analiziranje nasilja eksploatacije, izvlaštenja i suvremenog tržišta rada koje isključuje ilegalne imigrante iz formalnog funkcioniranja države dok istovremeno iskorištava njihov rad. Ekonomska problematika je u romanima artikulirirana i kroz reference na novac i njegov značaj i pokretačku snagu u sve izraženijoj komodifikaciji i konzumerizmu za koje možemo reći da prevladavaju i nadaju se kao neizostavne komponente nezaustavljive globalizacije. Za razliku od estetiziranih teorija migracije, u romanima je vidljiva proturječnost između stvarnih iskustava migracije sa složenim proživljenim posljedicama i teoretskih apstrakcija koje su dominirale u postkolonijalnoj teoriji. Tome valja pridodati i uočavanje pitanja rata kao materijalnog događaja i značaja prirode i eksploatacije resursa u ekonomsko-društvenoj sferi bivših kolonija. Politički okvir se odnosi na tematiziranje neuspjeha bivših kolonijalnih država da funkcioniraju kao moderne i uređene države, odnosno koliko je njihov doseg ograničen, a posebno mjesto svakako zauzimaju SAD i geopolitička uloga koju imaju u suvremenim događanjima i izraziti intervencionizam koji je postao obilježje američkog političkog angažmana na svjetskoj razini. Osim na vanjskopolitičkom nivou, političko pitanje ravnopravnosti i nekih osnovnih sloboda i prava se „uvozi“ u same centre jer se događa da se u obrnutom procesu migracije sada periferija približava centru, a to je posebno vidljivo u

priljevu imigranata koji pokušavaju pronaći svoje mjesto i bolji život privučeni slikom o demokratskom centru koji jamči uspjeh, ali su vrlo često suočeni s otriježnjenjem i sustavom koji nastavlja vršiti dominaciju nad njima. Što se tiče ideološke okosnice moći nju čine povezani aspekti sustava obrazovanja koji se još uvijek oslanja na zapadnjački model i, naravno, zapadnjački utjecaj čemu je u romanima pridodana i domena medija kao snažnog promotora određenih vrijednosti i globalnog utjecaja na društva ili produženog kolonijalizma. Multikulturalizam i kozmopolitanizam postkolonijalne teorije su ovakvim čitanjem dovedeni u pitanje jer iskupljujuće ideje o napretku, društvenoj mobilnosti i multikulturalnom suživotu zamjenjuje realnost obilježena pitanjima politike, klase i netolerancije. U romanima se tematizira i opreka između tradicionalnog i modernog, odnosno izjednačavanje tradicije s onim nazadnim, a modernog s preskriptivnim idealom razvoja po uzoru na zapadnjačke modele. Djelovanje nekih od tematiziranih kategorija nije moguće analizirati isključivo kroz jednu dimenziju moći, nego ih je moguće identificirati na nivou više mehanizama moći. To se primjerice odnosi na rasu i klasu, migraciju, globalizaciju i prostor što svjedoči o potrebi uspostavljanja upravo ovakvog okvira razumijevanja mehanizama moći i njihove isprepletenosti, odnosno sprege u uspostavi strukturirajućih globalnih odnosa ili nekolonijalne matrice moći.

# 4. Zaključak

„To be both artist and activist, to expend oneself in both places, on the page and in the world, is the duty of the writer. (...) But to live and write with the consciousness of this integration is trickier than it sounds.“ (Seghal, 2017)

“The world, which is the private property of a few, suffers from amnesia,” Galeano once said. “It is not an innocent amnesia. The owners prefer not to remember that the world was born yearning to be a home for everyone.” (Seghal, 2009)

Ovaj rad je pokušao ukazati na neadekvatnost postkolonijalne paradigme u analizi moći i njenih pojavnosti. Zastupajući važnost materijalnih evidencija i kritike tekstualne paradigme, u radu se promišljalo o razvoju društvenih, političkih i ekonomskih struktura koje su kroz materijalne odnose i promicanje određenih ideologija oprimjerile moguću analizu mehanizama moći.

Kako god definirali ili tumačili postkolonijalnu teoriju, nema sumnje da možemo svjedočiti proliferaciji interesa za postkolonijalna pitanja u akademskoj zajednici, odnosno proširivanju njenog interesa izvan nacionalnih okvira bivših kolonija i implementiranju njenih postavki na primjerice manjinske kulture, ali i na politički kontekst suvremenih problema globalizacije.

Postkolonijalna teorija je već gotovo četrdesetak godina izrazito plodonosna misaona struja koja svoju potvrdu ima u jedinstvenom razvoju i utjecaju postkolonijalnih studija u akademskim krugovima i to ne samo u humanističkim znanostima, već i brojnim drugima. Akumulirani kulturalni kapital i komodifikacija kulturalnog znanja (Huggan, 1997a, str. 22) su svakako pridonijeli razvoju postkolonijalnih studija i teorije, ali je inzistiranje na

tekstualizmu, odnosno tekstualnim politikama i estetiziranim načinima otpora distanciralo samu teoriju od kritičke i povijesne analize. Postkolonijalni okvir razmišljanja utemeljuje diskurzivne prakse koje oblikuju suvremenu konjunkturu. To je okvir koji uspostavlja hibridnost, izmještenost, multikulturalizam i migraciju kao dominantni diskurs, ali ostaje nedovoljno razmatrano jako bitno pitanje neokolonijalnog realiteta cijelih društava. Suvremena konjunktura je obilježena stalnim vojnim intervencijama, prvenstveno SAD-a, rasnom opresijom, ideološkom premoći zapadnjačkih modela znanja, strukturalnom ovisnošću brojnih zemalja, globalnom hegemonijom multinacionalnih kompanija i trgovinskim savezima koji učvršćuju ekonomske podjele između bivših i novih imperijalnih sila i takozvanog Trećeg svijeta što ukazuje na to da kolonijalizam nije završio proglašenjem političke neovisnosti. Huggan (1997a, str. 19) upozorava da živimo u neokolonijalnom, a ne postkolonijalnom svijetu.

Postkolonijalna teorija posebno naglašava značaj diskursa kao učinka moći kojeg valja proučavati kako bi se razotkrile i subvertirale njegove dubinske strukture. Neokolonijalno čitanje, međutim, pokušava istaknuti koji su to izvori moći, odnosno kako se ekonomski, politički i ideološki interesi mobiliziraju kroz društvene strukture globalizacije. Takva analiza povlači vezu između kolonijalizma kao procesa koji nije nestao završetkom formalne kolonizacije i neokolonijalne dominacije kroz ekonomske, političke i ideološke mehanizme kapitalističkog moderniteta ili globaliziranog neoliberalizma. Odmakom od proučavanja diskurzivnih metoda, ovakvo čitanje zamjenjuje tekstualizam za kritičku i povijesnu analizu, odnosno uvažava hegemoniju prevlasti ekonomskog sustava u suvremenom društvenom uređenju i strukturama moći koje imaju ekonomske, političke i ideološke mehanizme.

Isticanje potrebe za uvažavanjem povezanosti kolonijalne prošlosti i politike sadašnjosti te prihvaćanje značaja materijalnih pokretačkih sila koje postkolonijalnu književnost promatraju u svjetlu neokolonijalne konjunkture za cilj nema pronalazak definitivnog odgovora na aporije postkolonijalne teorije te je stoga razumljiva ograda od takvog nauma u prethodnim dijelovima rada. Ipak, prosudba da je za budućnost postkolonijalne teorije nužan iskorak k pridavanju adekvatne važnosti materijalnim evidencijama koje bivše kolonije uključuju u globalizirani svjetski sustav na fundamentalno nejednak način nadaje se kao neosporiva činjenica i zalog nekakvog budućeg razvoja. U tom sam kontekstu analizirala odabrane romane i, nadam se, ponudila drugačije viđenje postkolonijalne književnosti i potencijala kojeg može imati u ilustriranju i prizivanju mehanizama moći koji dominiraju suvremenim društvom.

Književni tekstovi ne postoje u vakuumu, nego u dijalektičnom odnosu sa društvenim i povijesnim kontekstom. Koliko god subverzivna snaga književnosti pa i kritike bile dovedene u pitanje ili ograničena, stava sam da se naracija društva može prikazati upravo kroz književne tekstove i na osobnoj razini osvijestiti određene društvene pojave i mehanizme njihova djelovanja. U suvremenoj konjunkturi upravo neokolonijalna čitanja mogu pomoći u mapiranju globalnog totaliteta determiniranog ekonomskim, političkim i ideološkim mehanizmima moći koji osiguravaju perpetuiranje nejednakog položaja i odnosa unutar društvenog poretka i dominantnog sustava.

Ideja da su „tekstovi" osnova za proučavanje povijesnih procesa i praksi, a svi društveni procesi se trebaju analizirati kao prikazi i diskurs, zamjenjuje analize događaja i njihove materijalne stvarnosti (Loomba A. , 1998a, str. 94). Postkolonijalna teorija ne podriva moć jer, ukoliko želi preispitati pitanje raspodjele moći koja u principu nije promijenjena od perioda formalne kolonizacije, treba napraviti iskorak van discipline (ne samo u kontekstu interdisciplinarnosti, već i postdisciplinarnosti[51]). Osim fokusa na diskurzivne prakse, postkolonijalna teorija trebala bi uvažiti ono što oblikuje svakodnevnu stvarnost iako to može biti okarakterizirano kao artikuliranje očiglednoga ili onoga što je samorazumljivo, a to je da je moć neujednačena što ima svoje materijalne posljedice. Postkolonijalna analiza ne mora nužno biti usmjerena samo na proučavanje diskurzivne moći tekstova, a odmaknuta od analiza ekonomskih, političkih i ideoloških kategorija jer diskurs koji ističe marginalnost, multikulturalnost, hibridnost, izmještenost i ambivalentnost nije diferencijalno uporabljiv kako bi se opisala neokolonijalna stvarnost. Nedostatci postkolonijalne analize su nesposobnost da odgovori na stanje neokolonijalizma i neadekvatnost u primjeni teorije na stvaran otpor, a ne samo diskurzivni. Disciplinarni zaokret koji se dogodio prema kulturalnim, interpretativnim i diskurzivnim analizama ne bi nikako trebao zanemariti društveno-ekonomsku analizu. Među faktorima koji su doveli do stagnacije postkolonijalnih studija su odricanje od odgovaranja na bitne borbe koje čine postkolonijalnu praksu (Sethi, 2011, str. 85). „Zamišljeni svjetovi" neprivilegiranih ipak otkrivaju i naglašavaju nepremostiv ponor koji dijeli privilegije Prvog svijeta sa siromaštvom Trećeg svijeta. Preuzetno bi bilo tvrditi da sam otkrila neupitno rješenje i lijek za nedostatke postkolonijalne teorije. Zadovoljit ću se skromnim doprinosom kojim ovaj rad može ukazati na nedovoljno razmatranu materijalnu dimenziju naših života osvjedočenu u književnim tekstovima.

[51] Zagovaranje postdisciplinarnosti kao potrebne dimenzije književne teorije pronalazimo kod S. Grgasa (2017), ali i u kontekstu povezivanja humanističkih i društvenih znanosti unutar tzv. „kulturalnog zaokreta" u mnogim disciplinama o čemu su pisali Stuart Hall (1996) i Jessop i Sum (2001)

Promatrajući vlastiti interes za postkolonijalnu teoriju, primjećujem pomak od optimizma postkolonijalnih ideja hibridnosti, multikulturalnosti, migracije i kozmopolitanizma do vrste otrežnjenja koje je donijela suvremena globalizacija i do novog čitanja postkolonijalne teorije. Možda je to najbolje sažeo Huggan (1997a, str. 24) koji je pozvao na dozu opreza pri proučavanju postkolonijalne književnosti, ali u svjetlu neokolonijalnog vremena u kojem živimo. U analizi romana koju sam ponudila u prethodnom poglavlju, fokus je bio na uvažavanju materijalnih evidencija koje karakteriziraju suvremene društveno-političke odnose. Postkolonijalna kritika je vezana zajedničkim političkim i moralnim konsenzusom prema povijesti i nasljeđu zapadnjačkog kolonijalizma (Young R. J., 2001, str. 5). Povijest europske ekspanzije označava proces koji je specifičan i koji, bez obzira na različite kontekste u kojima se kolonijalizam odvijao, ne može prikriti ljudske realnosti (Fanon F. , 1963, str. 39). Istina je da su se kroz ljudsku povijest uvijek iznova događali opresija i teritorijalna okupacija, razvlaštenje, ratovi i nepravda. Posebnost kolonijalizma neki vide u uzajamnom djelovanju novih tehnologija, ali karakteristika kolonijalizma i njegovog globalnog dosega je u činjenici da je povezao različite povijesne tradicije unutar zajedničkog ekonomskog sustava (Young R. J., 2001, str. 5), a Zapad i dalje dominira u smislu političke, ekonomske, vojne i kulturalne moći. Opći sustav odnosa moći, odnosno ekonomske i političke dominacije, ali i one ideološke, nije nestao proglašenjem formalne neovisnosti bivših kolonija. One su se našle suočene sa stvarnošću koja je donijela oblik podređenosti ekonomskom sustavu i međunarodnom kapitalu. Tu podređenost su svakako prigrlile i vladajuće elite čija se hegemonija ogleda na kulturalnom, ideološkom, ekonomskom i političkom nivou. Nkrumah (1965, str. 253) drži da neokolonijalizam, kao i kolonijalizam prije njega, predstavlja izvoz društvenog konflikta izvan kapitalističkih zemalja na način da se klasni sukob unutar tih država transformirao u međunarodnu podjelu rada te da uslijed američke dominacije u međunarodnom financijskom kapitalu, on predstavlja američku fazu kolonijalizma, tj. imperija bez kolonija u kojem se bivše kolonije kontroliraju pomoću sličnih mehanizama kao što su bili u kolonijalizmu. Važno je što je unutar takvog okvira omeđenog ekonomskim specifičnostima moguće promatrati i kontinuirane kulturalne učinke, odnosno kulturalnu dominaciju posebice vidljivu u zadržavanju dominantnog položaja kolonijalnih jezika, zapadnjačkih obrazovnih, pravnih i političkih institucija koje vuku svoje porijeklo u period kolonizacije (Ngũgĩ, 1986). Ne držim da bi posezanje za pojmom neokolonijalizma lišilo pokretačko djelovanje primjerice načina otpora ili kulturalnih prosvjeda koji su se razvili nakon završene formalne kolonizacije ili da bi nedovoljno jasno artikuliralo opće djelovanje imperijalizma ekonomske moći kako upozorava Young (2001, str. 48, 49). Može

se činiti da inzistiranje na neokolonijalnom odnosu između bivših kolonija i njihovih gospodara odriče mogućnost otpora dominantnim strukturama ili da se udaljava od praksi povijesnih antikolonijalnih borbi jer uspostavlja okvir koji statički detektira stanje bespomoćnosti dominiranih, no držim da je potrebno apostrofirati u kolikoj se mjeri radi o perpetuiranju kolonijalne matrice moći u suvremenim geopolitičkim odnosima.

Uzimajući u obzir sve dosad navedeno, očito je kako smatram da postkolonijalna teorija ima slabe točke koje se prvenstveno tiču isticanja i oslanjanja na tekstualnu i kulturalnu paradigmu uz apstrahiranje materijalnih okolnosti koje označavaju suvremeno društvo u nejednakim odnosima moći koji se ne subvertiraju. Nadalje, distanciranje od proučavanja kolonijalizma kao sustava koji se svakako može povezati s globalizacijskim tendencijama danas, čini još jednu zamjerku koju stavljam pred postkolonijalnu teoriju koja bi razotkrivanjem funkcioniranja preskriptivnih ideala globalizacije i neoliberalizma mogla ponuditi alternativu uvriježenom čitanju i razumijevanju naše svakodnevice. Priznavajući veze između kolonijalnih i neokolonijalnih formi globalne hegemonije, postkolonijalne studije bi valjale pronaći svoju pravu, kritičku vokaciju.

U analitičkom dijelu ovog rada u fokus su stavljeni autori koji su redom dobili brojne nagrade za svoja djela i, iako u pitanju nisu kanonska djela kao što su to primjerice Rushdiejevi romani, oni bi mogli predstavljati novu generaciju pisaca aktivnije uključenih u tematiziranje materijalnih povijesnih evidencija učinaka kolonizacije i globalizacije na putu ka neokolonijalnom ustroju svijeta, nego što bi to moglo inzistiranje na diskurzivnim praksama i postkolonijalnim postulatima. S druge strane njihovo se stvaralaštvo može promatrati kao pisanje dijaspore koja svakako ne odbacuje veze s matičnom zemljom ili zemljom odakle potječe. Njihova su djela isto tako „prilagođena“ zapadnjačkoj publici, makar se radilo o izrazito potresnim i aktualnim temama koje iskušavaju naše najmračnije strahove. Ta djela govore o migrantima ili kulturalnim posebnostima ili se u njima nastavljaju binarne opreke između Istoka povezanog s tradicijom i Zapada kao izraza moderniteta.

Smatrala sam potrebnim pri kraju ovog rada dotaći se uloge književnosti jer se većina postkolonijalne teorije i njeni tekstovi pozivaju upravo na književnost. Držim kako književnost ima sposobnost da u svoj fokus stavi pitanja koja su relevantna. Ono što bih svakako željela istaknuti jest restrukturiranje postulata postkolonijalne teorije kako bi uključila tematiku koja je do sada bila marginalizirana, a radi se o inkorporiranju materijalnih odnosa u tumačenju književnih tekstova koji se svrstavaju u postkolonijalnu književnost. Polazišna točka mi je bila pretpostavka da su dominantna promišljanja postkolonijalne teorije nedovoljno uvažavala analizu koncepta moći kroz ekonomske, političke i ideološke

mehanizme za koje držim da čine razumljiv okvir i ishodište unutar kojeg je moguće analizirati globalizirani svijet kakav danas živimo. Ta suvremenost je određena pomoću moći tržišta koju podupiru političke strukture i legitimizirajući ideološki diskurs. Radi se o moći sustava i to onog neokolonijalnog.

Pisce koje sam proučavala nazivam neokolonijalnim piscima jer njihova djela govore o ratu, siromaštvu, egzilu, ovisnosti, radu, demokraciji i slobodi i iako se može postaviti pitanje jesu li zaista uspjeli proniknuti u bit neokolonijalizma, držim da su, iako u različitoj mjeri, uspjeli ukazati na recentna zbivanja, mijene i preokupacije današnjeg društva odnosno uspjeli su uprizoriti suvremenu društveno-ekonomsku problematiku. Njihov status neokolonijalnih pisaca može imati dvojako značenje. Naime, u svojim djelima oni kritički ukazuju na nastavljanje kolonijalne matrice, ali bi se moglo utvrditi i da produžuju kolonizaciju jer djeluju unutar svjetskog tržišta i koriste zapadnjačke književne forme. Ipak, njihova djela mogu poslužiti kako dodatak konceptualizaciji globalizacijskih sila i njihovoj kolonijalnoj prošlosti, odnosno čitanju matrice moći koja je vidljiva širom svijeta i koja se stalno legitimira diskursima o napretku i neizbježnosti sustava. Ovakvo čitanje oprimjeruje kako moć kroz ekonomske procese, političke odluke i mehanizme te ideološku racionalizaciju funkcionira i produbljuje polarizaciju svijeta. Upravo bi stoga i moglo dopuniti lakunu postkolonijalne teorije i ukazati kako su ekonomija, politika i ideologija, odnosno njihova međuovisnost, strukturirajući nukleus koji određuje post(neo)kolonijalnost.

## 5. Popis literature


Abdurraqib, S. (2010). "Faith or Fight: Islam in the African American Community". *Counterpoints, Vol. 346, Teaching Against Islamophobia*, str. 169-185.

Abu-Lughod, J. (1989). *Before European Hegemony The World System A.D. 1250-1350.* Oxford: Oxford University Press.

Abu-Lughod, L. (2013). *Do Muslim women need saving?* Cambridge : Harvard University Press.

Achebe, C. (1997). "English and the African Writer". *Transition, (75/76)*, str. 342-349. doi:doi:10.2307/2935429

Adichie, C. N. (2014). *Americanah.* New York: Anchor Books.

Ahmad, A. (1992). *In Theory: Classes, Nations, Literatures.* London: Verso.

Ahmad, A. (1995). "The politics of literary postcoloniality". *Race Class 1995 36:1*, str. 1-20.

Ahmad, A. (2004). "Imperialism of our time". *Socialist Register,* Vol. *40*, str. 43-62.

Akdag, E. G. (2018). "Ethics, power, internationalisation and the postcolonial: a Foucauldian discourse analysis of policy documents in two Scottish universities". *European Journal of Higher Education, Vol. 8, Issue 1*, str. 67-82.

Alavi, H. (1972 ). "The State in Post-Colonial Societies: Pakistan and Bangladesh". *New Left Review 74*, str. 59-81.

Althusser, L. (2018). *Ideologija & ideološki aparati Države - bilješke za istraživanje `69/70.* Zagreb: arkzin d.o.o.

Alva, J. d. (1995). "The Postcolonization of the (Latin) American Experience, A Reconsideration of "Colonialism", "Postcolonialism" and "Mestizaje". U G. Prakash, *After Colonialism, Imperial Histories and Postcolonial Displacements* (str. 241-275). Princeton: Princeton University Press.

Amin, A. (2013). "Land of Strangers". *Identities, Vol. 20, issue 1*, str. 1-8.

Amin, S. (2000). *Capitalism in the Age of Globalization: The Management of Contemporary Society.* London: Zed Books.

Anderson, B. (1990). *Nacija: Zamišljena zajednica. Razmatranje o porijeklu i širenju nacionalizma.* Zagreb: Školska knjiga.

Anderson, B. R. (2006). *Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia.* Equinox Publishing.

Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: The Cultural Dimensions of Globalization.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Appadurai, A. (2000). "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy". u Brydon, D. (ur) *Postcolonialism: Critical Concepts in Literary and Cultural Studies*, Routledge, str. 1801-23.

Appadurai, A. (2008). "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy". U F. J. Lechner, & J. Boli, *The Globalization Reader* (str. 95-104). Blackwell Publishing.

Apter, E. (2013). *Against World Literature On the Politics of Untranslatability.* London: Verso.

Arami, S. (2018). "Encounter, Clash, and Confluence: Mohja Kahf's The Girl in the Tangerine Scarf". *Commonwealth Essays and Studies, Confluence/Reconstruction,* No 40.2, str 43-53. doi:https://doi.org/10.4000/ces.287

Arendt, H. (1962). *The Origins of Totalitarianism* . Ohio: Meridian.

Arendt, H. (1970). *On Violence.* London: The Penguin Press.

Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H. (1989). *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures.* London and New York: Routledge.

Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H. (2002). *The Empire Writes Back - Theory and practice in post-colonial literatures 2nd edition.* London / New York: Routledge.

Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H. (2007). *Post-Colonial Studies - The Key Concepts Second Edition.* Routledge Taylor & Francis Group.

Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H. (2013). *Postcolonial Studies The Key Concepts Third Edition.* London/New York: Routledge.

Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H. (2004). *The Post-colonial Studies Reader.* London : Routledge.

Bachrach, P., & Baratz. (1962). "Two faces of Power". *The American Political Science Review 56(4)*, str. 947-952.

Bağlama, S. H. (2019). "Mohsin Hamid`s Exit West: Co-Opting Refugees into Global Capitalism". *New Middle Eastern Studies 9 (2)*, str. 149-158.

Baldwin, J. (17. 11 1962). *Letter from a region in my mind*. Preuzeto 25. 1 2021 iz *The New Yorker*: https://www.newyorker.com/magazine/1962/11/17/letter-from-a-region-in-my-mind

Balibar, E. (2001). "Outlines of a Topography of Cruelty: Citizenship and Civility in the Era of Global Violence". *Constellations An International Journal of Critical and Democratic Theory, Vol. 7, No. 1*, str. 15-29.

Barbarić, D. (2013). "Znanost u službi globaliziranog tržišta". *Vijenac 500*. Dohvaćeno iz http://www.matica.hr/vijenac/500/znanost-u-sluzbi-globaliziranog-trzista-21712/

Barsamian, D. (24. April 2000). *The Nation*. Preuzeto 26. 11 2020 iz "Talking 'Anarchy' With Chomsky": https://www.thenation.com/article/archive/talking-anarchy-chomsky/

Bartolovich, C. (2000). "Global Capital and Transnationalism". U H. Schwarz, & S. Ray, *A Companion to Postcolonial Studies* (str. 126-161). Oxford: Blackwell.

Behdad, A. (2005). "On Globalization, Again!"u A. Loomba, S. Kaul, M. Bunzl, A. Burton, & J. Esty, *Postcolonial Studies and Beyond* (str. 62-79). Durham and London: Duke University Press.

Bentley, J. H. (1996). AHR forum - Cross-cultural interaction and periodization in world history . *The American Historical Review, Vol. 101, No. 3*, str. 749 - 770.

Bhabha, H. (1984). *The Location of Culture: Collected Essays.* London: Routledge.

Bhabha, H. (1994). *The Location of Culture: Collected Essays.* London: Routledge.

Bhabha, H. (1998). "Conference presentation". U P. Mariani (Ur.), *Critical Fictions: The Politics of Imaginative Writing.* Seattle: New Press.

Bhabha, H. (2000). "Culture`s In-Between". U S. Hall, & P. D. Gay (Ur.), *Questions of Cultural Identity* (str. 53-61). London.

Bhabha, H. (2004). "Signs taken for Wonders". U B. Ashcroft, G. Griffiths, & H. Tiffin, *The Post-colonial Studies Reader* (str. 29-35). London : Routledge.

Bhabha, H. (2004). *The Location of Culture.* London New York: Routledge.

Bhabha, H. (2006). "DissemiNation: Time, Narrative, and the Margins of the Modern Nation". U H. Bhabha (Ur.), *Nation and Narration* (str. 291-322). London and New York: Routledge.

Bhabha, H., & Comaroff, J. (2002). “Speaking of Postcoloniality in the Continuous Present: A Conversation”. U D. T. Goldberg, & A. Q. (ur), *Relocating Postcolonialism* (str. 21-24). MA: Blackwell Publishers.

Biti, V. (2000). *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije.* Zagreb: Matica hrvatska.

Boehmer, E. (1995). *Colonial & Postcolonial Literature.* Oxford: Oxford University Press.

Bourdieu, P. (1989). Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory, vol. 7, No. 1,* 14-25.

Brah, A. (1996). *Cartographies of Diaspora - Contesting Identities.* London.

Brah, A. (2002). Global Mobilities, Local Predicaments: Globalization and the Critical Imagination. *Feminist Review, Vol. 70,* 30-45.

Brennan, T. (2005). "The Image-Function of the Periphery". U A. Loomba, S. Kaul, M. Bunzl, A. Burton, & J. Esty (Ur.), *Postcolonial Studies and Beyond* (str. 101-122). Durham and London.

Breu, C. (2014). *Insistence of the Material: Literature in the Age of Biopolitics.* University of Minnesota.

Brians, P. (19. 10 2016). Dohvaćeno iz The Web Site of Prof. Paul Brians: https://brians.wsu.edu/2016/10/19/postcolonial-literature-problems-with-the-term/

Brians, P. (19. 10 2016). *Washington State University.* Dohvaćeno iz “Postcolonial Literature”: Problems with the Term: https://brians.wsu.edu/2016/10/19/postcolonial-literature-problems-with-the-term/

Brice, A. (1. 9 2020). *Berkley News*. Preuzeto 21. 1 2021 iz ‘Exit West’ author Mohsin Hamid: ‘Migration is what our species does’: https://news.berkeley.edu/2020/09/01/on-the-same-page-exit-west-mohsin-hamid/

Britannica, E. (2. 6 2020). Anglo-Afghan Wars. (E. o. Encyclopaedia, Ur.) Encyclopaedia Britannica. Preuzeto 12. 1 2021 iz https://www.britannica.com/event/Anglo-Afghan-Wars

Burchell, G., Davidson, A., & Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979.* New York: Palgrave Macmillan.

Butler, J. (2004). *Precarious life: the powers of mourning and violence.* London: Verso.

Calvino, I. (1986). *The Uses of Literature Essays.* Orlando: Harcourt Brace & Company.

Campbell, T. (2006). "Bios", Immunity, Life: The Thought of Roberto Esposito. *Diacritics, Vol.36, No. 2,* str. 2-22.

Carrabine, J. (2001). “Unmarried Motherhood 1830 - 1990: A Genealogical Analysis.” . U S. T. Margaret Wetherell, *Discourse as Data: A Guide for Analysis* (str. 267-305). London: Sage OUP.

Castles, S., & Miller, M. J. (1993). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World.* New York: The Guilford Press.

Césaire, A. (1972a). *Discourse on Colonialism.* New York and London: Monthly Review Press.

Césaire, A. (1972b). "An Interview with Aimé Césaire". *Discourse on Colonialism*.

Chakrabarty, D. (2008). *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference - New Edition.* Princeton: Princeton University Press.

Chambers, I. (1994). *Migrancy, Culture, Identity.* London: Routledge.

Chatterjee, P. (1993). *The Nation and Its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories.* Princeton: Princeton University Press .

Chatterjee, P. (2012). *The Black Hole of Empire - History of a Global Practices of Empire.* Princeton: Princeton University Press.

Cherki, A. (2011). “Fanon, Fifty Years Later: Resisting the Air of Our Present Time.”. U N. C. Gibson (Ur.), *Living Fanon: Global Perspectives* (str. 131-138). New York: Palgrave-Macmillan. doi: https://doi.org/10.1057/9780230119994_11.

Chibber, V. (2013). *Postcolonial Theory and the Specter of Capital.* London: Verso.

Chomsky, N. (2015). *On Power and Ideology The Managua Lectures.* London: Pluto Press.

Chowdhry, G., & Nair, S. (2004). *Power, Postcolonialism and International Relations, Reading race, gender and class.* London/New York: Routledge.

Coburn, E. (2016). "Economics as Ideology: Challenging Expert Political Power". (N. Buxton, & D. Eade, Ur.) *State of Power*, str. 52-71.

Comaroff, J. (2005). "Pursuing the Past in the Postcolony". U A. Loomba, S. Kaul, M. Bunzl, A. Burton, & J. Esty (Ur.), *Postcolonial Studies and Beyond* (str. 125-144). Durham and London.

Coole, D., & Frost, S. (2010). *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics.* (D. Coole, & S. Frost, Ur.) Durham & London: Duke University Press.

Cooppan, V. (2005). "The Ruins of Empire: The National and Global Politics of America`s Return to Rome". U A. Loomba, S. Kaul, M. Bunzl, A. Burton, & J. Esty (Ur.), *Postcolonial Studies and Beyond* (str. 80-100). Durham and London: Duke University Press.

Courtois, C. (2019). ""Revolutionary Politics" and Poetics in the Nigerian Bildungsroman: The Coming of Age of the Individual and the Nation in Chigozie Obioma's The Fishermen" . *Commonwealth Essays and studies, 42.1*.

Dahl, R. A. (1968). "Power". U D. L. Shills, *International Encyclopedia of the Social Sciences, vol.12* (str. 405-415). New York: Macmillan.

Davis, H. E., Zine, J., & Taylor, L. K. (2007). "An interview with Mohja Kahf". *Intercultural Education 18:4*, str. 383-388.

Deleuze, G. (1995). "Postscript on Control Societies". u Deleuze, G. *Negotiations, 1972-1990,* New York: Columbia University Press. *str.* 177- 182.

Derrida, J. (1994). *Spectres of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning, and the New International.* New York: Routledge.

Diawara, M. (2003). "Toward a Regional Imaginary in Africa". U A. Kumar (Ur.), *World Bank Literature* (str. 64-81). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Dirlik, A. (1994). "The Postcolonial Aura: Third World Capitalism in the Age of Global Capitalism". *Critical Inquiry 20*, str. 328-356.

Dirlik, A. (2002). "Rethinking Colonialism: Globalization, Postcolonialism, And The Nation". *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies, 4:3*, str. 428-448.

Dirlik, A. (2005). "The End of Colonialism? The Colonial Modern in the Making of Global Modernity". *Boundary 2, March*.

Dragičević, A. (1978). "Klasična i vulgarna politička ekonomija". *Politička misao, Vol. 15, br. 4*, str. 631-643.

Du Bois, W. (1975). *Color and Democracy: Colonies and Peace.* Millwood: Kraus-Thomson Organization Limited.

During, S. (1998). "Postcolonialism and globalisation: a dialectical relation after all?" *Postcolonial Studies, Vol 1, No 1*, str. 31-47.

During, S. (2015). "From the Subaltern to the Precariat". *Boundary 2, 42(2)*, str. 57-84.

Đurin, S. (n.d.). "Teorija diskursa- razvoj ideje". Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb. Preuzeto 2021 iz https://www.gong.hr/media/uploads/gong_ljetna_skola_-_durin.pdf

Eagleton, T. (5. May 1994). "Goodbye to the Enlightment" . *The Guardian*.

Eagleton, T. (1998)." Postcolonialism and "postcolonialism". *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies 1:1*, str. 24-26. doi:http://dx.doi.org/10.1080/13698019800510071

Eagleton, T., Jameson, F., & Said, E. W. (1990). *Nationalism, Colonialism and Literature.* Minnesota Press.

Esteva, G., & Prakash, M. S. (2008). "From Global to Local: Beyond Neoliberalism to the International of Hope". U F. J. Lechner, & J. Boli, *The Globalization Reader* (str. 451-458). Blackwell Publishing Ltd.

Evans, P. (2008). "Counterhegemonic Globalization: Transnational Social Movements in the Contemporary Political Economy". U F. J. Lechner, & J. Boli, *The Globalization Reader* (str. 444-450). Blackwell Publishing Ltd.

Fairclough, N. (1989). *Language and Power.* London: Longman.

Fanon, F. (1963). *The Wretched of the Earth* . New York: Grove Weidenfeld.

Fanon, F. (2004a). "The Fact of Blackness". U B. G. Ashcroft, G. Griffiths, & H. Tiffin, *The Post-colonial Studies Reader* (str. 323-326). London: Routledge.

Fanon, F. (2004b). "On National Culture". U G. G. B. Ashcroft, *The Post-colonial Studies Reader* (str. 153-157). London: Routledge.

Fanon, F. (2008). *Black Skin White Masks.* New York: Grove Press.

Farred, G. (2003). "Poverty in Liberty, Riches in Slavery" The IMF, the World Bank, and Women`s Resistance in West Africa. U A. Kumar (Ur.), *World Bank Literature* (str. 82-98). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Figueira, D. M. (May 2010). "Comparative Literature versus World Literature". *The Comparatist, Volume 34,* str. 29-36. doi:https://doi.org/10.1353/com.0.0059

Fisher, M. (2009). *Capitalist Realism Is There No Alternative.* Winchester: Zero Books.

Foley, D. K. (2004). "Rationality and Ideology in Economics". *Social Research, Vol. 71, No. 2 "The Worldly Philosophers" at Fifty* , str. 329-342.

Foucault, M. (1973). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences.* New York: Vintage Books.

Foucault, M. (1979). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison.* New York: Vintage.

Foucault, M. (1980a). *Language, Counter-memory, Practice: Selected Essays and Interviews.* Cornell University Press.

Foucault, M. (1980b). *The history of Sexuality Volume 1: An Introduction.* New York: Vintage.

Foucault, M. (1982). The Subject and Power. *Critical Inquiry Vol. 8, No. 4*, 777-795.

Foucault, M. (1994). *Znanje i moć.* Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Foucault, M. (1997). "Society Must Be Defended". U M. Bertani, & A. Fontana (Ur.), *Society Must Be Defended Lectures at the Collegé de France 1975-1976* (str. 239-264). New York: Picador.

Foucault, M. (2000). *Power, Essential Works of Michel Foucault, 1954-1984.* (J. D. Faubion, Ur., & R. H. al., Prev.) New York: The New Press.

Foucault, M. (2002). *Riječi i stvari Arheologija humanističkih znanosti.* Zagreb: Golden marketing.

Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics Lectures at the College de France 1978-1979.* (M. Senellart, M. Foucault, Ur., & G. Burchell, Prev.) Palgrave Macmillan.

Fowler, R. (1997). "Literature as Discourse". U K. M. Newton, *Twentieth-Century Literary Theory A Reader, second edition* (str. 77-82). London: Palgrave. doi:https://doi.org/10.1007/978-1-349-25934-2

Frank, A. G. (1998). *ReOrient: Global Economy in the Asian Age.* Berkley: University of California Press.

Frank, A. G., & Gills, B. K. (2006). *The World System - five hundred years or five thousand?* (A. G. Frank, & B. K. Gills, Ur.) London/ New York: Routledge.

Ganguly, K. (2004). "Temporality and postcolonial critique". U N. Lazarus (Ur.), *The Cambridge Companion to Postcolonial Literary Studies* (str. 162-179). Cambridge: Cambridge University Press.

Gellner, E. (1991). *Plough, Sword and Book: the Structure of Human History.* London: Paladin.

Gellner, E. (1993). "The Mightier Pen? Edward Said and the Double Standards of Inside-Out Colonialism". *TLS,* str. 3-4.

Georgiou, M. (2016). "Conviviality is not enough: a communication perspective to the city of difference". *Communication, Culture & Critique 10 (2),* str. 261-279. Dohvaćeno iz http://eprints.lse.ac.uk/id/eprint/67088

Ghosh, A. (1992). "Petrofiction". *New Republic 206,* str. 9-29. Dohvaćeno iz https://warwick.ac.uk/fac/arts/english/currentstudents/postgraduate/masters/modules/resourcefictions/oil09/ghosh_petrofiction.pdf

Giddens, A. (1968). "Power" in the Recent Writings of Talcott Parsons. *Sociology, 2,* 257-272.

Giddens, A. (1987). *The Nation-State and Violence.* Berkley: University of California Press.

Giddens, A. (2003). *The constitution of society : outline of the theory of structuration.* Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Gikandi, S. (2001). Globalization and the Claims of Postcoloniality. *The South Atlantic Quarterly, Vol. 100, No. 3*, 627-58.

Gilroy, P. (1993). *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness* . Cambridge: Harvard University Press.

Gilroy, P. (2004). *After Empire - Melancholia or convivial culture?* London: Routledge.

Giovannangeli, J. (1998). "Pre/Post Colonial Texts". *European Journal of English Studies, 2/1*.

Go, N. (9. 4 2015). *Of Animal Metaphors and the British Legacy: An Interview with Chigozie Obioma*. Preuzeto 12. 2 2021 iz Michigan Quarterly Review: https://sites.lsa.umich.edu/mqr/2015/04/of-animal-metaphors-and-the-british-legacy-an-interview-with-chigozie-obioma/

Godden, R. (1990). *Fictions of Capital: The American Novel from James to Mailer*. Cambridge : Cambridge University Press.

Goede, M. D. (2005). *Virtue, Fortune, and Faith: A Genealogy of Finance.* Minneapolis: University of Minnesota.

Goldberg, D. T., & Quayson, A. (2002). *Relocating Postcolonialism.* Wiley-Blackwell.

Golub, P. (2007). "Cosmopolitanism and Imperialism". *Revue internationale et stratégique, 67*, str. 105-112. doi:https://doi.org/10.3917/ris.067.0105

Gramsci, A. (1992). *Prison Notebooks Vol. 1.* New York: Columbia University Press.

Gray, J. (2008). From the Great Transformation to the Global Free Market. U F. J. Lechner, & J. Boli, *The Globalization Reader* (str. 25-32). Blackwell Publishing Ltd.

Grgas, S. (2014). *Američki studiji danas: identitet, kapital, spacijalnost.* Zagreb: Meandar media.

Grgas, S. (2017). "Neprizvani rad umjetnosti riječi". *Književna smotra: Časopis za svjetsku književnost, Vol. 49 No 185(3)*, str. 79-90. Dohvaćeno iz https://hrcak.srce.hr/190778

Grossberg, L. (1986). "On Postmodernism and Articulation Interview with Stuart Hall". *Journal of Communication Inquiry, 10(2)*, str. 45-60.

Haag, D. (2011). "Mechanisms of Neo-colonialism Current French and British influence in Cameroon and Ghana". (J. Alcalde, & R. Grasa, Ur.) *C I P WO R K I N G P A P E R S : 2011/6*(6), str. 3-45.

Habermas, J. (1994). "Three normative models of democracy". Constellations, 1(1). *Constellations, 1 (1), 1*, str. 1-10. doi:10.1111/j.1467-8675.1994.tb00001.x

Hall, S. (1991). "The Local and the Global: Globalisation and Ethnicity". U A. King, *Culture Globalization and the World System.* London: Macmillan.

Hall, S. (1992). "West and the Rest: discourse and power". U S. Hall, & B. Gieben, *Formations of modernity.* Open University.

Hall, S. (1996). "Race, Articulation, and Societies Structured in Dominance". U J. M. Houston A. Baker (Ur.), *Black British Cultural Studies: a Reader* (str. 16-60). Chicago: University of Chicago Press.

Hall, S. (1996). "When was the "Post-Colonial"? Thinking at the Limit". U I. Chambers, & L. Curti, *The Post-Colonial Question: Common Skies, Divided Horizons.* London/New York: Routledge.

Hamid, M. (2014). *Discontent and Its Civilizations: Dispatches from Lahore, New York, & London.* London: Penguin Books.

Hamid, M. (2017). *Exit West.* London: Penguin Books.

Han, B. (2017). *Psychopolitics Neoliberalism and New Technologies of Power.* London/New York: Verso.

Hardt, M., & Negri, A. (2000). *Empire.* Cambridge: Harvard University Press.

Hardt, M., & Negri, A. (2003). "Globalization and Democracy". U S. Aronowitz, & H. Gautney, *Implicating Empire: Globalization and Resistance in the 21st Century World Order* (str. 109-21). New York: Basic Books.

Harlin, K. (2019). “How can a river be red?” Violent petroculture in Chigozie Obioma`s The Fishermen. *Journal of Postcolonial Writing,* 1-13. doi:10.1080/17449855.2019.1652842

Hartsock, N. (1990). "Foucault on Power: A Theory for Women?" U L. Nicholson (Ur.), *Feminism/Postmodernism* (str. 157-175). New York: Routledge.

Harvey, D. (1995). "Globalization in Question". *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture and Society, Vol. 8, Issue 4*, 1-17. doi:http://www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080/08935699508685463

Harvey, D. (2005). *The New Imperialism.* Oxford : Oxford University Press.

Harvey, D. (2007). *A Brief History of Neoliberalism.* Oxford : Oxford University Press.

Harvey, D. (2018). *The Limits to Capital.* London/New York: Verso.

Haugaard, M. (2002). *Power: a reader.* Manchester and New York: Manchester University Press.

Hawkes, D. (2003). *Ideology.* London: Routledge.

Hearne, J. (2012). *Theorizing Power.* Palgrave Macmillan.

Heilbroner, R. L. (1988). *Behind the Veil of Economics Essays in the Worldly Philosophy* . New York: Norton.

Hennessy, R. (2003). "!Ya Basta! We Are Rising Up!" U A. Kumar (Ur.), *World Bank Literature* (str. 40-55). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Hilary E. Davis, J. Z. (2007). "An interview with Mohja Kahf". *Intercultural Education 18:4*, str. 383-388.

Hohendahl, P. U. (2014). "The Specter of Power: Literature and the Political Revisited". *New Literary History, Vol. 45, No. 4, Political Theory (AUTUMN 2014)*, str. 615-639. Dohvaćeno iz https://www.jstor.org/stable/24542720

Horkheimer, M., & Adorno, T. W. (2002). *Dialectic of Enlightment Philosophical Fragments.* Stanford: Stanford University Press.

Hosseini, K. (2013). *And the Mountains Echoed.* New York: Riverhead Books.

Hrv.enciklopedija. (2020). *Sirija*. Preuzeto 12. 1 2021 iz Hrvatska enciklopedija: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56214>

Huggan, G. (1994). "The Postcolonial Exotic - Salman Rushdie and the Booker of Bookers". *Transition, No. 64*, str.22-29.

Huggan, G. (1997a). "The Neocolonialism of Postcolonialism:A Cautionary Note". *Links & Letrers 4*, str. 19-24.

Huggan, G. (1997b). "Prizing "Otherness": A Short History of the Booker". *Studies in the Novel, Volume 29, Number 3*, str. 412-433.

Huggan, G. (2003). *The Postcolonial Exotic: Marketing the Margins.* London: Routledge.

Huggan, G. (2008). *Interdisciplinary Measures Literature and the Future of Postcolonial Studies, Postcolonialism across the Disciplines series.* Liverpool: Liverpool University Press.

Humphrey, A. J. (December 2014). "Aimé Césaire and "Another Face of Europe". *MLN, Volume 129, Number 5*, str. 1117-1148.

Hurwicz, L., & Reiter, S. (2006). *Designing Economic Mechanisms.* Cambridge University Press.

Ilott, S., Mendes, A. C., & Newns, L. (2018). *New Directions in Diaspora Studies: Cultural and Literary Approaches.* (S. Ilott, A. C. Mendes, & L. Newns, Ur.) London: Rowman & Littlefield International.

Ilyas, M. (2018). "Expatriate Experience and the Fictional World of Diaspora". *Journal of Social Studies Education Research, 9(1)*, 106-123.

Irr, C. (2003)." All Published Literature Is World Bank Literature; or, The Zapatistas` Storybook". U A. Kumar (Ur.), *World Bank Literature* (str. 237-252). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Jessop, B., & Sum, N.-L. (2001). "Pre-disciplinary and Post-disciplinary Perspectives". *New Political Economy, Vol. 6, issue 1*, str. 89-101.

Kahf, M. (2006). *The Girl in the Tangerine Scarf.* New York: Carroll & Graf Publishers.

Kaiwar, V. (2014). *The Postcolonial Orient - The Politics of Difference and the Project of Provincialising Europe* . Boston : Brill.

Kapoor, I. (2002). "Capitalism, Culture, Agency: Dependency versus Postcolonial Theory". *Third World Quarterly, Vol. 23, No.4*, str. 647-664. Dohvaćeno iz https://www.jstor.org/stable/3993481

Kardum Goleš, I. (2009). "Hibridnost u djelima Salmana Rushdieja", magistarski rad. Sveučilište u Zadru.

Kardum Goleš, I. (2017). "Migrants as metaphors of hybridity in Rushdie`s work and their relevance in modern times" . *SYMBOLAE EUROPAEAE*, str. 77-86.

Kardum Goleš, I. (2019). "Constructing identities in postcolonial theory". *Symoblae Europaea*, str. 89-96.

Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2008). "Realism and Complex Interdependence". U F. J. Lechner, & J. Boli, *The Globalization Reader* (str. 70-77). Blackwell Publishing.

Khalidi, R. (2004). *Resurrecting Empire: Western Footprints and America`s Perilous Path in the Middle East.* Boston: Beacon Press.

Khan, M. (2014). "The Muslim veiling: A symbol of oppression or a tool of liberation?" *UMASA, 32*,str. 1 -11.

King, R., Connell, J., & White, P. (1995). *Writing Across Worlds Literature and migration.* London New York: Routledge.

Klein, N. (2002). "Interview with Lyn Thomas". *Feminist Review, Vol. 70*, str. 46-56.

Klein, N. (2008). *Doktrina šoka Uspon kapitalizma katastrofe.* Zagreb: v/b/z.

Kolanović, M. (2018). "Ekonomija i književnost". *Književna smotra, 50(189(3))*, str. 21-23. Dohvaćeno iz https://hrcak.srce.hr/212332

Korte, B., & Georg, Z. (2014). *Poverty in Contemporary Literature:Themes and Figurations on the British Book Market.* Basingstoke and New York: Pallgrave Macmillan.

Kreutzmann, H. (2007). "Afganistan and the Opium World Market: Poppy Production and Trade". *Iranian Studies, volume 40, No 5*, str. 605-621.

Krishna, S. (2008). *Globalization and Postcolonialism: Hegemony and Resistance in the Twenty-first Century*. Rowman & Littlefield Publishers.

Kumar, A. (2003). *World Bank Literature.* (A. Kumar, Ur.) Minneapolis: University of Minnesota Press.

Kunene, M. (1982). *The Ancestors and the Sacred Mountain. African Poems Volume 235 of African writers series 235.* Heinemann.

Laclau, E., & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Policies.* London: Verso.

Lamming, G. (2004). "The Ocassion for Speaking". U B. Aschroft, G. Griffiths, & H. Tiffin, *The Post-colonial Studies Reader.* London : Routledge.str. 12-17

Landry, D., & Maclean, G. (1996). *The Spivak Reader, Selected Works of Gayatri Chakravorty Spivak.* London: Routledge.

Lau, L. (2009). "Re-Orientalism: The Perpetration and Development of Orientalism by Orientals". *Modern Asian Studies , Mar., 2009, Vol. 43, No. 2 (Mar., 2009),* str. 571-590. Preuzeto 1. 24 2021 iz https://www.jstor.org/stable/20488093?seq=1

Lazarus, N. (2004). *The Cambridge companion to postcolonial literary studies.* Cambridge: Cambridge University Press.

Lechner, F. J., & Boli, J. (2008). *The Globalization Reader.* Blackwell Publishing Ltd.

Lee, G. (1971). "Rosa Luxemburg and the Impact of Imperialism". *The Economic Journal, Vol. 81, No. 324,* str. 847-862.

Legg, S. (2007). "Beyond the European Province: Foucault and Postcolonialism". U J. Crampton, & S. Elden, *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography.* London/New York: Routledge.

Lemke, T. (2001). "The Birth of Biopolitics" - Michel Foucault`s Lecture at the Collége de France on Neo-Liberal Governmentality. *Economy and Society, 30 (2),* str. 190-207.

Leroux, A. (2004). " Ideology: an economic point of view". U A. M. John Bryan Davis (Ur.), *The Elgar Companion to Economics and Philosophy* (str. 159-180). Cheltenham: Edward Edgar Publishing Limited.

Lilja, M., & Vinthagen, S. (2014). "Sovereign power, disciplinary power and biopower: resisiting what power with what resistance?" *Journal of Political Power, 7:1,* 107-126. doi:http://dx.doi.org/10.1080/2158379X.2014.889403

Loomba, A. (1993). "Dead Women Tell No Tales: Issues of Female Subjectivity, Subaltern Agency and Tradition in Colonial and Post-colonial Writings on Widow Immolation in India". *History Workshop Journal, Vol.* 36, str. 209-227.

Loomba, A. (1998). "Postcolonialism - or Postcolonial Studies". *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies, Vol.1, No. 1*, str. 39-42.

Loomba, A. (1998a). *Colonialism/Postcolonialism.* London: Routledge.

Loomba, A., Kaul, S., Bunzl, M., Esty, J., & (ur). (2005). *Postcolonial Studies and Beyond.* Duke University Press.

Lukes, S. (1974). *Power: A Radical View.* London: The Macmillan Press.

Macedo, H. (2009). "Languages, Literature, and Power". *The Modern Language Review, Vol. 104, No. 4 (October 2009)*, str. xxviii-xxxviii.

Maiangwa, B. (21. 10 2020). *How the colonial enterprise hard-wired violence into Nigeria's governance.* Preuzeto 13. 1 2021 iz QuartzAfrica: https://qz.com/africa/1920769/the-british-colonial-enterprise-wired-violence-into-nigeria/

Mann, M. (1986). *The Sources of Social Power, vol.1.* Cambridge University Press.

Marcos, S. (2008). "Tomorrow Begins Today". U F. J. Lechner, & J. Boli, *The Globalization Reader* (str. 474-478). Blackwell Publishing Ltd.

Marie McAuliffe, B. K. (Ur.). (2019). *United Nations.* Preuzeto 18. 1 2021 iz World Migration Report 2020.

Martin, L. H., Gutman, H., & (ur), P. H. (1988). *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault* . Amherst: University of Massachusetts Press.

Matić, D. (2001). *Ratovi znanosti: pogled unatrag.* Zagreb: Naklada Jesenski i Turk: Hrvatsko sociološko društvo.

Mavrinac, G. (2019). "The Westernization and Colonization of the African Mind through the Media". *In Medias Res, Vol.8, br. 15*, str. 2385-2400.

Mbembe, A. (1992). "The Banality of Power and the Aesthetics of Vulgarity in the Postcolony". *Public Culture 4(2)*, str. 1-30.

Mbembe, A. (2001). *On the Postcolony.* University of California Press.

Mbembe, A. (2006). "On the Postcolony: a brief response to critics". *African Identities Vol. 4, No. 2*, str. 143-178. doi:10.1080/14725840600761096

McCarthy, E. (18. 3 2017). *The Washington Post*. Preuzeto 15. 3 2021 iz "Monopoly players vote to evict Thimble from Park Place": https://www.washingtonpost.com/news/arts-and-entertainment/wp/2017/03/18/monopoly-players-vote-to-evict-thimble-from-park-place/

McHoul, A., & Grace, W. (2015). *A Foucault Primer Disourse, power and the subject.* Routledge.

McKinney, L. (2017). "Reviewed Work: Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital by Moore Jason W". *Human Ecology Review, Vol.23, No. 1*, str. 205-210.

McLeod, J. (2000). *Beginning Postcolonialism.* Manchester University Press.

Memmi, A. (2003). *The Colonizer and the Colonized.* London: Earthscan Publication.

Menard, R. (1991). "Transport Costs and Long-Range Trade, 1300-1800: Was There a European "Transport Revolution" in the Early Modern Era?" U J. D. Tracy (Ur.), *Political Economy of Merchant Empires* (str. 228-275). Cambridge: Cambridge University Press.

Mendes, A. C. (2019). "Sunjeev Sahota`s Fiction of Failed Cosmopolitan Cinviviality". U P. S. Aleksandar Stević (Ur.), *The Limits of Cosmopolitanism - Globalization and Its Discontents in Contemporary Literature.* London: Routledge.

Merton, T. (1964). *Ghandi on Non-Violence A Selection from the Writings of Mahatma Ghandi.* New Directions Publishing.

Meyer, J. W., Boli, J., Thomas, G. M., & Ramirez, F. O. (2008). "World Society and the Nation-State". U F. J. Lechner, & J. Boli, *The Globalization Reader* (str. 78-86). Blackwell Publishing.

Mian, Z. R. (19. 1 2019). *Herald*. Dohvaćeno iz "Willing representatives: Mohsin Hamid and Pakistani literature abroad": https://herald.dawn.com/news/1398781/willing-representatives-mohsin-hamid-and-pakistani-literature-abroad

Mignolo, W. (21. January 2017). "Interview - Walter Mignolo/Part 2: Key Concepts". (A. Hoffmann, Intervjuer) *E-International Relations*. Dohvaćeno iz https://www.e-ir.info/2017/01/21/interview-walter-mignolopart-2-key-concepts/

Mignolo, W. D. (2005). *The Idea of Latin America.* Blackwell Publishing.

Mignolo, W. D. (2007). "INTRODUCTION Coloniality of power and de-colonial thinking". *Cultural Studies, 21:2-3,* str. 155-167. doi:10.1080/09502380601162498

Mignolo, W. D. (2009). "Epistemic Disobedience, Independent Thougt and De-Colonial Freedom". *Theory, Culture & Society Volume 26 (7-8),* str.1-23. doi:10.1177/0263276409349275

Mikulić, B. (2016). *Diskursi znanja.* Zagreb: FF Press.

Mills, C. W. (1997). *The Racial Contract.* Ithaca: Cornell University Press.

Mills, C. W. (2000). *The Power Elite New Edition first full scale study of structure and distribution of power in USA.* Oxford University Press. Preuzeto 12. 2 2020 iz https://www.eindtijdinbeeld.nl/EiB-Bibliotheek/Boeken

Mills, C. W. (2017). *Black Rights/White Wrongs The Critique of Racial Liberalism.* Oxford: Oxford University Press .

Miyoshi, M. (1993). "A Borderless World? From Colonialism to Transnationalism and the Decline of the Nation-State". *Critical Inquiry, Vol. 19. No. 4,* str. 726-751.

Moore, J. W. (2015). *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital.* London: Verso.

Moore-Gilbert, B. (1997). *Postcolonial Theory: Context, Practices, Politics.* London: Verso.

Mukherjee, M. (1971). *The Twice-Born Fiction: Themes and Techniques of the Indian Novel in English.* Delhi/London: Heinemann.

Mukherjee, M. (July-August 2004). "From the Award-winning Book "The Perishable Empire": 10 Divided by a Common Language" . *Indian Literature, 48(4 (222),* 65-78. Preuzeto 24. 1 2021 iz http://www.jstor.org/stable/23341547

Nail, T. (2015). *The Figure of the Migrant.* Stanford: Stanford University Press.

Nayar, P. K. (2008). *Postcolonial Literature: An Introduction.* Delhi: Pearson Logman.

Negri, A., & Hardt, M. (2000). *Empire.* MA: Harvard University Press.

Ngũgĩ, w. T. (1986). *Decolonizing the Mind The Politics of Language in African Literature.* London: James Currey Ltd.

Nkrumah, K. (1965). *Neo-Colonialism, The Last Stage of Imperialism.* London: Thomas Nelson & Sons, Ltd.

Nkrumah, K. (1969). *Handbook of Revolutionary Warfare: A Guide to the Armed Phase of the African Revolution.* New York: International Publishers.

O'Rourke, K., & Williamson, J. (2002). "When did globalisation begin?" *European Review of Economic History 6*, str. 23-50.

Obioma, C. (2015). *The Fishermen.* New York: Little, Brown and Company.

Ohmae, K. (2008). "The End of the Nation State". U F. J. Lechner, & J. Boli, *The Globalization Reader* (str. 223-228). Oxford : Blackwell.

Ortiz, F. (1995). *Cuban Counterpoint: Tobacco and Sugar.* Durham: Duke University Press.

Orwell, G. (n.d.). *1984.* Plume printing. Dohvaćeno iz http://www.thirdworldtraveler.com/Authors/Part_Three_1984.html

Panitch, L., & Gindin, S. (2011). "Capitalist Crises and the Crisis This Time" . *Socialist Register*, Vol. 47, str. 1-20.

Parry, B. (2004a). *Postcolonial Studies: A Materialist Critique.* London : Routledge.

Parry, B. (2004b). "The Institutionalization of Postcolonail Studies". U N. Lazarus, *The Cambridge Companion to Postcolonial Literary Studies* (str. 66-80). Cambridge: Cambridge University Press.

Parry, B. (2004a). "The Institutionalization of Postcolonail Studies". U N. Lazarus, *The Cambridge Companion to Postcolonial Literary Studies* (str. 66-80). Cambridge: Cambridge University Press.

Parsons, T. (1957). "The Distribution of Power in American Society". *World Politics 10(1)*, 123-143.

Pazira, N. (2002). "The hidden face of peace and security". *The Ottawa Citizen 5, January: 7B.*

Petras, J. F., & Veltmeyer, H. (2001). *Globalization Unmasked: Imperialism in the 21st Century.* Zed Books.

Petras, J., & Veltmeyer, H. (2011). *Beyond Neoliberalism: A World to Win.* Farnham: Ashgate.

Pfaller, R. (1998). "Negation and its Reliabilities". U S. Žižek, *Cognito and the Unconscious* . Durham: Duke Univeristy Press .

Pieters, J. N. (1994). "Globalization as Hybridisation". *International Sociology Vol. 9, No. 2*, str. 161-184.

Piketty, T. (2014). *Kapital u 21.stoljeću.* Zagreb: Profil.

Potkonjak, S. (2011). *Gayatri Chakravorty Spivak, Nacionalizam i imaginacija i drugi eseji, Fraktura.* Zagreb: Etnološka tribina : godišnjak Hrvatskog etnološkog društva (0351-1944) 41 (2011), 34; 193-195.

Prakash, G. (1996). "Who`s afraid of postcoloniality?" *Social Text* No.14,4, str 187 -203.

Prakash, G., & Kruse, K. M. (Ur.). (2008). *The Spaces of the Modern City - Imaginaries, Politics and Everyday Life.* Princeton Oxford: Princeton University Press.

Pratt, M. (1992). *Imperial Eye: Travel Writing and Transculturation.* London: Routledge.

Premnath, G. (2003). The Weak Sovreignity of the Postnational Nation-State. U A. Kumar (Ur.), *World Bank Literature* (str. 253-264). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Purvis, T., & Hunt, A. (1993). Discourse, Ideology, Discourse, Ideology, Discourse, Ideology... *The British Journal of Sociology, Vol. 44, No. 3*, 473 - 499.

*QuartzAfrica*. (21. 10 2020). Preuzeto 13. 1 2021 iz "How the colonial enterprise hard-wired violence into Nigeria’s governance": https://qz.com/africa/1920769/the-british-colonial-enterprise-wired-violence-into-nigeria/

Quijano, A., & Ennis, M. (2000). "Coloniality of Power, Eurocentrism, and Latin America". *Nepantla: Views from South Volume 1, Issue 3*, str. 533-580.

Ravlić, S. (Ur.). (2020). Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslava Krleže. Preuzeto 18. 2 2020 iz https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65067

Robertson, R. (1989). "Globalization, Politics and Religion". U J. A. Beckford, & T. L. (ur), *The Changing Face of Religion* (str. 10-23). London: Sage.

Robertson, R. (1990)." Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Concept". *Theory, Culture & Society 7(2-3),* 15-30.

Robertson, R. (2008). "Globalization as a Problem". U F. J. Lechner, *The Globalization Reader* (str. 87-94). Blackwell Publishing.

Rodney, W. (2011). *How Europe Underdeveloped Africa.* Baltimore: Black Classic Press.

Rushdie, S. (1991). *Imaginary Homelands: essays and criticism 1981-1991.* London: Penguin books.

Rushdie, S. (2000). *Sotonski stihovi.* Split: Kvrga izdavaštvo.

Russell, B. (1983). *Power: A New Social Analysis.* London: Unwin Paperbacks.

Sahota, S. (2015). *The Year of the Runaways.* London: Picador.

Said, E. (1998). "Kultura i imperijalizam". *Književna smotra 30 108/109 (2/3),* str. 51-58.

Said, E. (1999). *Orijentalizam.* Zagreb: Konzor.

Said, E. W. (2000). *Reflexions on Exile and Other Essays.* Cambridge: Harvard University Press.

Said, E. W. (2007). *Nepripadanje.* Zagreb: v/b/z.

Sanga, J. (2001). *Salman Rushdie`s Postcolonial Metaphors, Migration, Translation, Hybridity, Blasphemy and Globalization.* Westport: Greenwood Press.

Sanzo, K. (25. 4 2018). *Geneaology of the Posthuman - New Materialism(s).* Preuzeto 1. 7 2020 iz Critical Posthumanism: https://criticalposthumanism.net/new-materialisms/

Sardar, Z. (1998). *Postmodernism and the Other: The New Imperialism of Western Culture.* London: Pluto.

Sartre, J.-P. (2005). *Colonialism and Neocolonialism.* (S. B. Azzedine Haddour, Prev.) London and New York: Routledge.

Schumpeter, J. A. (1949). "Science and Ideology". *The American Economic Review, Vol. 39, No. 2,* str. 346 - 359. Dohvaćeno iz http://www.jstor.org/stable/1812737

Scott, D. (2005). "The Social Construction of Postcolonial Studies". U A. Loomba, S. Kaul, M. Bunzl, A. Burton, & J. Esty, *Postcolonial Studies and Beyond.* Duke Univeristy Press.

Seghal, P. (27. 4 2009). *Through the Looking Glass: Q & A with Eduardo Galeano*. Preuzeto 22. 4 2021 iz Publishers Weekly: https://parulsehgal.com/2009/05/08/through-the-looking-glass-an-interview-with-eduardo-galeano/

Seghal, P. (2017). *Arundhati Roy's Fascinating Mess*. Preuzeto 22. 4 2021 iz The Atlantic: https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2017/07/arundhati-roys-fascinating-mess/528684/

Sen, A. (2008). "How to judge Globalism". U F. J.Lechner, & J. Boli, *The Globalization Reader* (str. 19-25). Blackwell Publishing Ltd.

Sethi, R. (2011). *The Politics of Postcolonialism Empire, Nation and Resistance.* London: Pluto Press.

Shaheen, A. (2016)." 'Postcolonial Subalternization' of Chamaars and 'Dalit Chetna' in Sunjeev Sahota's The Year of the Runaways". *Journal of Social Sciences Vol. 7, No. 2*, str. 172-188.

Shapiro, M. J. (1986). "Language and Politics". *Annual Review of Applied Linguistics, Vol. 7, No. 74*, str. 74-85.

Shohat, E. (1992). "Notes on the Post-Colonial". *Social Text No 31/32*,str. 99-113.

Siahmansouri, M., & Hoorvash, M. (2020). "Heroic West, Villainous East: A Postcolonial Interpretation of Narrative Structure in Khaled Hossini`s A Thousan Splendid Suns". *Journal in Research in Applied Linguistics, 11(2)*, str. 96-106.

Singh, A., & Schmidt, P. (2000). "On the Borders Between US Studies and Postcolonial Theory". U A. Singh, & P. S. (ur), *Postcolonial Theory and the United States: Race, Ethnicity and Literature* (str. 4-69). Jackson: University Press of Mississippi.

Sklair, L. (2008). "Sociology of the Global System". U F. J.Lechner, & J. Boli, *The Globalization Reader* (str. 62-69). Blackwell Publishing Ltd.

Slemon, S. (2004). "Unsettling the Empire / Resistance Theory for the Second World". U B. Ashcroft, G. Griffiths, & H. Tiffin, *The Post-colonial Studies Reader* (str. 104-110). London: Routledge.

Smith, A. (2004). "Migrancy, hybridity, and postcolonial literary studies". U N. Lazarus, *The Cambridge companion to postcolonial literary studies* (str. 241-261). Cambridge University Press.

Smith, D. E. (1999). *Writing the Social: Critique, Theory, and Investigations.* Toronto: University of Toronto Press.

Smith, N. (2006). "The endgame of globalization". *Political Geography 25*, str. 1-14.

Solomou, S. N. (2008). "Kondrateiff Cycles". U P. M. (eds) (Ur.), *The New Palgrave Dictionary of Economics.* London: Palgrave Macmillan. doi:https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5

Sowell, T. (1996). *Migration and Cultures: A World View.* New York: Basic Books.

Spivak, G. C. (1990). *The Postcolonial Critic: Interviews, Strategies, Dialogues.* New York/London.

Spivak, G. C. (1993). *Outside in the teaching Machine.* New York: Routledge.

Spivak, G. C. (1999). *A Critique of Postcolonial Reason Toward the history of the vanishing present* . Cambridge: Harvard Unibversity Press.

Spivak, G. C. (2004). "Can the Subaltern Speak". U B. Ashcroft, G. Griffiths, & H. Tiffin, *The Post-colonial Studies Reader* (str. 24-28). London : Routledge.

Srinivas, M. N. (1962). *Caste in Modern India and Other Essays.* London : Asia Publishing House.

Stiglitz, J. E. (2008). "Globalism`s Discontents". U F. J. Lechner, & J. B. (ur), *The Globalization Reader* (str. 208-2015). Blackwell Publishing Ltd.

Stoddart, M. C. (2007). "Ideology, Hegemony, Discourse: A Critical Review of Theories of Knowledge and Power". *Social Thought & Research, Vol. 28, Social "Movements"*, str. 191-225.

Strange, S. (2008). "The Declining Authority of States". U F. J. Lechner, & J. Boli, *The Globalization Reader* (str. 228-235). Oxford: Blackwell.

Sujoldžić, (. A. (2015). *Hrvatsko antropološko nazivlje.* Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Suleri, S. (1992). *The Rhetoric of English India.* Chicago: University of Chicago Press.

Thomas L. McPhail, S. P. (2020). *Global Communication: Theories, Stakeholders, and Trends, 5th Edition.* Wiley Blackwell.

Thomas, N. (1991). *Entangled Objects.* Cambridge: MA: Harvard University Press .

Toyin Falola, M. M. (2008). *A History of Nigeria.* New York: Cambridge University Press .

Vaughn, M. (1991). *Curing Their Ills: Colonial Power and African Ilness.* Cambridge and Stanford: Polity Press and Stanford University Press.

Viktor Mayer-Schonberger, K. (2013). *Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work and Think.* New York: Houghton Mifflin.

Viswanathan, G. (1998). *Masks of Conquest: Literary Study and British Rule in India* . Oxford: Oxford University Press .

Viswanathan, G. (2005). *Power, Politics and Culture, interviews with Edward W. Said.* Bloomsbury.

Viswanathan, G. (Ur.). (2014). *Power, Politics, and Culture interviews with Edward W. Said.* Bloomsbury Publishing Plc.

Wallerstein, I. (1986). *Suvremeni svjetski sistem.* Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost Zagreb.

Wallerstein, I. (2003). *The Decline of American Power The US in a Chaotic World.* New York: The New Press.

Weate, J. (2003). "Achille Mbembe and the Postcolony: Going Beyond the Text". *Research in African Literatures, Vol. 34, No. 4,* str. 27-41.

Weber, M. (1978). *Economy and Society (2 vols), An Outline of Interpretative Sociology,.* Berkley: University of California Press.

Weber, M. (2013). *Vlast i politika.* (V. Katunarić, Ur., S. Burić, & I. Burić, Prev.) Zagreb: Naklada Jesenski i Turk Hrvatsko sociološko društvo.

Wenzel, J. (2006). “Petro-Magic-Realism: Toward a Political Ecology of Nigerian Literature. *Postcolonial Studies 9 (4)*, str. 449-464.

Westall, C. (2017). "World-Literary Resources and Energetic Materialism". *Journal of Postcolonial Writing 53 (3)*, str. 265-276. doi::10.1080/17449855.2017.13376721.

White, P. (1995). "Geography, literature and migration". U R. King, J. Connell, & P. White, *Writing Across Worlds - literature and migration.* London: Routledge.

Williams, P., & Chrisman, L. (Ur.). (2013). *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: A Reader*. London and New York: Routledge.

Wilson, J. (2017). "Novels of Flight and Arrival: Abu Bakr Khaal, African Titanics and Sunjeev Sahota, The Year of the Runaway". *Postcolonial Text, Vol. 12, No. 3&4* .

Wingfield, A. H., & Skeete, R. (2016). "Maintaining Hierarchies in Predominantly White Organizations: A Theory of Racial Tasks as Invisible Labor". U M. Crain, W. Poster, & M. Cherry (Ur.), *Invisible Labor: Hidden Work in the Contemporary World* (str. 47-67). Oakland: University of California Press.

Wodak, R. (2015). "Critical Discourse Analysis, Discourse-Historical Approach". U C. I. Karen Tracy (General Editor), *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction, First Edition.* (str. 1-14). John Wiley & Sons, Inc. Dohvaćeno iz https://www.researchgate.net/publication/280621881_Critical_Discourse_Analysis_Discourse-Historical_Approach/link/55bf4c7008ae092e966537d4/download

Wodak, R., Cilia, R. d., & Reisigl, M. (1999). "The Discursive Construction od National Identity". *Discourse and Society*, str. 203-245.

Woodmansee, M., & Osteen, M. (Ur.). (1999). *The New Economic Criticism: Studies at the Intersection of Literature and Economics.* London-New York: Routledge.

Wrong, D. (2002). *Power: Its Forms, Bases and Uses, 3rd edition.* London: Transaction.

Young, R. J. (1995). *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture and Race.* London and New York: Routledge.

Young, R. J. (1998). Ideologies of the postcolonial. *Interventions Vol. 1(1) 4-8*.

Young, R. J. (2001). *Postcolonialism An Historical Introduction.* Blackwell Publishing.

Young, R. J. (2003). *Postcolonialism: A Very Short Introduction.* Oxford University Press.

Young, R. J. (2009). "What Is the Postcolonial". *Ariel, Vol. 40, No. 1*.

Žižek, S. (1994). *Mapping Ideology*. London/New York: Verso.

Žižek, S. (2006). "Against the Populist Temptation". *Critical Inquiry, Vol.32, No. 3*, str. 551-574.

## ŽIVOTOPIS AUTORICE

Ivana Kardum Goleš rođena je 1978. godine u Šibeniku gdje je završila osnovnu i srednju školu. Diplomirala je anglistiku i talijanistiku na Filozofskom fakultetu u Zadru 2001. godine. Od 2002. do 2015. radila je kao srednjoškolska profesorica engleskog i talijanskog jezika u Šibeniku. 2004. godine je završila poslijediplomski interdisciplinarni stručni studij u Italiji iz poduzetništva u kulturi. Upisala je poslijediplomski sveučilišni studij književnosti na Filozofskom fakultetu u Zadru kojeg je završila 2011. godine obranivši rad pod nazivom „Hibridnost u djelima Salmana Rushdieja“ te time stekla akademski stupanj magistre znanosti. Od 2006. godine je radila kao vanjski suradnik na Veleučilištu u Šibeniku, a od 2015. je stalno zaposlena na istoj ustanovi kao viši predavač. Od 2012. do 2016. radila je kao vanjski suradnik u Centru za strane jezike Sveučilišta u Zadru. Obnašala je dužnost ECTS i Ceepus koordinatora na Veleučilištu u Šibeniku i bila voditelj nekoliko Erasmus+ projekata strateških partnerstava iz područja mladih i inovacija u obrazovanju. Objavila je preko 20 stručnih i znanstvenih radova iz područja anglofonih književnosti i prijevoda stručnih tekstova. Sudjelovala je u nizu konferencija i gostovala na dva međunarodna sveučilišta.